

NYUGATI MAGYAR SZELLEMVILÁG

HOLLANDIAI MIKES KELEMEN KÖR — MIKES INTERNATIONAL
46. TANULMÁNYI NAPOK

2005. szeptember 8 — 11.
Elspeet, Hollandia

Mikes International
Hága, Hollandia

2006.

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A könyv a következő Internet-címről tölthető le: **http://www.federatio.org/mikes_bibl.html**

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The book can be downloaded from the following Internet-address: **http://www.federatio.org/mikes_bibl.html**

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070**ISBN-10: 90-8501-083-7****NUR 600****ISBN-13: 978-90-8501-083-8**

© Mikes International 2001-2006, All Rights Reserved

A KIADÓ ELŐSZAVA

Jelen kötetben a 2005. szeptember 8-11. között a hollandiai Elspeet-ben megrendezett 46. Mikes Tanulmányi Napok előadásait találja meg gyűjteményes formában, különlenyomatban az olvasó.

A Bibliotheca Mikes International könyvkiadásunk keretében az alábbi kötetek jelentek meg eddig a Tanulmányi Napok sorozatban:

- **Eszmék nyomában**
- **Három tanulmány az *avantgarderól***
- **Magyar ifjúság world-wide és Emlékünnepély 50 év Mikes 1951-2001**
- **Hogyan látjuk egymást — látjuk-e egymást (Közép-)Európában?**
- **Új Atlantisz**
- **Kultúrák térhódítása – Új világrendeződések. Magyar életmezők.**

Hága (Hollandia), 2006. július 2.

MIKES INTERNATIONAL

PUBLISHER'S PREFACE

In present volume we publish the material of the 46th Mikes Study Week international conference (held between 8-11 September 2005 in Elspeet, the Netherlands) entitled: *Western Hungarian Spirituality*.

The following volumes were published in the Study Week series of Bibliotheca Mikes International:

- **IN QUEST OF IDEAS** (in Hungarian)
- **THREE ESSAYS ON AVANTGARDE** (in Hungarian)
- **HUNGARIAN YOUTH WORLD-WIDE** (in Hungarian)
- **HOW DO WE SEE EACH OTHER — DO WE SEE EACH OTHER IN (CENTRAL-)EUROPE?** (in Hungarian and in English)
- **NEW ATLANTIS** (in Hungarian)
- **EXPANSION OF CULTURES** (in Hungarian and in French)

The Hague (Holland), July 2, 2006

MIKES INTERNATIONAL

TARTALOM

A Kiadó előszava	III
Publisher's preface	IV
A TANULMÁNYI NAPOK TÉMÁJA ÉS MŰSORA	1
ELŐADÁSOK	3
Farkas Flórián	4
Nyugati Magyar Szellemvilág	4
Ratzky Rita	10
Petőfi és Jókai, a magyar irodalom XIX. századi nagykövetei	10
Ungvári Zrínyi Imre	15
A Kolozsvári Filozófiai Iskola	15
Veres Ildikó	28
Magyar filozófusok itthon és határokon túl	28
Mariska Zoltán	36
Egyetemi autonómia Magyarországon egykor és ma	36
Arday Géza	45
„Angol az útlevelem, de magyar a büszkeségem”	45
Gömöri György	55
Nagy emigráció — kis emigráció? A lengyel és magyar emigrációkról	55
Vancsó Gyula	61
Magyar Természettudomány a Tér és Idő Távlatában	61
Czigány Lóránt	70
A nyugati magyar irodalom mibenléte	70
Tóth Miklós	75
Vallási horizontunk	75
MAGYAR IRODALMI FIGYELŐ	78
Ferdinandy György	79
Gondolatok a hűségéről	79
'AZ ELTŰNT IDŐ NYOMÁBAN' — Nyugati magyar lap- és könyvkiadók —	81
Borbándi Gyula	82
Nyugati magyar lap- és könyvkiadás	82
Molnár József	88
A Látóhatár és az Aurora Könyvkiadó indulása	88
Püski Sándor	97
Magyar könyves Amerikában	97
Szöllősy Árpád	115
A Szabadegyetem: szellemi központ és vállalkozás	115
Steinmann Judith	118
A Szabadegyetem mint könyvkiadó és könyvterjesztő	118
Gaál Enikő	123
Kéveköltő küldetésben — Az EPMSZ könyvkiadása	123

IRODALMI EST	128
Arday Géza	129
Az Isten penészes fia: Tamási Áron	129
Czigány Lóránt	135
Három együgyű történet	135
BEMUTATKOZÓ EST	137
Albert Sándor	138
A komáromi Selye János Egyetem	138
Köllő Gábor	141
15 éves az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság	141
MELLÉKLETEK	143
A Tanulmányi Napok előadóinak életrajza	144
Sajtóközlemény	148

A TANULMÁNYI NAPOK TÉMÁJA ÉS MŰSORA

A magyarság elmúlt 1100 éves történelme szorosan összefonódott a kontinensünk nyugati felében létrejött civilizációval. A XIX. és főleg a XX. században önkéntes vagy kényszerű migráció következtében számos nép jelentős diaszpórát hozott létre a világ különböző államaiban. Ez a folyamat az ismert történelmi események következtében a magyarságot különösen érintette. A XXI. század elején a magyarság gyakorlatilag az egész földgömbön jelen van, s a magyar diaszpórában a társadalom minden rétege képviselve van.

Természetes és szükségszerű szociológiai jelenséggé a nyugati magyarság egy sajátos szellemvilágot hozott létre: a magyar szellemiségre építve és a helyi körülményekhez alkalmazkodva létrehozta saját kulturális és egyházi szervezeteit stb., amelyeknek révén új áramlatokkal gazdagította és továbbra is gazdagítja az egyetemes magyar szellemvilágot. Számátalan lap- és könyvkiadási vállalkozás, kulturális és egyházi összejövetel, konferencia, cserkész tábor, de gazdasági vállalkozás, különböző országok politikai életében vállalt szerep stb. tanuskodik a magyarság nyugati ágának aktív és szerteágazó szellemi életéről. Emellett a magyar irodalom két vonalon is aktívan jelen van a nyugati kulturális világban magyar írók könyveinek a fordításaival és olyan szépirodalmi alkotásokban, amelyek 'nyugaton' látnak napvilágot, de témájuknál, stílusuknál fogva, ha nem magyar nyelven íródtak is, a magyar irodalom leágazásainak tekinthetők.

A magyarság napjainkban egy határ-talan térben, a Magyar Szellemi Hazában él és alkot. Ehhez küldetés tudatra van szükség, amely nem létezhet mélyebb bölcséleti és világnézeti alapozás nélkül. Nem elég az, hogy 'magyarok vagyunk'. Tudnunk kell, mit jelent a magyar kultúrvilágban élni, azt képviselni, azt oltani bele környezetünkbe, azt gazdagítani meg környezetünkkel, mindezt a 'nyugati' kultúrvilág határ-talan vibráló gazdagságában és szabadságában.

Mennyiben hasonló és mennyiben más a magyar diaszpóra szerepe más nemzetekéhez viszonyítva? Megérti-e a maga emberi jelentését? Milyen egyetemes szellemi összjátékban játszhat szerepet 'magyar' területen és általános emberi területen?

Többek között ezekre a kérdésekre igyekeznek a 2005. évi Tanulmányi Napjaink szakértő előadói válaszokat keresni. Emellett szeretnénk kellő időt szakítani személyes beszélgetésekre is.

Körünk hagyományaihoz hűen természetesen figyelmet szentelünk az irodalomnak. Többek között a 'Nyugati Magyar Irodalom' hordozóinak és alkotóinak, továbbá a Magyarország körül élő népek íróinak is igyekszünk teret adni. Körünk irodalmi díját, a *Magyar Irodalmi Figyelő*-t ezévből is odaítéljük egy magyar írónak, éljen bárhol a világon. 2004-ban a Kör Sipos Gyula (Párizs) laudatioja alapján a díjat Kemenes Géfin Lászlónak (Groningen) ítélte oda.

Dátum	Idő	Előadó/Előadás	Előadás címe
Szeptember 8. Csütörtök	15:00	Fraunholz Norbert , elnök, ZOETERMEER	A Tanulmányi Napok megnyitása
	15:15	Farkas Flórián , HÁGA	A Tanulmányi Napok témájának bevezetése
	16:00	Ratzky Rita , BUDAPEST	Petőfi és Jókai mint a magyar irodalom XIX. századi nagyköveti
	20:00	Molnár József , MÜNCHEN Püski Sándor , NEW YORK- BUDAPEST Szöllősy Árpád , BÁZEL- BUDAPEST	'Az eltűnt idő nyomában' – Nyugati magyar lap- és könyvkiadók –
Szeptember 9. Péntek	9:00	Ungvári Zrínyi Imre , MAROSVÁSÁRHELY	A Kolozsvári Filozófiai Iskola
	11:00	Veres Ildikó , BÜKKSZENTKERESZT	Magyar filozófusok Nyugaton – 1944 után
	15:00	Arday Géza , BUDAPEST	A Mikes osztályfőnöke: Cs. Szabó László
	20:00	Albert Sándor , KOMÁROM Selye János Egyetem, rektor Deák Ernő , BÉCS Nyugat-Európai Országos Magyar Szervezetek Szövetsége, elnök; Bécsi Napló, főszerkesztő Köllő Gábor , KOLOZSVÁR Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, elnök	Bemutakozó Est
	21:00	Ábrahám Károly , FULTON	Magyar feltaláló és vállalkozó Nyugaton
Szeptember 10. Szombat	9:00	Gömöri György , CAMBRIDGE	Nagy emigráció, vagy kis emigráció? avagy hol éltek a legjobb lengyel írók a 20. század második felében?
	11:00	Vancsó Gyula , HENGELÓ	Magyar természettudomány a Tér és Idő Távlatában – Szemelvények Személyes Adalékokkal –
	15:00	Czigány Lóránt , LONDON	A nyugati magyar irodalom mibenléte
	20:00	Farkas Flórián , HÁGA Beszámoló a 'Mikes International' 4. évről Nanszákné Cserfalvi Ilona , DEBRECEN Mikes International Gymnasium Ottovay László , BUDAPEST Holland-magyar bibliográfia	Mikes International Beszámoló
	20:30	Ferdinandy György , SAN JUAN DE PUERTO RICO	Magyar Irodalmi Figyelő
	21:00		Irodalmi Est
	23:00		Fogadás
Szeptember 11. vasárnap	10:00	Tóth Miklós , HÁGA	Vallási perspektíváink. Magyar küldetések
	12:00	Fraunholz Norbert , elnök, ZOETERMEER	A Tanulmányi Napok bezárása

ELŐADÁSOK

Farkas Flórián

Nyugati Magyar Szellemvilág

*Most, a gyáva szemérmertlenség
Kurjongató, rossz éjjelén,
Böcsületére jól vigyázzon
Minden nemes szegény legény.*

*Mi másoknál messzebből jöttünk
És örök, amit akarunk,
Ha úgy akarja a muszájság,
Jól van, jól van, hát meghalunk.*

*Egy életünk és egy halálunk
S a régi, hős idők alatt
Élet s Halál peremén jártunk,
Nekünk nem új e gondolat.*

*De az a mi gyönyörűségünk,
Hogy, ha minden reped, szakad,
Böcsületes szegény legények
Pihennek a romok alatt.*

*Kit elsodor e zagyva éjjel,
Ki megmarad fészék-rakón,
De mi közülünk játsszék csinján
Mindenki a tárogatón.*

*Megállott, de lehet folytatni
A jó szemek, a szép szemek
Érdemes, örült látomását,
Az Életet, az Életet.*

Ady Endre: *Intés szegény legényeknek*

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Mindenekelőtt a címben szereplő két szónak használatát szeretném megmagyarázni, mert esetleges félreértésre adhatnak okot. Az első a 'nyugati'. A 'nyugati magyar' kifejezést mi általában a Kárpát-medencén kívül élő magyarságra használjuk, mint összefoglaló terminust. Ennek ellenére e kifejezésnek nincs kizárólagos földrajzi töltete, tehát nem a Lajtától nyugatra élő magyarokat értjük alatta *en globe*. Amint majd bevezetőm folyamán látni fogjuk, nem minden — a Lajtától nyugatra élő — magyarra érvényes ez a jelző, s azt is, hogy nem kell a Lajtától földrajzilag nyugatabbra élni ahhoz, hogy az illetőre érvényes legyen ez a jelző. S legvégül a szónak nincs értékmínősítő szerepe; tehát nem a Kárpát-medencében manapság oly divatos Nyugat-mánia egyik kifejezője. Ha valaki, akkor mi, Nyugaton élő magyarok vagyunk tisztában a Nyugat számos értékével és még számosabb hibájával.

A másik szó, amely a címben szerepel a 'szellemvilág'. Mielőtt bárki is kísérteteket, démonokat gyanítana, vagy netalán látna, hadd nyugtassam meg az aggódókat, hogy mi ezzel a kifejezéssel egyáltalán nem ilyesmire gondoltunk. A szellem alatt mi **nem** egy metafizikai entitást, egy tőlünk függetlenül létező, természetfeletti és misztikusan működő valóságot értünk.¹ Szellem alatt mi azt az intelligenciát, az ismerés apriori funkcióinak azt a tökéletes és öntudatos egységét értjük, amely nem rajtunk kívül létezik, hanem bennünk működik és tesz bizonyosságot önmagáról. S miután ezek az apriori funkciók egyetemesek, ezért egyetemes a szellem maga is. Az egyetemes szellem viszont az egyéni Én tevékenységének közvetítésével jut kifejezésre, s mi csak ezt ismerhetjük meg, innen van minden szellemi alkotásnak egyéni és a korra jellemző színezete. Konferenciánk tárgya tehát a nyugati magyarság szellemi alkotásainak vizsgálata és perspektívába helyezése.

Miután tisztáztuk a címben szereplő kifejezéseket, térjünk rá tárgyunkra. Mindenekelőtt kíséreljük meg a nyugati magyar emigráció történetének néhány fontos mérföldkővét vázlatosan bemutatni. Az emigráció — sok más néphez hasonlóan — régi jelenség népünk történetében. Belső pártviszályok következtében a vesztes párt

¹ Ezen gondolatmenetre nézve lásd bővebben: Málnási Bartók György: *A FILOZÓFIA LÉNYEGE — Bevezetés a filozófiába*. Mikes International, Hága, 2002. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

gyakran a szomszéd országokban keresett menedéket. Ezek viszont szórványos jelenségek voltak. Az első tömeges menekülés 1439-ben következett be, amikor a szerémségi magyar husziták az egyházi hatóságok üldözése elől Moldvába menekültek és a Szeret menti csángó falvak lakosságát növelték. Részletes dokumentációnk viszont csak az utóbbi három évszázadra terjed ki, amelyek közül a Thököly-, a Rákóczi- és a Kossuth-emigráció emelkedik ki.² Mindhárom politikai jellegű volt, s egy veszített szabadságharc következményeként állt elő. Ezekre általában jellemző, hogy idővel fizikailag megszűntek, egyrészt a befogadó környezetben való természetes felolvadás következtében, másrészt egy részüknek hazatérte révén. Általában elmondható tehát, hogy ezen emigrációk élettartama időben viszonylag korlátozott volt, hatásuk a magyarországi társadalomra és eseményekre azonban különböző volt: valójában csak a Kossuth-emigrációnak volt nem elhanyagolható befolyása a hazai történetekre.

Új jelenség volt a 19. század utolsó harmadában és a századfordulón a többmillió kivándorlás Észak-Amerikába, ennek viszont elsősorban gazdasági okai voltak. Új jelenség volt azonban abból a szempontból, hogy eredményeképpen egy szilárd bázisú, számbelileg jelentős tömb alakult ki, amelyik néhány évtized leforgása alatt jelentős kulturális és társadalmi rendszert épített ki.³ Az igazi nagy fordulat a 20. században következett be, amikor is a trianoni összeomlás eredményeképpen a szent-istváni Magyarországot erőszakkal és mesterségesen — a győztesek által hirdetett elvek ellenében — feldarabolták, amelynek következtében a kárpát-medencei magyarság kb. egyharmada idegen uralom alá került. Trianonnak volt/van azonban egy másik súlyos — a mai Magyarországon szinte a mai napig igazából fel nem ismert — következménye: az országcsönkítés eredményeképpen súlyos törés állt be a magyar társadalomszerkezetben és a társadalmi fejlődés lehetőségeiben. Itt most nemcsak a gazdasági blokádra gondolok, amely komolyan belejátszott a feudális gazdasági szerkezet kényszerű fenntartásába, hanem elsősorban arra, hogy a Szent István óta, majd ezeréves soketnikumú Magyar Királyságot — mai divatos szóval multikulturális társadalmat — egy kvázi nemzetállamra redukálták. Ennek tudatszűkítő hatásairól majd később bővebben lesz szó.

A teljesen kényszerpályára szorított magyarságnak nem sikerülhetett a második világháborút szerencsésen átvészelnie. 1944. március 19-én Németország katonailag megszállta az országot. Ekkor kezdődött el a 20. század nagy magyar politikai emigrációja. A német katonai megszállást és terrort hamarosan a szovjet-országi katonai megszállás és terror váltotta fel, amely 'ideiglenesen' 1991-ig, közel fél évszázadig tartott. A jaltai egyezmény következtében Magyarország a Szovjetunió befolyási zónájába került, amelynek következtében a Moszkvából visszatért kommunista klikk a Vörös Hadsereggel a hátában a magyarországi belpolitikai helyzetet gyors ütemben, mintegy 2-3 év leforgása alatt egy addig soha nem látott tökéletes túrraniába kényszerítette. Témánk szempontjából ezt azért volt fontos megemlíteni, mert ebből világossá válik, hogy 1945-től 1949-ig gyakorlatilag a teljes magyar politikai spektrumon tevékenykedő prominens és kevésbé prominens személyek, illetve jelentős létszámú rétegek voltak kénytelenek az országot elhagyni.⁴

Majd jött 56. November 4-én a második szovjet intervenció, majd a minden elképzelést felülmúló kádári vörös terror.⁵ Ennek következtében, illetve ez elől mintegy 200.000 menekült hagyta el az országot, amely menekültsegreg sok esetben már többé-kevésbé jól kiépített emigrációs bázisok segítségével vehette igénybe

² E három emigráció történetére lásd: Juhász László: *Történelmi emigrációink válaszkeresése a helytállás és a megalkuvás között*. Mikes International, 2004. január-március, pp. 45-53. http://www.federatio.org/mikes_per.html

³ Az Egyesült Államokban letelepedett magyar gazdasági kivándorlók történetére lásd például a Magyarországon is beszerezhető következő művet: Várdy Béla: *MAGYAROK AZ ÚJVILÁGBAN — Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága — Anyanyelvi Konferencia. Budapest, 2000.

⁴ E témát illetően lásd: Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945-1985* c. művét. Eredetileg az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában jelent meg Nyugaton 1985-ben, majd ezt követően Magyarországon is 1989-ben az Európa Könyvkiadónál. A mű 2006-ban megjelent elektronikusan a Mikes International kiadásában: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html.

⁵ Sajnálatos módon az elmúlt években ismét felerősödött Magyarországon a Kádár-rendszer szerencsénosdatása és újból tanúi lehetünk 1956 szisztematikus gyalázásának. A tények azonban önmagukért beszélnek. Tánccs Ottó 2003-ban mondott 56-os ünnepi beszédében a következő — hivatalosan publikált anyagokra támaszkodva — összegyűjtött adatokat ismertette:

„... 1960 december 31-ig a bíróságok majdnem 22 ezer személyt ítélték el a forradalomban való részvételért. Ezekből 16.500-t börtönre. A halálbüntetések száma 400-600 között van. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy 1848-49 után Haynau 120 embert végeztetett ki és 1200 került börtönbe. Ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy a büntetés civil formáját is nagy mértékben alkalmazták. Tízezreket bocsátottak el állásukból, vagy fokoztak le a hadseregben és a rendőrségen. Sokáig nem kaphattak útlevelet, gyermekeik nem mehettek egyetemre. A hosszú börtönbüntetésre ítélték csak a '70-es években szabadultak. ...” [Mikes International, 2004. január-március, pp. 8-10. http://www.federatio.org/mikes_per.html]

szerte az egész világon. A második világháború végétől számított 12-13 év alatt kovácsolódott tehát össze az a szilárd 'hatodik síp', amelyet mi összefoglaló néven nyugati magyar emigrációnak nevezünk.

Miután a nyugati magyar emigráció kialakulásának meghatározó fordulópontjait hétmérföldes csizmával bejártuk, folytassuk vizsgálódásunkat ezen emigráció szellemi teljesítményének elemzésével, illetve az azzal szorosan összefüggő témával, az egyetemes magyarság szempontjából betöltött szerepére és küldetésére. E vizsgálat természetesen vezet majd el bennünket a jelenlegi helyzet vázolásához és a jövőre való kitekintéshez.

Mindenekelőtt naivítás lenne azt képzelni, hogy a sokszázézes-millió nyugati magyarság minden egyes tagja aktívan részt vett/vesz a magyar szellemi életben és lelkes, önzetlen támogatója — bármilyen formában is — a magyar kultúrának. Nyugodtan kimondhatjuk, hogy a Nyugaton élő magyaroknak csak egy része vállalja magyarságát, s azért hajlandó áldozatokat is hozni. Ez egyszerűen tény és semmi különös nincs benne. Vannak emberek, akik megragadnak vagy a hedonizmus, vagy az utilizmus szintjén, éljenek bárhol is a világon. Szerepük az emberiség szellemi életében legjobb esetben is csak marginálisnak mondható, s ez áll ezekre a magyar származású emberekre is. A nyugati magyar kultúrát, illetve szellemiséget a Nyugaton élő magyarságnak az az elkötelezett és áldozathozatalra kész része hozta létre és tartja fenn a mai napig, amelyik minden egyes nap elteltével bebizonyította és folyamatosan bebizonyítja, hogy egyrészt a hedonizmus és az utilizmus fölött van egy értéksínt, az idealizmus, másrészt, hogy a 'szívet cserél, aki hazát cserél' elv hamis.

Melyek hát e magyarság legfőbb jellemzői? Karátson Endre a Hollandiai Mikes Kelemen Kör fennállásának 50. évfordulójára rendezett ünnepi megemlékezésen a következőkben foglalta össze annak az alapnak a jellemzőit, amelyet ez a generáció vetett meg: '... A Központtól való függetlenséget. A Nyugat természetes közelségét. Az elit igényt. A ragaszkodást a magyarsághoz, a magyar nyelvhez. ...'⁶ Ezzel a tömör megfogalmazással Karátson Endre mesterien fogalmazta meg a nyugati magyarság lényegét.

Kezdjük az elsővel: a Központtól való függetlenség. A mi összefüggésünkben ez nem a szokásos intellektuális rebelliskedést jelentette/jelenti, a 'nekem ne írják elő...' mentalitást. Hivatkoznom kell Czigány Lóránt történelmi jelentőségű előadására, amely itt — a Mikes Tanulmányi Napokon — hangzott el először 1980-ban, s amelynek címe: 'Lépéskényszer: az irodalom államosítása Magyarországon, 1946-51', s amelyet a Mikes International 2004. évi április-júniusi számában elektronikusan is közöltünk.⁷ E tanulmányban a szerző a szépirodalomra koncentrál, de a téma adottságából kifolyólag különösebb gond nélkül általánosítható az egész magyarországi szellemi életre. Nagy kritikai érzékkel mutatja ki, hogyan semmisítette meg a moszkovita hatalom a szabad magyar szellemiséget egy jól átgondolt és cinikusan végrehajtott programmal, amely keretében centralizáltak mindent, amelyen keresztül az egész szellemi életet rövid pórázon tarthatták. Elég csak egy mondatot kiemelni a dolgozatból: '... Talán Magyarország egész története alatt nem pusztult el annyi könyv, mint 1945 után, a « kulturális forradalom » idején. (Magam is láttam könyveket lapátolni szeneslapáttal, szénszállító teherautókra)...'

E kulturális genocídiumnak alapvetően két eredménye lett: az egyik, hogy egy központi hatalomtól függnének mindazok, akik így-vagy-úgy a szellemi áramlatban forognak. Ez a hatalom az idők folyamán lehet néha engedékenyebb, de a lényege nem változik: elvárja, hogy a közös akolba terelt írók az általa előírt hangnemben énekeljenek.

A szellemi élet államosításának volt egy másik célja és részben elért eredménye: a magyarságot teljesen elvágni évszázados kulturális gyökereitől, s ezáltal teljesen manipulálhatóvá tenni. Elég itt emlékeztetni a fentebb említett könyvmegsemmisítés mellett a világhírű és nagyformátumú professzorok, akadémikusok kényszernyugdíjaztatására, emigrációba kényszerítésére vagy deportálására, az oktatás, s azon belül is a nemzeti öntudat teljes kilúgozására,⁸ stb. S természetes szociológiai szükségszerűség, hogy ilyen helyzetben az emberek megpróbálnak valahogyan alkalmazkodni az adott helyzethez. Nem az ő hibájuk, hogy egy degenerált rendszerben, az éltető gyökértől elvágván, felemás értéktudatuk alakul ki.

Többek között ezeket az aspektusokat kell ismernünk ahhoz, hogy teljes mélységében megértsük Karátson Endre kifejezését: a Központtól való függetlenség. Mert való igaz, hogy a Nyugaton élő és alkotó szellemi ember nem élvez a Központ (más szóval a patrónus) által biztosított anyagi biztonságot és

⁶ Karátson Endre: *(Öreg) vitézek, mi lehet szebb dolog a végeknél?* [Mikes International, 2002. január-március, pp. 30-33. http://www.federatio.org/mikes_per.html]

⁷ pp. 60-85. http://www.federatio.org/mikes_per.html

⁸ Erre nézve lásd például Luka László és Haas György írásait a Mikes International 2004. évi szeptember-októberi számában, az ÍGY ÍRTUNK MI ROVATBAN. [http://www.federatio.org/mikes_per.html]

garantált 'közönségsikert', viszont ezáltal nyer magának egy óriási értéket: szellemi függetlenséget, szabadságot. Körünk díjazottja, valamint az 1980-ban az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem gondozásában megjelent 'Nyugati Magyar Költők Antológiája, 1980' szerkesztője Kemenes Géfin László a kötet előszavában a következőket írja: '... *Mi, emigrációban élők, szinte mindannyian elmondhatjuk antológiánk egyik költőjével, hogy egyénenként « autonóm köztársaságok » vagyunk, saját alkotmánnyal és törvénykönyvvel. Sőt: teljes szólásszabadság is van, ami műveink nyelvét, alkotási módszereinket meghatározza; tabukat nem nagyon tartunk tiszteletben, sem külső, sem belső cenzúra nem működik « köztársaságunkban ».* ...'⁹ S bár igaz, hogy több nyugati magyar író — pld. Cs. Szabó László, Ferdinandy György — gyakran kritizálta nyilvánosan a nyugati magyar író siralmas anyagi helyzetét, de közben valószínűleg tudatosult bennük, hogy mily óriási értéket nyertek. Végül is a szellemi függetlenség az anyagi függetlenséggel kezdődik. Az anyagi feltételeket először meg kell teremteni, s utána alkothatunk szabadon, a saját erkölcsi értékrendszerünk által vezérelve. Nem véletlenül tartja a mondás, hogy teher alatt nő a pálma. Ha egy rendszer mesterségesen próbálja kiiktatni alattvalói életéből a GOND-ot mint tényezőt, azt hosszútávon büntetlenül nem teheti. Milyen találó az angol *concern* kifejezés egy üzleti vállalkozásra...

A nyugati magyar szervezeteknek, egyéneknek a semmiből kellett — az egzisztenciateremtés mellett — ezeknek a kulturális tevékenységeknek — kulturális egyesületek, magyar otthonok, egyházak, cserkészlet, könyv- és lapkiadás, stb. — az anyagi kereteit (is) megteremteni. Ami a számszerű adatokat illeti, hadd idézzem Ferdinandy Györgyöt, aki 1984-ben a következőket írta: '... *A nyugati magyar irodalom intézményeiről írott tanulmányában Borbándi Gyula 294 európai és 136 amerikai magyar író említ. Tucathy könyvkiadót, ugyanannyi napilapot, számtalan értelmiségi kört nevez meg ez a felsorolás. Az elmúlt huszonöt év alatt 984 hírnap és folyóirat jelent meg Nyugaton, a müncheni Új Látóhatárnak 140 európai és 70 amerikai munkatársa van.*

*Számszerű jelentőségében, méreteiben a nyugati magyar irodalom egy közepes méretű latinamerikai ország irodalmával rokon. Intézményrendszere: kiadói, találkozó, fórumai, a könyvek és folyóiratok száma, ha nem is éri el Mexikót, felülmúlja Bolíviát. Fordított, tanított, elemzett, díjazott írói, és a világirodalom vérkeringésébe került művei számát tekintve, ha nem is múlja felül Argentina jelentőségét, maga mögött hagyja Ecuadorot vagy a középamerikai államokat. Ha a szépprózában vagy a költészetben nem is mindig, de esszéirodalma hatásában, felülmúlja az idézett latinamerikai államokat. ...'*¹⁰

Szinte hihetetlen, de ezt az infrastruktúrát és a legmagasabb minőségi mércével mérhető nyugati magyar szellemi termékeket mind olyan emberek hozták létre, akik egy szál alsóneműben kellett, hogy elhagyják az országot. S tették ezt azért, mert másképpen nem tehettek. Vezette őket az a belső küldetésstudat, amelyet a magyarság európai honfoglalása óta magában hordoz. Ezek az emberek mentették ki és vitték tovább azt a sok évszázados magyar kulturális kincset, amelyet Magyarország kommunista urai tüzzel-vassal irtottak.

A második tényező, amit Karátson Endre említ a Nyugat természetes közelsége. Ezen a téren a nyugati magyar emigrációnak két szempontból is kiemelt szerep jutott/jut. Említettem már Trianon egyik problémáját: 1920-ban Magyarországból kvázi nemzetállamot fabrikált. Ezáltal a 'hazai' társadalom elveszítette azt a több-évszázados természetes közegét, amelyben sok nemzetiség együttélése következtében a közös kultúra gyarapodhatott, a magyarság új elemekkel gazdagodhatott. 1949 után pedig a magyarság másik természetes köldökzsinórját vágta el a kommunista rendszer, a Nyugattal való kapcsolatot. Több mint 1000 évig Magyarország a Nyugat szerves részeként nyugati orientációjú volt, ez lett szinte hermetikusan lezárva. Magától értetődő, hogy a nyugati magyar emigráció, ebbe a közegbe szervesen beilleszkedve természetes módon tölthette/töltheti be a híd szerepét a Nyugat és a magyarság között. Hadd emeljem most ki csak a példa kedvéért Sulyok Vincét, az 1957 óta Norvégiában élő könyvtárost, költőt és műfordítót, akinek vendégszeretetét Oslo-i otthonában néhány hete élvezhettem. Életműve, amely megállapodásunk értelmében kiadásra kerül elektronikusan a Mikes International keretében, felöleli a magyar irodalom jeles képviselőinek norvégra fordítását (pl. Petőfi, Illyés, Pilinszky, József Attila, stb.), a skandináv irodalom magyar nyelvre való átültetését, valamint a 700 oldalas norvég nyelvű Magyarország története és kultúrája c. enciklopédikus művét, amely Skandinávia egyetemén a hungarológia szakokon vagy kötelező, vagy ajánlott irodalom. Sulyok Vince eklatáns példája annak a megállapításnak, amelyet Tóth Miklós tett a nyugati magyar emigrációról, amikor azt mondta róla, hogy az a magyarság 20. századi legnagyobb befektetése.

A harmadik tényező az elit igény. Ezt sem kell túlságosan hosszan magyarázni, hiszen egy állami formával rendelkező társadalomhoz képest több nagyságrenddel szűkösebb anyagi forrásokkal rendelkező diaszpórában élő közösségben szinte automatikusan kiszóródik a pelyva, illetve létre sem igen jön. Egy olyan világban mint a

⁹ Kemenes Géfin László (szerk.): *Nyugati Magyar Költők Antológiája, 1980*. Mikes International, Hága, 2003. p. 4. [http://www.federatio.org/mikes_bibl.html]

¹⁰ Ferdinandy György: *Szellemi törzsünk: a Nyugati Magyar Irodalom*. Mikes International, Hága, 2004. július-szeptember, pp. 55-58. [http://www.federatio.org/mikes_per.html]

nyugati magyar emigráció világa, amelyben még a szellemi termékek önköltségi árát is csak nagy nehézségek árán lehet visszakapni, a kulturális gagyogásnak és ponyvának definíciószerűen nincs esélye.

Az eddigiek folyamán felvillantottuk dióhéjban a nyugati magyar emigráció jellegzetességét, történeti vázlattal. Befejezésül vessünk néhány pillantást a jelenre és a jövőre. Ami a nyugati magyar emigráció és Magyarország viszonyát illeti, az alapvetően determinálva volt a több évtizedes (1989-ig tartó) konfrontáció által. A nyugati magyar emigrációt és annak szellemi termékeit a magyarországi hatóságok szisztematikusan igyekeztek elzárni a magyarországi emberektől. Ezért a felelősség kizárólag a monolitikus kommunista magyar vezetést illeti, ugyanis a nyugati magyar emigráció ezzel szemben pluralista volt és a mai napig is az, s egyáltalán nem vad fasisztákból állt/áll, amint azt a rendszer propagandája hirdette. A dolog természetéhez tartozik természetesen a Kádár-rendszer létrejötte. Egy olyan rendszer, amelyik létrejöttkor a társadalom 99,99%-a akarata ellen, idegen csapatok segítségével kerül hatalomra, s elűldöz 200.000 embert, magától értetődően irtózik (a külföldi) ellenzékétől, mint ördög a szenteltvíztől. Erre hadd említsek két példát: Molnár József a következőket írta 1988-ban: „... *Magának az Új Látóhatárnak igazi értékelése csak ezután kezdődik, hiszen eddig a magyarországi hatóságok a legszigorúbb adminisztratív eszközökkel elszigetelték a hazai olvasóktól. A könyvtárakban a zártanyag osztályon tartották. A posta még Illyés Gyulának sem kézbesítette ki, még ma is őrzöm borítékostul azt a példányt, amelyet a robbanó anyagok szállítási tilalmára vonatkozó nemzetközi megállapodásra hivatkozva küldtek vissza. A határon átutazó magyar turistáktól éveken át azt kérdezték, van-e pornófűzet vagy Új Látóhatár a podgyászukban...*”¹¹ A másik példa Luka Lászlónak az idén megjelent könyvéből való, amelyben leírja, hogy az 1957-ben nyugaton megalapított Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ) beépített ÁVO-s ügynökök a szervezetet 1965-ben feloszlatták, s a szervezet irattárát eltüntették és Magyarországra szállították. Közülük egy, Vízvány József még 1966-ban hazaköltözött és otthon „leleplező” nyilatkozatokat adott közre.¹²

Az tehát nyugodtan elmondható, hogy 1989-ig a nyugati magyar emigráció hatása a magyarországi társadalomra nem nevezhető széleskörűnek vagy mélyrehatónak. A rendszer — főleg a 80-as évek második felében — nem tudta már hermetikusan elzárni a kommunikációs csatornákat, de arról szó sem lehetett, mint például az ugyancsak kommunista Lengyelországban, ahol a nyugati lengyel emigráns írókat tanították az egyetemeken s így végig részesei voltak a lengyel szellemi világnak. 1989 után felszabadultak az adminisztratív korlátok, de a nyugati magyarság legnagyobb meglepetésére és csalódására a magyarországi vezetők — párhovatarozástól függetlenül — a nyugati magyarság szellemi tőkéjét és kapcsolatrendszerét egyszerűen nem vették igénybe.

Megállapíthatjuk tehát — a gyakorlatban látottak alapján — , hogy fennáll annak a lehetősége, hogy a Magyar Köztársaság határain kívül élő magyarság szellemisége és a magyarországi hivatalos szellemi élet egyre jobban távolodik majd egymástól. Ezért örülünk annak, hogy idei Tanulmányi Napjainkon számosan vannak jelen mind a Nyugat-Európai Országos Magyar Szervezetek Szövetsége képviselőiben, mind magyarországi kormány szervektől is. Ezáltal lehetőség nyílik — hűen a Mikes hagyományaihoz és annak szellemiségéhez — egy nyílt eszmecsere.

Ez még élesebben veti fel az emigráció — esetünkben a nyugati magyar emigráció — stratégiai szerepét kultúrvilágunk életében. Ez a szerep abból adódik — amint bevezetőmben már utaltam rá — , hogy a nyugati magyar emigráció kulcsszerepet játszott az eredeti magyar kultúrértékek átmentésében és ezt felhasználva létünk és szerepünk újragondolásában. Ez azért is volt lehetséges, mert minden emigráció visszavetítik önmagára, a saját egzisztenciális központi jelentéseire és értékeire nemzetközi viszonyulásokban. Érdemes elgondolkodni azon, hogy a babiloni fogság nélkül nem lett volna Ószövetség. A Földközi-tenger hellenisztikus kultúrvilága nélkül nem lett volna Újszövetség. A testőrírók nélkül (Bécsben) nem lett volna megújuló magyar szellemi élet a 18. század végén és a 19. század elején.

Egyetlen civilizáció sem képes komoly alkotásokra, ha nem rendelkezik komoly filozófiai bázissal, amelyre építheti önérték-, illetve küldetésstudatát. Ez az oka annak, hogy a Mikes International keretében — minden exkluzivitás nélkül — a Kolozsvári Filozófiai Iskola prominens képviselőinek a műveit kiemeljük, akik egy olyan immanensen magyar bölcséleti alapot hoztak létre, amely az egyetemes emberi értékvilágra kinyitott egyetemes erő; másként kifejezve egy kristálytiszt, két lábbal a földön járó életbölcseesség, idealizmus. Ennek a mélyebb feltárása majd egy másik konferencia feladata lehet...

¹¹ Molnár József: *Az Új Látóhatár negyvenedik évfolyama elé...* Mikes International, Hága, 2002. október-december, pp. 67-68. [http://www.federatio.org/mikes_per.html]

¹² Luka László: *RENDHAGYÓ ÉLETÚT — Luka Lászlóval beszélget Sneé Péter.* Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel-Budapest, 2005, p. 79.

Erre a bölcséletre épül fel a mi küldetéstudatunk. A mi küldetésünk itt és most az, hogy szétszóródva a világban funkcionáljunk az egyetemes emberi feladataink alapján a magyar történelem egyetemes értékvilága szellemében és azért 'magyar'-ként, mert nekünk nem maradt semmi más, csak ez az egyetemes keresztyén emberi értékvilág. Nem csupán 'beilleszkedve', hanem 'beilleszkedve' mindenki számára kisugározva ezt az értékvilágot, de mint magyarok tévén meg ezt. Ebben az utódállamok magyarsága — speciális helyzete révén — természetes partnerünk; a világ többi magyarságát pedig ebbe a nemes munkába — a jelen kor technikai lehetőségei révén — sokkal jobban be tudjuk kapcsolni. S ez valójában kötelességünk is: kötelességünk az előttünk járt generációkkal szemben, akiknek erőfeszítéseit a legnagyobb költőnk — Ady Endre — oly mélyenszántóan ragadta meg és fogalmazta meg:

***Mi másoknál messzebből jöttünk
És örök, amit akarunk.***

Ratzky Rita

Petőfi és Jókai, a magyar irodalom XIX. századi nagykövetei

A kis létszámú népeknek sokkal erőteljesebben kell küzdeniük azért, hogy az „európai szimfonikus zenekarban” hallassanak egy szólamot, hogy néhány képviselőjük helyet kapjon abban a Goethe által fikcionált valamiben, amit világirodalomnak nevezünk. Az ún. világnyelveket sokan beszélik, a kis nyelveket, mint például a magyart csak az országhatárokon és a történelmi országhatárokon belül, vagy a politikai fordulatok által létrehozott szórvány magyarság és leszármazottjai. Csak néhány olyan megszállott idegen ajkú ember született, aki kultúránk iránti érdeklődésből tanulta meg nyelvünket és lett a magyar irodalom közvetítője, terjesztője (mint a szicíliai olasz Giuseppe Cassone, a német Opitz...)

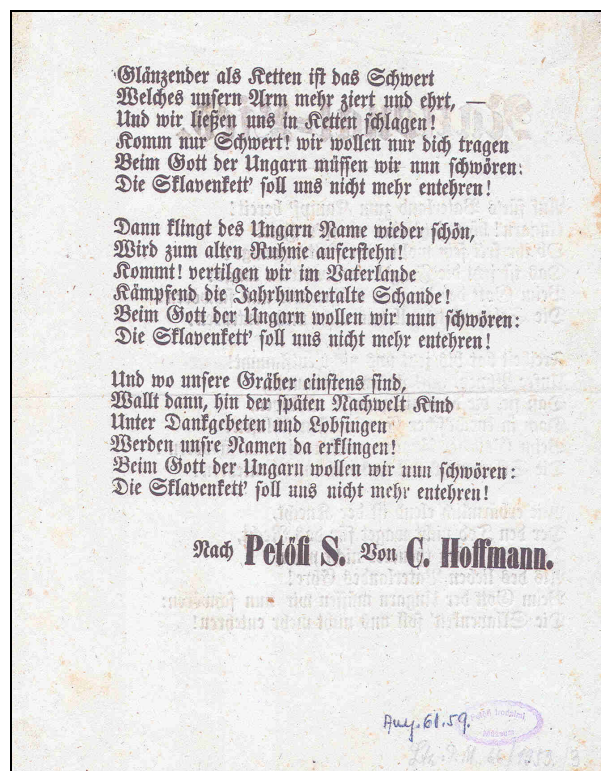
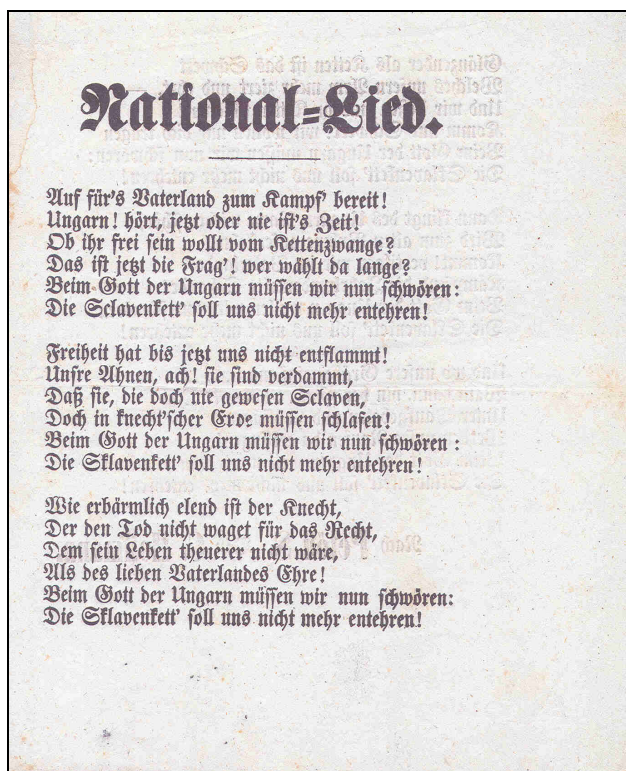
Az ország nemzetiségi összetétele miatt Magyarország népességének egy jelentős hányada német anyanyelvű volt, közülük kerültek ki az első Petőfi és Jókai fordítók, ez az oka annak, hogy a két alkotó életműve még mindig német nyelven a legismertebb.

Politikai indokok. Petőfi, de még talán Jókai életművének az egykori és a mostani határon túli viszonylagos ismertségének egyik magyarázata bizonyára az 1848-49-es első magyar polgári forradalommal és szabadságharcra való összefonódottsága. Ennek híre, eseményei bejárták Európát. A nagy nap, „Petőfi napja”-nak gyűjtőszinórja, amelynek nyomán lángra lobbant a főváros, nagy vidéki városaink is, a költő „Nemzeti dal”-a. A központi mű ismertségének oka a még aznap megtörténő és a forradalom első napját követő időszak német fordításai. A gyors reagálás megértéséhez tudnunk kell Pest-Buda népességének nemzetiségi megoszlását. A lakosság összlétszáma az 1851-es összeírás alkalmával 84 000 volt, ez nem sokkal kevesebb mint az 1848-as adat lehetett. Ebből, amint azt Palugyai *Magyarország legújabb leírása* című könyve I. kötetéből tudni lehet (Pest, 1852, 172-173. old.) 32 000 magyar, 34 000 német ajkú lakos volt, a többi héber anyanyelvű, de nagyrészt ők is németül beszéltek. Németül beszélő honfitársaink Hoffmann Károly révén már március 15-e délutánján megismerhették a nagy mű szövegét. Röplapon és a Pester Zeitung-ban egyaránt megjelent (PIM, fénymásolat – lásd a következő oldalon).

A XIX. század első fele a hazai sajtó felfejlődésének időszaka. A német nyelvű sajtóban (hogy csak a legismertebb orgánumokat említsük: Pester Zeitung, Pesther Tageblatt, Spiegel, Pressburger Zeitung, Ungar) szép számmal szerepelnek zsidó újságírók is, minthogy német anyanyelvűek vagy gyermekkoruktól ismerik ezt a nyelvet. Ők általában fogékonyak a liberális eszmék iránt és közvetítették az Ifjú Németország eszméit, kivéve az 1848 elején megindult Morgenröthe, amelynek főszerkesztője az aulikus érzelmű Petrichovich Horváth Lázár volt. A fiatal zsidó újságíró nemzedék egyes tagjai teljesen asszimilálódnak (hitben és nyelvben egyaránt): Szarvady Frigyes (ő egyébként a pozsonyi országgyűlési ifjúság egyik vezére), Zerffy Gusztáv, Diósy Márton, stb., mások a kulturális közeledés programját követik: Dux Adolf, Falk Miksa. Mindezeket szükséges volt elmondanom, hogy a hallgatóság a számos korabeli Petőfi- és később természetesen Jókai- (Jósika Miklós- és Eötvös József-)fordítás gyors elkészülését megértse.

A Hoffmann Károlynál sokkal jobb fordítás a „Nemzeti dal”-ból Dux Adolfé, amely az Ungar 1848. március 17-i számában jelent meg és röplapon (FSZEK, Budapest-gyűjteménye 831/1/1848. sz.). Petőfi kapcsolatáról Dux Adolffal nem tudunk semmit, ugyan ő már 1846-ban Bécsben megjelentetett egy kötetet 55 Petőfi-költeménnyel. Erről Lenkei Henrik *Petőfi német fordítói* című tanulmányában (Petőfi a világirodalomban, Petőfi-könyvtár XVII. füzet, Budapest, 1911.) azt írja, hogy a költő egészen meg volt hatva az eseménytől, de hogy Lenkei ezt honnan vette nem említi meg. A harmadik Nemzeti dal fordító Zerffy Gusztáv, őt azonban határozottan nem kedvelte Petőfi, Jókai szerint Zerffy Petőfi tehetségének kihasználásával akart érvényesülni és egy alapos monográfia adatai szerint besúgó volt), tehát Petőfinek jó volt a szimata. Mindazonáltal Zerffy Petőfi és más haladó szellemű fiatal ellen elkövetett korábbi kritikai támadásait (például a *Tigris és hiéna* című Petőfi-dráma ellen) igyekszik jóvátenni 48-as működésével, amikor lefordítja Petőfi összefogást sugalló szabadság himnuszát és lelkes beszámolót ír március 15-e eseményeiről a Spiegel március 18-án megjelenő számába (OSZK Aprónyomtatvány tár).

Friedländer Náthán „pesti diák” a „Nemzeti dal” mellett, amelynek csak töredéke van meg, *A királyokhoz* című Petőfi-verset is lefordítja németre, és ez is megjelenik röplapon.

Esztétikai indokok. A romantika kétarcúsága. Az európai irodalom romantikának nevezett korszaka, amely durván a XVIII. század végétől (Németország, Anglia) a XIX. század végéig (Közép- és Kelet-Európa) tartott, egyaránt kiszolgálta az irodalomban ínyencséget kereső, arisztokratikus ízlésű olvasóközönséget és a nemzeti folklóron nevelkedett, abból egy populárisabb nyelvezetet szívesen olvasó, demokratikusabb ízlésű befogadókat. Minden európai romantika (talán az egy franciát kivéve) népdal, népmese gyűjtemények létrehozásával indul. Nálunk Petőfi költészete változtatta meg egy csapásra a közízlést. Nemcsak könyv az irodalom, hanem szinte életbeli viszony is az alkotó személyisége és a közösség között. Az is foglalkozik a költő, az író személyiségével, aki nem olvasó ember. Már a kortárs Vahot Imre, Petőfi első szerkesztője megállapítja, hogy Petőfi kettős hatásra törekszik: mind a művelt közönséget, mind a köznépet igyekszik meghódítani olvasójának (akár a szóbeliség útján is), Eötvös József pedig 1847-es kritikájában leírja, hogy a költő minden ízében és gondolatában magyar, olvasóközönsége, amely nemeseket és nem nemeseket egyaránt magában foglal, a magyarság megtestesülését látja benne. Petőfi 1848 előtt költészetében felfedezi az ország azon tájait, amelyeket eddig nem tartottak méltónak versben való megjelenítésre: a pusztát, a falu végét, az omladozó csárdát, a pusztai embert. Ez nem előzmény nélküli az európai, elsősorban a német és az osztrák irodalomban, vegyük az ún. Vormärzesek költészetét, ha esztétikai színvonalban nem is éri el Petőfi művészetét. Petőfinél egyrészt ez a világ nem egzotikumot, különlegességet jelent, hanem belülről jól ismert, belakott vidéket. Azok közé a magyar költők közé tartozik, akik jól ismerték az országot, rövid élete során egyes vidékeket többször is bejárt. Magyarország birtokbavételéről van szó, az 'otthon lenni benne' érzéséről, ami sok biedermeier vonást is mutat. A XIX. századi művészetben, mind a képzőművészetben, mind a költészetben nagyon elterjedt műfaj volt az életkép. A pillanattelvéltetés ezeknek a műveknek a lényege, a valóságnak egy pillanatát kimerevíteni, így alkalmas egy másik nép életének, szokásainak, ünnepeinek a bemutatására is. Ezért is lehetséges, hogy számos ilyen művét ezért találták érdekesnek egy ország, egy kultúra megjelenítésére. Ennek azonban megvoltak és vannak is a veszélyei: költészetének egy szegmensét helyezték az egész helyébe.

Petőfi külföldi eszmétársait a szétszakított nemzeti állapot, azaz a politikai helyzet, a fentebb ismertetett nemzetiségi okoknál és ezért a német nyelv magyarországi szélesebb körű ismertségénél fogva legkönnyebben a német és az osztrák irodalomban lelhetjük fel. Költői nagyságban, formátumban Heine, a közösen lakott tájak, a magyarországi születésű Lenau, a múlt erényeinek a törpe jelennel szembeni dicsőítésében az osztrák Grillparzer a párja, legalábbis a költészetben.

Karl Beck, bajai születésű német költő (1817-1879) 1846-ban személyesen is megismerkedett Petőfivel Pesten jártában, antológiát szeretett volna kiadni Petőfi műveiből: Ehhez kérte Petőfitől az alábbi, eredetileg

német nyelven írott önéletrajzot, ami 1846 tavaszán keletkezhetett: »Petőfi Sándor szegény szülőktől született 1823. január elsején, a Nagyalföld közepén, a Mátra hegység alatt, a Duna-Tisza közén. — Rendkívüli ellenszenv mindenféle alárendeltséggel szemben; ezért hagyta ott az iskolát többször, 1839-ben pedig végleg. Egy ideig bolyongott. Végső inségében néhány hónap múlva beállt katonának. Katona két évig, semmi több, csupán közlegény. Amikor éppen szökni akart már, egy orvos közbenjárására elbocsátották. Miután visszatért a katonaságtól, újra iskolába járt, de mivel állhatatosan ragaszkodott a függetlenséghez, csak egy évig tudott itt kitartani, aztán színész lett egy vándortársulatnál. Két évig vándorszínész. Színész-korában jelentette meg első versét. Mikor két év múlva Pestre jött, kinyomatta verseinek I. kötetét és segédje lett egy divatlap-szerkesztőnek, aki mellett egy évig maradt, akkor elhagyta hivatalát és azóta (1845 eleje) olyan függetlenül él, ahogy mindig óhajtott és szeretett élni. Jelszava: „Koldústarisznya és szabadság!” Verseinek első kötete után még ugyanez évben (1844) megjelent „A helység kalapácsa” (komikus hősköltemény); 1845-ben a „János vitéz” (népmese), „Cipruslombok Etelke sírjáról” (lírai költemények); 1846-ban: „Felhők” (lírai költemények) és „A hóhér kötele” (regény prózában).« Tehát Petőfi első és egyetlen önéletrajzát is egy német költőnek köszönhetjük.

Heine kétszer szólalt meg, helyesebben nyilvánult meg Petőfiről (minthogy másodjára írásos szövegről van szó), amint ezt egyik kortársi fordítójától és hírének közvetítőjétől, Karl Maria Kertbenytől tudjuk. Fordításainak minőségéről a magyar kortársak többnyire elmarasztaló véleménnyel voltak. Kultúráközvetítőként azonban rendkívül jelentős szerepet játszott. Mániákus szenvedéllyel ismerkedett híres személyiségekkel, nemcsak költőkkel, hanem tudósokkal, politikusokkal, művészekkel is. Rendkívül széles körű levelezést folytatott, irodalmi vállalkozásaihoz gyakorta keresett pártfogókat. Számos ismerőseinek megküldte fordításgyűjteményét, társaságokban mesélt, szavalt, fölolvast. Kertbeny 1847 áprilisában Heinénél járt Párizsban, Dux Adolf fordításában és a saját rögtönzéseiben Petőfi-verseket mutatott be neki, amelyekből a nagy német költő megérezte magyar költőtársa zsenialitását és elismerését azonnal ki is fejezte látogatójának: „Ah! Ez nagy költő, mint Burns vagy Béranger.” Másodjára már egy egész kötetnyi vers volt a kezében: Gedichte von Alexander Petőfy. Kertbeny fordításában jelent meg 1849-ben Frankfurt am Main-ban. Heine Kertbenyhez írott levelében így reflektál az egyébként neki dedikált kötetre: „Nagy örömet szerzett a könyvvel, amelyet nekem ajánlott [...] olyan meghökkentő, egészséges és egyszerű (mármint Petőfi költészete), hogy Németországban nincs hozzá fogható. Magam is csak néhány hangot tudtam elkapni a természetből, amelyekben ez a pór fiú olyan gazdag, mint egy csalogány. Mi, a gondolatok emberei az efféle eredetiség mellett valóban sajnálatraméltók vagyunk... Szelleme mintha nem volna túl mély, s maga és nemzete szerencséjére teljességgel hiányzik belőle az a bizonyos hamleti vonás...” (Párizs, 1849. február 19.)

A kötet ajánlása egyébként magyarul így hangzik: „Heinrich Heine, Németország nagy és örökifjú költője, fogadja egy idegen géniusznak ezt a fordítását mint a magyar nemzet mély és forró hódolatát.” Van a kötetnek egy másik ajánlása is, ami Petőfihez szól és nagyon magán viseli az időpontot, amelyben a kötet megjelent, továbbá eltúlozza azt a kapcsolatot, ami a fordító és a költő között volt:

»Petőfy Sándornak.

Fogad(d) tőlem, kit lelkemből szeretek, szellemed tükrözését, neked bár nem ösmeretlen, de még is idegen nyelvben; engedje a Mindenható, hogy e könyv téged életben mint győztöst(!), és egy oly órában találjon, melyben nagylelkű Nemzetünk szabaddá lett, és Téged, mint szabad Fiát magasztalhasson.

A sors talán úgy akarandja, hogy Téged kedves Cimborám, és szeretett, imádott hazám soha viszon(!) nem látom, akkor, ha e munkám, mellyel nevednek, és hírednek a külföldön pályát törni kívántam Kezedbe veszed, olykor, olykor emlékezz meg rólam szegényrül, elhagyatotról, és megvetettről, ki oly nyomorúlt, hogy Hazájáért mit sem tehet, mint pennáját forró szíve vérében mártani, és a pir és tehetetlenség keserű könnyeit sirni.

Isten áldjon Téged, és imádott hazám.

Írám az ős Német városban Nürnbergben, Pünkösöd hó (máj.) 26-án 1849.«

A kötethez egy terjedelmes bevezető is járul, amelyből csak egy kisebb részt idézünk, amelyben Kertbeny próbálja összefoglalni Petőfi költészetének lényegét, és amely magyarázatot is adhat arra, hogy miért Petőfi az, aki először világhírré tett szert a magyar irodalomból: „Petőfi a magyar nemzeti jellem legjobb vonásait egyesíti: a nagylelkűséget, forró érzelmet, a szellem rugalmasságát, a szilárd akaratot, s nemegyszer a kifejezőmód keleties pompáját; hol sajátosan ízes magyar humorát csillogtatja, hol a cigányzene bánatos hangulata vagy éppen búskomorsága ejti rabul; szívvel-lélekkel hazafi, de nem türelmetlen: az egész emberiség haladásáért lelkesedik, sőt néhány 1846. évi versének tanúsága szerint a történelem

messzetekintő vátesze. Nem erőszakkal kikiáltott zseni, hanem univerzális jelentőségű tehetség, éppen azért, hogy – mint valódi magyar – a nemzeti karakter legszebb színárnyalatait tükrözi. Költeményeiben nem epedeznek Daphnisok, Dorisok és más sablonos figurák; a magyar pusztá eredeti, természetes népi alakjai, vad lovakon száguldó pásztorlegényei kelnek életre bennük; az életerő diadalmaskodik a sápadt modorosságon. Petőfi révén a nép fontos szerephez jutott a magyar költészetben, ugyanakkor, amikor a nemzet az ellenzéki politika folytán politikai tényezővé nőtt., stb.”

Jókai Mór regényíró művészete egykoron a magyar diákok nemzedékeinek olvasóvá nevelésében játszott vezető szerepet. Ez a helyzet mára megváltozott, de ez egy másik előadás témája lehetne. A XIX. század végétől a XX. század 50-60-as évtizedéig vitathatatlanul a legnépszerűbb magyar regényíró. Mi teszi azzá? Jókai nem annyira a magyar valóság közvetítője, mint inkább a magyar múlt, a valóságtól elmenekülő magyar képzelet mesés megjelenítésének mestere. És az életben gyakran erre van szükség. Menekülésre a valóság megoldhatatlannak látszó problémáitól egy boldog szigetre, de legalábbis egy regény fantáziavilágába. A német nyelvterületen sok Jókai-művet megjelentettek már az író életében is. Ezekről és a tervekről a legtöbbet Jókai Mór és Kertbeny Károly levelezéséből tudhatunk meg, néhány holland vonatkozásra is rábukkanhatunk. A levelezés német nyelven folyt, a kéziratok az Országos Széchényi Könyvtárban találhatóak, az író művei kritikai kiadása jegyzetanyagában magyarul is megvannak a levelek.

Kertbeny Károly írja Jókainak 1870. október 20-án: „Gondolhatnak rólam, amit akarnak. Egyet azonban el kell ismerni felőlem: hogy én Petőfit a világirodalomban meghonosítottam és világhírűvé tettem, ami így – nagy tehetsége ellenére – még öneki magának sem sikerült volna, a legkevesbé Opitznak és társainak segítségével. Életem második felét Önnek fogom szentelni, kedves Jókai, és remélem, hogy nem kisebb eredménnyel...”

Jókai levele Kertbeny Károlynak 1870. október 23-án: „Mindenesetre nagyon örülnék neki, ha műveimnek a német közönségnél polgárjogot szerezhethetnek. Noha műveim szinte mind le lettek fordítva németre, de hogyan és hol? Először is förtelmes zagyvaléknyelven készült, borzasztó fordítások, másodsor pedig újságtárcákban ... jelentek meg...”

Ugyanebből a leveléből: „Én a következő műveimet tartom fordításra legalkalmasabbaknak.

- I. Regények. *Magyar nábob*. Kárpáthy Zoltán. *Szegény gazdagok*. Felfordult világ. *Új földesúr*. *Mire megvénülünk*. *Szerelmem bolondjai*. *Kőszívű ember fiai*. Erdély aranykora.
- II. Novellák. Nepean sziget (első novellám) Rézpataki lelkész. Erdők leánya. Halálítélet. *Vándoroljatok ki*. Valahány ház, anynyi szokás. Csong Nu. Perozes. Bárdi család. Két lángész. *A jó öregasszony*. Fortunataus. Akhtiári fogoly. Khánok utóda. Bajadére. Petki Farkas leányai. Hargita. Kétszarvú ember. Valdivia. Bolivar. Húsz év múlva. I love you. Caldaria. Árva fiú. Az én galambom. *Láthatatlan seb*. *Mi van a föld alatt*. Menynyei parittyakövek. Dúl Mihály. Kassai bírós. *Kénytelen mulatság*. Peregrinus. Halál után. Tündérpálot. Fulko. Mit tudnak a nők. A kurucz világ után. Az ördög menyasszonya. A debreceni kastély. Egy lengyel történet. A rabnő.”

Kertbeny Károly Jókainak 1871. május 28. vagy 29-én: „És mivel 30 év óta azt akarom fordítások és eredeti munkák egész sorával nemzetközileg elismertetni, hogy a magyar fajnak nem csupán történelmi, állami és politikai, hanem *szellemi* létjoga is van [...] ezért mindenkor óvakodtam attól, hogy olyan költőinket vigyem a külföld elé, akiknek hazafiúi becse nagyobb költői értéküknél, objektív költői természetüknél.”

Jókai szintén 1871 májusában vallja Kertbenyhez írott levelében:

„Ne hagyja mégse figyelmen kívül azt, hogy összes műveim egy hosszantartó küzdelem folyamatos láncolatába illeszkednek.

A nemzetét, a szabadságot és az igazságot szolgáló költő küzdelme ez a hatalmat és a hazugságot szolgáló, megvásárolható történetírók ellen, – az önálló szellem küzdelme a szolgálai utánzás ellen – az emberi érzések küzdelme a nemzeti előítéletek, a durva faji gyűlölet ellen; elvégre rajtam kívül egy lélek sem mert szót emelni Magyarországon a testvéri szeretetért valamennyi nemzetiség irányában és éppen az imént a német kultúra tiszteletéért. Mindent odaajándékoztak a németeknek, életünket és vérünket, csak a nemzeti megbecsülést nem, én változtattam meg a felfogást – az érzés harca ez a frivolitás ellen, a bölcselkedő költő harca a szent ostobaság és az állati nihilizmus ellen, a bölcselkedő költő harca a szent ostobaság és az állati nihilizmus ellen, minden elnyomott ügy harca az elnyomó ellen, a gondolat harca a frázis ellen.

Ez volt a célja irodalmi műveimnek.

A cél az, ami tudatos; a kivitel csak ihlet dolga.

Eltaláltam nemzetem tösgyökeres érzéseit. A magyar olyan, amilyennek én leírom – erényeivel és hibáival.

Aki Magyarországot meg akarja ismerni, műveimben kell azt tanulmányoznia – Magyarország 1825-36 (magyar Nábob) – 1832-42 (Kárpáthy Zoltán) – 1830-1840 (Szegény gazdagok) – 1848-49 (Politikai divatok) Kőszívű ember fiai – 1849 (Csataképek) – 1850 (Bujdosó naplója) – 1851-1860 (Új földesúr) – 1861-1865 (Szerelem bolondjai) – 1866-69 (Fekete gyémántok) – és végül 1820-1834 (Eppur si muove). Ez a magyar történelem ciklusa a legendák mellett. *Ezt írtam meg én.*”

Ungvári Zrínyi Imre

A Kolozsvári Filozófiai Iskola

Egy ígéretes indulás állomásai

Tanárom, Gáll Ernő emlékére

A Mikes Tanulmányi Napok szervezői arra kértek, hogy nyújtsak „...totális körképet a Kolozsvári Filozófiai Iskoláról és méltassam annak szerepét az egyetemes magyar szellemi világban” — ezt azonban egy előadás vagy rövidebb tanulmány keretében nem tudom teljesíteni. Ehhez mind ismereteim, mind pedig a rendelkezésre álló idő és terjedelem kevésnek bizonyulnak. A téma filozófiatörténeti problémaként való kutatásához mindmáig nem állnak rendelkezésre olyan fontos dokumentumok, mint: feljegyzések a Böhm-tanítványok Böhm Károllyal folytatott filozófiai tárgyú beszélgetéseiről, a tanítványok levelezése a Böhm Károly Társaság szervezéséről, az életmű kiadásáról, a társaság működéséről és esetleg felbomlásáról Trianon után. Bár nagyjából elérhetők a tanítványok kiadott írásai, alapvető műveik, illetve alkalmi évfordulós írásaik és reflexióik is egymás és a mester teljesítményére, mindez még nincs egybegyűjtve. Maradna tehát az, amit előttem már mások is megtettek: egyes alpművek gondolatmenetének és hivatkozásainak értelmezése¹, a hasonlóságok és különbségek mérlegelése², illetve a tanítványok életművében szellemi orientációjuk változásainak nyomkövetése, a böhmi kategóriáktól a saját terminusok kialakításáig — legalábbis ott, ahol ez lehetséges. Anélkül, hogy tagadnám egy ilyen „fejlődésvonal” rekonstrukciójának a lehetőségét és fontosságát, úgy gondolom, hogy ennek értelmezéséhez sem rendelkezünk elegendő reflektált „háttéranyaggal” ahhoz, hogy az iskola szellemi valóságát konkrét gondolat-artikulációkat figyelembe véve és nem pusztán az interpretátori ihletettségre támaszkodva tárgyalhatnánk. Ennélfogva úgy gondoljuk, hogy hasznosabb és a filozófiatörténeti alapossághoz is közelebb áll, ha egyelőre csupán a Kolozsvári Filozófiai Iskolának, ennek az ígéretes szellemi mozgalomnak indulásával, fejlődésének kezdeti állomásaival foglalkozunk.

A filozófiai iskolára vonatkozó kérdés értelme

Az értelmezés filozófiai elméletének egyik legtermékenyebb tanulsága, hogy a megértésnek kérdezés szerkezete van. Bármely értelemteljes alakzat, irányultság, szándék vagy eszmetörténeti alkotás értelmét csak azáltal remélhetjük a magunk számára megragadhatóvá tenni, hogy előzetesen tisztázzuk, hogy milyen, mai létünkben fakadó kérdésre remélhetünk választ általa. Fel kell tehát tennünk a kérdést: Mit jelent egy filozófiai iskola? Milyen közös törekvések, gondolati teljesítmények, szellemi összefüggések azok, amelyekből egy filozófiai iskolára kell következtetnünk? Mit is akarunk mi a magunk szellemi életproblémáiból megérteni, amikor arra törekszünk, hogy megidézzük, jelenvalóvá tegyük a kolozsvári (erdélyi) filozófiai iskolát?

¹ Vö. Kibédi Varga Sándor: Magyar és német filozófia — Az erdélyi és a badeni iskola, In: K. V. S.: *A szellem hatalma*, Aurora, München, [E kötet megjelent elektronikusan a Mikes International kiadásában 2005-ben: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html — Mikes International Szerk.], illetve Hanák Tibor: Neokantianizmus, Bartók György, illetve Protestáns gondolkodók, Ravasz László, Varga Béla, Tavasz Sándor, Makkai Sándor, Tankó Béla, In: Hanák Tibor: *Az elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében*, Budapest, Göncöl, 1993.

² Vö. Mariska Zoltán: Böhm és Bartók, In: Böhm Károly és a Kolozsvári Iskola, Kolozsvár-Szeged, Pro Philosophia, 1996, illetve Uő.: Málnási Bartók György, In: Bartók György: *Válogatott filozófiai írások*, Kolozsvár-Szeged, Pro Philosophia, 2001. Uő. A filozófia nevében, Hága, Mikes International, 2003, http://www.federatio.org/mikes_bibl.html.

Kétségtelen, hogy az emberiség legmagasabbrendű szellemi teljesítményei egyedi alkotásokban, remekművekben fejeződnek ki, és ezek hiányát nem pótolja semmiféle szellemi összefogás. Ha azonban a kulturális életet önfenntartó dinamikája és az egyes kultúrszférák önálló élete szempontjából tekintjük, a kultúra, a művészet a filozófia vagy az irodalom nem korlátozódik az alkotásaiban megjelenített szellemi tartalmak vagy az egyéni önkifejezési formák jellegzetességeire és újdonságára, hanem átfogja a produkció, a recepció és a disztribúció egészét, szellemi és anyagi folyamatok által egyaránt kondicionált rendszerét. Hasonlóképpen a gondolkodók szellemi teljesítménye (életműve) nem csupán alkotásaikban, műveik problémakészletében, kérdésfelvetéseik eredetiségében, gondolatvezetésük világosságában és a részletek árnyaltságában rejlik, hanem a működő szellem általuk hátrahagyott valamennyi formájában és megnyilvánulásában, amelyek gondolkodásmódját továbbadják, a helyzetek és problémák sokaságára aktualizálják. Az alkotók egy része a maga jellegzetes szemléletmódját, szellemiségét nemcsak műveiben alakítja ki, hanem közvetlen példájával tartós hatást gyakorol tanítványaira is, s ezáltal azok nemcsak a mester műveit képesek hitelesen megszólaltatni, értelmezni, hanem maguk is némiképpen e példamutatás szellemében alkotnak, gyakran még akkor is megtartva vele egyfajta kapcsolatot, amikor saját kérdésfelvetéseikben már túlmennek az általa javasolt megoldásokon.

A filozófiai iskola mibenlétének a kérdését, éppen a kolozsvári iskola értelmezésében mind filozófiatörténeti, mind pedig episztemológiai szempontból releváns módon vetette fel Gáll Ernő³, aki ily módon termékeny támpontokat adott a jelenség értelmezéséhez. Szerinte a filozófiai iskolák egységét és fejlődését számos tényező határozza meg, mint például, az iskolaalapító gondolkodó örökségéhez való ragaszkodás, a közös kutatási terület, a hasonló szemlélet és metodológia, de mindezen túl a személyes kapcsolatok és az együttműködés hálózata, vagyis az együttgondolkodás és az egymással való viták folytonossága is. Hasonlóképpen az iskola összekovácsolódását és fenntartását szolgálhatja az együttműködés eredményeként előálló „mi-tudat” és a más filozófiai irányzatoktól való elhatárolódás is. Mindezen tényezők együttes hatása, legalábbis átmenetileg, a filozófiai gondolkodás „hatékony ösztönzőjének” bizonyulhat. Kimondottan újszerű kérdésfelvetés Gáll Ernő részéről a filozófiai iskolának episztemológiai szempontból, ti. Thomas S. Kuhnnak a tudományos közösségeket összetartó paradigmákról szóló elmélete alapján való megközelítésre tett javaslat. Eszerint az a magyarázó elv, értelmezési keret tekinthető paradigmának, „amit a tudományos közösség minden tagja elfogad, és megfordítva, az adott tudományos közösséget azok alkotják, akik elfogadnak egy bizonyos paradigmát”⁴. Gáll tehát a Kuhn idézett megfogalmazása értelmében egy szellemi minta immanens jelenléte alapján szerveződő interpretációk közösségére vezetné vissza az iskola létét, s valójában ez az, ami a filozófiatörténeti vagy tudománytörténeti kutatás számára kiindulópontnak tekinthető, ugyanakkor véleményünk szerint legalább ennyire fontos az iskola kialakulásának, a paradigma tanítványok általi felfedezésének és elfogadásának a folyamata. Az alábbiakban éppen ebből a szempontból, mintegy „születésének állapotában” szeretnénk megvizsgálni a kolozsvári iskolát, ugyanis a közös paradigma sorsának végigkövetése a tanítványok életművében szétfeszítené egy előadás kereteit.

Értelmezésünk szerint a filozófiai iskolák egyéb jellegzetességeik mellett az életformává váló alkotó gondolkodás társadalmi megjelenési formái. E sajátosságuknál fogva képesek összekapcsolni a szellemi alkotások idő feletti problémáit az egyes alkotók időben zajló életeseményeivel. A kolozsvári filozófiai iskolára vonatkozó kérdés approximációi között minden bizonnyal helyet kell kapniuk olyan kérdéseknek is, amelyek a hely, illetve a térség kulturális pozíciójára vonatkoznak. Ilyen kérdések például: Melyek egy kulturálisan és nyelvileg perifériális helyzetben született kiemelkedő jelentőségű életmű továbbélésének feltételei? Milyen viszony van az egyéni törekvések és a sorsdöntő történelmi események között a kulturális célok megvalósításában? Milyen közvetlen példák alapján és milyen emberi viszonyok közepette válik fogékonnyá az emberi elme a filozófiára, mint szellemi attitűdre? Ezzel egyszersmind azt is előre bocsátjuk, hogy a szellemi értelemben vett iskola értelme a mi értelmezésünkben nem merül ki egy közös paradigma jelenlétében, a „mester” és a tanítványok műveinek egymáshoz való viszonyában. Ha ugyanis így volna, a művek pusztán áttanulmányozása és az alapgondolatok alkotó felhasználása nyomán bárkit tanítványnak kellene nyilvánítanunk, és nem tudnánk különbséget tenni a korszakokon átívelő szellemi irányzatok és a mester-tanítvány viszony közvetlensége által ihletett élettevékenység alkotásai között.

Bár igaz, hogy létezik a kortársak közötti félreértés lehetősége is, és az életművek későbbi kreatív értelmezése is termékeny lehet, úgy gondoljuk, hogy a mesterrel közvetlen érintkezésben levő tanítványnak több esélye van megérteni a mester életművének alkotó sajátosságait. Mindez azért lehet így, mert a bensőséges kapcsolat és a bizalmas információk az értelmezés olyan többlet-lehetőségét hordja magában, amilyenre más, közvetett értelmezések érthető módon nem tehetnek szert. Ennek az alapja abban az egyszerű igazságban rejlik, hogy az alkotó legösszetettebb és legelevenebb „alkotása” a saját személyisége,

³ Gáll Ernő: Gondolatébresztő egyúttolvasás, *Korunk*, 1986 /8., 630. o.

⁴ Idézi Gáll Thomas S. Kuhn *A tudományos forradalmak szerkezetéből*.

amellyel kapcsolatba kerülni újabb jelentésekkel gazdagíthatja az életművet, bár ez a tapasztalat legalább ennyire magában hordja a „túlságosan emberi” szempontoknak a gondolatok megítélésére gyakorolt befolyását is. Fent megfogalmazott kérdésünket általánosítva így is megfogalmazhatnánk: Milyen jelentősége van a szellemi vezető és a vezetett kapcsolatának, a mester és a tanítvány(ok) szakmai közösségének egy magasrendű szellemi célnak alárendelt tartós együttműködésben?

A mester szerepének vizsgálatában, a mester-tanítvány viszony szintjeit elemezve elkülöníthetőnek tűnik néhány lényeges aspektus: 1. A mester életműve és oktatói gyakorlata, mint a filozófiai problémák kijelölésének és a módszeres értelmezés gyakorlatának bemutatása; 2. A tanítványoknak, mint valódi szellemi teljesítményre képes alkotónak a kiválasztása, illetve teljesítményük igényes, világosan megállapított szempontok (a „szellem” követelményei) szerinti megítélése; 3. A tanítványok első teljesítményei: a mester gondolatainak alkotó alkalmazása; 4. A mester hagyatékának ápolása; 5. A tanítványok szétszóródása és szellemi továbblépése.

Az iskolaalapító: Böhm Károly

A Kolozsvári Filozófiai Iskola létrejötte a magyar szellemi életben Böhm Károly filozófiai rendszeréhez és filozófia-professzori munkásságához kapcsolódik. Böhm a századforduló központi jelentőségű filozófiai kérdéskörét, az értékproblémát és az eredeti filozófiai alkotást állította tevékenysége középpontjába. Filozófiájának szigorú módszeressége és szisztematikus építkezése, valamint kérdésfelvetéseinek határozottan egyéni jellege megélték magyar kortársai, különösen pedig tanítványai érdeklődését a filozófia művelése iránt. Példája európai stílusú alkotó légkört, filozófiai műhelyt teremtett a kolozsvári egyetemen. Így vált filozófiaprofesszorból valószínű iskolaalapító mesterré. Mindenekelőtt neki köszönhető, hogy legkiválóbb diákjai (elsősorban Tankó Béla, Bartók György és Ravasz László, de az előbbieket mellett és részben általuk is befolyásoltan Makkai Sándor, Varga Béla, és Tavasz Sándor is), akik később jeles filozófiaprofesszorokká és/vagy egyházi személyiségekké váltak, a filozófia és a teológia terén is számottevő életművet hagytak maguk után. Kezdetben mindannyian a mester gondolkodásmódját értelmező, értékelő, az ő életműve és egyénisége által ihletett alkotásokkal jelentkeztek. Főképpen ezekre a korai közös gondolati motívumokra utalva vetette fel elméleti igényességgel is a Böhm-tanítvány Bartók György tanítványa, Kibédi Varga Sándor a kolozsvári filozófiai iskola gondolatát, amelyet a badeni újkantiánus iskolával állított párhuzamba⁵. Éppen Kibédi Varga kérdésfelvetését követve feltételezte Gáll Ernő, hogy a kolozsvári iskola esetében a kutatás és gondolkodás közösségét megalapozó paradigma az „axiológiai paradigma” lenne. Az iskolán belül nyomonkövethető szellemi alakzat („paradigma”) megállapításához át kell tehát tekintenünk egyrészt Böhm filozófiájának sajátosságait, másrészt pedig azt a kapcsolatrendszert, illetve a szellemi feladatokat és az azokra válaszoló alkotásokat, amelynek szellemi tartalmaik folytán indokoltá teszik a tanítványi viszony, illetve a későbbiekben a filozófiai iskola gondolatát. Végül pedig nyomon kell követnünk a mester életművével kapcsolatos közös elkötelezettség és szellemi rokonság megnyilatkozásait és formáit a tanítványok viszonyában.

Böhm filozófiai attitűdje és rendszere⁶

A századfordulón hatékony filozófus-attitűdök háttérmotívumai közül a legjelentősebbek a 19. század szellemtörténeti fordulataihoz kapcsolódnak, mint például az idealista rendszerek hitelvesztése és a tudományos tudat szerkezeti átalakulása, amely alapjaiban változtatta meg mind a filozófia, mind pedig a tudomány ismeret-felfogását. Hasonlóképpen ide tartozik a kulturális értékválság filozófiai tematizálásából kinövő axiológiai-kultúrtudományi kérdésfelvetés, illetve a történelemszemléletnek az életfilozófiai (szellemtudományi) megújítása. Valamennyi említett fordulathoz szorosan kapcsolódott a filozófia és a filozófus szereptudatának válsága és mélyreható átalakulása, amelynek nyomai a századforduló minden reprezentatív filozófiájában megtalálhatók.

⁵ Vö. Kibédi Varga Sándor: Magyar és német filozófia — Az erdélyi és a badeni iskola, In: K. V. S.: *A szellem hatalma*, Aurora, München, 1980, Mikes International, Hága, 2005.

⁶ Az alábbi, Böhm filozófiai attitűdjével kapcsolatos gondolatainkat már korábban is kifejtettük részben az *Öntételezés és értékűd.* Böhm Károly filozófiája c. könyvünkben (Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 2002), részben pedig Filozófusattitűdök a századfordulón című tanulmányunkban (Mester Béla-Perecz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez*. Magyarország és a modernitás, Áron Kiadó, 2004.)

A századforduló magyarországi filozófusait és köztük az önálló szellemi teljesítménye révén példászerűnek tekinthető Böhm Károlyt is kritikai filozófiájának első, módszertani kötetében mindenekelőtt ez a kérdés foglalkoztatja: mi a filozófia és hogyan lehetséges? A kérdésre adható válaszok *Az ember és világa* további kötetében a rendszer különböző problémakörének megfelelően átalakulnak. Eszerint a filozófia sorra mint: 1.) ismeretelmélet⁷, 2.) szubjektumelmélet⁸, 3.) értékelmélet⁹ és 4.) az értékdiszciplínák ismeretelmélete¹⁰ kerül előtérbe. Valamennyi megközelítés közös törekvése megteremteni az embernek, valamint az ismereteiben és érték-attitűdjeiben megjelenített világának fogalmilag általánosítható, koherens és szisztematikus értelmezését.

Böhm filozófiájának jellegét és kortársainak felfogásához való viszonyát leginkább ismeretelméletéből, illetve módszertanából állapíthatjuk meg, ugyanis ezek alapelvei szabályozzák a későbbiekben a szubjektum- (szellem-) filozófia és az értékelmélet problémáinak kifejtését is. A böhmi ismeretelméletben az ismereti tárgy konstitúcióján és kép-jellegén túl a legjelentősebb problémák az ismerettárgy és a filozófiai kategóriák realitásjellegéhez, azaz az ismeretek helyességének kritériumaihoz kapcsolódnak. Bár formálisan nem tartozott egyetlen újkantiánus irányzathoz sem, Böhmöt az ismeret megalapozására vonatkozó kérdésfelvetése alapján a korabeli újkantiánus szemléletmód egyik sajátos képviselőjének kell tekintenünk, ugyanis a kor filozófiai közgondolkodását meghatározó realizmus-idealizmus vita arcvonalainak megfelelően éppen a filozófiai elmélet kritikai megalapozását tekintette az egyik legfontosabb filozófiai problémának. Az említett vitában, amint azt *A realizmus alapellenmondása*¹¹ című tanulmánya is bizonyítja, Böhm maga is részt vett az idealizmus oldalán, és állásfoglalása lényegében nem különbözött az ismertebb újkantiánus kortársakétól.

A böhmi filozófia módszertani, ismeretelméleti aspektusai között a német filozófia 18–19. századi ideáltípusának megfelelően különös hangsúlyt kap a filozófia rendszer-jellege, az ismeretek szisztematikus összefüggésének problémája. Így válik a rendszeralkotás Böhm és számos kortársa számára is a filozófus-öntudat mércéjévé és a tudományos szakszerűség jellegzetes bölcséleti formájává. A rendszergondolat központi jelentőségűvé tétele eredetében Kantra vezethető vissza¹², de Böhménél a kategóriák rendszere, amely egyszersmind a filozófiai rendszer tervét is meghatározza, a kanti kategóriatan megváltoztatásának, korrekciójának igényével artikulálódik. Ez a változtatás aztán *Az ember és világa* második kötetében, *A szellem életében*¹³ válik hangsúlyossá, amelyben az „öntét” már nem csupán a tevékeny valóság általában vett kategoriális megfelelője, hanem a szellem önfenntartó kibontakozása, végső soron az alany analógiája, és így módon az egész további kifejtés központi jelentőségű kategóriájává válik. Az öntevékeny szubjektum alaptételére felépített rendszer ily módon Böhm filozófiáját sokkal inkább a Fichteével, mint a Kantéval rokonítja, ám nem szabad elfelejtenünk, hogy a századforduló Kant-reneszánszában Fichte fontos szerepet játszott egy, a kortársak számára korszerűbbnek, „koherensebb”-nek tűnő Kant-kép megalkotásában.

A *Szellemtanban* kifejtett szubjektumelmélet, az „öntét explikációja” nem jelent újfajta megközelítést, hanem pontosan onnan indítja gondolatmenetét, ahol a *Dialektika* befejeződött, azaz Böhm a maga világértelmezésének alapvonalait kiegészíti „a szellem tartalmának magyarázatával”. Ez lényegében azt

⁷ Böhm Károly: *Az ember és világa. Philosophiai kutatások*, I. rész, *Dialektika vagy alaphilosophia*, Budapest, 1883. [A kötet megjelent elektronikusan a Mikes International kiadásában 2003-ban. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html — Mikes International Szerk.]

⁸ Böhm Károly: *Az ember és világa. Philosophiai kutatások*, II. rész: *A szellem élete*, Budapest, 1892. [A kötet megjelent elektronikusan a Mikes International kiadásában 2004-ben. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html — Mikes International Szerk.]

⁹ Böhm Károly: *Az ember és világa. Philosophiai kutatások* III. rész: *Axiológia vagy értékten*. Kolozsvár, 1906. [A kötet megjelent elektronikusan a Mikes International kiadásában 2006-ban. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html — Mikes International Szerk.]

¹⁰ Böhm Károly: *Az ember és világa. Philosophiai kutatások* IV. rész: *A logikai érték tana*, Kolozsvár, 1912.

Böhm Károly: *Az ember és világa. Philosophiai kutatások* V. rész: *A z erkölcsi érték tana*, Budapest, 1928.

Böhm Károly: *Az ember és világa. Philosophiai kutatások* VI. rész: *Az esztétikai érték tana*, Budapest, 1942.

¹¹ Böhm Károly: *A realizmus alapellenmondása*. In: *Magyar Philosophiai Szemle*, 1882, 81-94. o.

¹² A tiszta ész kritikájában Kant a transzcendentális módszertan részeként tárgyalja a tiszta ész arhitektonikáját, vagyis azt a kérdést, hogy hogyan kell összefüggenniük az ismereteknek egy tudományos rendszer egységében. „Így tehát — írja Kant — az ész tudományos fogalma tartalmazza a célt és az egész vele összemérhető formáját. A cél egysége, melyre valamennyi rész vonatkozik, miközben a cél ideájában egymásra is vonatkoznak, a cél egysége teszi, hogy egyetlen rész sem hagyható el, hiába ismerjük a többi, és semmi sem adható hozzá véletlenszerűen, és nem állhatunk meg a tökéletesség a priori megszabott határok nélküli, bizonytalan nagyságánál.” Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*, Ictus, Budapest, 1995, 623. o.

¹³ Böhm Károly: im.

jelenti, hogy az öntétként, vagyis logikai mozzanatok ideális egységeként leírt ismereti tárgy jelentése egy újabb, tágabb összefüggésben az emberi szellem mint alap-öntét logikai mozzanataiból érthető meg.

Böhm az öntét kategóriájában megtalálta egész filozófiájának központi problémáját, amely egyesíti magában a megismerés és a cselekvés, a lét és az érték értelmezésének alapkérdéseit. Ennélfogva a rendszer végső formájában két részből, az ontológia (ismeret- és szubjektumfilozófia) és axiológia fejezeteiből áll. Kortársai szerint a szisztematikus kifejtés mellett a módszeresen artikulált axiológiai szemlélet képezi Böhm rendszerének legértékesebb teljesítményét. Az axiológiai szemlélet központi kategóriája, az *érték* fogalma és rendszeres tanulmányozása nem kevesebbre vállalkozik, mint az egyéni szubjektív értékelések kritikájára és az értékelés objektív, azaz „...a dolgok és fogalmak saját immanens logikája...” szerinti mértékének a megtalálására¹⁴.

A rendszer terjedelmesebb, axiológia fejezete teljes mértékben Böhm kolozsvári periódusának a terméke és általános, megalapozó értékelméletre (*Axiológia vagy érték-tan*) illetve az értékdiszciplínákra (*A logikai érték tana*, *Az erkölcsi érték tana* és *Az esztétikai érték tana*) tagolódik. Az általános, megalapozó értékelmélet az értékminőségek és az értékítéletek viszonyát, illetve az alany általános alkatának megfelelő értékelési módok belső összefüggéseit tanulmányozza. Az értékelés végső alapjának, az önértéknek formális és ismeretkritikai elemzése az itt jelzett koncepció természetéből adódóan elvezet ahhoz a ponthoz, ahol az ontológia és az axiológia alapkategóriája egybeesik, az önmagáról tudó és saját szellemi lényegének megvalósulásában örömet lelő öntét kategóriájában.

A böhmi értékértelmezés abszolút alaptételének számít, hogy önértéke csak a szellemnek van, és ez nem más, mint az intelligibilis érték. Mint ilyen, az önérték az értelmi egység tartalmához, azaz a jelentéshez kapcsolódik. Éppen ezért az Axiológiában az önértékek osztályainak az elhatárolása is a jelentések megvalósulásának a területei szerint történik: a jelentések viszonya az értelmi síkban a logikai érték (az igaz), míg az érzéki síkban az esztétikai érték (a szép) megvalósulása. Az erkölcsi érték, amelynek a szociális síkban történő megvalósulása a moralitás, végső soron a logikai érték alkalmazása az akaratra (a jó), s ezért Böhm szerint az intelligibilis érték egyik esetének kell tekinteni. Az erkölcs értelmi tartalmának más énekhez fűződő megvalósítása a társas hálózatban.¹⁵

Az értékelés összetevőinek megállapításával és az értékfokozatoknak az Én reflexiófokaira alapozott rendszeres feltárásával Böhm úgy vélhette, hogy egyrészt megoldást kínál a kor kulturális alapproblémájára, az értékrelativizmusra, másrészt pedig ugyanazon gondolatmenet eredményeképpen helyreállítja a filozófiai gondolkodás tekintélyét, kulturális vezető szerepét. Ez a gondolat az *Axiológiában* nem csupán mögöttes feltevés, hanem az alapkoncepció részeként a kifejtés szükségszerű következménye, amennyiben az értékfokozatok alapjaira való rámutatás nem csupán az egyéni megítélések és célkitűzések szempont-rendszerében való tájékozódás elősegítését tartja szem előtt, hanem a tudományok szerepének, illetve a tudományok és a filozófia viszonyának a kijelölését is.

Böhm számára a filozófusként való önmeghatározás „a dolgok és fogalmak immanens logikájá”-nak módszeres vizsgálatát, a következetes önreflexió filozófiájának a kidolgozását jelentette, amely szerint a világ képe és annak értékessége egyaránt az öntételező szubjektivitás szellemi lényének önértékéből származik. A filozófus-egzisztencia az itt ismertetett gondolatoknak szellemi életúttá formálásából szövődött, azaz, ennek szellemi feltételeit kellett következetes kutatómunkával kiküzdenie, majd pedig a meghatározás, megindoklás és megalapozás követelményeinek megfelelő formában rendszeres ismeretét alakítania. Mind a célkitűzés megfogalmazása, mind pedig az annak teljesítésére választott formák és a kivitelezés jellegzetességei nem pusztán Böhm szellemének az invenciói, hanem mélyen gyökereznek a kor szellemiségében, amely olykor akadályokat állított a szerző szubjektív szándéka elé, máskor azonban mondhatni a kezére játszott.

Rendszer és beteljesedés: az iskola

Böhm, mint tanáregyéniség

Böhm 1896-ban ötven évesen került a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Filozófia Tanszéke élére, és tizenöt éven keresztül, 1911-ben bekövetkezett haláláig tanított az egyetemen. Mind a ránkmaradt művek számát tekintve, mind pedig Böhm saját feljegyzéseit szem előtt tartva ez az időszak élete

¹⁴ Böhm Károly: *Az ember és világa. Philosophiai kutatások* III. rész: *Axiológia vagy érték-tan*. Kolozsvár, 1906., 7.o. [Az elektronikus kiadásban a 3. oldal. — Mikes International Szerk.]

¹⁵ Im. 113. és 330. o. [Az elektronikus kiadásban az 53., illetve 152-153. oldal. — Mikes International Szerk.]

legtermékenyebb szakaszának tekinthető. Tanári kiválóságáról egyaránt megbizonyosodhatunk az általa tartott előadások számából, tematikájából és némelyik ránkmaradt szövegéből is, ugyanúgy, akárcsak az évente kiírt tudományos diákpályázatok pályamunkáit értékelő (általa és Schneller István által szignált) jegyzőkönyvekből, tanártársai megemlékező beszédeinek szövegéből és a tanítványok későbbi visszaemlékezéseiből. Az így kirajzolódó Böhm-kép egy gazdag és sokoldalú professzori arcképet állít elénk. Böhm az említett tizenöt év alatt hatvankét szisztematikus és filozófiatörténeti kurzust tartott¹⁶, amelyek némelyike diákjai által lejegyzett és könyvatosan sokszorosított formában ránk maradt. Szisztematikus kurzusai átfogják a filozófia szinte valamennyi lényeges területét (filozófiai propedeutika, lélektan, logika, értékelmélet, etika, esztétika). A kurzusok között számos értékelméleti vonatkozású volt, például *Az értékelmélet alapvonalai, különös tekintettel az erkölcsstanra* (1899), *Az értékelmélet jelenlegi állása és feladata* (1902), *Az értékelés eredete és fajtái* (1903), *Az értékelmélet rövid történelme* (1906), *Bevezetés az értékelméletbe* (1908)¹⁷. Előadásainak szövege kidolgozott, igényes, rendkívüli kultúrtörténeti tájékozottságról és naprakész szakmai felkészültségről tanúskodik. Hangvétele tárgyilagos, olykor lelkesült, de sohasem törekszik könnyedségre vagy olcsó népszerűsége. Pósta Béla, a Bölcsész- és nyelv- és történettudományi kar dékánja, búcsúztatójában méltatja „közli tehetségének erejét”, a hallgatósághoz való alkalmazkodás képességét és az arányérzékét, melyeket részben különös gondosságának, részben pedig született tehetségének tulajdonít.

A kiváló filozófiaprofesszor megítélésének legmeggyőzőbb támpontjai mégis leginkább a tanítványok visszaemlékezéseiben találhatók. A ránk maradt szövegek kiemelik Böhm rendkívüli műveltségét, erkölcsi kiválóságát és emelkedett, egyetemes szellemiségét, amelyek mély hatást gyakoroltak diákjaira. Nem véletlen, hogy tanítványai, a köztük levő életkorbeli különbségeiktől függetlenül, hasonló elragadtatással írtak róla. Így például Ravasz László szerint: „Az egyetemnek Böhm Károly volt a legnagyobb és legmagányosabb egyénisége. Komoly, határozott, súlyos, bátor és igaz ember. Mindig a forrásból merített, mindig az igazság volt legfőbb mértéke, mindig az igazat mondta s mindig megmondta az igazat. Sikert, tapsot, népszerűséget nem keresett, elnézett a bámulók, irigyek és rosszakaratúak feje fölött. [...] Szellemének egyetemessége, munkájának rendszeressége, abstractiójának magassága s az az erkölcsi súly, amellyel gondolatai mögött megállott — azokért kiállott — olyan imponáló fölényt biztosított neki, amelyet mindenki érzett és önkénytelen tisztelettel ismert el.”¹⁸ Hasonló szavakkal emlékezik mesteréről Tavasz Sándor is, aki fiatalabb koránál fogva már nemcsak Böhmnek, hanem Böhm idősebb tanítványainak, Ravasz Lászlónak és Bartók Györgynek is diákja volt. Egyik kéziratban maradt rövid önéletrajzában Tavasz Böhmöt olyan zseniális filozófusnak tartja, aki az ő megítélése szerint „az európai filozófiában a legelső között áll”, és aki hosszan tartó, egyre növekvő befolyást gyakorolt az ő személyére¹⁹. A filozófiaprofesszor-filozófus hatása mindenekelőtt szakmai téren nyilvánult meg, mégpedig saját szellemi példamutatása, problémafelvetéseinek szuggesztivitása és értékeléseinek helytállósága révén, amelyekkel tanítványait önálló munkára ösztönözte.

A tanítványok egyetemi pályamunkái

A Ferenc József Tudományegyetem oktatási gyakorlatának egyik fontos eljárása a diákok számára évente tudományterületenként meghirdetett és pénzjutalomra kiírt pályatételek voltak. Böhm különleges pedagógusi elhivatottsága abban is tettenérhető, hogy a jelíges pályamunkákat mennyire alaposan, minden fontosabb részletre kitérve elemezte. Éppen az így adódó külön feladatban rejlő kihívás, az önálló munka lehetősége, a megbízható és alapos elbírálás és a nyilvános megbecsülés készítette a hallgatók legjobbjait arra, hogy részt vegyenek ezeken a pályázatokon. A jelíges pályázatok nyerteseinek névsorában találkozhatunk először a későbbi tanítványok nevével. Így például az 1896/97-es tanév filozófiából kiírt pályatétele „*Kant etikájának ismertetése (a Grundlegung zur Metaphysik der Sitten és a Kritik der praktische Vernunft alapján) és méltatása*”; a négy pályázatból Tankó Béla (sz. 1876), akkor II. éves bölcsészhallgatóként nyeri el a pályadíjat. A bírálók, Böhm Károly és Schneller István, a 161 oldalas dolgozatról pontos és alapos jellemzést készítenek, amelynek keretében az elismerés és pontosítás mellett szigorúan kritikus minősítések sem hiányoznak. A bírálat hangvételét jól tükrözi a következő részlet: „Általában ezen, nagy szorgalomról tanuskodó dolgozat Kant tanát helyesen fogta fel, bár egyes

¹⁶ Vö. Hajós József: Böhm Károly filozófiája, Kriterion, Bukarest, 1986, 139. o.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Ravasz László: *Emlékezéseim*. Kiadja a Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1992, 66. o.

¹⁹ Tavasz Sándor: Curriculum vitae, Kézirat, a dokumentum hozzáférhetővé tételért Tonk Sándornak tartozom köszönettel.

kérdéseknél (mint az erkölcsi törvény különböző fogalmazásai; a „Gy. É. B.”-beli „elvek dedukciója”, a szabadság kérdése 82. 90. l.) a belső összefüggés kimutatása hiányos.”²⁰ A bírálóban a tárgyilagos és mértéktartóan kritikus szemlélet dominál. Mind a lebecsülés, mind pedig a túlbecsülés idegen tőle. Például nem találjuk benne nyomát az életkori szempontok mentő körülményként való említésének (pl. „még csupán II. éves hallgató”-típusú megjegyzés), sem a hiányosságoknak a túlzott kíméletesség miatti elhallgatását, hanem ehelyett nyíltan kimondják, hogy a „nehézkés nyelvezete s egyoldalú bírálata dacára” ez a dolgozat oldja meg „tűrhetően a kérdést”.

A bíráló helytálló jellegét és a pályázóra gyakorolt serkentő hatását kiválóan bizonyítja az a tény is, hogy az 1897-98-as tanévre kiírt pályatételre (*Az affektusokról szóló tan főbb átalakulásai Descartes óta*) Tankó egyetlen jelentkezőként ismét benyújtott egy 169 oldalas munkát. A bíráló ezúttal is tárgyilagos és igényes volt, rámutatott a mű hiányosságaira, mindenekelőtt befejezetlenségére és a kortárs affektuselméletek ismertetésének hiányára. Következésképpen nem javasolta a díj odaítélését, de ezúttal sem tévesztette szem elől a szerző valós érdemeit: „Azonban a szerző így is nagy és szorgalmas munkát végzett. Az affektusok természetébe helyes és beható pillantásokat vetett; a lélektani elméletek nagy vonásait tiszta szemmel látja; a philosophiai rendszerek aaptanait helyesen fogja fel, s önálló ítéletet iparkodik magának alkotni egymáshoz viszonya, de még tudományos értéke felett is.”²¹ A bírálók végül a dolgozat íróját szorgalmi díjra javasolták és indoklásukban kiemelték, annak legfontosabb erényeit, mint például „a komoly törekvést, a nagy szorgalmat s a meglepő könnyedséget (...) amelylyel a szerző a philosophia abstract kérdéseinek mezején mozog”²². Tankó későbbi teljesítményei nagymértékben igazolták az értékelést, amely ennél fogva úgy tűnik, önmagát beteljesítő jóslatként funkcionált. A hiányosságok hozzáértő és tárgyilagos kimutatása és az érdemek nyilvános elismerése a szerzőre minden bizonnyal mély benyomást tett, mégpedig azzal, hogy Böhm egész gondolkodására különösen jellemző módon bizonyították a szellemi értékek hatékony önérvényesítő képességét, az egyéni teljesítményeket és a kulturális alkotásokat megalapozó jellegét.

Az egyetemi évkönyveknek az 1896 és 1911 közötti pályamunkákról szóló értékelései között Tankón kívül még két Böhm-tanítvány nevével találkoztunk, a Bartók Györgyével (sz. 1882) és a Ravasz Lászlóéval (sz. 1882). Bartók neve először az 1901–1902-es tanévre kiírt pályatétel, a *Schopenhauer A. erkölcsstanának forrásszerű előadása és méltatása* kapcsán merül fel. A II. éves bölcsészhallgató 58 oldalas írását, joghallgató társával együtt a bírálók, Böhm és Schneller úgy jellemzik, hogy egyikük sem oldotta meg a kitűzött feladatot. Bár elismerik, hogy Bartók „helyesen fogta fel Schopenhauer aaptanait s értelmesen elő is adta azokat”, illetve, hogy „dolgozata folyékonyan és érthetően van megírva”, mégis elmarasztalják a schopenhaueri eszmék részletes bemutatásában tanúsított hiányosságaiért, s főként azért, mert szerintük „nem látja Schopenhauer tévedéseinek logikai alapját”. A hiányosságok ellenére, az elbírálók mindkét pályamű szerzőjét szorgalomdíjjal jutalmazták. Gaal György Bartók-tanulmányában²³ megemlíti, hogy Bartók minden bizonnyal e pályamunka előkészületeire is támaszkodva, később, a Kolozsvári Egyetemi Lapok 1902/1903-as VI. Évfolyamában, az 1. és 2. számban, illetve 1905-ben a *Protestáns Szemlében* terjedelmes tanulmányt közölt Schopenhaueréről.

Ha a pályázat eredményességének nem is, talán az elbírálás korrektségébe vetett bizalomnak tudható be, hogy egy év múlva Bartók, III. éves bölcsészhallgatóként ismét próbálkozik. Az 1901–1902-es tanévre kiírt pályatételt, *John Locke tana az emberi ismeret eredetéről és érvényességéről* a bírálók az előbbihez hasonlóan valamennyi pályázó munkáját elégtelennek nyilvánítják. Mindazonáltal elismerik Bartók művének relatív értékét, amely szerintük „Közelebb fért mégis a feladat megoldásához, mely bíráló megjegyzéseit kellő korlátok között s immanens kritikával adja, — míg Locke tanainak objectív előadására kiváló súlyt fektetett”.²⁴ Ravasz III. éves pályázati szereplésében különösen érdekes, hogy bár esztétikai témával foglalkozik, pályatételét mégsem a bölcsészettudományi kérdések közül választotta, hanem a magyar irodalom területéről. A 127 oldalas pályamunka címe *Vajda János költészetének esztétikai méltatása*. A

²⁰ [Böhm Károly és Schneller István] A bölcsész- nyelv- és történettudományi kar jelentése [A négy tudománykar jelentései az 1896-97. tanévi pályázatok eredményeiről] In: *Acta Reg. Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Josephinae*, Kolozsvár, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, 1897, Fasciculus I., 90. o.

²¹ [Böhm Károly és Schneller István] A bölcsész- nyelv- és történettudományi kar jelentése [A négy tudománykar jelentései az 1897-98. tanévi pályázatok eredményeiről] In: *Acta Reg. Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Josephinae*, Kolozsvár, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, 1898, Fasciculus II., 91–92. o.

²² Uo.

²³ Gaal György: Málnási Bartók György 1882-1970 In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó biznyságot nyertek. A Kolozsvári Református Theológia tanárai 1895-1948.*, 142.-143. o.

²⁴ [Böhm Károly és Schneller István] A bölcsész- nyelv- és történettudományi kar jelentése [A négy tudománykar jelentései az 1897-98. tanévi pályázatok eredményeiről] In: *Acta Reg. Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Josephinae*, Kolozsvár, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, 1903 Fasciculus III., 91–92. o.

választott szakterületnek megfelelően a pályamunka elbírálása nem esett Böhm hatáskörébe. Mindazonáltal Ravasz a pályatétel nyerteseként is jól érezte, hogy a költészet értelmezéséhez filozófiai alapokra van szüksége, ugyanis, mint később írta, ő már ekkor az esztétika fenomenológiájának tekintette az irodalomtörténetet. Vajda János pesszimista költészetének tanulmányozása vezette el később Ravaszt Schopenhauer filozófiájának tanulmányozásához és a böhmi értékelmélet szerinti Schopenhauer-értelmezéshez. A jelenség példaszerűnek tekinthető. A hallgatók szűkebb köre, mint az később, a századelőn született írásaikból kiderül, kíváncsian nyomkövették tanáruk munkásságát és annak legfrissebb műveit, legaktuálisabb gondolatait állították saját filozófiai tanulmányaik, elemzéseik középpontjába.

A tanítványoktól az Iskoláig

A Böhm környezetében kialakult, „hivatottak”-ból álló szűkebb hallgatói körrel szintén Pósta Béla említett búcsúztatójából olvashatunk először, ahol velük kapcsolatosan már előfordul az „iskola” kifejezés is. „Ezek a Te nagy tulajdonságaid gyűjtötték köréd az egyetemi hallgatók nagy sokaságát, és ezek ígézték meg és varázsolták Hozzád a hivatottaknak azt a kisebb, de kiválasztott csapatát, a mely Téged teljesen megérteni képes volt, a melybe tudásodat és egész lelkedet úgy átvihetted, hogy azok immár iskolának továbbvivőivé lettek.”²⁵ A mester mellett kitartó kiváltságosokat méltató gondolatok, nyilván a valódi tanítványok szűkebb körére utalnak, akik nemcsak értették őt, hanem éppen a böhmi filozófiát állították tevékenységük középpontjába. Ravasz idézett visszaemlékezéseiben mindössze hármuk nevét említi, magának Böhmnek tulajdonítva a megfogalmazást, miszerint „Három teológus diák figyelt fel rám: Tankó Béla, Bartók György és Ravasz László”²⁶ Véleményünk szerint egyáltalán nem tekinthető véletlennek, hogy Ravasz (ill. Böhm) éppen azt a három hallgatót említi meg, akik, mint korábban láttuk, a pályamunkák készítői, illetve a pályadíjak nyertesei voltak. Ravasz feljegyzéseiből az is kiderül, hogy egymáshoz fűződő barátságuk is erősítette a mester iránti tiszteletüket: „Bár a filozófiától eltávolodtam teológiai szaktárgyam miatt — írja Ravasz —, Böhm Károlyhoz mindig bensőségesen és egyre bensőségebben ragaszkodtam. Nagy segítségemre volt ebben Bartók Györggyel való barátságom, majd közeli atyafiságom”²⁷. Ő Böhm Károlynak legkülönb és leghűbb tanítványa volt és maradt s vele való kapcsolatam a Böhm Károly iránti tiszteletben is közösséget jelentett. Fiatal tanár korunkban rendszeresen látogattuk, ő közölte velünk, hol jár munkáiban, egy-egy új részt be is mutatott.”²⁸ Mint kiderül, a mester-tanítvány viszony lényege nem ragadható meg pusztán az „iskolás” oktató, feladatkielölő és kiértékelő szertartásokban, hanem a tanítványoknak a mesterhez és egymáshoz fűződő preferenciális viszonyát, közelségét is magában foglalja, egyszóval a puszta munkakapcsolaton túli szellemi barátságot. Mindez megkönnyíti a kommunikációt, serkenti az egymás gondolataira való „jóindulatú” megnyílást, a problémák és megvalósítások egymással való megosztását.

A tanítványok korai munkái

A tanítványok alkotóközösséggé, filozófiai iskolává válásának további szükségszerű mozzanata a mester gondolataiból ihletődő önálló műveik megjelentetése és az életmű súlypontjaival kapcsolatos egyetértés kialakítása. Az említett három tanítvány korai írásai közül ennek a gondolatnak a jegyében párhuzamba állítható Bartók György *Az akaratszabadság problémája* (1906), Ravasz László *Schopenhauer esztétikai nézetei* (1907) és Tankó Béla *Böhm Károly axiológiája* (1907) című műve. Azért fontos a három művet együtt tárgyalni, mert tematikai és terjedelmi különbözőségük ellenére mindhárom Böhm axiológiai szemléletét használja fel saját gondolatmenetének igazolására. Sajátos jelentőségüket éppen abban látjuk, hogy megjelenésükkor, 1906/07-ben teljes mértékben tudatában vannak a böhmi axiológia jelentőségének

²⁵ Dr. Pósta Béla bölcsészeti, nyelv- és történettudományi kari dékán búcsúztatója dr. Böhm Károly nyilvános rendes tanár felett, In: *Acta Reg. Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Josephinae*, Kolozsvár, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, 1911, Fasciculus I., 47. o

²⁶ Im. 66. o.

²⁷ Ravasz László nemcsak egyidős kollégája és barátja volt Bartók Györgynek, hanem a két teológus-filozófus később is számos családi és intézményi szállal kötődött egymáshoz. Ravasz rövid ideig idősebb Bartók György püspöknek személyi titkára volt, majd annak lányát, ifj. Bartók György húgát vette feleségül.

²⁸ Im. 66.–67. o.

és az egyes filozófiai diszciplínák problémáinak megoldásában játszott szerepének, noha ekkor még feltehetőleg csak Böhm főművének harmadik, megalapozó axiológiai fejezetét és néhány kisebb írását olvashatták, az egyes értékdizciplínák kötetei azonban még nem jelentek meg.

Az említett három tanítvány közül Tankó Béla a legidősebb, aki Böhm axiológiájáról írt tanulmánya megjelenésekor már gimnáziumi tanár, majd 1909-ben doktorál filozófiából, és 1914-től lesz a Debreceni Egyetem Filozófia Tanszékének rendkívüli, majd 1916-tól rendes tanára. Ravasz egyetemi éveire visszaemlékezve a fiatalabb diákok körében élő valóságos „Tankó-legendáról” beszél, miszerint diákkorában Tankó minden pályadíjat megnyert filozófiából, sőt, mi több, „Szemináriumi dolgozatát a professzor [azaz Böhm — az én kiemelésem U. Z. I. —] megdicsérte s úgy beszéltek egymással, mint akik értik egymást.”²⁹ Tankó *Böhm Károly axiológiája* című írásában elhelyezi Böhm filozófiáját az egyetemes és a magyar filozófia történetében, és kimutatja koncepciójában az axiológiai szemlélet és az ismeretelmélet összetartozását. E részletes reflexióból fontos itt kiemelni azt a megállapítást, hogy Böhm koncepciójának egészét kevesen ismerik és értékelik, de ezen a körön belül van egy szűkebb csoport, aki „megkülönböztetett tisztelettel fordul feléje”.

A három tanulmány közül Ravasz László Schopenhauer-könyve a legterjedelmesebb és legrészletesebben kidolgozott. Ravasz nem kevesebbre vállalkozott, mint arra, hogy a magyar filozófiai szakirodalomban elsőként beható elemzésnek és tárgyyszerű fogalmi kritikának vesse alá Schopenhauer, a kor egyik ünnepezt gondolkodójának filozófiáját, akinek kezdeményezéseit maga Böhm is fontosnak tartotta. Nem véletlen, hogy Bartók is behatóan foglalkozott nézeteivel, sőt, az sem, hogy Böhm a schopenhaueri filozófiát pályatételként is szerepeltette. A mű két szakaszból álló monografikus tanulmány, amelynek első része Schopenhauer esztétikájának ismertetése, míg a második Schopenhauer esztétikájának bírálata. Ravasz már az előszóban utal tárgyalásmódjának böhmi alapjaira, miszerint ő tárgyalásában a böhmi axiológia által megnyitott úton haladt, és vállalkozása abban áll, hogy az ott megfogalmazott gondolatmenetet megpróbálja az esztétikára alkalmazni. A vállalkozás nehézségét és a teljesítmény eredetiségét az is fokozta, hogy Ravasz 1906. év második szemeszterében nem tudott résztvenni Böhm esztétikai előadásain.

A műben következetesen érvényesített értékelméleti megközelítés szemszögéből Schopenhauer pesszimizmusa olyan értékítéletként lepleződik le, ami a következetesen végiggondolt eudaimonisztikus értékelés eredménye: a gyönyörök által irányított ember kielégítlenségeinek világnézetté emelése. Amennyiben a pesszimizmus értékelméleti probléma, annyiban ugyancsak az értékelmélet szolgálat számára megoldást is, mégpedig az önérték (ideális érték) kategóriájának közbeiktatásával. Ravasz frappánsan megfogalmazott álláspontja itt mintha tételesen követné Böhm Axiológiai gondolatmenetét: „Amíg önértéket el nem ismerünk: vagy csalódásban élünk, vagy a kiábrándulás keserű kínjai között.”³⁰ Ugyancsak Böhm szemléletmódja segít Ravasznak Schopenhauer metafizikai álláspontjának a semlegesítésében azáltal, hogy megszünteti a világ és a kép(zet) kettősségét.

Bartók György tanulmánya, *Az akaratszabadság problémája*, bölcsészdoktori értekezés. Az akaratszabadság Bartók számára, akárcsak Böhm és Windelband számára is axiológiai kérdés, mert a szabadság erkölcsi értelemben értékfogalom. Az így felfogott akaratszabadság valódi tétje a felelősség. A felelősség és az erkölcsi érték megközelítésében Bartók álláspontja teljes mértékben megegyezik a később általa kiadott és *Az ember és világa* ötödik köteteként szerepeltetett Böhm-előadás³¹ álláspontjával. „Az erkölcsi felelősségtétel e szerint — írja Bartók — értékelés dolga: a cselekvő személy erkölcsi értékét azon cselekedetek által mérjük, a melyek az ő lényegét kifejezésre juttatták.” E koncepció mögött meghúzódó feltevés arra a böhmi gondolatra épül, hogy a cselekedet az én tartalmának projekciója, „az én prolongációja” amelyet az öntudatos intelligencia szabályoz. Éppen abban nyilvánul meg az ember szabadsága, hogy legfüggetlenebb centrális funkciójának eszmények általi szabályozottsága indítja cselekvésre. Bartók nemcsak ismeri Böhm koncepcióját, hanem önállóan alkalmazza is a magaválasztotta problémákra. A mű megjelenése újabb lépést jelent előre a Böhm-iskola kialakulása irányába. Tankó Béla a műről írt ismertetésében³² megállapította, hogy Bartók és Ravasz fellépésével Böhm körül iskola alakult ki, amelynek középpontjában az axiológiai kutatás áll. Bartók művének értéke szerinte abban áll, hogy Bartók

²⁹ Ravasz László: *Magamról*, Debrecen, Nagy Nyomda 1944. idézi Hegedűs Loránt, In: Hegedűs Loránt: *Újkantiánus és értékteológia*, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 1996., 68. o. [Hegedűs Loránt *Újkantiánus és értékteológia* című műve (úgy a magyar eredeti, mint az angol fordítás) megjelent elektronikusan a Mikes International gondozásában 2005-ben, http://www.federatio.org/mikes_bibl.html — Mikes International Szerk.]

³⁰ Ravasz László: *Schopenhauer Aesthetikája*, Kolozsvár, Gombos Ferencz Könyvnyomdája, 1907., 39. o.

³¹ Erről lásd Böhmről szóló monográfiám idevágó fejezetét.

³² Erdélyi Protestáns Lap, 1907., 305-306. o.

Böhm szellemében egy régi kérdés új megoldását nyújtja: „egy új megoldási módot nemcsak alkalmaz, nemcsak következetesen keresztülvisz, de mély alapjait igazolja is.”³³

Noha a korábban említett Tavaszy-visszaemlékezés mellett nem áll rendelkezésünkre hasonló feljegyzés Böhm és fiatalabb tanítványai közvetlen kapcsolatáról, Bartók Györgyről írott tanulmányában Gaal György azt írja, hogy „A Ravasszal és a Bartókkal fellépő, valamint a náluk fiatalabb nemzedék mind elsősorban Böhm-tanítványnak vallotta magát.” Idősebb társaikhoz hasonlóan, akik immár tanáraikként a maguk interpretációján keresztül is közvetítették feléjük a böhmi gondolatokat, a tanítványok fiatalabb nemzedéke Varga Béla (sz. 1886), Tavaszi Sándor (sz. 1888), Makkai Sándor (sz. 1890)³⁴ is Böhm értékelését tekintette a korabeli filozófia legjelentősebb alkotásának és saját legfontosabb tudományos problémáik megoldásához vezető alapvető támpontnak. Erről tanúskodnak írásaik is.

Az első filozófiai jellegű munkák sorában feltétlenül figyelembe kell vennünk a tanítványok doktori disszertációit, amelyek egytől-egyig fontos, sőt mondhatni meghatározó szerepet juttatnak Böhm gondolatainak az általuk választott problémák megoldásában. Amint azt az előbbieken jeleztük, Bartók 1906-ban védte meg doktori értekezését, és ezzel Gaal György megállapítása szerint a kolozsvári teológia történetének első bölcsészdoktoraként tarthatjuk számon. Őt követte Ravasz László 1907-ben, Tankó Béla 1909-ben és Makkai Sándor 1912-ben³⁵.

A Böhm-émlékkönyv

Böhm nem csupán jelenlétével, hanem paradox módon halálával is közelebb hozta a kolozsvári filozófiai iskola létrejöttét. Mester és tanítványok viszonyának legreprezentatívabb dokumentuma, a tanítváni mivolt és a szellemi tisztelt kinyilvánításának egyik jellegzetes formája az *émlékkönyv* kiadása. Ilyen könyv Böhm életére és művére vonatkozóan az 1913-ban Besztercebányán Kajlós (Keller) Imre szerkesztésében megjelent, *Dr. Böhm Károly élete és munkássága* című háromkötetes tanulmánygyűjtemény. Az émlékkönyv szerzői között a kor jelentős tudósainak társaságában ott találjuk a mester valamennyi fontosabb tanítványát, akik ebben az impozáns keretben a böhmi életmű egy-egy jelentős aspektusának számbavételére vállalkoznak. Szinte azt gondolhatnánk, hogy az életrajznak és az életműnek ez az egységes bemutatása, amely a művek (máig sem létező) kritikai összkiadásának hiányában bizonyos értelemben az életmű helyettesítésének, összefoglalásának is számított, egyszersmind interpretációs minták megerősítését, kánonteremtő célokat is szolgált.

Az impozáns, három kötetes Émlékkönyv szerzőinek nagy száma, illetve az életrajz és a fontosabb tanulmányok részletes kidolgozottsága Böhm megbecsültségét, filozófiájának a tudományos érdeklődés előterébe kerülését bizonyították. Természetesen világosan kell látnunk, hogy ez a megbecsültség és érdeklődés nem volt teljeskörű, nem ölelte fel a korabeli magyar szellemi élet egészét. Főképpen Kolozsvár-központú volt, és mindenekelőtt azokra terjedt ki, akik a filozófia kanti, transzcendentális fordulatainak a XX. század eleji tudományos eredmények fényében való újragondolását aktuális filozófiai feladatnak tekintették. Éppen a böhmi életmű és a transzcendentális filozófia iránti érdeklődés fenntartását szolgálta többek között a Böhm Károly Társaság megalapítása.

A kötet legfontosabb Böhm-értelmező tanulmányai Tankó Bélától, Bartók Györgytől, Ravasz Lászlótól és Varga Bélától származnak. Különösen Tankó és Bartók írásai azok, amelyek Böhm egész életművének megítélését meghatározó ígérennyel íródtak és széleskörű kitekintést nyújtottak a kortárs filozófiára is, megkönnyítve ezáltal az olvasóknak a mester gondolatainak megértését és elhelyezését a kor szellemiségében. Tankó nagyszabású, *Böhm és Kant. Adalék a transzcendentális filozófia felépítéséhez* című tanulmánya Böhm filozófiáját Kant filozófiájához való viszonyában és annak újragondolásában, továbbfejlesztésében elért eredményei alapján tárgyalja, mégpedig úgy, hogy eközben kidomborítja a legismertebb újkantiánus kortársak teljesítményeihez képest számbavehető eredményeit. Eszerint a böhmi filozófia mindenekelőtt abban tekinthető a kanti bölcsélet öntudatos továbbfejlesztésének, hogy megerősíti

³³ Vö. Gaal György: Málnási Bartók György (1882-1970), In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Teológia tanárai 1895-1948*, Kolozsvár, 1996.

³⁴ Böhm és Makkai kapcsolatában a tanár—diák viszonyon kívül, illetve azt megelőzően az is szerepet játszott, hogy Böhm németországi tanulmányútjának idejére eső rövid „vallásfilozófiai időszakában” hosszabb erkölcsfilozófiai-teológiai vitát folytatott Makkai Sándor apjával, Makkai Domokossal a determinizmusnak az erkölcs- és vallásban játszott szerepéről. Vö. *Protestáns Tudományos Szemle* 1869/166-173., 180-184., 196-201. Feltételezhető tehát, hogy Makkai Sándor számára már egyetemi éveitől is ismert volt Böhm neve.

³⁵ Gaal György: im.

annak szubjektivistá transzcendentálisizmusát, elvégezve a „végfunkciók” kritikáját a szellem minden tevékenységi módjában és kiküszöbölve belőle a realiztikus értelmezés alapelemeit.

Tankó értelmezésében Böhm kantianizmusa az ismereti tárgy nemtudatos kényszerűséggel való előállításának és az ismeret alanyi konstrukciójának a bevezetésével nemcsak következetesebbnek bizonyult, hanem egyszersmind világosabban is magyarázza a szubjektívizmus és érvényesség, a nemtudatos és a tudatos egységét a világ magyarázatában. Hasonlóképpen Böhm egész rendszere szempontjából alapvető összefüggések felmutatásával találkozunk Bartók György átfogó tanulmányában, melynek címe *A logikai érték tana. Bevezetésül Böhm filozófiájába*. A tanulmány különleges megvilágító erejét az adja, hogy Bartók kiváló érzékkel mutat rá *Az ember és világa* újonnan megjelent negyedik kötetének két alapgondolatára, az ismeretelmélet meghatározó jelentőségére, illetve a formális és materiális szempontok egységére az értékdiszciplínák ismeretelméleti feltételeinek kidolgozásában. Bartók magyarázata különösen azért fontos, mert Böhm utolsó, befejezetlenül maradt kézírata feljegyzéseinek értelmezéséhez ad támpontokat. Eszerint a tudomány értékének és a szellem működési mechanizmusainak az összefüggéseit kidolgozva, az igazság végső egyetemes érvényességének a kérdését Böhm úgy oldja meg, hogy a jelentést és kialakulásának formáit nemcsak az egyéni tudat mechanizmusaira vonatkoztatja, hanem a jelentések rendszerének kozmikus hálózatára is. Bartók tanulmánya mintegy visszamenőleg is megerősíti azt az összefüggést, ami a *Dialektika, a Szellemfilozófia és az Axiológia jelentésméletei között fennáll*. Ehhez képest a többi tanítvány dolgozata valójában részproblémák körül forog, mindössze a rendszer egyes részterületein belüli összefüggések megértését igazolja.

A Böhm Károly Társaság

A böhmi életmű és hagyaték gondozásának céljaira alakult legjelentősebb kulturális összefogás az 1913 májusában Kolozsváron létrejött Böhm Károly Társaság volt. A kezdeményezők és szerepvállalók ez esetben is természetesen a legközelebbi tanítványok voltak, de az Egyetemi Könyvtár előadó termében megtartott eseményen résztvevő számos kulturális személyiség és intézmény jelenléte azt bizonyította, hogy Böhm hírneve és filozófiai teljesítménye alkalmas volt arra, hogy valódi kulturális összefogás alapjává váljon. Az eseményen jelen voltak, amint egy korabeli tudósítás írta, „a magyar tudományos világ és közélet legelőkelőbb képviselői”³⁶ a Magyar Tudományos Akadémia, az Erdélyi Múzeum Egylet, a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Tanácsa és Bölcsészeti kara, a Debreceni Főiskola, a kolozsvári Református Theológiai Fakultás, az Unitárius Theológia, a Gazdasági Akadémia, a helyi hatóságok, diák szervezetek, középiskolák képviselői. Ha megvizsgáljuk a résztvevők, illetve a későbbi társasági tagok, választmányi tisztségviselők névsorát, azt látjuk, hogy a rendezvény leginkább egyfajta egyetemi ünnepséghez, vagy tudományos tanácskozáshoz hasonlított. Elsősorban a legkülönbözőbb tudományterületekhez, fakultásokhoz, felekezetekhez és szellemi orientációkhoz tartozó egyetemi tanárok voltak jelen. A résztvevők között találunk olyanokat is, akik egyébként társadalmi-politikai meggyőződéseikről az országos lapokban elszánt vitát folytattak egymással, mint például Apáthy István és Somló Bódog.

A társaság megalapítása mindenekelőtt azért különös jelentőségű, mert az alapszabályában kitűzött célja „a magyar filozófiai irodalomnak tudományos szellemben való művelése és fejlesztése”. Ennek a célkitűzésnek köszönhető a *Böhm Károly összegyűjtött munkái* című sorozat első kötetének, valamint a Filozófiai értekezések első számának a kiadása Bartók György szerkesztésében, ami a társaság alakuló ülésén elhangzott Böhm-tanulmányát tartalmazta *Böhm Károly tana és személyisége* címen. Ha figyelembe vesszük az említett célkitűzéseket, az alapító és pártoló tagok viszonylag nagy számát (45 személy), a rendes tagok és a tisztikar kiemelkedő személyiségeinek névsorát, arra a következtetésre juthatunk, hogy az első világháború és a nyomában bekövetkező impériumváltás talán az egyik legígéretesebb szellemi kezdeményezés végét jelentette Erdélyben.

A Kolozsvári Filozófiai Iskola mint kutatási feladat

Számos jel szerint úgy tűnik, hogy Böhm tanítványait, akik nemcsak a tőle tanultak alapján tekinthetők alapos filozófiai felkészültségű, alkotó embereknek, hanem esetenként a kor közismert német gondolkodóit

³⁶ Dr. Bartók György: *Böhm Károly tana és személyisége*, Filozófiai Értekezések 1. szám, Kiadja a Böhm Károly-Társaság, Kolozsvár, Stief Jenő és Társa könyvsajtója, 1913, részlet a fűlszövegből. [Az írást közöltük a Mikes International folyóirat 2006. évi április-júniusi számában, pp. 17-21; http://www.federatio.org/mikes_per.html — Mikes International Szerk.]

(Riehl, Windelband, Rickert, Troeltsch-öt, Simmel, Cassirer, Eucken) is hallgatták, filozófiai doktorátust szereztek és önálló filozófiai műveket írtak, méltán tekinthetjük egy eszmetörténetileg hatékony filozófiai iskola képviselőinek. Ezt támasztja alá az is, hogy filozófiai művek szerzőiként mindvégig hűek maradtak a „mester” szelleméhez, még azután is, hogy a tőle tanult eredetiséget és kreativitást követve eltávolodtak az újkantianizmustól és más, korszerűbb irányzatok vonzásába kerültek. A magyar eszmetörténet idevágó eredményei szerint idővel a saját hangjukat és személyes filozófiai kérdésfelvetéseiket, problémakörüket megtaláló tanítványok közül Bartók György a szellemfilozófia, Tankó Béla az újkantianizmus, Varga Béla a fenomenológia, Tavaszy Sándor az egzisztencializmus, illetve részben mindannyian (Bartók kivételével) az „újkantianus és értékteológia” terminusaiban értelmezték az újabb idők tudományos, emberi és közösségi kihívásait. Az így megfogalmazott értelmezésnek kétségtelenül vannak a tanítványok életében és műveiben fellelhető támpontjai, de ugyanakkor számos egyéb adat arra bízgat, hogy más szempontokat is figyelembe véve továbbra is nyitott és kutatásra, további pontosításra szoruló kérdésnek tekintsük a Kolozsvári Filozófiai Iskola kérdését.

Ha megvizsgáljuk az egyes tanítványok 1919 utáni életútját és életművét, nagy egyenlenségeket találunk. Azt látjuk, hogy az egyes tanítványok fokozatosan különböző kulturális központokban (Kolozsvár, Szeged, Debrecen, Budapest) és különböző közösségi szerepkörökben éltek tovább életüket³⁷ és a filozófiához való viszonyuk is lényegesen különböző lesz. Nemcsak arról van itt szó, hogy írásaikban a böhmi gondolatok relatíve háttérbe szorulásával egyidejűleg fokozatosan más-más gondolatáramlatok vonzásába kerülnek, miközben egyre inkább megerősödik saját egyéni hangjuk, hanem a filozófiához fűződő viszonyuk is megváltozik. Van köztük, aki elsősorban filozófusként tevékenykedik tovább, mint például Bartók György, aki terjedelmes életművet hagy maga után, míg mások tevékenységének súlypontját a teológusi, lelkipásztori, illetve egyházpólitikusi tevékenység és az ezeknek megfelelő alkotások, szellemi termékek képezik, több vagy kevesebb filozófiai munkássággal együtt. Ennek következtében, amennyiben továbbra is filozófiai iskolának tekintenénk a tanítványok csoportját, Makkai Sándor részvétele indokolhatatlanná válna. Kétségtelen, hogy Tankó, Varga Béla és Tavaszy később is ír a komoly népszerűsítő írások mellett néhány alapos filozófiai tanulmányt is, de ezek száma viszonylag kevés, terjedelmük saját korábbi írásaikhoz képest is jóval rövidebb, és a Böhméhez vagy a Bartókéhoz mérhető filozófiai életműről egyikük esetében sem tudunk.

Az iskola emléke tovább élhet más, a tisztán filozófiai iskola értelmezéshez képest jelentősen átalakított kultúrtörténeti vagy teológiai szellemi konstrukcióban is, amelyet például Hegedűs Loránt „újkantianus és értékteológia” összefoglaló megnevezése javasol. Ez a kérdésfelvetés a tanítványok tevékenységének fontos részét segíthet értelmezni, ráadásul úgy, hogy közben megőrzi az eredeti filozófiai indíttatás jelentőségét is. Az így kínákozó alternatíván belül azonban további pontosításra szoruló néhány kérdés: mindenekelőtt az, hogy ilyen alternatíva az európai eszmetörténetben ismert fogalmak szerint valóban létezett-e az újkantianizmusban és a teológiában, illetve, hogy mint erdélyi sajátosság eléggé markáns-e ahhoz, hogy egy ilyen orientáció létét eszmetörténeti tényként felvesszük; másrészt tisztázni kell, hogy mennyiben talál az említett megfogalmazás a tanítványok teológiai munkásságára, illetve, hogy ez a munkásság mely tanítványok esetében tekinthető filozófiai jelentőségűnek.

Mindazonáltal el kell ismernünk, hogy a böhmi iskola eszmetörténetileg hatékony szellemi alkotóműhelyként és emlékezeti intézményként működött, és talán működik máig is. Mindabban, amit később tettek vagy írtak a tanítványok, többnyire és általában érezhető, ha talán nem is mindig mutatható ki tételesen, a böhmi gondolatok hatása. Sok esetben tettenérhető az egymás teljesítményeire való odafigyelés, egymás népszerűsítése, illetve a közös szellemi gyökerekre visszavezethető szellemi összetartozás iránti elkötelezettség. A későbbiekben is majdnem mindenikük megemlékezik a fontosabb Böhm-évfordulókról és reflektál a böhmi életmű időközben megjelentetett újabb kötetekre. Amint korábban jeleztük, további feladat lenne kideríteni, hogy eközben volt-e a tanítványok között filozófiai reflexiókat is magában foglaló, rendszeres kommunikáció — például találkozások, beszélgetések, levelezés. A kiadott kötetek, a folyóiratokban fennmaradt cikkek, illetve a kortársak visszaemlékezései azt bizonyítják, hogy a tanítványok megnyilatkozásaikban, írásaikban, oktatói és ígért tevékenységükben is közvetítették, népszerűsítették Böhm, valamint más jelentős filozófusok és teológusok eszméit, fogékonyságot ébresztve ezáltal környezetükben a filozófia iránt. Különös figyelmet érdemel az egyetemi oktatóként is tevékenykedő tanítványok hatása diákjaikra, amiből számos nyomtatásban is megjelent Böhm-tanulmány, értekezés született. Van eset rá, hogy Böhm filozófiája e közvetítés útján is szerzett magának híveket, akik szellemi értelemben maguk is Böhm-tanítványnak (is) tekinthetők, sőt, annak is tartották magukat, mint például Bartók György tanítványa, Kibédi Varga Sándor.

³⁷ Bartók 1921-ben Szegedre, Ravasz ugyanazon évben Budapestre távozik, Makkai pedig 1936-ban települ át Debrecenbe.

Az egyetlen, aki valóban a böhmi szellemiség örököséként, továbbadójaként, sőt továbbfolytatójaként élte le életét, Bartók György volt. Kézenfekvőnek látszik tehát, hogy legtöbb tanulságot e tekintetben is az ő életművének további feldolgozása kínál.

*

Ha nem akarunk illúziókat kergetni, csupán a fentiek előrebocsátása után szabad belefognunk a bevezetőben említett lehetséges kutatási alternatívák alapos és körültekintő kivitelezésébe, mint például az egyes alpművek gondolatmenetének és hivatkozásainak értelmezése, a hasonlóságok és különbségek mérlegelése, illetve a tanítványok életművében szellemi orientációjuk változásainak nyomonkövetése, a böhmi kategóriáktól a saját terminusok kialakításáig — ott, ahol ez lehetséges. Ebben az esetben is mindig meg kell vizsgálnunk e gondolkodók által képviselt filozófiai attitűdök kialakulásának korabeli történelmi és kulturális hátterét, és ki kell mutatni belső kapcsolataikat a századforduló európai, elsősorban magyar és német filozófiájának és élet-eseményeinek probléma-világával. Ez a munka számos értékes, általunk már részben hivatkozott eredmény ellenére is még elvégzésre vár, és ebben a Mikes Társaságnak, mint a böhmi örökség gondozójának is megvan a maga feladata.

Veres Ildikó

Magyar filozófusok itthon és határokon túl

— avagy: megtört életút jelent-e szellemi megtörést is? —

A két, egymást a feszültség viszonyában tartó köteleesség, a saját népünk iránti, amely nép a távolban van, és az idegen nép iránti, amely az együttélés közelségében felebarátunkká lett, alkotják az emigránslét sajátos dialektikáját, amely az emigránslétre nézve leginkább jellemző”¹

A hazai szellemi élet több nagy alakja kényszerült emigrációba a szovjet megszállás után. Ezzel együtt vetődik fel a kérdés, hogy az egzisztenciális, lelki és szellemi váltás mennyiben jelentette a szellemi gyökerektől való tényleges elszakadást? Ezen kérdés feltevése látszólag egyszerű, mint ahogy a válasz vagy válaszok is látszólag azok. Mivel kutatási területem jelentős szegmensét adja a Kolozsvári Iskola filozófusai munkásságának feltérképezése, valamint az egyik legjelentősebb hazai rendszeralkotó, Brandenstein Béla életútjának rekonstruálása, ezért ezekre fókuszálok. Ezen túl röviden szeretnék tisztázni az első autentikus magyar filozófiatörténeti monográfiát megírt Hanák Tibor emléke előtt, s Tóth Miklóst köszönteni, mint a Mikes Kelemen Kör szellemi atyját 80. születési évfordulója alkalmából.

A Kolozsvári Iskola filozófusairól (Tavaszy Sándor, Makkai Sándor, Varga Béla) megjelent első kötetemben² jelzem, hogy kiknek a munkásságát fogom a következőben áttekinteni, s köztük szerepel Kibédi Varga Sándor is, s az ott nem jelzett Vatai László, aki nem gyökereitől fogva kolozsvári, de filozófiai a munkásságának jó részét meghatározta Böhm Károly rendszere.

Kibédi Varga Sándor (1902—1986) a Kolozsvári Iskola azon generációjához tartozott, akik 1920 után nemcsak Erdélyt, hanem később Magyarországot is kényszerültek elhagyni. Szegeden doktorált 1929-ben, 1937-ben rendkívüli egyetemi magántanár Budapesten, majd 1951-től Münchenben tanít, 1959-től tanszékvezető.

A kanti, böhmi-bartóki filozófiai tradíció az emigráns létben is a gyökereket jelenti számára, de szellemi horizontja tovább tágul. Erkölcsi kérdéseken túl foglalkozik az egzisztencializmussal, különös tekintettel Heideggerrel, valamint szellemfilozófiai, teológiai problémákkal. (Pl. Philosophische Wahrheit und christliche Wahrheit, Evangelische Theologie. Jg. 17/6. 1957; Nicht der Weg der Wissenschaft. Heidegger ist kein christlicher Existenzialist. Johanniterorden. Heft 4/65-1/66.)

Magyar nyelven megjelent munkái közül 'A szellem hatalma' címmel válogatott írásait tette közzé (München 1980.), amelyben tematikus bontásban a következő egységeket véljük felfedezni egy közelítően egységes gondolkodásmódot jelölve:

1. A filozófia és a szellem fogalmának értelmezése, kapcsolódási pontok az értékelmélettel.
2. A kanti filozófia néhány elméleti kérdésköre és kapcsolata a teológiával.
3. Az emigránslét és magyarság problémái.

Kant, mint az alfája és ómegája jelenik meg Kibédi gondolkodásának ívében a húszas évektől haláláig. A transzcendentális dedukció, a tiszta ész működése biztos alapot jelent a szellem működésének

A tanulmány a 046757 számú OTKA kutatás keretén belül készült.

¹ Kibédi Varga Sándor: Az emigránslét lényege és sorskérdései. In: A szellem hatalma. Aurora könyvek, München, 1980. 154. o. [A mű megjelent elektronikusan a Mikes International gondozásában, 2005-ben. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html. Az elektronikus kiadásban a referált rész a 68. oldalon található. — Mikes International Szerk.]

² Veres Ildikó: A Kolozsvári Iskola I. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2003. [A mű megjelent elektronikusan a Mikes International gondozásában, 2005-ben. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html. — Mikes International Szerk.]

értelmezésekor, és a filozófia tudományként való elemzésekor. Azonban, ha a fogalom-értelmezések változását megfigyeljük, a Badeni Iskola, valamint a szellem meghatározásakor Hegel hatása is érzékelhető.

Mi a filozófia? Teszi fel többször is a kérdést. „A filozófus az idő feletti igazság szerelmese, a dolgokat sub specie aeternitatis tekinti”³ A különböző új filozófiai áramlatok között értelmezésében továbbra is létjogosultsága van az ismeretelméletnek, mint az ismeret magyarázatának, tudományos elméletének. Ezen felfogását egy későbbi elemzésben kiegészíti,⁴ annyiban, amennyiben a dolgok összességét vizsgálva beszélhetünk létről és értékről, amikor a lét adott szemben az értékkel. Tehát kétfajta fennállási mód létezik. A valóság tartalmi vonatkozásainak kutatása és elemzése a szaktudományok feladata, míg az értékek, amelyekkel a valóságot, a létet meghatározzuk, az a filozófia fogalmkörébe esik. Így ebben az értelmezésben a filozófia értékelmélet, „... mert feladata éppen azoknak az értékeknek a megvilágítása, amelyeknek érvénye a különböző törvényekben megnyilatkozik. Ezen értékek egyfelől a létet meghatározzák és a lét számára továbbá feladatuk is jelentkezik.”⁵

Ebben az értékelméletben az értékelő tudat fejlődési szakaszait vizsgálva az élv, a haszon értékeinek elemzése után jellemzi az önérték, az *önértékű szellem* lényegét, amely az igaz, a szép, a jó elemeiből tevődik össze. A szellem fogalmát tovább boncolgatva eljut ahhoz a következtetéshez, hogy a szellem nem más, mint „... a célra törő, intelligens lélek”⁶, de ezzel együtt, mivel az örökkévalóság, a maradandóság a lényege, „... tartalmát ... csak változatlan érvényű értékjelentések alkotják, törvényei értéktörvények, szerkezete értékösszefüggés. A szellemnek ebben a világában ismeretlen a mulandóság, minden végleges, örök. A halhatatlan Platon ideáinak világában járunk.”⁷

S a szellem hatékonyságának a titkát is Platonnál találja meg: az Eroszban. Az Erosz szellemisége tökéletes, s ennél fogva vágyat ébreszt a jelenségek, a fenomenális világban a beteljesülés-igény kielégítésére. S itt kapcsolja be a hegeli értelemben vett abszolút szellemet, a világszellemet, Isten szellemi erejét. Mindezeket a következőkben fogalmazza meg: „A valóság minden jelensége, az élet minden megnyilvánulása az egyéni szellem és a világszellem viszonyából, az alulról és felülről egymás felé haladó szellemi hullámok találkozásából magyarázandó. Az egyéni szellemnek a világszellemmel való érintkezése és fokozottabb megtelődése felemeli az életet s annak új ideális lendületet ad: egy ideális élet- és világkorszak forrása ez.”⁸

Az 1953-ban felvázolt idealisztikus képpel szemben a korabeli fenomenális világ, a hidegháborús korszak és az azt követő évtizedek, napjaink politikai, vallási globális konfliktusai és egyéb globális problémák sajnálatos módon épp az ellenkezőjét mutatják.

Az egyik legkiválóbb tanulmány az *emigráns sorsról* az ő tollából született, elsőként előadás volt 1957-ben.⁹ E vonatkozásban két lényeges gondolatot emelnék ki: az emigráns lét nem más, mint átmenetként tartós állapot. „Az államnélküliség nem emberi sors!”¹⁰

De a kérdés a következőképpen is feltehető: „... vajon az államnélküliség a külföldre való meneküléssel kezdődik vagy nem ott kezdődik már az államnélküliség, ahol idegen hatalom brutális önkénye a saját államunkat elnyomja és helyére az elnyomó hatalom önkényuralmát helyezi?” Ezek ige nehezen megválaszolható kérdések, s valójában Kibédi sem tudja racionális érveivel kellőképpen megoldani a megoldhatatlant.

Mindezek mellett a mottóban már említett *kötelesség kettőssége, a nyelviség határai és a honvágyság kulcsfogalmai elméletének*.

A húszas években Ravasz László az emigránslétet, a Mikes-sorsot, amely Kibédi számára is megfontolandó volt, természetlenné nevezte, de ez megváltozik, ha a befogadó államiságban megtalálja a helyét az egyén, s sikeres egzisztenciát teremt. Ez azonban azt a következményt vonhatja maga után, hogy

³ Kibédi Varga Sándor: Bevezetés az értékelméletbe vagy axiológiába. In: A szellem hatalma. 49. o. [Az elektronikus kiadásban a 19. o. — Mikes International Szerk.]

⁴ uo. 70. o. [Az elektronikus kiadásban a 32. o. — Mikes International Szerk.]

⁵ uo. 70. o. [Az elektronikus kiadásban a 32. o. — Mikes International Szerk.]

⁶ Kibédi Varga Sándor: A szellem hatalma uo. 123. [Az elektronikus kiadásban az 54. o. — Mikes International Szerk.]

⁷ uo. 124. o. [Az elektronikus kiadásban az 55. o. — Mikes International Szerk.]

⁸ uo. 129. o. [Az elektronikus kiadásban az 57. o. — Mikes International Szerk.]

⁹ Az emigránslét lényege és sorskérdései. In: A szellem hatalma Aurora Könyvek, München, 1980.

¹⁰ uo. 147. o. [Az elektronikus kiadásban a 65. o. — Mikes International Szerk.]

sikeressé vált életvitele közepette elveszíti a lelki kapcsolatot saját népével. Ezzel a hűség parancsát szegi meg. Ezen erkölcsi dilemmák nehezen oldhatók fel.

Vatai László (1914—1993) ahhoz a böhmi gyökerekből táplálkozó filozófusokhoz tartozik, aki eredendően a sárospataki szellemet szívta magába, s ezen szellemi feltöltődéssel szerzett doktorátust Kolozsvárott filozófiából Bartók György tanítványaként 1942-ben, majd Debrecenben magántanára lesz az ún. „irodalmi-filozófiának”.

Emigrációja után elsődlegesen az irodalom néhány jelentős alakja művészetének (pl. Dosztojevszkij, Arany, Ady) és az írásaik filozófiai vonatkozásainak elemzése az, ami szellemi hagyatékának sarkalatos pontja.

A híd induló alappillére a böhmi filozófia alapján értelmezett szociális filozófia, melyet már 1943-ban kibont írásaiban,¹¹ s későbbi filozófiai esszéiben¹².

Mint a Független Kisgazdapárt képviselője szükségét érezte, hogy egy irányító szervezetnek nem ideológiát, hanem társadalombölcseletet kell alkotnia és azt megfelelően alkalmaznia az ország érdekében. Az erről szóló tanulmánya el is készült 1946-ban, de a kommunista hatalom kezdetével nem csupán megsemmisült, de Vatai is a politikai rendőrség foglya lett. Mivel nem sikerült kimenteni az országból a kéziratokat, évtizedekkel később újragondolta/írta. A szellemi-filozófiai háttér megmaradt: Kant és Böhm.

Az alapprobléma: az egyén és a társadalom viszonya. Hogyan lehet a fenomenális és az intelligibilis világot, az ontológiát és a deontológiát vonatkoztatni a fenti kérdésre? Alapvető az Egyén, a mindenkori szellemi alany, amely a mindenkor belakott világban a szabadság és a természet kettősségét próbálja meg összhangba hozni. A saját magunk által létrehozott világot tudjuk csupán megismerni és értelmezni, amely világ értéktelített. A három abszolút érték, az, a jó, a szép, amelyek a böhmi deontológia kulcskategóriái, s társadalombölcseletét az értékek rendjére építi. „A társadalom nem biológiai szervezet, hanem szervezettség, hatások és célok fonadéka, többé-kevésbé szellemi valóság”¹³ Értékelméletében a központ az *önértékű, eszes* Én, akinek fejlődésében fokozatok vannak, de különböző reflexiós szintek előzik meg: ezek az érzéki és az értelmes Én.

Miért nem válhat az érzéki és az eszes Én társadalomszervező erővé? Az első esetben, amikor csupán az élvezet szintjén viszonyul az én a dolgokhoz és a Másikhoz, megragad a szellemi fejlődés legprimitívebb fokán, a Másik élvezete a testiség terén nyilvánul meg elsősorban, hiány az erosz szenvedélyében pótlódik. Az ész, mint az igazság megvalósítója a tudomány és a filozófia területén szintén nem alkalmas társadalomépítő szerepre, mert mint mondja: „Minden téren megvalósítva szükségképpen diktatúrához vezet. Abszolútsága miatt elkerülhetetlenül filozófiai igazságok esetén Platon államánál köt ki: az ember eszközzé válik a kitűnően elgondolt hatalom kezében. Létrejön a filozófia és néhány ember parancsuralma. (A francia forradalomban Robespierre próbálkozott vele.) A vallásos igazságok esetében pedig előbb-utóbb beüt az inkvizíció valamely formája ... Végül a tudományos igazság a gép-embert valósítja meg, s talán ez a legnagyobb diktatúra.”¹⁴

Mindebből következően a *haszonérték* az, ami a társadalom legfőbb szervező ereje lehet. Alapvető és kulcsprobléma itt a hiány és a pótlék kapcsolata, amely ok-okozati viszonyban áll egymással, s amely a rendező értelem segítségével megteremti az önfenntartás folyamatát, amelyet Vatai haszonnak nevez, amely nem szeparált jelenség tehát. „... az egész embert hozza kapcsolatba a világgal, az Énnek a Máshoz fűződő ok és okozati összefüggése révén elsősorban közösségi, szociális viszonyulás. Csak rá épülhet a társadalombölcselet és maga a társadalom is”¹⁵

Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a haszonérték az ítélőerő, a kauzalitás, a „közös hatásfonatok” és az utilizmus fogalmi hálójában szerveződik, akkor világossá válik, hogy a Vatai-féle elképzelés nem egy

¹¹ Vatai László: A szociális filozófia alapjai Böhm Károly tanában Kolozsvár-Budapest 1943.

¹² Vatai László: A Független Kisgazdapárt társadalombölcselete és Harc az új világképért. In. Átszínezett térkép. Püski, New York, 1985. [A mű megjelent elektronikusan a Mikes International gondozásában, 2005-ben. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html. A következő lábjegyzetekben az oldalszámok az elektronikus kiadásra utalnak. — Mikes International Szerk.]

¹³ uo. 55. o.

¹⁴ uo. 58. o.

¹⁵ uo. 59. o.

idealiztikus társadalom-elmélet alapjain nyugszik, hanem a felvázolt koordináták ténylegesen hozhatnak egy működő társadalmat, egy talán igazi demokráciát.

De mi az a hatásfonat? Az Én közvetlen sugárzásán túl az alkotás, sok Én és sok generáció alkotása.

A családot mint az első erkölcsi rendszert definiálja, amely biztosítja a folyamatosságot az élet és az értékek világában, a társas haszon megnyilvánulásának első terepe. A tulajdon, a munka mint értéktény egybetartja a családot, még akkor is, ha, mint Vatai mondja: „... ontológiai alapja a nemi ösztön már elenyészett.”¹⁶

A rendezett együttélés alapja a társadalom, amelyben alapvető a haszonelvűségen kívül olyan erkölcsi normák, erények együttléte, mint a szorgalom, a szeretet, amelyek segítenek működtetni a társadalmat és megteremthetik a boldogságnak nevezett létállapotot.

Kiváló irodalmi-filozófiai esszéiben, tanulmányaiban mindig filozófiai problémákra fókuszál, illetve megkeresi egy-egy életmű lényeges filozófiai vetületeit.

A nagyívű Ady-mongráfia¹⁷ is filozófiai horizontokból állítja össze az újszerű Ady-képet. Fellelhetők a kanti, a fichte-i, a heideggeri hatások. A világ és az ember általános problémájából kiindulva Ady kapcsán az ember világban-való létére kérdez rá. A Szellem tagolja a világmindenség egységét Énre és Neménre. Az Én további működésében egyrészt érzékelni akarja környező világot, másrészt teremtő módon behatolni szeretne a mélységekbe. Ady „A felszín és a racionális megismertség világából alámerült az önmagába való rejtettség, magánvaló titkaiba. A minden-titkok verseit énekelte egész költészetében.”¹⁸

Miközben költészetének metafizikai jellegét igazolja, némi ellentmondás feltűnik gondolatiban. Adyt egyszerre mondja realistának és olyan költőnek, aki számára csak a belső világ létezik. De ha elfogadjuk Vatai realizmus-fogalmát, amely a valóság mélységét és átfogását jelenti, akkor némileg oldható az ellentmondás.

A lényeg- és a jelenségvilág kettőségében átgondolva Ady *szellemi horizontját* a filozófia, a szerelem, a pénz, az Isten, a forradalom, a magyarság a meghatározó dimenziók.

A *szerelem*, mint mondja a jelenségvilág mögötti magánvaló lényeg, a tárgy nélküli szerelem éneklődik meg nála, még akkor is, ha névre szólóak versei. „A földi asszonyok egy-egy morzsáját jelentik ennek a magánvaló entitásnak. Szerelmes létérzés ez. Méginkább: a lét önmagában szerelem, aminek egyes alkalmait egyéniségébe szorított mivoltában is megtalálja az ember. Ady közvetlenül a szerelmes lét árjában akart úszni.”¹⁹

A lét nem létezik nemlét nélkül, s az emberi lét a *gondban-lét* mindig, s a Semmibe, a *Halálba* való belefutás. Ady lírájában a Halál e vonatkozásokat jelenti, az emberi élet egyszeri és végességének megmásíthatatlanságát.

Be kár ez a rút ámen,
Hogy minden véges, jaj, be kár
S hogy eljön a tovább nem
Hatalmas Isten az Eddig.
(Az Eddig ámene)

Istenre folyamatosan talál rá, miközben pogánysága az ő Kajánhoz, Baálhoz, Mammonhoz, vezeti a földöntúli valóság semmi. Protestáns mivolta elvezette a forráshoz, a Kijelentéshez, s végül a rejtőzködő Istenhez: „Te vagy ma a legvalóbb Nem-vagy” (Szeress engem Istenem)

¹⁶ uo. 61. o.

¹⁷ Az Isten szörnyetege (Ady lírája), Occidental Press, Washington D.C. 1963. [A mű megjelent elektronikusan a Mikes International gondozásában, 2005-ben. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html. — Mikes International Szerk.]

¹⁸ uo. 62. o. [Az elektronikus kiadásban a 29. o. — Mikes International Szerk.]

¹⁹ uo. 118. o. [Az elektronikus kiadásban az 59. o. — Mikes International Szerk.]

Istenhez való viszonyát az embernek Vatai szerint a következőkben látja Ady: „... az ember nemcsak szeretkező és filozofáló létező, hanem egyetlen szellemi természete révén részesülhet az Isten-létben is. Hozzá való viszonyában az ember személlyé válik, nem marad csak fizikai, biológiai és pszichikai egység.”²⁰

Ady *magyarságképének* alapverziója Vatai nézetében: a magyar lét megoldatlan. Nem nemzet-karakterológiában gondolkodik, nem hasonlítja össze más népekkel, hiszen az „eltévedt lovas” nép, amelyik keletről az idegen nyugathoz került, össze-nem-hasonlítható más néppel, olyan „biológiai, szellemi és idegmegrázkódtatásokon ment keresztül, ami minden időre meghatározta jellemét. Nem tudott feloldódni a többiekben, sem önmagában mássá lenni.”²¹ Ezer éve ugyanolyannak látja a magyarságot lelkiileg, karakterét tekintve, csak 1526 előtt szerencsésebb körülményei voltak. Az összegubancolódtott lelkiállapotból vagy a sírva vigadás vagy a minden mindegy sanyarú bölcsessége jelenik meg, mint kivezető lehetőség. A magyarság állandóan élet és halál között harcol, türelmesnek és önfeláldozónak mutatja be, aki a valóság helyett illúziókban él. (A mesebeli János)

A magát Isten sújtott és kedvelt szörnyetegének nevező Adyra Vatai szerint összességében az igen erős intuíció, a magyar nyelv virtuozitásának és logikájának bravúros használata jellemzi, s ezzel együtt stílusforradalmár volt. A kozmikus életérzése mellett igen erős volt szeretetre-vágyása, magyarság-féltése, az apró szerelmi műzskákból összeálló Abszolút szerelem-képe.

Az *Átszínezett térkép* című munkája a Püski kiadónál jelent meg, s elsősorban a diaszpórának íródott, mert az ottani magyarság meglátása szerint nem minden esetben tudja, hogy milyen történelmi tényre utal a szerző; ennek ellenére itt is megjelenik az eredeti filozófiai asszociációkkal író Vatai. Elsősorban a magyar nagyságokról elmélkedik, de helyet kap Dosztojevszkij is, a „titokzatos géniusz”, aki az apokalipszis hírnökének nevez, s az ember számára együtt hordozza magában Krisztust és a Sántát.

A hármas rend: Isten, ember, kultúra nélkül „felborul a történelmi miliő, és lehetetlenné válik az élet.”²²

Miután csak jelezni tudjuk Vatai kulcsfogalmait, az azért világossá teszi, hogy Kierkegaarddal, Nietzschevel együtt Dosztojevszkij formálja a huszadik századot.

S hogy politikusok közül miért éppen Bethlent választotta, azt gondolom, nem kell különösebb magyarázat. A romokban heverő országot és Erdélyt csak egy új országalapító tudta volna egyben tartani és Európa szerves részévé tenni. Harcolt az iszlám és a német-római ideológia ellen a magyar valóság érdekében: a nép, a nyelv, a protestantizmus, a hit, a történelmi tudat és a ráció együttesét tartotta megtartó erőnek.

Az Arany-tanulmány lényege szerint a wittgensteini tétel: nyelvünk határai egyben világunk határai is. Arany „... legnagyobb alkotása a modern magyar nyelv, az emberi lét klasszikus kifejezési lehetősége ... Elveszett a történelmi ország, szétszóródtunk a föld minden részére, de amíg Arany nyelvén beszélünk és idézzük életünk szerves részét, a múltat, addig egy nép vagyunk, egy misztikus test tagjai.”²³

Brandenstein Béla (1901—1989) Böhm mellett a másik rendszeralkotó filozófusunk, aki meghatározó egyénisége volt a hazai filozófiai életnek 1945-ös emigrálásáig. Ha átgondoljuk alkotói munkásságát a következő jól kitapintható egységeket találjuk: az önálló rendszer, filozófiatörténet, etika, művészetfilozófia, bölcséleti antropológia. Többnyire ezeket a problémákat folytatja kényszerű emigrációja után is. Saarbrückenben tanított 1948-tól. Filozófiai rendszerét (*Grundlegung der Philosophie*) címmel németül több kötetben, magyarul egy rövidebb változatban jelentette meg.²⁴

Rendszere a következő részekből áll:

1. Fennállástan: totika, logika, matematika.
2. Metafizika: pragmatika, teoretika, poétika.
3. A fentieket teljességében átfogó etika.

²⁰ uo. 216. o. [Az elektronikus kiadásban a 117. o. — Mikes International Szerk.]

²¹ uo. 242. o. [Az elektronikus kiadásban a 133. o. — Mikes International Szerk.]

²² Vatai László: *Átszínezett térkép* — Magyar változatok az újkorban. Püski, New York, 1985. [A mű megjelent elektronikusán a Mikes International gondozásában, 2005-ben. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html. 5. o. A következő lábjegyzetekben is az oldalszámok az elektronikus kiadásra utalnak. — Mikes International Szerk.]

²³ uo. 19. o.

²⁴ 1. 3.kötet, Halle, 1926-27; 1-6. kötet München, 1965-70.

Mindezek értelmezése igen hosszú fejtegetést igényelne, amelyet részletesen leírtam a Brandenstein emlékkönyvben, amelyben többek között olyan kiváló szakemberek, filozófusok, teológusok elemzik a brandensteini életmű egyes részeit, mint Fehér M. István, Szabó Ferenc S.J., Mezei Balázs, Somos Róbert, Máté Zsuzsanna, Laczkó Sándor, Mariska Zoltán és volt kiváló tanítványaim: Bán Olivér és Novek Csilla²⁵

Minden eddigi értékeléssel szemben, világos, — bármennyire meglepő —, hogy Brandenstein nem volt a hagyományos skolasztika képviselője. Isten számára a nem az intézményesített kereszténység által jelenti számára a Teremtőt, hanem a csendes magányban megjelenő, a párbeszédben jelenlévő Istent. Ha ismeri valaki a rendszerét, etikáját, filozófiatörténeti írásait világossá válik számára a fenti tétel. Hiszen egy skolasztikus filozófus miért írna nagyívű monográfiát teljes szimpátiával és hozzá- és megértéssel a protestáns Kierkegaardról, és főképpen az addigi hazai szakirodalomban példátlan nagy monográfiájában Nietzsche-ről? Aki Brandenstein szerint megtagadta a gyávák Istenét, de lelkében mindig protestáns maradt. S vajon miért fordul Platonhoz? Miért nem a skolasztika nagyjaihoz? Kéziratban maradt filozófiatörténeti jegyzetében, amit előadott az egyetemen, szép rendben összefoglalja a nagy alkotókat és a jelentősebb filozófiai irányzatokat. Tudta, hogy tanítványait az objektív szemléletmódra kell nevelni, nem előítéletekkel, hanem a korabeli filozófiai szövegek értelmezésével kell megközelíteni a problémákat.

Gondolkodásának és ezzel együtt rendszerének alapvető törvényszerűsége az okságmélet, amely mindent meghatározó módon Istenből indul ki, és hozzá vezet. Az abszolút szellemi ősvilág, minden korlátozás és hiány nélküli „pozitivitás”, aki saját erejéből létrehozza a tapasztalati világot, a másod és harmadrendű valóságot, a tiszta szellemi lények világát és tiszta anyagi, természeti világot. A korabeli szakmai életben nagy vita alakult ki elmélete körül.

Etikájában három abszolút alapvető érték: igaz, jó, szép. A klasszikus hármas semmivel nem bővül ki a filozófiatörténetben megjelenő elméletekhez képest. Nem eredeti álláspontot képvisel, de a már említett magány szituációjában, aminek szerinte is erkölcsalakító szerepe van, s együttesen vannak jelen a szentség értékében „... Az ember egyik legalapvetőbb szellemi, egyéni szükséglete, amelyben az Én rátalál önmagára. A magány önmeglátással, elmélyüléssel és lelki összeszedettséggel jár. A magánytalansággal szemben a magányra képes személyiség erősebb, mind lelkileg, mind szellemileg. Segít a „jó-magány” a világban összeszedettné lenni, nem hagyja, hogy szétszóródjon az egyén, mondja Brandenstein, ezen túl a rossz magányból segít kijutni, segít a legmélyebb és legbensőségesebb, a legszorosabb szellemi életközösséghez, a lélek istenmegélésének élményéhez.

Csak a lényeges problémákra van időm és helyem kitérni. Nem beszélek kiválóan argumentált okságméletéről, a kevésbé sikerült elsősorban spekulatív jellege miatt művészetfilozófiájáról, s arról sem, hogy a nehezen, sőt nagyon nehezen olvasható írásai, erősen spekulatív fogalomrendszere, sajátos újonnan alkotott fogalmakkal telítődik, amelyeknek értelmezése az európai filozófiatörténetben jártas olvasónak is kemény fejtörést okoz eléggé gyakran.

Bölcseleti antropológiája *Az ember a mindenségben* (1936) közel 1500 oldalas munka. Értelmezésében a teljes embertan mikrometafizika, amely tartalmazza a nagy metafizika legtöbb alapvető tételét. Enciklopédikus jelleggel közeledik a nagy és örök kérdéshez: mi az ember mint mikrokozmosz és hol a helye a makrokozmoszban? Mi az a híd, amely az állati létből átvezet az emberibe? A kultúra, amely az emberi lét és alkotásainak világa, amelyben, a mindenkor konkrét létben aktualizálódnak az örök értékek.

Kiemelkedő szerepe nemcsak a fentiekben nyilvánult meg a hazai filozófiai életben, hanem komoly szakmai szervezetek vezető egyénisége volt: Előbb egyetemi magántanár (1927), majd rendes egyetemi tanár (1934). A Bölcsészkar III. (Gyakorlati Bölcsészettani), majd Pauler halála után a II. (Gyakorlati Bölcsészettani) Tanszéken vezető. Többek között elnöke a Magyar Filozófiai Társaságnak, a Magyar Pszichológiai Társaságnak, vezetője az Esztétikai Gyűjteménynek és a Lélektani Intézetnek. Az Athenaeum előadásorozatainak egyik fő szervezője és irányítója.

Az ő nevéhez fűződik Platon összes műveinek első magyar nyelvű kiadása.

A háború borzalmi kettétörték mind egzisztenciálisan, mind szakmailag a fényesnek ígérkező jövőt. Lovasszekéren menekül 1944 őszén öt gyermekével, feleségével előbb a Dunántúlra, majd Ausztriába és Németországba. Ami a nyugodt tudósi mentalitáshoz hozzátartozott, épített a lugánói tó partján egy villát, s a nyári hónapokat ott töltötte munkával (és egy kis bridzsezéssel.)

Az emigráns lét egzisztenciális és lelki problémái őt sem kerültk el, ennek ellenére igen keményen dolgozott.

²⁵ Brandenstein Béla Emlékkönyv szerk. Veres Ildikó Miskolc, 2002. [A mű megjelent elektronikusan a Mikes International gondozásában, 2005-ben. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html. — Mikes International Szerk.]

Elsősorban alapvető e tevékenységi körében az, hogy az itthon írt írásainak egy részét lefordítja németre. Ugyanakkor kiterjed látóköre a korabeli szellemi-filozófiai kérdésekre, s több írása jelenik meg e vonatkozásokban. Így például foglalkozott az egzisztencializmus problémáival (Leben und Tod Grundfragen der Existenz Bonn, 1948.), N. Hartmann filozófiájával (Teleologisches Denken Betrachtungen zu dem gleichnamigen Buche Nikolai Hartmans. Bonn 1960).

Több írása jelenik meg a Salzburger Jahrbuch für Philosophie c. sorozatban („Wahrheiten” und Wahrheit 1963, Wege der Gotteserkenntnis, 1965). Újra rákérdez a filozófia alapproblémáira (Was ist Philosophie? München, 1981) és a technika hatását is elemzi a Philosophie und Technik című művében (Wissenschaft und Weltbild, 23. kötet 1970).

Magyar nyelvű írásai elsősorban a római Katolikus Szemlében jelentek meg.²⁶ Külön tanulmánykötetet szentel a művészetről alkotott nézeteinek: Művészet és élet címmel (Amerikai-Magyar Könyvkiadó, Köln-Detroit-Bécs, 1959.).

Másik fontos tevékenységi területe az oktatás. A saarbrückeni egyetem professzoraként 1948/49-től többek között metafizikát, logikát, bölcséleti antropológiát, művészet- és kultúrfilozófiát, etikát adott elő a filozófiatörténeti kurzusai mellett.

Harmadrészt fontosnak tartotta a magyar emigráció egybetartását, ezért részt vett a Szabad Európa Rádió és a Münchener Magyar Intézet szervezésében, tagja volt a Magyar-Német Kultúrkörnek.

Hanák Tibor (1929-1999) filozófusi munkássága ténylegesen az emigrációban, elsősorban Bécsben bontakozott ki. Menekülése után gimnáziumi tanár lett Innsbruckban, majd Bécsben publicistaként, a Bécsi Napló főszerkesztőjeként, a Szabad Európa Rádió munkatársaként tevékenykedik. Elsősorban a magyar filozófiatörténettel és a marxista ideológiával, szociológiával foglalkozott. Németül is terjesztette a magyarországi filozófia eredményeit, szemben Erdélyi János kifejezésével, miszerint a magyar föld, a magyar alkat és nyelv alkalmatlan a filozófia művelésére.

Meghatározó kutatási területeinek termése a „trilógiája”: Az elfelejtett reneszánsz — A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében (1981), Az elmaradt reneszánsz — A marxista filozófia Magyarországon (1979) és a Nélkülözhetetlen bíráló (1983), valamint a németül megjelent e vonatkozású munkája: Geschichte der Philosophie in Ungarn (1990).

A filozófus Lukács (1972), a Lukács war anders (1973) c. munkáiban az elsők között értelmezi és értékeli a lukácsi életművet.

Arra az alapvető kérdésre, hogy mi a filozófia? Egyszerű és tömör választ ad: kritika. „... de persze nem csak az. A filozófiatörténet folyamán más is volt, és a jelenlegi filozófiai irányok egy részének képviselői számára is egészen más a filozófia: a megtalált igazság őrzője, vallások és világnézetek alázatos támogatója, lobogó eszme, népeket vezető ideológia, megoldás és megváltás, az életnek tartalmat adó tanítás, vigasz és gyógyír a fennköltebb szellemeknek.”²⁷

Ez a filozófusi attitűdje, de filozófiatörténészként sokkal inkább a hermeneutikai szempontok érvényesülnek, mint bármiféle kritikai attitűd az előző korok bölcselői munkásságát illetően.

E vonatkozásban, mint már említettem, első autentikus leírását és elemzését adja az 1945 előtti hazai filozófiai gondolkodásnak. Nem csupán a hazai recepcióban van jelen és értelmezi azt, hanem alaposan átgondolja a hazai önálló és — ki kell mondjuk — eredeti gondolatok és elméletek megjelenését is a rendszeralkotó filozófusokkal bezárólag.

Munkáival bebizonyítja, hogy a „magyar alkat” mégis képes az elvont gondolkodás színterén megjelenni, bár itt Közép-Európa legközepeén nehéz definiálni a magyarság karakterét. Ősi és más népek Szent István értelmében gazdagították a hazai szellemiséget horizontálisan és vertikálisan egyaránt. Itt csupán néhány alapvető mozaikot van alkalmam kiemelni, de részletes tanulmányom jelent meg munkásságának fenti vonatkozású szegmenseiről²⁸, s hamarosan megjelenik a születésének 70. évfordulójára 2004-ben megrendezett emlékkonferencián elhangzott előadások írásos változata.²⁹

²⁶ Négy írását közzöltük elektronikusan a Mikes International folyóiratunk 2005. július-szeptemberi számában. http://www.federatio.org/mikes_per.html — Mikes International Szerk.

²⁷ Hanák Tibor: A filozófia: kritika, Bécs 1980. 70. o.

²⁸ Id. Mikes International 5. évf. 1. szám. 2005.január-március. http://www.federatio.org/mikes_per.html

²⁹ Megidéztet reneszánsz. Hanák Tibor Emlékkötet Egyetemi Kiadó, Miskolc szerk. Veres Ildikó.

Az élő emigráció egyik kiemelkedő személyisége **Tóth Miklós** (1925) aki az emigrációsorsban a Mikes Kör alapítója 1951-ben, 1957-ben alapította a Hollandiai Magyar Szövetséget Gáli Gyulával, a Jöjjetek! című magyar keresztény kulturális havilapot pedig Kibédi Varga Áronnal indították el. Élesztő eleme a mai napig is a magyar emigrációnak. Nemcsak a saját generációs problémáival foglalkozik, hanem az ún. második nemzedék kérdésfeltevéseit is aktív módon segít megvalósítani.

A Pázmány Péter Egyetemen kezdte jogi tanulmányait 1943-ban, közben külügyi tanulmányokat folytatott Budapesten. A háború után elvégezte a református teológiát. A Magyar Köztársaságot 1949-ben hagyta el, s Amszterdamban és Leidenben folytatta és fejezte be tanulmányait. Bár a vállalkozói és a banki szférában dolgozott, néhány írásában elméleti problémákkal is foglalkozott.

Írásaiban alapvetően a következő két probléma jelentkezik: A hit és az ész, valamint a nyugati magyar kereszténység kapcsolata. Az emigráns lét és a Mikes Kör léte és problémái.

Az első problémakörben markánsan, szellemileg és lelkiileg is a Kolozsvári Iskolához, különösen Bartók Györgyhez, de a hit és az ész elemzése kapcsán Anselmushoz is kötődik: Fides quarens intellectum (A hit keresi az ésszt).

Tóth Miklós azonban a hiten belül szellemi funkciót is talál. „A hit nem csupán az ismerés záró mozzanata. Már az ismerés előtt funkcionál. A hit az Én önállóságának reflexe.”³⁰ A hit és a vallás életünket behálózza, ahol a szeretet központi helyet foglal el. Ilyeténképpen a hit, a szellemi élet alapvető az emberi világban, amelyért individuálisan felelősek vagyunk.

S mit jelent az emigráns lét Tóth Miklós értelmezésében? Alapvető tétele, hogy a szabadságharcaink, amelyek soha nem vezettek diadalra, mind függetlenségi harcok voltak, s egyben mindenkor a magyar szellem szabadsága is küzdött.

Ez a küzdelem lelkiileg és szellemileg jelen volt/van a magyar emigráció életében. Mivel az emigráns magyarok — mondja Tóth Miklós — többnyire az elvesztett harcok miatt hagyták el hazájukat, küldetésük van a keresztény Európában. Hidat jelentenek a régi hazájuk és a befogadó nemzet között.

A másik létbeli probléma ehhez kapcsolódóan a Mikes Kelemen Kör tevékenységi körének tevékenysége a megmaradó emigráns létért.

S e vonatkozásban egy szép idézettel zárom gondolataimat Tóth Miklóstól:

„A Mikes olyan, mint a szép szerető. Szeretetünknek vonzó tárgya. Ugyanakkor velünk egy egész”.³¹

Az előadásom címében jelzett kérdésére nehéz a válasz. Talán ennyi: szellemi megtörés úgy tűnik nem lehetett egyik gondolkodónál sem, de lelki megpróbáltatások igen nehéz szellemi megpróbáltatást is jelentettek.

Bükkszentkereszt, 2005. szeptember 5.

³⁰ Tóth Miklós: Intellectus quaerens fidem — Contemplatio Claudiopoliensis — Kolozsvári elmélkedés. In: Filozófia és teológia a magyar eszméletörténetben Miskolc 2003. 282. o. [Megjelent elektronikusan a Mikes International folyóirat 2001. október-decemberi számában. http://www.federatio.org/mikes_per.html — Mikes International Szerk.]

³¹ Tóth Miklós: Concordia discors. In: Emlékkönyv a Mikes Kelemen Kör fennállásának huszonötödik évfordulójára, Amszterdam, 1976. [Az írás megjelent elektronikusan a Mikes International folyóirat 2002. július-szeptemberi számában. http://www.federatio.org/mikes_per.html — Mikes International Szerk.]

Mariska Zoltán

Egyetemi autonómia Magyarországon egykor és ma

A cikk aktualitása

A témaválasztást két szempont indokolja: 1. Az új magyar felsőoktatási törvényt a magyar parlament elfogadta, így alapvetően átrendeződnek a magyar felsőoktatás belső viszonyai. 2. Másrészt a 20. századi magyar történelem mikrostruktúrái lassan kutathatóvá váltak, ill. válnak, ha a levéltári kutatások jelentősége felerősödik. Azaz a hagyományos kutatási trendek: politika-, gazdaság-, had-, és művelődéstörténet művelői eljutnak a történelmet meg- és átélő egyes emberekhez, az ő igazságaikkal egészítik ki a történelemről szóló kollektív tudásunkat.

S hogy mi köti össze ezt a két témát? Jelen sorok írója az új törvénytervezet szövegeinek buzgó olvasója és jó néhány előkészítő értekezés aktív szereplője volt, igaz, nem a szakértői, hanem a társadalmi vitákban vett részt. Mindenesetre egyéni véleménye, igazsága van a dolgok jelenlegi állásáról. Más vonatkozásban évek óta foglalkozik egyetemtörténettel, konkrétan levéltári kutatások szintjén a kolozsvári Ferencz József TE történetével, s nagyon komolyan veszi a következő tézist: amennyiben mód és lehetőség van rá, az ilyen és ehhez hasonló témákban ne érjük be nyomtatott dokumentumok kvázi újraközlésével, új monográfiák — itt egyetemtörténeti monográfiáról lehet szó — eredeti dokumentumok felfedezésével és adaptálásával készüljenek.

Ami pedig a konkrét kapcsolatot illeti: A törvényelőkészítő vitákban kulcskérdéssé vált a kétpólusú egyetemi vezetői struktúra megteremtése, a jövőben a magyar egyetemeket a Szenátus és az Irányítói Testület (IT) vezeti. Az IT eddig még sehol sem létező testület, létrehozásának legfontosabb érve az, hogy csak így lehet biztosítani az intézmény autonómiáját — azaz a minisztériumtól való függetlenségét. Nem lényegtelen, hogy az autonómia-vitákban érvként és példaként gyakran felmerült az 1945 előtti magyar felsőoktatás, az akkori intézmények autonómiája. Így aki a régi mellett érvelt, az valójában maradinak, sőt a szovjet modell apologetájának számított, míg az új, a modern megoldás hívei tudtak egy még régebbi — 1945 előtti példára hivatkozni, azt állítva, hogy az autonómia egykor és most — mostantól ugyanaz, vagy inkább sokban hasonló lehet.

Akkor legyen! Hasonlítsuk össze az egyetemek egykori és mai helyzetét, hogy tudjuk, miről beszélünk! Az eddigiekben vázolt gondok megoldása jegyében az illetékes minisztérium nagy várakozásokkal tekint a bevezetendő törvény elé. Álláspontja szerint az új törvény nevében a magyar felsőoktatás a bolognai folyamat szerves részévé válik, új és modern képzési struktúrák alakulnak ki, melyek legfontosabb pillérei a Bsc és az Msc képzések. Megújul továbbá — akár kiegészítő rendelettel — az intézmények finanszírozása, és végre kiteljesednek az integrációban rejlő lehetőségek. Mindez kiegészül az egyetemi-intézményi autonómia erősödésével, az intézmény államtól való függetlensége és az ezzel járó döntési szabadsága jelentősen felerősödik, a felsőoktatás húzóágazattá válik. Egyetlen mondattal összefoglalva: a régi, szovjet típusú felsőoktatási rendszer helyét új, modern — európai igényekhez igazodó — struktúra foglalja el, mely struktúrájának alapeleme az önálló, autonóm felsőoktatási intézmény.

Ezen írás nem magával a törvénnyel, annak egyes pontjaival kíván foglalkozni, a program életképességét a jövő eldönti. Illetékessége — ismételtén — annyiban áll, amennyiben az előkészítés argumentációjában időnként felbukkanó történeti hivatkozásokra reflektál. Nem a vita, sokkal inkább a történeti háttér bemutatásának igényével készült. Bár úgyszólván mindenki saját maga számára vonja le a következtetéseket, nem titkolom, magam lehetetlennek tartok bármilyen értelemben vett visszatérést ez ügyben egy régebbi helyzethez, tehát múltnak és jövőnek minden ilyen értelemben vett összekapcsolása felesleges és ideologikus. Így az egyetemtörténeti összehasonlítás valójában a fenti állásfoglalást hivatott alátámasztani, de jó lenne hinni abban, hogy egyúttal illusztrálni is tudja a másik, nem kevésbé fontos aktualitást: a művelődéstörténet mikroszintű kutatásának fontosságát. Ahogyan nem lenne helytálló azon érvelés, mely a modern feladatok megoldása érdekében valamilyen értelemben vett visszatérést sejtet vagy sürget egy rég meghaladott állapothoz, úgy helyes és fontos történeti-levéltári kutatása ugyanennek a történelmi állapotnak, hogy világossá váljon, miért is nem érdemes visszatérésről elmélkedni, a múlt pozitív tanulságai pedig rejtett csatornákon így is, úgy is befolyásolni tudják gondolkodásunkat, segítve így megtalálni a helyes megoldásokat.

Az új felsőoktatási törvény négy előzménye Magyarországon

Csatlakozás a bolognai folyamathoz

Az uniós csatlakozás egyik fejezeteként a magyar felsőoktatás vállalja a bolognai rendszer, a kétciklusú képzés bevezetését, önmagában a vállalás nyilvánvalóan új törvényi szabályozást igényel, az új törvény elfogadtatásának kikezddhetetlen érve lett a bolognai érv. Az új törvény azonban számos olyan tartalmakat hordoz magában, melyeknek semmi köze sincs a kétciklusú képzéshez. Legfeljebb egymást erősítő hatásmechanizmusban lehet reménykedni, amennyiben a képzés megújításával összhangban az *intézményirányítás*, a *finanszírozás* és a *foglalkoztatás* jelenlegi rendszerén is változtatni akar (vagy korábban akart) az új törvény. A bolognai rendszer (Bsc és Msc képzések) előkészítése semmilyen történelmi érvet nem tud felhasználni, hiszen a valamikori, 1945 előtti magyar felsőoktatás alapjaiban német orientációja és a modern — nálunk bevezetésre váró — angolszász szisztéma elvileg különbözik egymástól. Így értelemszerűen semmilyen kísérlet sem volt érvelésben összekapcsolni a két szisztémát. Érdemes viszont magát a felismerést rögzíteni: nem is lehet.

A Közzszolgálati törvény tervezete

— A mai helyzet: közalkalmazott és köztisztviselő

A 2002-ben hatalomra jutott kormány rögtön bejelentette, hogy egységes közzszolgálati törvény kidolgozásán munkálkodik, meg akarja szüntetni a köztisztviselők (állami hivatalok munkatársai pl.) és a közalkalmazottak (pl. tanárok) foglalkoztatásának különbségét, egységes törvényi szabályozást — tehát egységes bérezést is akar. Az előkészítés még odáig sem jutott el, hogy szövegtervezetét társadalmi vitára bocsássák, mára egyszerűen lekerült a napirendről. Nem véletlen. Elvileg ugyanis a mostani közalkalmazottak (a magyar foglalkoztatottak jelentős tömege) nagyon jól járnának az új törvényi szabályozással — számukra jelentős jövedelemgyarapodást hozna, a köztisztviselők viszont elvesztenék eddigi kiváltságaikat. Mindenesetre mindkét szférában erőteljes *leépítési igény* fogalmazódott meg, a törvényig nem, de a leépítésekig eljutottunk. A köztisztviselői szférában az állam a munkáltató, a közalkalmazotti szférában átruházott munkáltatói jogok vannak, a kívánatos létszámcsökkenést indirekt módszerekkel lehet elérni.

Azáltal, hogy a közalkalmazottak mindmáig átruházott munkáltatói jogok nevében vállalnak állami szolgálatot, a törvényi változtatás érdekes helyzetet teremthet. A közoktatásban az önkormányzatok testesítik meg az állami akaratot, noha az elbocsátások, leépítések helyi érdekek mezsgyéjén (iskolabezárás, összevonás), regionális kényszerek nevében történnek. Az egyetemek számára az önkormányzatok nem felső, hanem partnerszervezetek. Így a központ megengedheti magának, hogy ne foglalkozzon egyetlen konkrét elbocsátási üggyel, mert az önkormányzati autonómiába nem akar beavatkozni — s nem is fog. Ugyancsak megengedheti magának, hogy ne foglalkozzon bármely egyetemi alkalmazott konkrét ügyével sem, hiszen mind az önkormányzat, mind az egyetem autonóm intézmény. Az utóbbi legfeljebb kevesebb állami támogatást kap, pl. csökkenti az állam az intézményi bérkeretet.

— Az állami alkalmazott régen

Itt valóban adódik az összehasonlítás lehetősége. 1945 előtt tényleg egységes volt a rendszer, a foglalkoztatás egységes munkajogi megalapozottságú, és teljesen nyilvános volt. A Hivatalos Közlöny olvasói az osztálytanácsosok és a gimnáziumi tanárok fizetését egyaránt megismerhették. Zárójeles megjegyzés: ma titok, ki mennyiért dolgozik. Úgyhogy ebben a rendszerben nemcsak a tanárok tevékenysége, hanem a javadalmazása is nyilvános volt olyannyira, hogy a pályázati felhívásban mindig is feltüntették a kinevezendő tanár fizetését. Most próbáljunk rákérdezni egy professzor fizetésére!

Hangsúlyozni kell, hogy ezen a ponton teljesen ellentétes felfogású a mai és az 1945 előtti közzszolgálatiág, hívjuk akárhogy is a mait. Ha egységes közzszolgálatot akarunk és ehhez mintául vesszük az 1945 előtti helyzetet, akkor vállaljuk, hogy az állam újraértékeli szerepét a foglalkoztatáspolitikában. A régi minisztérium nem hagyta volna magára egyetlen kinevezettjét sem. Ha őt az állam nevezte ki, fizetése állami fizetés, s majdan a nyugdíja is állami, akkor a minisztérium mindig is tudni akarta, hogy mi van az ő alkalmazottaival. Az adminisztrációs eljárásokban a helyi hivatali vezetés pusztán felterjesztő volt, közvetítő szerepben. Az állami alkalmazott állami védelemben részesült. Ha nyugati mintára szervezzük át a rendszert, ne hivatkozunk elődeinkre. Ha a történelmi hagyományokra hivatkozunk, akkor tudnunk kell, mi is az a hagyomány.

A felsőoktatási intézmények integrációja

A finanszírozási modellek összevetésének igazi nehézsége abban áll, hogy méreteiben igencsak különbözik egymástól a régi (1945 előtti) és a mai egyetem. Épp ezért érthetetlen bármilyen visszatérés propagálása. A nagyszombati egyetem — az ELTE jogelődje — alapításában (1635) öt professzor vett részt, a kolozsvári egyetem 46 alapító tanszékkal indult, s ez a szám megfelelt az akkori német egyetemi átlagnak.

Ma egy egyetem több tízmilliárdos költségvetéssel működő mamutcég. Könnyen elképzelhető, hogy egy adott térség legnagyobb és legjobban működő cége, ahová mindig is érdemes bekerülni, és ahonnan mindig

is érdekes kivinni valamit különféle vállalkozásokba. Így mindig egyszerre van jelen a lefaragás, valamint az átalakítás és fejlesztés igénye az egyetemeken. Nagy érv azonban a jelenlegi rendszer ellen, hogy ezeket a mamutvállalkozásokat egyetlen derék professzor vagy a professzorok derék serege irányítani nem tudja, a működtetési és fejlesztési feladatok menedzser után kiáltanak, de akkor miért akarnánk létrehozni a korábban tárgyalt egységes közszolgálati szférát, egy méreteinél fogva nehezen mozgó tömeget? Lehet, hogy pusztán a leépítések egyik indokaként emlegetjük?

A törvény harmadik előkészítő eseménye a magyar felsőoktatási integráció. Az integrációt azon felismerés indokolta, hogy a szocialista évtizedek gyakorlatában feltűnően sok intézmény jött létre. Egy régió akkor tudott fejlődni, ha egyebek mellett felsőoktatási intézményt tudott létesíteni az ott élők számára. Nagyon sok kis intézmény, kihelyezett képzés, tagozat született, és a kormány most szükségesnek látta a felsőoktatási jogalanyok számának radikális csökkentését. Hangsúlyozni kell, hogy az intézmények nem szűntek meg, az integráció a gazdaságosság szempontjai szerint a vezetői struktúrák egybeolvasztását jelentette. Bár a végeredmény állandóan változik, az integrált intézmények egy része újra önállósodni szeretne, általában elmondható, hogy kb. 120-ról 25-re csökkent a felsőoktatás jogalanyainak száma. Az integráció önmagában külön elemzést igényel, eddig soha senki sem mondta meg, milyen gazdaságossági hasznot hozott magával egyáltalán. Kétségtelenül megszűnt néhány gazdasági főigazgatói állás, de ezért talán nem érte meg integrálni az intézményeket, hiszen a gazdasági apparátusok megmaradtak.

A gazdasági kár viszont kimutatható. Az integrálódó intézmények ugyanis esetleges korábbi tartozásait hozták magukkal, de ezeket a feltornyosuló tartozásokat immáron nem nekik, hanem az új központi irányításnak feladata kezelni. Ugyanakkor jó néhány, főleg tanárképző főiskola — történelmi tradíciójára, a demokráciára és autonómiára hivatkozva — meg tudta őrizni önállóságát, ellenállt a minisztérium integrációs törekvésének. A megőrzött önállóság a kimutathatatlan gazdasági előny és a kimutatható gazdasági hátrány mellett jól illusztrálja az integráció felemás megvalósulását.

Összességében azt a felismerést teszi lehetővé, hogy maga az integráció kevés, megvalósításával a magyar felsőoktatás még nem készült fel a bolognai csatlakozásra. Hogy miért? Könnyű kiszámítani, hogy mivel a bolognai rendszer három éves Bsc és két éves Msc képzést valósít meg, így az első menetben Bsc képzésre vállalkozó főiskola eddigi négyéves képzési idejéből egy év feleslegessé válik. Az integrált intézményekben az önálló régi főiskola ma egy kar, adott intézményen belül a képzés ilyen átalakítása könnyebben megvalósítható, mint egy önálló főiskolán. A következő lehetőségek adódnak: 1. visszabontják az eddigi négyéves képzési struktúrát háromra (ez ugye leépítést jelent). 2. beindítják harcukat az Msc képzés jogáért, követelik annak akkreditálását, magyarán egyetemi státuszt kívánnak elérni. Ez esetben újra növekszik a magyar egyetemek száma, az integráció eredeti célkitűzésével ellentétben. Legvalószínűbb azonban a harmadik lehetőség: jellegzetesen magyar megoldás születik. Hogy tudniillik valamilyen köztes, öszvér helyzet alakul ki, Magyarországon olyan önálló főiskolák is léteznek majd, melyek azért valamilyen Msc képzést is fel tudnak mutatni, máskülönben nem tudják önállóságukat megőrizni.

Az integráció sokkal súlyosabb kérdése, hogy magában az oktatásban hozott-e valamilyen kimutatható eredményt? Közelebb kerültek-e az intézmények egymáshoz, megvalósult-e egyetemek és karok között a rég óhajtott mobilizáció, a tanárok és a diákok mozgása megvalósult-e? Úgy gondolom, valamely pozitív változás legfeljebb diákjainknál mutatható ki. Bár igencsak kérdéses, hogy diákjaink szabadabb mozgása szakok, karok és intézmények között közvetlenül az integrációnak köszönhető-e vagy a modernitás követelményei amúgy is előidézték volna ezt az önmagában pozitív változást. A szervezeti egységekben azonban pont az ellenkezője történt. Egy egyetem, egy kar, egy intézet vagy egy tanszék sohasem volt ennyire zárt, mint most. A megszerzett pozícióját mindenki félti, legyen változás, de ne itt, hanem máshol! Az autarchia legfontosabb káros következménye az ún. átoktatás újraértelmezése. Az átoktatás régen nem volt gond, ma legfeljebb a karon belüli átoktatás szervezése problémamentes. Amennyiben fizetni kell a karok közötti átoktatásért, akkor az illető kar vagy saját hatáskörében kívánja megoldani a kurzusok meghirdetését, így új állások és tanszékek szülehetnek vagy egyszerűen lemondanak az érintett kurzusok meghirdetéséről. Nesze neked universitas! Valakinek egyszer ki kellene jelenteni, hogy az egyetem nem attól egyetem, hogy a kínai népkohók mintájára önálló egyetemecskékből, karokból áll, hogy az egész, az egyetem egésze mindig több mint a részek pusztája összege. Ami pedig a mobilizálható oktatókat illeti, itt is van egy nagy félreértés. Itt is radikálisan szembe kell állítani a nyugati példákra való hivatkozásokat és a régi, az 1945 előtti állapotokra való hivatkozásokat. A nyugati példákról csak annyit, hogy valószínűleg nem vagyok egyedül azzal a véleményemmel, hogy Magyarországon az állásváltoztatás, azaz az oktatói mobilitás súlyos egzisztenciális gondokat hoz magával. Amennyiben az egzisztenciateremtés lehetőségei adódtak lennének (lakás, házastársnak állás stb.), az oktatók szívesebben mozdulnának nálunk is, nem csak nyugaton. Addig ne akarjunk nyugattal érvelni, míg nem lesz magától értetődő, hogy az ország másik végében vállalt új állás kiegészül az egzisztenciális problémák egyértelmű megoldásával.

A normatív finanszírozás (NF)

A felsőoktatási törvény másik — az egységes közszolgálati törvénytervezet mellett — előkészítő mozzanata ezzel összefüggésben az ún. Normatív Finanszírozás (NF) kudarca. Bátran ki lehet jelenteni,

hogy a törvény születésének két igazi indoka volt: az egységes európai felsőoktatási rendszerhez (Bolognához) való kapcsolódás igénye, valamint annak pragmatikus belátása, hogy az összes magyar felsőoktatási intézmény finanszírozását újra kell gondolni. Minden előkészítő vita végső konklúziója volt az a felismerés, hogy ha nincs új törvény, akkor marad a régi finanszírozási elv. A miniszteriális vezetés szereti hangoztatni, hogy a megfelelő szakmai testületekben konszenzus jött létre az új törvény lényeges és kényes elemeit (pl. az IT létrehozása) illetően. Ez igaz. De ezt a konszenzust az a félelem motiválta, hogy amennyiben nincs törvény, marad a régi finanszírozás. Az NF mumussá vált, a rektori konferencia inkább vállalta az IT létrehozását, remélve, a kisebbik rosszat választja.

Az NF kezdettől fogva képtelen volt megfelelően működni. Lényege szerint a kialakult finanszírozási gyakorlat alapján meghatározták az ún. Alapnormát, mely nyilván más fajlagos összeget ad a bölcsészképzésben, mint az orvosképzésben. Az alapnormát felszorozták az államilag finanszírozott létszámadattal, s az így nyert összeg állt volna az intézmények rendelkezésére, ha az állam ezt az összeget 100%-ban átadta volna az összes intézménynek. A „vállalkozói egyetem” fogalma viszont azáltal született meg, hogy az állam ezen summa negyedét, de inkább harmadát visszatartotta magának — egyetlen intézmény sem kapta meg sohasem a NF összegét egy az egyben, s a hiányzó összeget saját bevételből kellett produkálni.

Említsünk néhányat a rendszer káros következményei közül: Nem vált el egyértelműen a képzési (oktatásra fordítandó) és a működési költség. Nem volt világos, hogy miből fejlesszen az adott egyetem, a saját bevételét fordítsa-e fejlesztésre vagy állami forrásokhoz forduljon. Megjegyzendő, hogy a tervezett új szisztéma legnagyobb előnye, hogy valószínűleg egyértelműen elválasztja a képzési, a működési és a fejlesztési normatívákat, bár egyáltalán nem világos, hogy főleg az utóbbit mit kell érteni, mennyi pénztartalma lesz a három, s különösen a harmadik normatívának. Ha már káros következményekről esett szó, akkor ne hagyjuk ki az oktatásban érzékelhető szemléletváltozást, módosulást, melyet a normatív finanszírozás okozott. A vállalkozói egyetem elsősorban önköltséges képzésekkel egészíti ki az oktatás programját, egyre nagyobb tömegek oktatására vállalkozik. A tömegoktatás önmagában csak akkor gond, ha az elitképzés feltételei, elsősorban anyagi feltételei nem születnek meg egyértelműen. Tételezzük fel, hogy az új fejlesztési normatíva megoldja ezt a gondot, a szemléletváltozás azonban mást jelent. Ebben a rendszerben a fizetős hallgató — a modern életviszonyok között — hajlamos kávéautomatának nézni az egyetemet. Ahogy bedobja az automatába a százforintosát és várja a kávé, úgy várja a tandíjbefizetés után a diplomáját. Jogsértésként éli át és ombudsmant követel, ha a vizsgáztató tanár az ő próbálkozását elégtelenre minősíti. Ő ugyanis nem erre fizetett be.

A régi finanszírozási rendszer személyi része erősen központosított és felügyelt gyakorlatot követelt. Az állami alkalmazott fizetését az államtól közvetlenül kapta, nem volt szükség az adott intézmény közvetítő szerepére. Minden változtatás elvben az egész rendszerre vonatkozott, minden — az egységesség elvét sértő — jelenséget szóvá lehetett tenni, s eredménnyel kecsegett a kiegyenlítést követelő kezdeményezés. Ugyanakkor hihetetlenül lassú volt az ügyintézési mechanizmus — nem csak személy, hanem dologi vonalon is. A régi szisztéma 5-6 évenként státuszrendezés jegyében tudott változtatni a foglalkoztatási gyakorlaton. Ilyenkor engedélyezte a minisztérium az indokolt előléptetéseket, ilyenkor változtattak az egységes fizetési rendszeren. A személyi kifizetések csak a pótlékolás terén tudtak rugalmasak lenni, viszont minden ilyen kifizetést csak egyéni felterjesztés alapján, külön eljárásban lehetett elintézni.

Dologi vonalon az állam általánynak biztosított az adott szervezet működési költségeinek fedezésére. Az intézményi vezetés nem tudott beleszólni egy szervezeti egység (intézet, klinika) általánynak felhasználásába, az igazgató közvetlenül a minisztériumnak és a számvevőszékhez nyújtotta be számláit, nem az egyetemmel, hanem az állammal számolt el.

Minden fejlesztés, minden, a megadottól eltérő költségigény külön felterjesztést és ügyintézt igényelt. A fejlesztéseket a minisztérium szigorú felügyeletével tudta végrehajtani az adott intézmény, bár az intézményi vezetés konkrét elképzeléseit a legvégsőig honorálta az állam. Amennyiben a számvevőszék megállapítása szerint a benyújtott igénynek nem volt fedezete — akár személy, akár dologi igényről legyen szó — a minisztérium egyszerűen félretolta magát a problémát. Vagy a következő költségvetési évre halasztotta a jogos igény teljesítését, vagy egyszerűen évekre pihentette az ügyet. Így a régi finanszírozás mai szemmel először is rendkívül precíz, pontos, ugyanakkor meglehetősen garaszkodó és elfogadhatatlanul lassú volt. Bármennyire is kudarc a mai finanszírozási gyakorlat, rendszerelméletileg teljességgel indokolatlan a régi gyakorlat bármilyen elemének akár érvszerű felhasználása is. Már csak azért is, mert a régi szisztéma ma politikailag vállalhatatlan finanszírozási elemeket is tartalmazott: itt van a tandíj, a tanárok jövedelemkiegészítő juttatásai (leckepénz, magántanári általánynak) stb.

A miniszteriális érvelés itt használja fel a történelmi példákat mondván, hogy az új törvény nevében a minisztérium lemond döntéshozói jogkörének jelentős részéről, és így visszaáll a régi, az egyetemnek autonómiát biztosító rendszer. Kezdjük azzal, hogy az új egyetemi vezetés várhatóan kétpólusú lesz, a régi vezetés egypólusú volt. Így logikai lehetetlenség visszaadni a döntéshozói mechanizmust, mert felvethető egy kérdés: akkor most melyik pólusnak adjuk vissza? Továbbá a régi egyetem az oktatásszervezés, az

idetartozó személyi ügyek (kinevezések, megbízások stb.), az egyetemi intézetek munkaszervezését illetően volt autonóm, a gazdasági autonómiája erősen kérdéses.

A professzori testület az oktatásszervezés terén abszolút döntési jogkörrel bírt. Az intézetigazgató professzorok saját intézetüket abszolút hatalommal igazgatták. Az oktatás és kutatás önállóságát, a tudomány szabadságát a kifelé megnyilvánuló autonómia legfőbb kritériumának tartották. A kolozsvári egyetemen nem volt hittudományi kar, így sokkal egyértelműbben vallhatta a világnézeti semlegesség elvét. De a régi egyetem éppen ott nem volt autonóm, ahol a minisztériális elvek szerint a majdani egyetemek autonóm intézményként működnek. Jelesül a gazdálkodás, a finanszírozás területén. Ebben a vonatkozásban minden egyetem alapjában véve a költségvetéstől függött, az egyetem gazdasági életét a minisztérium és a számvéviszék a lehető legaprólékosabban ellenőrizte — mai szemmel elképzelhetetlenül erős gazdasági függésben állt a régi egyetem a minisztériummal, ill. a kormánnyal.

Foglalkoztatáspolitikája egykor és ma

Az egyetem legkisebb elemizhető szervezeti egysége a tanszék. Ma az összes leépítési, visszafejlesztési igény ellenére elképesztően sok tanszék működik az egyetemeken, méreteikben is komoly különbségek léteznek a tanszékek között. A harminc-ötven fős tanszéktől a négy-öt fős tanszékekig — sokféleképp szerveződik az oktatási és kutatási tevékenység. S ha már a történeti összehasonlítás lehetősége adott, érdemes rámutatni arra, hogy régen a tanszék egyszemélyes volt. Kizárólag nyilvános rendes vagy rendkívüli tanárral töltötték be a központilag meghatározott oktatási feladatkörrel szervezett rendes vagy rendkívüli tanszéket. A pályázó tudta, milyen alapkursusokat vállal, hány órában köteles előadást tartani, és hogyan köteles kiegészítő kurzusokat hirdetni.

A professzori kinevezéseket az uralkodó adott, a felterjesztéseken és kinevezéseken Ferenc József, IV. Károly és Horthy aláírásai szerepelnek. Ha egy tanszék üressé vált, akkor először is a KT formálisan annak nyilvánította és gondoskodott a helyettesítésről. A helyettesítés feladatát a tanszék profiljához legközelebb álló vezetők kapták minisztériális díjazás (a professzori fizetés 50%-a) mellett. Adjunktus vagy tanársegéd csak akkor kapott állandó helyettesi megbízást, ha intézetet is vezetni kellett az átmeneti időszakban. Ami az állás betöltését illeti, a KT ugyanazon ülésén felállított egy általában háromfős bizottságot, mely a következő ülésre véleményes jelentést készített, azaz javaslatot tett az esetleges meghívásra vagy a pályázat kiírására, meghívás esetén személyi javaslatot is tett. A bizottság feladata volt továbbá a pályáztatás lebonyolítása, a beérkezett pályázatok rangsorolása és minősítése. A bizottság véleményes jelentései nagyon gyakran komoly vitát keltettek, hiszen egyáltalán nem volt mindegy, ki kerül a csapatba. A miniszternek nem illet beleszólni a kinevezés vitájába. Ha megtette vagy a kar megkérdezése nélkül nevezett ki valakit, akkor lépését a kar saját autonómiájának megsértéseként értelmezte, s az így kinevezett tanár nem is tudott sokáig megmaradni állásában.

Oktatási feladatokat rajta kívül a magántanár és a magántanító kapott a karon. A magántanár nagy fenntartásokkal hozható csak összefüggésbe a mai docenssel. Sem a magántanár, sem a magántanító nem állt kinevezési munkaviszonyban az egyetemmel, általában másutt volt állami alkalmazásban. Szerződéses munkadíját az állam garantálta, amennyiben a minisztérium megerősítette a kar által megítélt magántanári címet (*venia legendi*). A magántanárok foglalkoztatása az egyetem, szűkebben a kar kizárólagos privilégiuma volt. A magántanári címet elvileg kétféleképpen lehetett megszerezni. Az egyik a belső fejlesztés diktálta előmenetel, azaz az utánpótlás igényéből fakadó előmeneteli lehetőség. Ismételtelen nem tanszéki, hanem intézeti vonalon lehetett így haladni. Egy tehetséges és szorgalmas, a főnöke bizalmát élvező tanársegéd pontosan tudta, milyen irányban érdemes szakosodnia, ha egyszer majd főnöke örökségébe léphet. A főnök beosztottjára sohasem volt féltékeny, hiszen az ő kinevezése törvényes nyugdíjaztatásáig (70 év), ill. haláláig szólt, idő előtti nyugdíjaztatását csak valamilyen szabálytalanság, törvénytelenesség okozhatta. A belső fejlesztéssel magántanári címet szerzettek ritkán kaptak meghívásos kinevezést, többnyire részt kellett venniük a pályáztatásban.

A *venia legendi* megszerzésének másik lehetősége, hogy egy másutt foglalkoztatott egyén fordult az egyetemhez a cím megszerzése érdekében. Különösen a jogakadémiai rendes tanárok kinevezése függött attól, hogy valamelyik jogi karon megszerezte-e a kinevezendő tanár a habilitációt, a bölcsész és a természettudományos képzésben egy gimnáziumi vagy reáliskolai tanárnak adott rangot, ha magántanárként egyúttal az egyetem is foglalkoztatta. Saját munkahelyeiken megbecsülést vívtak ki és jó eséllyel pályázhattak a megürült tanszékekre akár saját fejlesztésű, akár külső foglalkoztatású pályázóról volt is szó. Egy biztos: a habilitációs folyamat beindításáról, a minősítés folyamatáról, a cím odaítéléséről, ezzel összefüggésben a cím birtokosának szakmai megítéléséről, végeredményben kinevezéséről volt itt szó. Az egész procedúra, az elejétől a végéig, az illetékes kar szakmai kompetenciájába tartozott. Tényleg fura érzés belegondolni, hogy mit szólt volna a professzorok testülete, ha megvonván tőlük a meghívásos kinevezés lehetőségét, mindenáron — olykor rettenetesen formális — pályáztatásra kényszerítik őket. Továbbá ha nem ők döntenek a kinevezett személyéről (bár erre azért volt, mindig botrányt okozó példa), ha bárki is kétségbe vonná a náluk nyert kinevezés értékét, az órahirdetési jogosítványokat. Amennyiben egy

magántanár két éven (négy féléven át) nem hirdetett órát a karon, vagy jelentkező híján nem tudott órát tartani, akkor a kar megvonta tőle a *venia legendi*. Kérhette továbbá az illető magántanári átminősítését egy másik egyetemre is.

A magántanítói foglalkoztatás kiegészítő órák tartásával (pl. bölcsészkar nyelv órák) állt kapcsolatban, a magántanári cím odaítélésénél a habilitáló tudományos eredményeinek értékelése mellett szempont volt az is, hogy a karnak szüksége van-e új kollégával kiegészíteni a tanári kart, kell-e bővíteni az oktatás profilját az új kolléga speciális óráira.

A mai értelemben vett tanszékvezető lényegében azonos a régi intézetigazgatóval. A nyilvános rendes tanár intézetigazgatói kinevezést is kapott, amennyiben az általa oktatott szakterülethez intézményirányítási teendők is társultak.

Bizonyos karokon speciális feladatok ellátására a mai tanszékhez hasonló szervezeti egységek működtek, azonban ezeknek nem voltak direkt oktatási feladataik. Tudományegyetemen a jogi kar és (elvben) a bölcsészkar sem ismerte az intézet fogalmát, tanszékekből állt. Habár a kolozsvári bölcsészkaron két intézet, a régészeti és a földrajzi, külön működött. Az orvosi karon elméleti intézetek és klinikák biztosították a tudományos kutatás és a betegellátás gyakorlati feladatait, a természettudományi kar a kolozsvári egyetemen tisztán intézeti alapon szerveződött. Az adjunktus, a tanársegéd és a gyakornok intézeti alkalmazott, tehát nem tanszéki munkatárs volt. Oktatási feladatokat az adjunktus vagy a tanársegéd csak akkor kapott, ha egyúttal magántanári címmel is rendelkezett. Nem adjunktusként, hanem magántanárként tanított.

A mai tanszéki rendszer ismeri a tanszékvezető, a vezető oktató és a beosztott oktató fogalmait. A régi nyilvános rendes tanár nem vezetője, hanem egyszemélyes képviselője volt tanszékének. A vezető és a beosztott oktatók *ma* nem intézeti, hanem tanszéki alapon végzik oktatói és kutatói munkájukat. A mai rendszer nagy gondja, hogy az ún. beosztott oktatók határozatlan idejű foglalkoztatással végzik munkájukat. Néhány éve elkezdtek az új oktatók alkalmazásának szerződéses (határozott időre szóló) gyakorlatát. A régi rendszerben egyedül a tanárok alkalmazása szólt határozatlan időre. Minden más foglalkoztatást meg lehetett újítani egy-két év múlva, amennyiben az állásban foglalkoztatott kiérdemelte vezetője bizalmát. Minden álláselnyerés esetén, akár új állásról, akár hosszabbításról volt szó, a pályázó írásos kérvényét a vezető előterjesztette a kari tanács ülésén, a döntés kari döntésként a minisztérium elé került. A minisztériumnak egyszerű tudomásulvételi jogosítványa volt. Amennyiben az adott állás üres volt, a megfelelő díjazást magától értetődően folyósította.

Hasonlóképpen működött a kisegítő személyzet (altisztek: laboráns, műszaki altiszt valamint szolgál) állami alkalmazásának mechanizmusa. A tudományos segédszemélyzet jelentős segítséget kapott az állami állásba kinevezett (nyugdíjjal járó) kisegítő személyzettől (laboráns, preparátor, műszaki altiszt, szolgál). Minden állami alkalmazott — a szolgától az egyetemi tanárig, ideértve a vezetői apparátusok (rektori, dékáni hivatalok, questura, gondnokság, kórház-igazgatóság stb.) kinevezett munkatársait is — kinevezésük kapcsán esküt tettek, innentől számították állami szolgálatuk idejét.

Az úgynevezett napidíjasok (ma hivatali adminisztrátorok) és napibéreseket szintén állami alkalmazottak voltak, munkadíjat az egyetemnek biztosított keret alapján kaptak. Bizonyos szolgálati feltételeknek megfelelően és egyedi elbírálás alapján megkaphatták kinevezésüket, ám törvény biztosította állásukat évtizedekig megtarthatták, legfeljebb nem nyugdíjas állásban voltak.

A rendszer különbséget tett kinevezett szolgál és napi béres szolgál között. Minden alkalmazás — beleértve a napi béres szolgál alkalmazását is — határozatlan időre szólt, a napi béres szolgál állása viszont nem volt nyugdíjképző. A napi béres szolgál tehát nem volt azonos a napszámossal (ez utóbbi alkalmi munkavállaló), tényleges alkalmazásában bármennyig maradhatott, adandó alkalommal azonban szolgai kinevezést (nyugdíjas állást) is kaphatott. A szolgai állás megbecsült, elismert tisztség volt, melyet több éves munkával lehetett kiérdemelni. Közülük kerültek ki belső fejlesztéssel a műszaki altisztek (kertész, gépész, kapus, könyvkötő stb.) és az adott szervezeti egység ún. laboránsai. Úgyhogy van válasz arra a nyilvánosság előtt elhangzott miniszteri kérdésre, hogy vajon milyen történelmi példák indokolják, hogy pl. egy kertész mint egyetemi munkavállaló szükségképpen állami alkalmazott is legyen. A válasz így hangzik: a kertészi állás államilag finanszírozott, nyugdíjat biztosító, igencsak megbecsült állás volt a régi egyetemi gyakorlatban. A kertész kinevezéséhez miniszteri jóváhagyás, azaz a megnevezés tudomásul vétele volt szükséges. Az összes állami alkalmazott hivatalos esküt tett — a kertész is —, fizetésüket az eskü letételének napjától kezdték folyósítani. A napibéreseket, ill. napszámosok alkalmazásához miniszteri jóváhagyás nem volt szükséges, de az alkalmazások pénzügyi keretét szigorúan ellenőrizték.

Az állam által adott fizetések a tanárétól a szolgáláig költségvetésszerűen szabályozott fix fizetések voltak, szó sem lehetett arról, hogy azonos foglalkoztatásban különböző javadalmazások létezzenek. Szomorú bizonyítéka mindezen állításnak az az eljárás, amelyet a trianoni összeomlás idején gyakorolt a minisztérium és az egyetem. Minden alkalmazottjának a tanártól a napi béres szolgáláig felkínálták a választás lehetőségét: átjönnék az új trianoni határon és a csonkává vált Magyarországon kezdenék új életet vagy vállalják életük

további szakaszában a román állam fennhatóságát Kolozsváron vagy másutt Erdélyben. Hogy ki hogyan döntött, más kérdés, de a magyar állam mindenkinek felkínálta a választás lehetőségét.

Belső autonómia és intézményirányítás

Az egyetemen régen is és egyelőre ma is a rektor az egyszemélyi vezető, akit régen az úgynevezett elektori gyűlésen *választották* meg, ma a *pályázó jelöltek* közül szavazza meg az egyetemi tanács. A kolozsvári egyetem karain május vége táján tartottak egy kari tanácsulást, ahol négy elektort választottak, így a rektort — négy kar révén — egy 16 tagú, összetételében évről évre változó testület választotta meg. A választást döntően befolyásolta az a szabály, hogy minden évben másik karról kellett rektort választani, jogász, orvosi, bölcsész és természettudományi sorrendben. A rektor megbízatása egy tanévre szólt, a következő tanévben a prorektori megbízatás várt rá. (A dékánválasztás hasonló elvek szerint ment végbe. A kar professzorai maguk közül dékánt választottak, s egy tanéves dékánság után a volt dékán a prodekáni teendőket látta el a következő tanévben.) Ennek a szisztémának nagy előnyei és nagy hátrányai is vannak. Előnye először is a kiszámíthatóság. A gyakorlatban ugyanis stabil vezetői párosok irányítják az egyetem életét, ha orvos a rektor, akkor jogász a prorektor (ő volt ugyanis az előző év rektora) stb.

Ha a rektor személye menet közben megváltozott (pl. Szegeden, 1925-ben az akkori rektor, Veszprémi Dezső orvosprofesszor meghalt, vagy 1874-ben Schulek Vilmos orvosprofesszor rektor Pestre távozott), az új rektort szigorúan arról a karról választották. Kolozsváron az alapítástól Trianonig tartó időszakban egyetlen egyszer tértek el ettől az elvtől: az 1918/19-es tanév rektora, a bölcsész Schneller István nem egy természettudományi karhoz tartozó tanárnak, hanem a jogász Kolosváry Bálintnak adta át a rektorságot, tekintettel a rendkívüli körülményekre. (Schneller idején, 1919. május 12-én, foglalták el a románok az egyetemet.) Kolosváry két tanéven át töltötte be a rektori tisztséget, utolsónak hagyta el Kolozsvárt 1921 október elején. A szokatlan lépést nagyon komoly karközi egyeztetés előzte meg, s első dolguk volt Szegeden visszaállítani a rendet. A rektori tisztség egyetlen egyszer volt betölthető, dékánnak és prodekánnak többször is megválaszthatták ugyanazt a személyt, természetesen mindig nyilvános rendes tanárt. (Ajtai Kovács Sándor több éven keresztül, folyamatában vezette az orvost, egyszerűen mindig őt választották meg dékánnak.)

A rektori és dékáni vezető személyét ma kizárólag pályázat útján lehet megtalálni. Nem egy évre, hanem több évre szóló vezetői megbízásokról van szó, a választás annyiban alulról felfelé haladó folyamat, hogy a mindenkori kari tanács, ill. egyetemi tanács állásfoglalása dönt a dékán, ill. a rektor személyéről. Megjegyzendő, hogy a pályázási szakasz végpontján, a végszavazásnál a demokratikus vívmányként értelmezett többes jelölés esetén is általában csak egy igazán potenciális jelölt pályázatát erősíti meg az illetékes testület. A dékáni és rektori feladatkör folyamatosan több éven, ciklusokon át betölthető, könnyen előfordulhat, hogy a dékán vagy a rektor évekre bebetonozza magát vezetői tisztségébe. Ez a rendszer folyamatos vezetési stabilitást ad, kiszámíthatatlanná teszi viszont a vezető személyét és azt az időt is, melyet ténylegesen pozíciójában be tud tölteni.

A régi rendszer másik előnye az a magabiztos tekintély, mely a dékán, de főleg a rektor munkáját kísérte. A mindenkori rektor soha nem ragaszkodott funkciójához, hiszen a törvény szerinti egyéves megbízáshoz nem is érdemes. Ugyanakkor a legnagyobb tisztelettel köszöntötték őt, a nagyméltóságú rektor urat, de a tisztelet nem annyira a személynek, sokkal inkább a rangnak szólt. A rektor személyében voltaképpen maga az egyetem tekintélye manifesztálódott. A régi idők professzorait gyakran gúnyolták amiatt, hogy mindig is megkövetelték tekintélyük formális elismerését, pl. a megszólításukban. Idővel azonban az elemző megtanulja a mindenkori formalizmust értékelni. A következetes formalizmus az ügyintézés zavartalanságát garantálta. Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy mind a rektor, mind pedig a dékán — tisztelet ide vagy oda — voltaképpen szolgálatot teljesített, minden egyes lépésüket az egyetemi tanács és a kari tanács nyilvánossága előtt tették, csak akkor intézkedhetett, ha az ET vagy a KT arra felhatalmazást adott. A kartársak kíméletlenül számon kérték a vezetői hatáskör bármilyen túllépését. Egyetlen példa: Elképzelhetetlenül nagy botrány lett volna abból, ha egy dékán egy kollégánál szerzett jegyet csak úgy beír egy hallgatói indexbe. Ma szó nélkül megteheti ezt mind a tanszékvezető, mind a dékán és esetleg az illetékes rektorhelyettes.

A régi egyetemi vezetés nem gyakorolt munkáltatói jogokat az oktatókkal szemben, s ahogy már volt róla szó, a gyakornok, a tanársegéd és az adjunktus akkor nem látott el oktatói feladatokat. Sem a rektor, sem a dékán semmilyen munkáltatói jogot sem közvetlent, sem átruházottat nem gyakorolt. A professzorok tekintélye elsősorban abból fakadt, hogy a *maguk területén* — intézetigazgatóként — a munkáltatói jogok gyakorlásában, személyi döntések hozatalában abszolút hatalommal és tekintéllyel rendelkeztek. Személyi javaslatukat a kari tanács mindenkor magáévá tette, a felterjesztéseket a minisztérium felé egyszerűen tudomásul vette. Az egyetemi tanács csak közvetítői szerepet vállalt ezekben az ügyekben. A kar kompetenciájába tartozott a magántanári címek odaítélése. A minisztériális megerősítés pusztán formalitás volt. A tanári kinevezések szintén kari hatáskörben szerveződtek, de ez részletesebb kifejtést igényel. A lényeges mozzanat az irányítói autonómia összehasonlítása. Ma a bizonytalan pályázati rendszer hivatott

eldönteni az alkalmazásokat és egy teljesen másként szerveződő kari, ill. egyetemi tanács dönt olyasmiről, amit közvetlenül is nem ismer. Régen a professzor, igazgató egy személyben volt döntéshozó személy, döntése viszont a kari tanács közös határozataként ment tovább a felsőbb szervekhez. Még egyszer: sem a dékán, sem a rektor személyi ügyekben nem volt döntéshozó, csak a kar, ill. az egyetem munkájának koordinálását végezte. Sőt, Kolozsváron a kari tanács, mint a professzorok testülete tekintélyesebb szerv volt az egyetemi tanácsnál, a pesti egyetemi vezetés beleszólhatott az egyes karok döntéshozó mechanizmusába, Kolozsváron ezt nem tehette meg.

Fontos szempont továbbá, hogy elvi különbség van a régi és a mai kari, ill. egyetemi tanács összetételét illetően. A régi egyetemi tanács Kolozsváron hét főből állt: rektor, prorektor, a négy dékán és az egyetemi tanácsjegyző. Ez utóbbi néma szereplője volt a tanácsüléseknek, feladata a jegyzőkönyv-vezetés volt. A régi kari tanács a kar összes rendes és rendkívüli tanárából (elnöke a dékán) s a magántanárok választott képviselőjéből állt. A jegyzőkönyvet a legfiatalabb tanár, az orvoskaron választott jegyző vezette. Manapság mind a kari, mind az egyetemi tanács lényegesen nagyobb testület, tagjainak egy harmada állami vezető, egy harmada választott egyetemi oktató, egy harmada diák. Ezek a testületek döntenek minden személyi ügyben is. Ad absurdum: egy német nyelvszakos tanársegédnek beleszólása van abba, hogy ki legyen pl. a politológia tanszék vezetője.

Visszatérve a régi megoldáshoz, a kari tanácsülések jegyzőkönyvei a professzorokat az eltöltött szolgálati idő szerinti erőssorrendben közlik, majd az esetleges rendkívüli tanárok jönnek, a végén a jegyző neve szerepel. A legfiatalabb rendes tanár addig teljesítette a jegyzőkönyv-vezetést, míg új kollégát nem köszönthetett a kari vezetés. Sokszor évekig körmölhetett az ifjú kolléga, néha csak egy hónapig volt jegyzőkönyv-vezető. A rendszer egyszerre biztosított tekintélyt és hatékonyságot a vezetés számára. A döntés úgy vált kollektív döntéssé, hogy kollégájának illetékességi körébe senki sem szólt bele. A viták a kari ügyeknél lángoltak fel igazán. A szavazásos döntést a kisebbség elfogadta, de feltűnően gyakran éltek a különvélemény nyilvánításának lehetőségével. A különvéleményt véletlenül sem a rektornak vagy az egyetemi tanácsnak nyújtották be, az egyetemi vezetés mindig is tudomásul vette a közvetlenül a *minisztériumhoz* benyújtott különvélemény tényét. Az egyetemi autonómia érdekes megnyilvánulása azonosítható. A dékán kötelessége ekkor is a kari tanács jegyzőkönyvének egyszerű felterjesztése, egyúttal annak bejelentése az egyetemi tanács és a minisztérium felé, hogy valamely vitás kérdésben különvélemény született. A döntés meghozataláig a minisztérium állásfoglalására vártak. A végső döntést azonban így is a kar hozta, nem az egyetemi tanács, főleg nem a rektor, immáron a minisztériumi állásfoglalás ismeretében. Igaz, előfordult néhányszor, hogy a minisztérium a KT vagy az ET akaratával ellentétesen döntött, de ekkor a kar (vagy az egyetem) mindig is szóvá tette az autonómia megsértésének tényét. Kétségtelen viszont, hogy az ügyintézés ilyen formája mai szemmel elképzelhetetlenül lassú volt, a végső döntésekre alkalmasint hónapokat, néha éveket kellett várni.

Másik feltétlenül magyarázatra váró eleme ennek a rendszernek a prorektori és a prodékáni feladatkör. Mosolygásra készítenek, hogy vannak ma olyan intézmények, ahol a volt rektorok a megtiszteltetés jegyében prorektori címet kapnak. Az eredeti prorektorság ugyanis egyáltalán nem a megtiszteltetésről, hanem a munkáról szólt. A volt rektor éppen azért kapta a prorektori címet (sokkal inkább feladatot), hogy a megtiszteltetés éve után legyen alkalma visszazsokni a munkához. A prorektor olyasmit csinált, amit ma egy szervezőtitkár, főtitkár, esetleg rektorhelyettes végez. A rektor helyetteseként konkrét ügyeket intézett, bizottságokat működtetett, tárgyal, döntés-előkészítő tevékenységet folytatott. Semmi tekintélyesség, sokkal inkább hivatali aprómunka. Így letudván a rektori és prorektori évet, megdicsőülten, tekintélyében megerősödve tért vissza a tanszékére.

Ellenpéldaként nézzük meg a mostani vezetői gyakorlatot. A jelenlegi KT és ET összetételéről már esett szó, döntéshozói képesség tekintetében jelentős különbség van a KT és az ET között. Kezdjük azzal, hogy sok tanszékvezető eleve nem lehet szavazati jogú tagja a KT-nek, lévén hogy több a tanszék, mint ahány tanácstag hely van a tanszékvezetők számára. Ezek a professzorok véleménynyilvánítási joggal vesznek részt a KT ülésein. Az ún. tanszékvezetői értekezlet tekinthető igazán operatív testületnek, amely viszont zárt üléseket tart, ugyanúgy mint pl. a gazdasági vagy oktatási szakszövetség. A KT tehát egyszerűen jóváhagyja a szakmai testületek zárt ülésein titkosan született döntéseket. A demokrácia megnyilvánulásának tartjuk továbbá, hogy a diákok mind a kari, mind az egyetemi vezetői testületben szavazati joggal, egy harmad arányban képviseltetik magukat. A hajdani professzori testület a kari autonómia nevében igencsak csodálkozna ezen a gyakorlaton. Egyszerűen nem értenék, mit keresnek ott a diákok. Ezen a ponton szándékoltnak konfrontálódik autonómia és demokrácia — már ami a vezetés belső felépítését, összetételét és a döntéshozói mechanizmust illeti.

A demokrácia nevében szavazhatnak továbbá az ún. nem-oktatók képviselői is. Hajdan a közelébe sem kerülhettek semmilyen vezetői testületnek. Mind a KT-ben, mind az ET-ben jelen vannak a vezető és beosztott oktatók képviselői. Azelőtt legfeljebb a KT-n képviseltette magát a magántanárok testülete, szó sem lehetett arról, hogy adjunktus, tanársegéd vagy gyakornok jelen legyen a tanácsüléseken.

Összefoglalva: amennyiben az autonómia egyik aspektusát a vezetés, szervezés, döntéshozás mechanizmusában az ún. *belső autonómia* sajátosságait elemezzük, meg kell állapítani, hogy az teljesen ellenkezik ugyanennek a döntésmechanizmusnak a mai szellemiségével, mely viszont a *demokratikus* elvekkel áll összhangban. A régiek autonómiát a döntéshozók szuverén, tekintélyes kis csapatának tulajdonították, és ezen kis csapat tagjai maguk között tartották be a demokratikus ügyintézés — állásfoglalás és véleménynyilvánítás — szabályait, gondosan ügyelvén saját testületük tekintélyére. A mostaniak a demokratikus játékszabályok kiterjesztésén alapuló döntéshozatali mechanizmusban gondolkodnak, ebből következően a vezető testületek másutt, korábban titokban előkészített, a lehető legtökéletesebben kidolgozott javaslatokra kell formális áldást adni. Vagy belső döntéshozói autonómia, vagy pedig demokratikus ügyintézés. Ezt sugallja a régiek és a maiak gyakorlatának első és minden további összevetése.

Arday Géza

„Angol az útlevelem, de magyar a büszkeségem”

Tisztelgés a 100 éve született Cs. Szabó László előtt

Ajánlom ezt a tanulmányt a Hollandiai Mikes Kelemen Kör lelkes és örökifjú tagjainak,
különös tekintettel a nyolcvanadik születésnapját ünneplő Tóth Miklósnak
— munkájuk iránti tisztelem jeléül — Csanády Ágnesnek és Farkas Flóriánnak.

Előljáró szavak

Idén lesz száz esztendeje annak, hogy Cs. Szabó László Budapesten meglátta a napvilágot. Negyvenhárom évesen hagyta el a hazáját és pár éves olaszországi tartózkodás után Angliában telepedett le, ahol több mint három évtizedet élt és alkotott, s vallotta a címben idézett mondatot, ami az utókor számára mottóértékűvé vált. Ha csak a lexikonokban és a köztudatban lévő száraz életrajzi adatokat vesszük alapul, akkor nem sok derül ki Cs. Szabó László életútjáról, hiszen 1905-ben Budapesten született és 1984-ben, szintén Budapesten halt meg. Ebből a két információból nem tudhatjuk meg, hogy szellemi és lelki fejlődésének az első tizenkét éve Kolozsvárhoz kötődik. Valamint az is rejtély marad, hogy az emigrációban eltöltött harmincnégy évéből harmincnyolcat Angliában, Londonban élt. Az 1965-ben kiadott Magyar Irodalmi Lexikon III. kötete sem nyújt nagyobb segítséget, ahol a 119-120. oldalon pontatlanul közlik nevét, születési helyét és idejét, sőt még az írói munkásságát is. Fontos volt számára Erdély, ahol gyerekkorát töltötte, de nem Kolozsváron született, mint ahogyan filológiai pontatlan méltatói még halálát követően is állították róla, hanem Budapesten. Azonban a Magyar Irodalmi Lexikon szerint Rétságban és májusban látta meg a napvilágot, melyet később — kellő humorral — „palóc összeesküvésnek” nevezett. Egy írásában a lexikon tévedéseiről így írt, mely az Irodalmi Ujságban 1965-ben jelent meg: „Tékozlóan jóságos hozzám a népi demokrácia. Másoknak csak Kossuth- vagy József Attila-díjat osztogat, nekem egy szülőfalut adományozott. Nógrádban vagyok, járási székhely, ezerhatszáz lakossal. Adott hozzá vadonatúj születési dátumot is. Úgy gondolták a melegszívűek, hogy jobban illik rám a rózsatermő május, mint a zimankós november. El a Skorpióval! Több szerencsét hoznak az lkrek. ... Rétság az igazi ajándék. Fejedelmi — egy egész falu a kedves palócok közt! Szívesen elfogadom, már csak varázslatos hangtani alakjáért is. Se apám, se anyám, semmiféle boldog vagy boldogtalan ősom a táján se járt. Én sem. Budapesten születtem. Ha még népi író lennék, érteném, hogy megfosztanak a romlott nagyvárostól.”¹ Humorral és iróniával válaszolt arra a mérhetetlen tájékoztatlanságra és sértésre, amit a Magyar Irodalmi Lexikon apparátusa 1965-ben elkövetett ellene.

Cs. Szabó László jelentős szellemi missziós feladatot töltött be a rendszerváltás előtti évtizedekben. Az emigrációban a hazai irodalmi értékek egyik legfőbb hordozója volt, hiszen olyan témákat vetett fel, amelyek itthon az irodalmi tabuk körébe tartoztak. Londonból figyelte a magyarországi irodalmi életet, illetve annak változásait, azonban a földrajzi távolság nem eredményezett eltávolodást, hanem inkább távlatot jelentett. „Idegenben — írja — megszabadulunk rövidlátó, mulékony kollektív indulatoktól, nem bántanak sem zsarnoki hatóságok, sem fáradhatatlan irigyek, nincsenek védenivaló szerzett jogaink, nem kell törődni ingateg rangokkal sem... Tágul a látókör más népek gondja-baja által, javul az arányérzék ... idegen ember szemmértékével lecsillapodva tisztábban látunk erényeket és hibákat.”² Cs. Szabó vállalta az emigráns alkotói létformát: egy olyan ország szellemi utóvédharcosaként, ahol több évtizedes fizikai és szellemi

¹ Cs. Szabó László: *Születtem Rétságban*. Irodalmi Ujság, 1965. dec. 15. 2. old.

² Cs. Szabó László: *Ország és irodalom*. Brüsszel, 1963. Nagy Imre Intézet, 7-8. old.

elnyomás alatt is ugyanúgy születtek szellemi termékek, mint máshol, csak az elnyomás mindenre rányomta a bélyegét. Ezt érezte erkölcsi kötelességének javító szándékú kritikával illetni az emigráció — pártállamtól — független sajtó fórumain, hogy dokumentálja az utókor számára például a eltorzított magyar irodalomtörténetírás marxista csúsztatásait.

Vitacikkeiben, tanulmányaiban érzékelhető, hogy egy felkészült, mély kultúrával rendelkező értekezővel állunk szemben, aki helyes arányérzékkel adagolja az ismeretanyagát, melyet „látványos” képekbe tömörít. Megfogalmazásbeli pontossága, nyelvi bravúrai és választékos stílusa minden olvasója előtt ismeretes, például ahogy a XV. századot jellemzi: „Mindig öldösték egymást a néprajok a nagy kaptárban, most azonban maga a kaptár hullt szét: a keresztény Impérium. Üresen kongtak a középkor nagy szózatai, kipergett az értelem a fennkölt szimbólumokkal”. Vagy Szenczi Molnár Albert munkásságának összegzését találóan eképpen fogalmazta meg: „az önkéntes számkivetést választotta, az örökké tartó ínséges bolyongást, de magyar nyelvű munkák védelmében; a nyugati világ tudós levegőjére volt szüksége, hogy honfitársainak dolgozzék. Külföldön élni, s haza gondolni mindennapos lelkigyakorlat neki.” Ha végiggondoljuk Cs. Szabó sorsát, tulajdonképpen azt is gondolhatjuk e sorok olvasása után, hogy önmagáról írta ezt a pár mondatot, mert a Szencziről írottak szinte minden sora ráilleszthető Cs. Szabó élethelyzetére is.

Sajnos Cs. Szabó személye és munkássága is azokéhoz hasonló, akik nem véletlenül maradtak ki a tankönyvekből. Ezen nem lehet a kelleténél jobban csodálkoznunk, hiszen Londonban alkotott, tehát egy olyan felségterületen élt, amelyben az írók „bekapcsolódtak a hidegháborúba”. Beszelnünk kell arról is, hogy minden háború utáni korszaknak megvolt a szellemi modulátora és a saját cenzúrája. Először a Révai-, később az Aczél-féle kultúrpolitika hivatalosan nem engedte a határon túli magyar irodalmi élet támogatását, de nem csak azt, hanem meg- és elismertetését sem. Az oktatásban (másfél évtizeddel a rendszerváltás után!) hangsúlyozni és tudatosítani kellene a felnövekvő nemzedékekkel a magyar irodalom sokszínűségét és többszólamúságát. Ez utóbbira mondta Illyés Gyula az ötágú-síp hasonlatát, ahol minden lyuk egyenkénti befogásával is meg tud szólalni, de összhangzásával válik dallammá és így egészében képes csak kiteljesedni. Ezt kellene megjeleníteni az irodalom tankönyvekben a következő nemzedékeknek, hiszen ennek kimutathatóan is lelkileg formáló ereje lehet az ifjúság számára.

Nagy ívű pályát írt le, s emigrációja meghatározó állomásainak és alkotásainak egy részét igyekszik — a századik születésnapja alkalmából — jelen írás felvillantani, mert példaértékű volt az élete az utókor, illetve az utódok számára is. Példaértékűnek nevezhetjük az életét, mert bebizonyítja mindannyiunknak azt, hogyan lehet valaki külföldön élve is hűséges alkotója a hazájának, képviselve egy idegen országban is olyan értékeket, amelyek szülőföldjéről vitt magával. Londonból látta és figyelte Magyarország kulturális és irodalmi életét, amelyhez kritikai fenntartásokkal közelített. Ezeket a munkáit megismerve felfedezhetjük, hogy összefüggései, meglátásai mennyire újszerűek, legalábbis a hazai szemlélettel szemben. Ebbe a látásmódba való betekintésért is szükségszerű foglalkozni Cs. Szabóval, s az emigráns irodalommal, amely új dimenzióban láttatja az embereket, az alkotásokat, a kultúrát és ezáltal a világot is.

„Jót s jól! Ebben áll a nagy titok.”

Az esszéista „Csé”

Kazinczy Ferenc *A nagy titok* versének első sorát választottam: az esszéíró Cs. Szabóval foglalkozó rész címül. Nem véletlenül! Tudniillik Czigány Lóránt „A mi Kazinczynk” címet adta annak a tanulmányának³, amit Cs. Szabó László 75 születésnapja alkalmából írt. Így nevezték Cs. Szabót, akit az emigrációban élő írók fiatal és idős nemzedéke irányítójának, vezetőjének, vagy ahogy az akkori '56-os fiatal írók „osztályfőnök úrnak” tekintették. Tekintélye volt, tisztelték és kikérték a véleményét. Színes és érdekes személyisége, karakteres, megalkuvást nem tűrő egyénisége köztisztelőnek örvendett az emigráns költők és írók körében. Mindenki tudta róla, hogy még „otthon” az esszéista nemzedék tagjaként, a tragikusan elhunyt: Szerb Antal, Halász Gábor és Sárközi György író társa volt, aki Babitscsal és a Nyugat folyóirattal állt kapcsolatban.

³ Czigány Lóránt: *A mi Kazinczynk*. Cs. Szabó László 75 éves. Irodalmi Ujság, 1980. 11-12. sz. Átdolgozott és kibővített változata a *Gyökértelen, mint a zászló nyele*. (Bp., 1994. Szabad Tér Kiadó, 26-35. old.) című tanulmánykötetben található. [Ezen írás megjelent elektronikusan a Mikes International gondozásában kiadott az »ANGOL AZ ÚTLEVELEM, DE MAGYAR A BÜSZKESÉGEM — A „Mikes” nevében Czigány Lóránt emlékezik a száz éve született Cs. Szabó Lászlóra« c. emlékkötetben; http://www.federatio.org/mikes_bibl.html — Mikes International Szerk.]

Ha bármelyik esszéjébe beleolvasunk, rögtön szembe ötlük, hogy az ismertetésre szánt téma feldolgozása tele van asszociációkkal. Szinte már az első szóval életre kelnek a betűk, s az olvasó egy középkori kisváros főterének a sarkán találja magát. Karátson Endre találó megfogalmazását nem lehet felülmúlni Cs. Szabó esszéiről: „Üssük fel bármelyik esszéjét, rögtön szemet szúr, hogy az ismertetésre szánt téma feldolgozása hemzseg a gondolatársításoktól, képektől, valósággal ezek burjánztatásával zajlik, pontosabban azt is mondhatnám, bonyolódik. S bajos eldönteni, vajon nem a bővítmények képezik-e a lényegesebb mondanivalót. A mindent átható drámaiságot mindenesetre ezek tartják magasfeszültségben. S nem elég a cselekvő igék hang- és látomáserősítőjét említeni, s nem csupán arról van szó, hogy a tárgyalt fogalmat, személyt, s főleg magát a szerzőt ádáz tusa kimenetelének függvényeként érzékeljük — maguknak az összecsapó erőknél a kiléte szabja meg a Cs. Szabó-stílus jellegzetességét.”⁴

Több ízben határozottan tiltakozott a ráaggatott „esszéista” jelző ellen, hangsúlyozva, hogy ő műfajokkal kísérletező író, és nem csupán az esszéírásban járatos. Azonban ha megvizsgáljuk az esszéit (nemcsak mennyiségileg), akkor írásművészetének a kiteljesedését ebben találhatjuk meg a leginkább, de ezen a műfajon belül is rendkívüli változatosságot tudott teremteni. Turnertől a késő reneszánsz Anglia kulturális viszonyáig, Poussintól Proustig mindenről mélyen és főleg élvezetesen tudott írni. „Ebben áll a nagy titok”: vagyis az élvezetes elbeszélő tehetségében, ami egy vele született lényeglátással párosult. Pár mondattal össze tudta foglalni távoli korok eseményeit, művészetét, ízlését és furcsaságait. Maga mondta el, mi az esszéírás lényege: „... órákra beosztható kitartás, széleskörű anyagismeret, jó memória, a tudáson átvilágító lírai vonzalom a témához, felismerhető személyes stílus”. Ennek volt a mestere, s írásai révén már életében fogalommal vált. Kiválóan tudott szellemileg beleilleszkedni más korokba. Szépirodalmi lendületű esszéket írt, általában lábjegyzetek nélkül, amiben hű maradt nemzedéke munkamódszeréhez. Egyszer megvallotta, hogy igazából az őt megelőző nemzedék pozitívista lábjegyzetelése taszította el a „tudóskodó” esszéstílustól. Munkamódszere nem létezett, mert „*alkalom szüli az esszét*” — vallotta. Általában nem készített tervet az írás menetéről, nem állt tisztán előtte az alapváz, csak az „íráskényszer” hajtotta. Az első fogalmazás a munka végén szemétkosárba került. A logikus elrendezés a második szövegezésre hárult, ami szintén kézírással (ceruzával) a megsemmisítés tudatában készült. „Eltörölöm magam mögött a szégyen nyomait” — írta; „csak a harmadik műveletnél, a gyötrelmes soronkénti stílári tisztogatás közben ülök írógéphez, mert a gépelt szöveg majdnem úgy eltávolít szavaimtól, mint a nyomtatott. Szembeszöknek az apróbb gondolati szakadások, szóismétlések, a suta vagy kétértelmű szórend, s a csupán félig találó alany, állítmány, jelző”. Az öncenzúráján átengedett írás újabb tisztázásra szorul, és a negyedik vagy ötödik változat kerül az olvasó szeme elé. Hitt abban, hogy nincs végleges szöveg. „Amikor — Illyéssel — egy rögtönzött beszélgetésen arra terelődött a szó (a 60-as években), hogy kik tudnak prózát írni magyarul — ha kell, bal kézzel, akár —, a mesterek közt kitüntetett helyen őt is emlegette.”⁵

Esszéírói tevékenysége igen széles területet fog át, esszéinek három, szinte állandó érdeklődési köre van: az olasz reneszánsz, a klasszikus angol festészet és Shakespeare munkássága. Az olasz reneszánsz iránti vonzalmát a nagyszabású Dante-, Michelangelo- és Leonardo-esszéi mutatják: *A megszábadított száműzött*, *Az öreg Michelangelo*, és *A barlangkutató*. A klasszikus angol festészet és Turner iránt érzett tiszteletét két nagy összefoglaló tanulmánya: a *Száz arany esztendő 1760-1860*, *A természet én vagyok*, és több kisebb esszéje: *A legnagyobb*, *Három esszé a művészetről* bizonyítják. Shakespeare iránti figyelmét pedig egy vaskos kötetre való drámaelemzés (pl. a Hamlet, A velencei kalmár, a Szentivánéji álom, az Athéni Timon, a Lear király értő és aktualizált magyarázata) és több tanulmány: például a *Tévedések játéka*, az *Aranykor a vaskorban* igazolják. Ezek mellett jelentő irodalom- és művészettörténeti esszék sorakoznak: Aristophanesről (*Szép fáról még függni is szebb*), Vergiliusról (*A pásztorok királya*), Horatiusról (*A költő háza*), Byronról (*A vesztett lord*), Victor Hugoról (*A száműzött sziklája*), Proustól (*Megváltás Szodomában*), T. S. Eliotról (*A négy vonós négyes*), a XVIII. századi francia művészetről (*Gálans ünnep, nyaktilóval*) és a XVII. századi holland művészetről (*Kis nemzet nagy becsülete*). Természetesen tanulmányainak és esszéinek sorát lehetne tovább bővíteni, hiszen ezek feldolgozásával és összegzésével még adósa Cs. Szabónak a magyar irodalomtörténetünk, de ennek a tanulmánynak nem ez a legfontosabb célja.

Esszéírói munkásságának külön fejezetét alkotják azok az írások, amelyek a magyar irodalom örökségét és kortársi eredményeit elemzik. Az erdélyi magyar kultúrával a *Pro és kontra*, Zrínyi Miklóssal a *Félhold jegyében*, Petőfi Sándorral a *Petőfi Párizsban* és a *De látom amottan a téli világot*, Arany Jánossal pedig az *Arany a szabadságharc után* című esszéi foglalkoznak. A magyar költészettel kapcsolatos nézeteit három hosszabb tanulmányban fejtette: az 1953-ban kiadott *Magyar versek Aranytól napjainkig* című antológia bevezető tanulmányában (erre később részletesen is kitérek), *A magyar költészet századaiban*, amelyet

⁴ Karátson Endre: *Adalékok egy felségterület megőrkítéséhez*. Új Látóhatár, 1985. ápr. 1. 3. old. [Ezen írás megjelent elektronikusan a Mikes International folyóirat 2005. július-szeptemberi számának mellékletében, »IN MEMORIAM CS. SZABÓ LÁSZLÓ«; http://www.federatio.org/mikes_per.html — Mikes International Szerk.]

⁵ Csoóri Sándor: *Cs. Szabó László halálára*. Alföld, 1985. 1. sz. 85. old.

1962-ben bevezetőnek szánt egy francia nyelvű antológia (Anthologie de la Poésie Hongroise) elé, valamint *Egy nép s a költészet*e címet viselő írásában, amely 1972-ben keletkezett. Az *Ország és irodalom* című kötetében két tanulmányban is (*A koronatanú, Egy ország vérben áll*) foglalkozik a magyar irodalom és történelem kérdéseivel. Ezen kívül meg kell említeni azt a vitairatot is (*Torz magyar irodalomtörténet*), amelyben a Klaniczay Tibor, Szauder József és Szabolcsi Miklós által írt és összeállított *Kis magyar irodalomtörténet* megállapításaival száll vitába. Cs. Szabó László bizonyosságot tesz esszéivel amellet, hogy jól ismeri a modern magyar irodalmat is: Illyés Gyuláról *Illyés Gyula új versei*, Németh Lászlóról *A mintadiák*, Szabó Lőrincről (*Szabó Lőrinc*), Tamási Áronról pedig a *Háztűznéző istenek* című tanulmányában ír.

A londoni rádió (BBC) munkatársaként interjúkat készített az Angliába látogató magyar írókkal: Illyés Gyulával, Weöres Sándorral és Pilinszky Jánossal. Ezeket a beszélgetéseket és a vele készültket (amelyeket Peéry Rezső, Siklós István és Kabdebó Tamás rögzített) gyűjtötte egybe a *Két tükör közt* című kötetébe. Az interjúkban fontos irodalomtörténeti adalékok találhatók azokról az alkotókról, akiket megszólaltat, s az 1945 előtti és utáni magyar irodalomról. Így, rendszerbe szedetten válik láthatóvá, hogy Cs. Szabó az esszé műfaját a nyilvános tájékozódás lehetőségének tekintette. Műveiben elsősorban az európai civilizáció és ezen belül: a magyar társadalom elmélyülő válságára keresett magyarázatot: hagyományokat és eszméket kutató. Az esszéírás valójában nem is munkásságának tárgyát, inkább alkotói felfogását és írói módszerét jelölte meg, ami legfőképpen gazdag műveltséganyagára, s személyes jellegű állásfoglalásaira épült. Az esszéiben a távlatos érdeklődése — ami a múltból tanulságokat tudott levonni a jelen számára —, a modernítésre és a szellemi meghökkentésre való hajlama, a mélyebb összefüggéseket feltáró, ezzel együtt elemző módszerével egyformán érvényesült.

Magyar versek Aranytól napjainkig

Ezzel a címmel 1953-ban jelent meg az az antológia, amelyet Cs. Szabó László gyűjtött egybe, s amelyhez a bevezetést írta, valamint részletes jegyzetapparátussal látta el az összeállítását. Miért jelentős ez a kötet ott és akkor, ahol és amikor megjelent? Először is azért, mert emigrációban kellett összeállítania, távol a hazai könyvtáraktól. Másodszor azért érdekes ez a munka, mert egy állapotot tükröz, pontosabban azt, hogy 1953-ban milyen forrásokhoz lehetett külföldön hozzájutni. Harmadszor pedig azért izgalmas ez a nagyszabású vállalkozás, mert választ ad a kötet arra is, hogy Cs. Szabó számára mely versek voltak akkor (az ötvenes évek elején) és ott (Rómában) fontosak, hogy bekerülhessenek a válogatásba. Negyedszer pedig azért egyedülálló ez a munka, mert a Békés Gellért bencés teológus vezetése alatt álló, Rómában székelő kiadó egy református emberre bízta ennek az antológiának az összeállítását. Cs. Szabó munkájának legnagyobb nehézségét az okozta, hogy az emigrációban nem állt rendelkezésére egy hazai könyvtár sem. Ezért elsőként a British Museum régi magyar anyaga szolgáltatott segítséget. Fő támaszát Cushing professzor jelentette, akinek használhatta a magánkönyvtárát. Támaszkodhatott Szabó Zoltán barátjára is, mert ő volt az egyetlen magyar író, aki kivitette a könyveit.

A szerkesztés fő szempontja száz év magyar költészetének szem előtt tartása volt. Az első verset Arany János írta 1847-ben, a szabadságharc előtt, az utolsók 1948-ból valók. A gyűjtés rendkívüli (1952-1953) körülményei miatt az emigrációban fontos szempont volt, hogy az öt világrészben szétszóródott magyaroknál a nyilvános és házi könyvtárakat kellett pótolni ezzel a kiadvánnyal. Ahogy ez Cs. Szabó megfogalmazásában is szerepel: „gondoltam arra is — ez volt a másik rendkívüli szempont —, hogy egy meghamisított költészet valódi arcát kell helyreállítanunk az ördögi alapossággal véghezvitt átfestések, torzítások, csonkítások és elhallgatások ellen. Kettő célja a gyűjteménynek, hogy majd egykor a hazaiak is használhassák első útbaigazítóként addig is, amíg a felocsúdo, független irodalom új könyvekről gondoskodik.” Ez a felismerés és történelmi szkepticizmus adja a kötet másik jelentőségét. Erről a megállapításról az *Előszó* (V-VII. három oldal) tesz említést. A *Bevezető* (IX-LXIII; ötvenöt oldal; London, 1953. október 10-i dátummal) igyekszik belehelyezni a magyar költészetet a korszak történelmébe és az európai lírába. A főrészben (1-459. old.) a versek keletkezési és a költők születési sorrendjében következnek. A *Jegyzetekben* (461-496. összesen: 36 oldalon keresztül) elsősorban könyvészeti és életrajzi adatokat közöl. Egyenként adja meg a versek történelmi és tárgyi adatait. A *Névmutatóban* 69 név szerepel.

Az emigrációban meglehetősen sok kritika érte az antológiát. Legtöbbször a bevezető tanulmányt bírálták az „önkényes” mondatai miatt. Bikich Gábor is foglalkozik ezzel az írásában: „Aki egy költő művei helyett gondolatait és politikai nézeteit helyezi mérlegre, szükségképpen zsombékos talajra lép!”⁶ Kétségtelenül igaz ez a megállapítás, de egyes alkotók egyéni fejlődésének a megértése, valamint egyénisége által betöltött

⁶ Bikich Gábor: *Versantológia az emigrációban*. Látóhatár, 1954. márc. 2. 108. old.

szerepe és pályáíve enélkül nehezebben, vagy egyáltalán nem válna érthetővé. Bikich Gábor szemléletesen részletezi egyéni véleményét az erdélyi irodalomról, s nehezményezi a tanulmányban Reményik Sándor túlértékelését. Bikich, Dsida Jenővel kapcsolatosan megjegyzi, hogy „a Psalmus Hungaricus mi sem soroljuk a költő sikerültebb alkotásai közé”. Az idő sem őt igazolta. Ugyanezt a degradáló értékelést teszi Sík Sándor költészetével kapcsolatban is. Hiányolja Lendvai István, Harsányi Kálmán és Somlyó Zoltán verseit a kötetből. Írása legvégén, zárásként feltesz egy közhelyes kérdést: „Vajon fontos-e tudnunk egy szerző életéből részleteket, személyiségét?” Sajnos, a maga korában akadt ilyen süket fül és vak szem Cs. Szabó antológiája és nagyívű bevezető tanulmánya kapcsán. A szűklátókörű kritika mellett érdemes figyelembe venni Cs. Szabó — egy interjúban megfogalmazott — nyilatkozatát az összeállításról: „nem hiszem azonban, hogy ha ma csinálnék egy ilyen kötetet, olyan érdekes volna, mint ez, mert kortörténeti szempontból — szerintem — az igazán érdekes, tükröz egy bizonyos pillanatot, egy bizonyos történelmi helyzetet”. Nem szabad azt sem figyelmen kívül hagynunk, hogy Cs. Szabó 1953-as lelkiállapota nem azonos a későbbivel. Azt is a szemére vetették, hogy túlzásba vitte a katolikus költők költészetének a megjelenítését, például Mécs Lászlóét, ami éppen a református vallású Cs. Szabó javára volna írandó. „Mécs László több versével való szerepeltetésében a hála is vezetett, hogy ehhez a munkához hozzásegítettek a katolikusok, akiknek sokat jelentett Mécs László költésze...”, de ismétlem, a szívnek és a hálának ezt az enyhe korrupcióját vállalom”. A londoni *Times* újság 1955. június 3-i irodalmi melléklete érdekes és tartalmas cikkben írt az antológiáról. Méltó ismertetésben részesült egy vezető angol lap hasábjain, amit sajnos a magyar sajtóban ilyenformán nem kapott meg. De nem veszítette el a kedvét az emigrációjára friss időszakának negyedik évében, mert meg volt győződve arról, hogy ez az összeállítás kortörténeti dokumentum lesz arról, hogyan állított össze egy magyar író magyar nyelvű versantológiát 1953-ban, külföldön, amikor nem juthatott hozzá magyar könyvekhez, csak az Angliában fellelhető anyagra hagyatkozhatott. Miután feltérképezte a hiányokat, jelentős gyűjtő levelezésbe kezdett, amit Czine Mihály úgy fogalmazott meg: „Két világrészre kiterjedő nyomozó levelezés árán”⁷ tudta összegyűjteni a kötetbe szerepeltethető költeményeket. Ettől függetlenül is rendkívül gazdag és valóban színes az antológia anyaga. Cs. Szabó nagy ereje abban rejlik, ami a bevezető esszéjéből is kitűnik, hogy az olvasók számára ismert nyelvi adottsága birtokában, csupán néhány szóval képes volt megrajzolni évtizedek szellemi portréját. Mai szemmel nézve is tényleg kortörténeti dokumentum e kötet, mert a válogatást és a bevezető tanulmány megírását is, az akkori magyarországi helyzet politikai nyomásától függetlenül végezhetette el.

Hunok Nyugaton:

Illyés és Cs. Szabó barátsága

Ha szeretnénk megérteni a kettejük barátságát, akkor a *Hunok Nyugaton* című nyolcvannégy oldalas kis könyvecskével kell kezdenünk az ismerkedést, ami 1968-ban jelent meg az Aurora Kiskönyvek sorozat második darabjaként, s Molnár József müncheni nyomdájában készült. A kötet gerincét az 1962-ben hatvanadik születésnapját ünneplő Illyés Gyula tiszteletére írt tanulmány adja. Ez az írás két felfedező utazásról szól, melyet két jó barát, pontosabban két magyar író — Cs. Szabó László és Illyés Gyula — együtt tettek meg, 1946-47-ben. 1968-ban a korabeli emigráns sajtóban az alábbiak jelentek meg erről a műről: „A *Hunok Nyugaton* hősei a két útitárs: a Bárd (ahogyan a *Magyar költő Nyugaton* című 1964-es glosszájában nevezi Illyést Cs. Szabó) és az Osztályfőnök, azaz tiszteletudóbban: a nemzet sorsáért aggódó költő meg a javíthatatlan tanár, az osztály szemét állandóan magán érző felelős tartású pedagógus, a lesújtó műveltségű mindent tudó férfiú, akit barátja egyszer csúfondárosan elnevezett kis Larousse-nak, s akinek egy tragikus sorsú régi társ, Örley István azt jóslott, szép halál várja, könyvhalmaz alatt végzi életét”.⁸ Amikor Cs. Szabó és Illyés nekiindultak Európának, akkor még a második világháború borzalmai után nem tért magához az öreg kontinens. Talán ennek hatására könyve mottójául Cs. Szabó a *Franciaországi változatok* egyik mondatát választotta: „Arról beszélek, hogy ami egyszer szép volt, az nem múlik el soha”. Ide illik Albert Pál hosszú és kitűnő mondata arról, ami éppen ezt árnyalja: „A *Hunok Nyugaton*, időként megindító őszinteséggel és emberi melegséggel az eltűnt idő, az idő kifogó, zsongó érzélemmel, hiánytalan békével teli ritka pillanatok után nyomoz; az időtlenné nemesedő az emlékezetbe örökre bevésődő perceket igyekszik megragadni, amikor a szemérmes férfibarátság mintha létnek, írósnak, közéleti tartásnak és életstílusnak, a szem és a test gyönyörének meg a csendnek is maradandó értelmet adna”.⁹

⁷ Czine Mihály: *Cs. Szabó hűsége*. Sárospataki Kézirattár: Kt.d.12.795

⁸ Albert Pál (alias Sipos Gyula): *Téli utazás*. Új Látóhatár, 1968. szept-okt. 5. sz. 473. old.

⁹ u. o. 470. old.

Cs. Szabó később kibővítette az 1947-es útirajzát, a *Franciaországi változatokat*, mert a lassan felhalmozódott cédulákat is be kellett dolgoznia. Így jellemzi írását: „Szabadon mintázott önéletrajzi fejezet, melynek fő alakja Illyés Gyula”. Témájával Cs. Szabó is ennek az 1946 őszétől 1947 tavaszáig nyúló közös nyugati útnak, melynek állomáshelyei: Svájc, Róma, Párizs — idézi az emléket. Az első részt kiegészíti egy új fejezettel, az 1963 és 1967 közötti baráti találkozásokkal, vagyis az angliai menekült hun és a Nyugatra látogató költő „kézfogásainak” a történeteivel. A kötetben olvasható két útirajz (*Svájc-Olaszország* és *Franciaország* című fejezetek) anyaga fedi egymást, s illeszkedik egymáshoz.

Genfben a Reformáció Emlékműve előtt kezdődik a történet, amikor a nevezetes lépéseket megtette a költő, „lelépte” az emlékmű hosszát: „Tíz...húsz...harminc...Kálvin, Knox, Farel, Beza...ötven...hatvan...Coligny, Cromwell, Bocskai...száz...száztíz...százhusz... Illyés mérte favágó lépteivel a hitújítók emlékfalát Genfben. Százharminc...száznegyven...száznegyvenhárom. Kiszámolta végig. Mint az ügyész, aki a főtárgyalás reggelén még egyszer számbaveszi a periratokat”.¹⁰ Cs. Szabó ebben a részben egyértelműen meg is fogalmazza, hogy mi foglalkoztatja kettőjüket, mi az, ami a kölcsönös és folyamatos évdésük mögött van: „Csak ajkunkon folyt az évdés, nem a szívben. Ott már ostromló kérdések fürgetegében állt két torony, a keresztes és a kakasos, egymást faggatva: mi az egyetlen megoldás, amelyért milliók veszték el buzgó kardélen, városok hamujában s vérhabos folyókban.”¹¹ Vagyis vitatkozik egymással a református és a katolikus vallású gondolkodó, hogy a történelem kereké mit forgatott ki és mit nem. A hasonlóság közöttük az, hogy mindketten vegyes házasságból származtak, csak fordított felállásban, mert Illyés apja révén volt katolikus. Az útitársakat végig a vallási, felekezeti kérdésekből származó történelmi nézeteltérések és az ebből következő vérvesztések foglalkoztatták: „Írók voltunk, örök szembesítők. Hadd valljanak egymás szemébe a tények, végkimerülésig tartó faggatáson. Hátha utólag, legalább utólag! kiderülnek a tettesek, akik elsikkasztották a történelem vértelen megoldásait”. Ebben van a mondanivaló nem is kicsit irányított lényegi mondanivalója, ami kissé mesterkéltan intellektuális üzenete a műnek, azonban mint kérdésfeltevés nagyon is egyéni. A mű további részeiben a történet helyszínei Svájc után változnak: a Lago Maggiorén, Brissagóban, Szilasi Vilmosék otthonában, majd Rómában folytatódik, a Via Giulián, azután pedig a magyar kultúrintézetben találhatjuk magunkat. Az olasz fővárost elhagyva Franciaország felé veszik az irányt, hogy a párizsi íróknál: Clara Malraux-nál, Francois Mauriac-nál és Tzaránál tisztelegjenek, és anekdotázó vacsorákon vegyenek részt Aragonnal, Eluard-ral, Loys Massonnal, Raymond Queneau-val, Elsa Triolet-val. Közben rendületlenül járják a múzeumokat és kávéházakat. Két évvel a közös utazás, vagy ahogy ők mondták „az együtt portyázás” után, a hunokat áthatolhatatlan országhatárok választották el egymástól. Tizennégy esztendő kellett várniuk, amíg a két barát ismét kezét szoríthatott egymással.

Érdekes és izgalmas téma, hogy Cs. Szabó Illyést mint költőt és közéleti szereplőt el tudta-e választani egymástól? Attól tartok, nem. Cs. Szabó három jelentős esszét írt barátjáról: egyet Illyésnek még életében, kettőt pedig Illyés halála után, azonban mindhárom végtelenül elfogult és egyoldalú a régi harcostárssal. A *Levél a márkinőhöz* című írását Illyés nyolcvanadik születésnapjára az Új Látóhatár 1982. évi számában közölte.¹² A *Király nélkül. Meghalt Illyés Gyula* gyásziratát 1983. április 16-án írta Illyés halálától megrendülten: „Árvák lettünk mind. ... Király nélkül maradtunk. Veszedelmes érzés, most kell rettentőn vigyázni. ... Most aztán mi lesz velünk? — kopog a kérdés. Hiszen ő volt, aki megmondhatta, ő kimondhatta, ő megírhatta, ő vállalhatta, csak ő. Ő sem mindig. ... halálával egy nemzet nem csak gyászol — vizsgál is. Magáért fog helytállni. Magáért kell hitevesztés nélkül mindent kibírnia. Király nélkül. Ha van túlvilág, onnan fogja figyelni, hogy érdemes volt-e elégnie a magyar népért.” Harmadik írását: a *Hívogató, csalogató. Éjjeli beszélgetés egy kórházi ágyon* címűt, pedig már betegágyán a budapesti haematológiai kórházban, 1983. július 19-én vetette papírra. Megrázó sorait az Új Írás 1987. 7-i száma közölte, majd 1984-ben Flóra asszony (Illyés Gyuláné) is beválogatatta az *Illyés Emlékkönyvbe*, amelyet a Szépirodalmi Könyvkiadó jelentetett meg. A fentiekben idézett mondatok túlzásait nagyvonalúan megbocsáthatjuk Cs. Szabó Lászlónak, hiszen több évtizedes barátság és kortársi bajtársiasság kötötte őket egymáshoz. Attól a kérdésfelvetéstől azonban nem tekinthetünk el, hogy vajon Cs. Szabó látta-e, s ha igen, akkor realisan szemlélte-e a barátja közéleti tevékenységét?

¹⁰ Cs. Szabó László: *Hunok Nyugaton*. München, 1968. 9. old.

¹¹ u. o. 10. old.

¹² Cs. Szabó László: *Levél a márkinőhöz*. Nyolcvanadik születésnapján. Új Látóhatár, 1982. dec. 30. 281-284. old.

Cs. Szabó hazatérése:***A mintadiák című tanulmány hatása a Dickens-tanulmányra és az irodalmi egységre***

A magyar irodalom egysége már megvalósulni látszott azzal, amikor a hazai kultúrpolitika engedélyezte a Nagyvilágban Cs. Szabó Dickens-tanulmányának a megjelentetését, amit egy esszékötet kiadása követett volna. A „magyar irodalom egysége” elnevezésen — ahogy Szabó Zoltán fogalmazott — a külföldi magyar mű magyarországi publikációja értendő. Ugyancsak Szabó Zoltán mértéktartó becslések alapján megállapítja, hogy közel ötven kiváló költő és novellista alkot irodalmi értékű munkákat külföldön. „Ha a két irodalmi lapban megjelenő írókat vesszük számba: a magyar irodalomnak külföldön legalább kétszáz fizetetlen napszámosa ír értékes műveket. Ezek közül egynek a megszólaltatására történt egy lépés Magyarországon. Ezt 1970 folyamán körültekintő tapogatózások előzték meg.”¹³ Erről a „tapogatózásról” Szabó Zoltán írásaiban sincs semmi konkrétum, csak ez a homályos utalás. Az viszont tény, hogy „Aczél elvtárs” engedélyezte a megjelenést, sőt a Magvető Könyvkiadó igazgatója, az egykori véreskezű és szadista ávós alezredes, Kardos György programjába is vette egy Cs. Szabó tanulmánygyűjtemény kiadását. Ennek az lett volna a jelentősége, hogy más nyugati írók egyes műveinek magyarországi közlése is lehetségessé vált volna. Az emigráns írók és költők véleménye erősen megoszott a hazatéréssel kapcsolatban, hiszen a hetvenes évek legelején még javában tombolt a Kádár-féle szocializmus. Azonban történt valami, ami egycsapásra minden tervet megváltoztatott. Ugyanis Németh László hetvenedik születésnapjára az Új Látóhatár kiadott egy különszámot, amelyben megjelent Cs. Szabónak *A mintadiák* című tanulmánya Németh Lászlóról.¹⁴ A hazai ninivei hatalmak olvasták az írást, s hirtelen leállították minden Cs. Szabóval kapcsolatban, pedig ő már 1971. májusában elküldte a Dickens-tanulmányát. A kefelevonatot 1971 nyarára, s a kinyomtatásra engedélyezett kézirat közlését a Nagyvilág 1971 szeptemberi számára irányozták elő.

Mi volt a baj Cs. Szabó tanulmányával? Pár mondat. Már az a mondata sem tetszhetett, amikor azt írta az internacionalista időkben Németh Lászlóról: „Tiszta ember, nagy ember, jó magyar”, akivel „ki-ki a maga módján pöröl”. Ezután a nyitó mondat után következtek az orosz vonatkozásúak: „az író nem beszélhet nyíltan a helyszínen” témafelvetések: „Lenin hatalomátvétele a cári zsarnokság köves-szikes talaján csak elmélyítette ama rendszer jó néhány sötét hagyományát”, majd azzal a gondolattal folytatta, hogy „Ha Oroszország a szocializmus hazája, oroszok helyett a lázadó ifjúság eszményképe miért Che Guevara”? Utána átevezett kultúrpolitikai vizekre: „A szovjet íróperek fájdalom — engem igazoltak. ... Az orosz élet színpadán Szolzsenyicin vergődik. ... Németh László mintája a *Kísérletező ember*, maga is az; 1917 és 1930 között kísérletező nép volt az orosz, egy világ tanulhatott tőlük. Leírhatatlan, mit fojtottak, tüntettek és pusztítottak el azóta a költészetben, festészetben, szobrászatban, építészetben, színházban, filmben és várostervezésben a csinovnyikok.” Ez a mondat nem az oroszok felé sújt, hanem a csinovnyikok felé, akikkel az oroszokat egyáltalán nem mossa össze. De az egyértelműség kedvéért Cs. Szabó helyére is teszi ezt a témát: „Jó ismerőseink Gogol szatíráiból, csak hogy a maiak méregtömlője teltebb, fecskendője gyilkosabb”. Ezeket a mondatokat magyar állampolgárként nem lehetett volna leírni, de ahogy többször nyilatkozta és írta is önmagával kapcsolatban „angol az útlevelem, de magyar a büszkeségem”. Hasonló hisztérikus russzofóbiát váltott ki Németh László is, akinek kötelezően ki kellett utaznia Moszkvába, s hazatérve írnia kellett az útiról. Azt a megalázást, hogy mit kellett írnia, két jelentéktelen pártállami „csinovnyik” írta elő Németh László számára, aminek a dokumentuma megjelent a kiadott levelezésében. Szabó Zoltán hozzáállása is hasonló volt, amit éppen ezzel a művel kapcsolatban fogalmazott meg 1962-ben, s rímelt Cs. Szabó mondanivalójához: „ahogy elképzelem ezt a kisszerű, kicsinyes és kifejezésmódjában is visszataszító nyüzsgését az alantas, mellékes és merőben fölösleges cselekvéseknek és fait accompli-knak: részvevő csodálat fog el azok iránt, akik hajlott korukban nagy tisztességű élet és nagy értékű életmű után el tudják viselni ezt a lealázó, alacsonyrendű és színvonalatlan állapotot. Ez az állapot nem vérlázító. Gyomorforgató.”¹⁵ Majdnem egy évtizedes tisztítóútnak kellett eltelnie ahhoz, hogy Cs. Szabó *Dickens naplója* megjelenhessen a Nagyvilág 1980. májusi és júniusi számaiban. Szabó Zoltán fogalmazta meg maliciózan, mi volt az oka annak, hogy az irodalom egysége meghalt, s nem valósulhatott meg ideje és rendeltetése szerint: „A halálesetet egy koincidenca tette lehetővé. Németh László hetvenedik születésnapja s a Dickens-centenárius egybeesett.”¹⁶ Azt a nevet viszont Szabó Zoltán az emlékező írásában sem közölte, hogy harmadfél év múlva ki árulta el élőszóban a valódi érveket...

¹³ Szabó Zoltán: *Ősök és társak*. Bern, 1984. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 298. old.

¹⁴ Cs. Szabó László: *A mintadiák*. Németh László 70 éves. Új Látóhatár, 1971. ápr. 18. 105-130. old.

¹⁵ Szabó Zoltán: *Utazás és külvilág*. Németh László: Utazás. Új Látóhatár, 1962. 303-320. old. Az idézet kiemelve: *Ősök és társak*. Bern, 1984. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 300. old.

¹⁶ u. o. 301. old.

Eszmék és művek

Cs. Szabó Lászlónak volt bátorsága a Magyar Rádióból — egykori munkahelyéről — kilépéssel tiltakozni Budapest német megszállása ellen, ahhoz is volt bátorsága, hogy a zsidótörvények hatálybalépése után munkát biztos ts n a barátainak, akiket származásuk miatt zártak ki a közéletből és az irodalomból: többek között Radnóti Mikl s nak biztosított  gy munkát. Ha mindehhez volt bátorsága, akkor miért ne leplezhetn  le a tőle megszokott határozottsággal valamint rideg tárgyilagossággal az ötvenes és az azt követő évek hum num és szellem ellen el kovetett  r(t) hadj rat t. „Iszonyú volt látni —  rta —, hogy pincebogarak n m tanak el lángelméket”. Ebben az időben készített politikai vit iratai és glosszái kordokumentumokk nt maradnak fenn az utókor számára.

Tanulm ny ban¹⁷ sorra vette azokat a köteteket, amelyek az újbóli kiadás által, csak csonk t sokkal jelenhettek meg. Egyrészről   is belátja,  r ln nk kell, hogy újból napvilágot láttak r g kiadott könyveink, „de v mja, olykor magas v mja is van annak, hogy a nemzet ismét hozzájut  r ihoz. A cenzúra veti ki ezt a vámot”. A Szépirodalmi Könyvkiadónál jelent meg újra, 1959-ben, Kosztolányi Dezső: *Bölcsőtől a koporsóig* című írásait tartalmazó könyve. Cs. Szabó megjegyzi: „ r lj nk, azaz  r ln nk, ha a sz vegrendez  cenzor nem tudatn  sántító nyelvtannal a 456. lapon, hogy 'néhány esetben, a zömében művészi szöveg megmentése érdekében, a nyilvánvalóan rosszindulatú politikai megjegyzéseket, egy-két mondatot kihagytuk.’ Cs. Szabó félig némi humorral eképpen folytatja: „Ki tudja, talán a szerző édes anyanyelv nek sírontúli bosszúja, hogy a csonkítás közlésénél botlik egyet a magyar ragozásban”. A sokáig — kiadás szempontjából — mellőzött Juhász Gyula összes versei és műfordításai is hasonló sorsra jutnak, ugyancsak 1959-ben, amikor bibliap p ron a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelenhet. Már a cím sem igaz, mert „a minden eddiginél teljesebb és pontosabb kiadás”-sal kérkedő utószó elárúlja az 1087. oldalon, hogy „Gyűjteményünk nem tartalmazza a költő néhány versét, amely irredenta tartalmánál fogva sérthetné szomsz dn peink érzéseit. E versek, melyeket a költő többnyire nem is bel   hlet sb l, hanem külső ösztönzésre  rt, művészi tekintetben sem érnek f l Juhász Gyula költői alkotásainak színvonalára, hiányuk nem szegényíti a nagy költő jellegzetes vonásait”. Cs. Szabó mellékesen az alábbiakkal egészíti ki a közölt mondatokat: „Tartalm n l fogva! Gyatra magyarság, szemforgató cenzúra.” Sz r nyi László *Delfinol gi j ban* olvashatjuk: „különösen megindító ez az atyai hang, amellyel a kiskorúnak tekintett olvasót f lvil gos tja s egyúttal megnyugtatja Juhász műveinek kritikai kiadását  llet en”.¹⁸ Valóban megd b nt  ez a megfogalmazásmód, fontos Cs. Szabó figyelemfelkelt se, mert tényleg h hetetlen az a tény, ahogy a cenzor maga döntött a külső és bel   hlet sr l, az ösztönről és arról, mi mennyit  r Juhász Gyula költészetében. A következő tollv gre vett m : Szerb Antal szikrázóan szellemes irodalomtörténete volt. Az amputációt az 518. oldalon található kiadói magy razat igazolja: „A kötet utolsó részét a Kilencsz ztizes évek című fejezettől kezdve elhagytuk, mert Szerb Antal maga is tervezte könyve befejezésének kibővítését és átdolgozását.” Talán ez a csonkítás azzal magy razhat , hogy a szerző az utolsó, eredeti kiadás 502. oldalán egyáltalán nem b nt kíméletesen a proletárdiktatúrával, amivel kapcsolatban Cs. Szabó frappánsan megállapítja: „Nincs h t zavartalan  r m a holtakban, amíg a s rgondoz  kegyelet cenzorokra van bízva s nem az olvasókra, akik személyes hagyom nygy jt ssel, ízlésük szerint válogatnak.”

Babits Mihály az utolsó száműzött Cs. Szabó tanulmányában, akinek az összes versei helyett, az összegyűjtött verseit adják az olvasók kezébe. Ebben az óvatos fogalmazásbeli megközelítésben értelemszerűen benne van, — amit Cs. Szabó árnyaltan megjegyyez — hogy az összegyűjtött m  a magyar nyelvhasználatban kevesebb, mint az összes. Cs. Szabó László szerint Babits versgy jtem ny nek utószavában is felbukkannak az érzékeny lelk , titokzatos szomszédnépek: „Gyűjteményünk nem tartalmazza a költő néhány olyan versét, amely irredenta hangjával sérthetné szomsz dn peink nemzeti  rz s t”. Babitsnál elhagyták: a *Vásár*; a *Sz tt l-e lassú mérgeket?*; a *Csonka Magyarország*; az * ld s a magyarra*  s az *Erdély* című verseket. Csonk n jelent meg három: *Dal az esztergomi bazilik r l*; *Hazám!*; *Ezerkilencsz znegyven*. (Ezekből elhagytak egy-egy versszakot.) Cs. Szabó tanulmánya áttekinti mind a nyolc vers tartalmi lényegét, abból a szempontból megközelítve a mondanivalójukat, hogy mi lehetett az oka, a rendszer sz r j n való fennakad suknak. Az  r s utolsó négy mondatában Cs. Szabó replikázik az egyik kimaradt vers címére: „Sz tt l-e lassú mérgeket? A cenzorok sz ttak. Lesz vt k a mell kre. Azért jelentek meg kihagyásokkal és csonk t sokkal Babits Mihály összegyűjtött versei.” Kabdebó L r nt nak mondta el Cs. Szabó, ami lezárásképpen összegzi és alátámasztja az elmondottakat, hogy „Babits e humanista hazaf s g késői, romlatlan megtestesítője, s néhány verse, amelyre 1950 után r s t tt k a sovinizmust, több százados köznemesi  nerzetb l szakadt ki, csodálkozom tehát, hogy némelyikből még mindig kihagynak sorokat,

¹⁷ Cs. Szabó László: *Eszmék és művek. A megcsonk t tt Babits*. Katolikus Szemle, 1962. 1. sz. 150-154. old.

¹⁸ Sz r nyi László: *Szöveggondozás — magyar módra (Delfinol gi i vázlat)*. In: *“M ltaddal valamit kezdeni”*. Bp., 1989. Magvető Könyvkiadó, 267. old.

szakaszokat a szomszéd népek érzékenységére tekintettel.”¹⁹

Eltorzított magyar irodalomtörténet

Két művet vizsgál Cs. Szabó, az egyiket Bóka László és Pándi Pál szerkesztette: *A magyar irodalom története 1849-ig* címmel 1957-ben jelent meg. A másikat Klaniczay Tibor, Szauder József és Szabolcsi Miklós írták: *Kis magyar irodalomtörténet* a címe, az előzőhöz képest négy évvel később, 1961-ben látott napvilágot. Ezt a két kötetet veszi bonckés alá Cs. Szabó László a tanulmányában²⁰, amelyből egy korszak meghatározó szemlélete, illetve egy emigrációban élő szabad író megjegyzései derülnek ki.

Klaniczay felkészültségét nagyra tartja Cs. Szabó, de párhuzamba állítja Homais-sal, a haladó szellemű patikussal a Bovarynéből, aki leereszkedően bánik a korral. „A mai olvasó — Cs. Szabó olvasatában idézi Klaniczayt — sokszor elmosolyodik a középkori írók naivságán, logikátlanságán, különös következtetésein.” Nem tér ki a verstechnikai újításokra, mint ha ilyenek nem is léteznének. — Cs. Szabó hozzászól: „Furcsa, hogy a legszószeptimább irodalomtörténész is bezárkózik, mihelyt valamilyen formai kérdés merül föl. Holott az írók szemében felerészt ebből áll az irodalom.” A mai magyar irodalomtörténet 1957-ben: tud a reformációról, de nem tud a barokkról, csak a katolikus ellenreformációról. Ezt a XVII. századról szóló részt Bán Imre írta, aki nyilván nem tehetett a cenzorok „bűnéiről”. A barokk korszak felértékelő fogalmát a polgári szellemtörténet dolgozta ki a két világháború között, tehát „fertőzött volt — írja Cs. Szabó —, ki kellett küszöbölni a marxista irodalomelméletből”. Klaniczay ezzel a tanulmány gyűjteményében később is foglalkozott. Előszavában így fogalmaz: „Kutatásaim előrehaladása során és főként a régi magyar irodalom marxista történeti összefoglalásának előkészítése közben kellett felismernem, hogy megnyugtató szintézis a reneszánsz és a barokk kategóriáinak mellőzésével nem képzelhető el”. Cs. Szabó így folytatja: „S a továbbiakban arról ír, hogy meg kell találni hol a helyük a marxista irodalomszemléletben a művelődéstörténeti és stíluskorszakoknak”.

Nemcsak a mondanivalónak tulajdonít jelentőséget Cs. Szabó, hanem a stílusnak is: „Klaniczay szellemesen és olvashatóan ír, de az általános nyelvi-nyelvtani hanyatlás és gondatlanság az ő prózájában is elharapódzik. (...) S a dogmatikus gondolkodás kényszere alatt nála is jelentkezik a képzők elrákosodása, megnyúlnak a szavak, különösen hátsó izületük...”. Például egybefonódás helyett egybefonódottság. Ezen kívül örökös fogdosási kényszere van: „témájánál, a Honfoglalásnál *fogva*”, írja a Zalán futásáról, „a lélekrajzánál *fogva* remeklő szép Ilonka”, „nemzeti témákhoz *nyúl*” és így tovább. Szívesen osztogatja a pártélet protokoll jelzőit is, a magatartás mindig „harcos”, az ellentmondás „gyilkos”, a vita „szenvedélyes”, a harc „kérelhetetlen”, a polgári ideológia „kiüttlant” és „talajvesztett”, a tartalom „pozitív” vagy „negatív”, a mű vonásai „visszahúzóak” vagy „előremutatóak”. De a protokollnál is erősebben ragaszkodik a származási protokollhoz. Mindenkit besorol a könyv társszerzője, és címkét aggat legnagyobbjainkra. Cs. Szabó szerint: „Szüksége van erre a származási táblázatra Szaudernek, hogy elrendezze áldozatait az irodalmi értékítéletnek szánt osztályharcos helyükön. (...) Az új irodalomtörténetben az osztályelmélet kódosítja el a kort.” Sajnos ugyanez Cs. Szabó barátjának, Illyés Gyulának az *Ebéd a kastélyban* című művében is ugyanúgy jelen van, amit senki sem várt el az írótól, ám a hatvanas években ő úgy érezte a leírtak alapján, hogy túl kell teljesítenie. Vajon Cs. Szabó olvasta-e barátja igazságtalan és rosszindulatú novelláját, amelyben az arisztokrácia és a volt úri osztály kigúnyolását teszi, mintegy bizonyágtételül a diktatúra felé, hogy ő a nép és főleg a Párt hű fia? Arany János művéről, a Toldi szerelméről Szauder József csak annyit állapít meg, hogy Arany — megírta. Szauder nyelvi rémtettei után Szabolcsi Miklós fejezetei következnek a XX. század irodalmáról. „Ő csak pongyolán ír, szürke eminenciás helyett excellenciásról beszél, osztódásszerűen szaporodnak azonos jelzői, az egyik író például nyolc sorban négyféleképpen sajátos.” Cs. Szabó a tanulmányának lábjegyzetében közli: „kimaradt, csak úgy kapásból említve”: Arany János egyik legkiválóbb követője Bárd Miklós, Bánffy Miklós, a Helikon szervező Kemény János és a meggyilkolt Karácsony Benő, nem említi a jugoszláviai magyar írók egyik toborzóját, Szenteleky Kornélt, nincs benne a falukutatók európai műveltségű előfutára és zengővárkonyi lelkész Fülep Lajos, sem Szabó Zoltán, de kimaradt Széchenyi Zsigmond és Bernáth Aurél is. Krúdy Gyula stílusát, „hangszerelését” és lírikus előadását — Szabolcsi — pusztán osztálytűnetként kezeli, amit pedig Weöres Sándorról ír, az karikatúrának is gyenge. Cs. Szabónak részben ezek azok a megállapításai, amelyekért egyes marxista egyetemi tanárok,

¹⁹ Kabdebó Lóránt: Cs. Szabó László — Emlékeim Babits Mihályról. In: *Elveszett otthonok*. Debrecen, 2003. Csokonai Kiadó, 23. old. Eredetileg az Új forrás, 1984. 1. számában jelent meg.

²⁰ Cs. Szabó László: *Torz magyar irodalomtörténet*. Katolikus Szemle, 1962. 2. sz. 177-196. old. Kötetben megjelent: *Ország és irodalom*. Brüsszel. Nagy Imre Intézet, 1963. 103-135. old.

irodalomtörténészek és akadémikusok még ma sem hajlandóak tudomást venni az emigráció szellemi életéről.

Szabolcsi Miklós úgy látta, hogy a nyugati emigrációban élők kikiáltották magukat a magyar kultúra egyedüli, hiteles és valódi őrzőinek. „Hadd mondjam meg, — írja Szabolcsi — hogy a Cs. Szabó Lászlónak olyan írásában, amely nem barátságos, és amely a magamfajta ún. marxista elkötelezettségű kritikusokat személy szerint is támadja, azért mindig nagyon sok figyelemzést láttam és látok. Cs. Szabó egyszer például egy rendkívül szigorú kritikát írt arról az ún. Kis magyar irodalomtörténetről, amelyet mások társaságában írtam. Egy sor dologban nem értek vele egyet, de másokban igazsággal figyelemzést. Szóval, ez a kívülről jövő, néha kegyetlen kritika is sok mindenben segít, ha a saját állapotunk világos, ha jól állunk a lábunkon, nem kell félnünk ettől a kritikától, meg tudjuk különböztetni, mi az ami benne helytelen és mi az, amit elfogadunk.” Szabolcsi nem bírta a kritikát, ami álrugalmas válaszból is kiderül. Egyetlen kritikátlan marxista irodalomtörténész sem tudta elviselni a bírálatot, főleg ha nyugatról érkezett, s ráadásul, ha nagyvonalúan olyasvalakitől való, akiről köztudott, hogy felkészültségét tekintve megalapozott, fajsúlyos magyar alkotó. Cs. Szabó nem Budapestről, hanem Londonból figyelte a magyar irodalmat, illetve annak változásait, de a távolság nem eltávolodást eredményezett, „nehogy ki távol sír e nemzeten, megútálni is kénytelen legyen” — Tompa Mihályt idézve —, hanem távlatot. „Idegenben — írja sommásan Cs. Szabó — megszabadulunk a rövidlátó és mulékony kollektív indulatoktól, nem bántanak sem zsarnoki hatóságok, sem fáradhatatlan irigyek, nincsenek védenivaló szerzett jogaink, nem kell törődni ingatag rangokkal sem. (...) Tágul a látókör más népek gondja-baja által, javul az arányérzés (...) idegen ember szemmértékével lecsillapodva tisztábban látunk erényeket és hibákat.” Ez a szemléletmód, amely Cs. Szabó kritikai elemzéseinek a legfőbb értéke. Összegezve megállapítja, hogy „nehéz megírni a közelmúlt irodalomtörténetét, még teljes szabadsággal is nagyon nehéz. Hát még ha folyton két évszámot: 1919-et és 1945-öt kell önigazolóan használni”. 1956 óta a dialektika jóformán csak abból áll, hogy a beavatott olvasó tiszteletadásnak veszi a feddést és lebecsülésnek az elismerést. Erre a fordított irodalomszemléletre világít rá Cs. Szabó László.

Végezetül...

Természetesen a teljes életmű megismerése csak úgy lehetséges, ha kihasználva minden lehetőséget, beszélünk a munkásságáról, felfogásáról és személyéről, s műveit újból az olvasók kezébe adjuk. Ez annál is inkább fontos feladat, mert még közöttünk lehetnek annak a nemzedéknek a tagjai, akik számára valóság és élet volt Cs. Szabó személye és munkái. Azonban az életmű-kiadás még azért is elengedhetetlen, mert a háború előtti kötetei közül csak néhány jelenhetett meg a rendszerváltás utáni Magyarországon, az emigrációban kiadott kötetei pedig a kis példányszámuk miatt, jóformán hozzáférhetetlenek az érdeklődők számára. Ezt az űrt hivatott betölteni a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, amely Cs. Szabó életműsorozatát folyamatos kiadásra vállalta fel. Eddig két kiadvány látott napvilágot: az önéletrajza után, az idei évben az elbeszélések második kötete következik. Az alábbi összefoglalás, amely ebben a tanulmányban olvasható, az egész életműnek csak egy részét taglalja. Azt igyekszik szolgálni, hogy az alkotó — a centenárium alkalmából — a hazai figyelem középpontjába is kerüljön, hiszen évfordulóiban annyira gazdag az idej. Idén — Cs. Szabó László mellett — a magyar irodalom számos nagy alkotóját és személyiségét köszönhetjük születésének századik évfordulója alkalmából: elsősorban József Attilát, majd Tamkó Sirató Károlyt, a magyar származású Arthur Koestlert és Rejtő Jenőt (Reich Jenőt vagyis közismert nevén P. Howardot). Mindannyiuk közül azonban Cs. Szabó élt a legtovább, s ezért duplán jogosnak érzem írásom végén — pestiesen szólva — „elsütni” azt a közhelyes patront, hogy „mindenki kortársa” volt. Befejezésül pedig idézem Tamási Áron nevezetes és sokak által idézett szentenciáját, amely szerint: „akármelyik dombon áll is a pásztor, ugyanazon a nyájon a szeme”.²¹ Cs. Szabó is így volt ezzel, akinek vigyázó és számonkérően szigorú tekintetét az évforduló alkalmával méginkább magunkon érezhetjük.

²¹ Tamási Áron eredetileg Kovács Imrének írta ezeket a szavakat 1960-ban. Ezúton köszönöm meg Czigány Lórántnak a számomra írt kedves hangú kiigazítását a Kortárs májusi számában. Még egyszer idézve a fentieket, mintegy vezekelve...

Gömöri György

Nagy emigráció — kis emigráció? A lengyel és magyar emigrációkról

Az angol nyelvben három szó van a külföldön élő emberre, aki elkerült szülőhazájából: lehet az *exile*, *immigrant* vagy *expatriate*. Sőt, még negyediknek hozzátehetjük a XVIII. században a franciából átvett *émigré* szót is, amit kizárólag politikai emigránsra alkalmaznak. Persze a magyarban is van különbség a „száműzött”, a „kivándorló”, illetve az „emigráns” között, hogy a kommunista szóhasználatban minden mást lefedő, rosszszívű „disszidens” szót ne is említsük. De a hazáját elhagyó ember esetében lényegében két lehetőség áll fenn: van, aki gazdasági, megélhetési, és van, aki politikai okokból menekül, illetve emigrál. Később, az új országba való beilleszkedés nehézségei közelebb hozhatják egymáshoz az „*ibi bene, ubi patria*” alapján letelepedőket és a börtönt, vagy éppen kivégzést elkerülendő külföldre szökő menekült emigránsokat. De hadd zárjam ezt a bekezdést azzal az alapigazsággal, hogy *minden emigráns egyben menekült is*, hiszen nyugodtan mondhatjuk, mindkét típus kényszerből hagyta el hazáját, vagy a politikai megtorlás, vagy a méltatlan létfeltételek elől menekült egy másik országba.

Ehhez képest más hangulata van az „emigráns” szónak a lengyelben és a magyarban. Míg nálunk Thököly Imrének, csakúgy mint II. Rákóczi Ferencnek voltak hívei, akik követték fejedelmüket a száműzetésbe, az „emigráns” szóhoz a magyarban a „bujdosó” szinonimája járul, főleg kuruckori képzetek miatt. Mikes Kelemen, az újabkori magyar próza megteremtője is „bujdosóként” él a köztudatban, részben az öt megverselő XIX. századi költő, Lévy jóvoltából: „Egyedül hallgatom tenger mormolását...” Ez a kép mély szomorúságot és magányt sugall, s a „bujdosó emigráns” szindrómát szokták alkalmazni a Kossuth emigrációra is, jóllehet annak egyes katonái és diplomatai, olyanok, mint Klapka György, Teleki László vagy Pulszky Ferenc folytatták tevékenységüket Nyugaton és alighanem keveset búslakodtak, nem kínozták őket heveny honvágy. Kossuth Lajos kivételével szinte valamennyien visszatértek 1867-ben és fontos szerepet játszottak a Kiegyezés utáni magyar társadalom gyors fejlődésében. Emiatt némileg az „emigráns” szó hangulata is megváltozott, a „bujdosás”-ról szentimentálisan már csak Katárhgy Menyhért szintjén lehetett beszélni, s a Kossuth emigráció tisztelete bevonult a magyar hagyományok közé, különösen azután, hogy Jókai Mór regényeiben kanonizálta az 1848-49-es szabadságharcot.

Igen, de ugyanakkor az „emigráció”, illetve a XIX. század végén egyre inkább a „kivándorlás” fogalma még erősen kötődött a „kényszerhelyzet” képzetéhez. Érdekes lenne végiggondolni, mennyi köze van ennek a régi latin mondáshoz a magyarországi gyöngyélétről („*Extra Hungariam non est vita*”), illetve Kölcsey Ferenc drámai soraihoz: „Itt élnek, halnod kell”, ahol különös nyomaték esik az „itt” szóra. A szülőföld ilyen dramatizálása egyáltalán nincs meg a lengyeleknél. Mivel a lengyel királyságot a XVIII. század végén három szomszédos nagyhatalom felosztotta és az állam ezzel megszűnt létezni, a „szabadság” fogalma élesen elválasztódott az „alkotmányosság”, illetve a de facto hatalom fogalmától.

Mondhatnánk úgy is: az a lengyel, aki 1795 után az idegen uralomnak való behódolás és az azzal való kollaboráció helyett a külhoni szabadságot, vagyis az emigrációt választotta, ettől a döntésétől még jó lengyel maradt, sőt: *jobb* lengyel, mint az otthon maradottak, különösen, ha emigrálása után fegyverrel kezében törekedett a lengyel függetlenség visszaszerzésére. Nem véletlen, hogy a ma is énekelt lengyel himnusz ezekkel a szavakkal kezdődik: „Nem vészett el Lengyelország, addig míg mi élünk...” s az első versszak ezekkel a sorokkal végződik: „Menetelj Dabrowski (ejtsd: Dombrowszki), — olasz földről hozzánk — légy te hős vezérünk — szabadságot hozz ránk!” ez így hangzik az én fordításomban, ami a jó rím kedvéért kicsit elkeni az eredeti szövegnek azt az aspektusát, hogy ezt a himnuszot éppen az ellenség ellen menetelő lengyel légio tagjai éneklik, akik Dabrowski tábornok vezetése alatt „eggyé kívánnak lenni” a nemzettel. Másszóval egy Napoleón oldalán harcoló lengyel tábornokot kérnek arra, szabadítsa fel az idegen iga alatt sínylődő Lengyelországot.

Az első újkori lengyel emigráns, akinek neve az egész világon ismert, Kosciuszko (ejtsd: Kosciusko) Tádé volt. (Nem csak Budapesten van róla utca elnevezve, Ausztráliában egy hegycsúcsot hívnak Mount Kosciuszkonak.) Ez a férfiú számos szerepet játszott: volt egy lengyel népfelkelés hadvezére, orosz fogoly, rangos vendég Amerikában, majd végül Svájcba húzódott vissza, itt halt meg 1817-ben. Szimbolikus halált halt: szörnyethalt egy szakadéknál, amelyet megpróbált átugratni a lovával. De a lengyel emigráció igazából 1831-ben erősödött meg mind számbelileg, mind szellemileg. Az oroszok ellen vívott függetlenségi háború leverése után legalább harminc évre Párizs lett a lengyel emigráció és nyugodtan mondhatjuk, a lengyel politikai és szellemi élet központja.

Ez azonban nem annyira politikai vezetőinek, Czartoryski hercegnek, vagy Mieroslawskinak, a minden csatát elvesztő generálisnak a tehetségén múlt, hanem azon, hogy számos lengyel író, költő és történész választotta kollaboráció helyett az emigrációt. És nemcsak a forradalmi gondolkodású Adam Mickiewicz, (ejtsd: Mickjevics), vagy fiatalabb riválisa, a színdarabokat is író Juliusz Slowacki, hanem az inkább konzervatív szellemiségű, de az orosz fennhatóságot elutasító Zygmunt Krasinski, az „Istentelen komédia” szerzője, valamint a hívő katolikus, de ugyanakkor a lengyel jövőképen munkálkodó költő és festőművész Cyprian Norwid is. Utóbbinak szinte profetikus verse a „Szocializmus” (*Vade-Mecum*, III.), amely megfogalmazza azt a máig aktuális problémát, hogy a francia forradalom jelszavai közül a „fajtlól bélyeges” világban a legnehezebb lesz a teljes „testvériséget” megvalósítani. Ez a négy szerző fémjelzi a lengyel köztudatban már a XX. század elején meghonosodó „Nagy Emigráció” elnevezést, amit 1831-től legalább 1863-ig, a következő lengyel felkelésig számítanak.

Bár ez a „Nagy” Emigráció mindössze 6000 embert jelentett, szellemi kisugárzása a romantikus messianizmustól az „ellenállási” ideológián túl a jövőben esedékes nemzetépítési tervekig nemzedékek sorára hatott. Az 1863-64-es felkelést részben külföldről irányították, majd József Pilsudski, aki az első világháború után megteremtette a független lengyel államot, maga is lelkes olvasója volt Mickiewicznek és Slowackinak. Kialakult az „ideiglenes” emigráns típusa: Sienkiewicz (ejtsd: Sjenkjevics) például hosszú amerikai utazása idején írta meg első hazafias tárgyú novelláját és a XX. század elején Stefan Zeromski (ejtsd: Zseromski) rapperswili könyvtáros korában gyűjtötte össze az anyagot történeti regényeihez. A svájci Rapperswilben létrejött lengyel könyvgyűjtemény és múzeum egyébként a párizsi lengyel könyvtár mellett a Nagy Emigráció fontos eredményei között van számotartva. (Miótan a Kossuth emigráció kisebb is volt, mint a lengyeleké és csak 16-17 évig tartott, ehhez hasonló gyűjteményt nem hozott létre). A sors és a lengyel történelem iróniájához tartozik viszont az, hogy mivel a függetlenség kivívása után a rapperswili gyűjtemény legértékesebb anyagát Varsóba vitték, ennek túlnyomó része 1944 nyarán a varsói felkelés során elpusztult. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy például a XVII. század elejéről kitűnő lengyel anyag található két-három svédországi könyvtárban — azok a könyvek, amiket a svédek nem vittek magukkal hadizsákmányként, később elpusztultak, amiket viszont elvittek — megmaradtak...)

Így érkezünk el a huszadik századig, amikor Magyarország és Lengyelország is elérte a korábban csak áhított teljes függetlenséget, ám merőben más körülmények között. Míg a lengyel állam újjraalkotásában oroszánrésze volt a nyugati hatalmaknak, amelyek minden „ütöző-államot” támogattak a Szovjetunió és Európa között, Nagy-Magyarország a Habsburg-monarchia felszámolásával szétesett és mindössze egy elméleti lehetőség volt arra, hogy ez a wilsoni önrendelkezési elvek alapján jöjjön létre. A gyakorlatban viszont megkaptuk Trianont, ami eleve a későbbi nagyhatalmi revizionizmus szekeréhez kötötte Csonka-Magyarországot. Lengyel szempontból az emigráció 1920 és 1939 között értelmét veszítette, noha már korábban jelentős lengyel tömegek vándoroltak ki Észak-Amerikába és Brazíliába. Magyar szempontból más volt a helyzet, mert az ellenforradalmi Horthy-rendszer 1919-től 1926-ig, majdnem hét éven át számos baloldali értelmiségit, írókat és művészt kényszerített emigrációba. Nem csak Balázs Béla, Barta Sándor, Bródy Sándor, Hatvany Lajos, Jászai Oszkár, Kassák Lajos és Lukács György hagyta el ekkor az országot, hogy csak néhány nevet említsek, hanem olyan merőben ellentétes világnézetű fiatal írók, mint Illyés Gyula és Márai Sándor is. Ez, a főleg bécsi-párizsi magyar emigráció, irodalomban és más művészetekben is jelentős értékeket hozott létre. Az 1926-ös amnesztia után közülük többen visszatértek Magyarországra, míg mások Berlinen keresztül Moszkvába távoztak. Eddig még senki sem vállalkozott arra, hogy teljességében megírja a két háború közötti moszkvai magyar emigráció történetét, de amit erről Sinkó Ervin és Lengyel József, nemeg Kóstler Artúr műveiből tudunk, eléggé lesújtó képet nyújt a szovjet állam kegyelemkenyerén tengődő és azt többé-kevésbé (inkább többé, mint kevésbé) kiszolgáló emigránsok helyzetéről.

Voltak persze lengyel kommunista emigránsok is Moszkvában, akiknek többsége nem élte túl a sztálini tisztogatásokat. Boleslaw Bierutról mesélték, hogy az volt a szerencséje, a lengyel köztársaság börtöneiben ült azokban az években, amikor elvtársait sorban tarkónlőtték a Lubjanka pincéjében. Ez lett a Tanácsköztársaság idején elhíresült Kun Béla sorsa is, meg még számos kevésbé ismert magyar kommunista emigránsé. Itt csak megjegyezném, a fiatalabbak kedvéért, hogy például 1956 előtti Magyarországon Kun Béláról alig esett szó — Rákosi Mátyás, aki a Kunnal szembenálló frakcióhoz tartozott, tilalmi listára tette és akkoriban elítélő szövegkörnyezetben, csak mint „trockistát” emlegették. De voltak Magyarországon „független” kommunisták is, olyanok, mint Demény Pál, akinek 1945-ben Péter Gábor sajátkezűleg tartóztatott le, s lett a legelső koncepció per (szerencsére nem kivégzett) áldozata. A legjobban ebben az időben azok az emigránsok jártak, akik Nyugaton vészték át a háborús időket: Károlyi Mihály, Jászai Oszkár, a két Polányi testvér, az írók közül pedig Molnár Ferenc, Faludy György, Németh Andor vagy Tardos Tibor. Ők csak akkor kerültek bajba, ha a háború után úgy döntöttek, megpróbálnak az új demokráciában élni — egy olyan demokráciában, amelyik korlátozott, de világnézetileg széles többpártrendszerből fokozatosan zsugorodott „népi” demokráciának nevezett egypártrendszeré, kommunista egyeduralkodóvá.

Az újabbkori lengyel emigráció kezdete viszont nem a háború vége, hanem a kezdete: 1939. Tudjuk, a legyőzött Lengyelországból több tízezer katona áramlott (főleg Magyarországon át) Nyugatra, ahol újjáalakult a lengyel kormány és a lengyel hadsereg, illetve légiflotta — Anglia védelmében, az ún. „nagybritanniai légicsatában” igen sok lengyel pilóta vett részt, az átlagosnál magasabb eredménnyel. 1941-ben, miután a németek megtámadták a Szovjetuniót, létrejött a Sztálin-Sikorski szerződés, szabadon bocsátották a korábban (1939 és 41 között) internált lengyel katonákat és családtagjaikat. Miután Sikorski, a londoni emigráns kormány feje, végül nem tudott megegyezésre jutni Sztálinnal az ún. Anders-hadsereg bevetését illetően, az oroszok megengedték, hogy az „anderszesek” Iránon keresztül a Közel-Keletre távozzanak. Ezek után a lengyel hadsereg résztvevett az észak-afrikai harcokban és az itáliai partraszállásban és több helyen, így különösen Monte Cassinónál kitüntette magukat hősiességszárműveivel. A háború végén pedig az Anders-, illetve a másik lengyel hadsereg tagjainak a britek menedékjogot ajánlottak fel, amit igen sokan el is fogadtak — nem tértek vissza a rohamosan kommunizálódó Lengyelországba. Megteremtődött tehát Nyugat-Európában az új lengyel emigráció félmillió ember tömegbázisa és hamarosan kialakultak intézményei, sajtója és könyvkiadása. Csak néhány adat az emigráns lengyel könyvkiadásról, ami magáért beszél: míg 1960-ban 12 országban 108 lengyel könyvet adtak ki (ebből ötvennégyet Nagybritanniában), 1975-re ez a szám tizenegy országban 126-ra növekedett (ebből 71 jelent meg Angliában és Skóciában) (*Literatura Polska 1918-1975*, Cz. I. T. 3, Warsaw, 1996, 181 és 185)

A második világháború alatti magyar emigráció ezzel szemben nem képviselt számottevő erőt, inkább csak egy szűk értelmiségi bázis létezett Angliában és Amerikában; igaz, a BBC magyar adásai sokat tettek azért, hogy tartsák a lelket a Harmadik Birodalom ellenségeiben, akikből Magyarországon is voltak elég sokan. Horthy Miklós ugyan németbarát politikát folytatott, Magyarország belépett a háborúba a németek oldalán, de Kállay Miklós megpróbálta az országot „víz fölé tartani” és valahogy kimenteni a vészesnek ígérkező végjátékából. 1944 március 19 és október 15 a magyar történelem két mélypontját jelentették és a Teleki Pál halála utáni magyar külpolitika csődjét — az ország egyre mélyebbre süllyedt és ezen nem változtatnak sem a „Buda védőit” dicsőítő álhazafias szövegek, sem azok a vélemények, amelyek szerint 1944-ben Magyarország még „jogállamként” működött.

Így az újabbkori tömeges magyar emigráció csak 1945-ben kezdődött és társadalmi összetételét nézve nem volt igazán reprezentatív. Azok, akik leventeként kerültek Ausztriába, vagy Németországba, illetve ott szövetséges fogságba estek, többségükben visszatértek Magyarországra — a kinnmaradók közt túlsúlyban voltak a régi hivatalnokok, katonatisztek és családjaik. Ez persze inkább az 1945-47-es időszakra érvényes, mert ezután már megindult nem csak a politikai személyiségek, de az írók és művészek emigrációja is. Ekkor távozott az országból Cs. Szabó László, Márai Sándor és Zilahy Lajos, hogy csak néhány nevet említsek. De 1948 és 1956 között talán az egy *Látóhatár* kivételével a nyugati magyar emigrációnak nem volt színvonalas kulturális folyóirata és a magyar nyelvű könyvkiadás is roppant nehézségekkel küzdött. Mindezen csak az ötvenhatos forradalom és az azt követő roppant kiáramlás tudott változtatni. A menekültek között igen nagy volt a fiatalok aránya és ebben a menekült-tömegben a magyar társadalom minden rétege képviselve volt, a régi középosztálytól kezdve a munkásokig és parasztokig. És ha az 1945-ös emigránsok többsége inkább a Horthy-rendszerhez, illetve a tágabb értelemben vett jobboldalhoz húzott, a régi emigránsok döbbenetesen vették észre, hogy az 56-os emigráció szellemiségét nem hagyta érintetlenül a 45-ös földosztás, a nyitott, demokratikus, illetve a demokratikus szocialista gondolkodás. Paradox módon az ötvenhatos fiatalok „nyugatibb”, modernebb módon gondolkodtak, mint a már évek óta Nyugaton élő negyvenötös „dipisek” többsége. Ez az ellentét, úgy gondolom, már a Mikes Kelemen Kör első, doornai tanulmányi napjain jelentkezett, amikor a különben bizonyára nagytudású Révész László jogással többen vitatkoznai kezdtünk arról, mennyire volt „valódi” a Horthy-rendszer Bethlen-Peyer paktumon alapuló parlamentarizmusa. 1957 után pedig az ötvenhatos emigráció teremtette meg és tartotta életben azt a négy újságot és folyóiratot, ami a nyugati magyar szellemi élet négy pillérét jelentette: az Irodalmi Ujságot, az Új Látóhatárt, a Magyar Műhelyt és a Katolikus Szemlét.

De térjünk vissza a lengyel emigrációhoz. Mivel mások voltak náluk a hagyományok, roppant nagynak ígérkezett a kihívás is: felér-e ez a második világháborús lengyel emigráció az előző század Nagy Emigrációjával, vagy csak silány utánzata lesz Mickiewiczék teljesítményének? Képesek-e a Nyugaton élő lengyel politikusok és írók befolyást gyakorolni Varsóra, s ha igen, milyen mértékben? Az-e a jobb lengyel, aki fogát összeszorítva dacol a kommunista hatalommal, az-e, aki együttműködik azzal valamiféle képzel, vagy valós társadalmi haladás érdekében, vagy az, aki külföldről nézve bírálja és esetenként támadja a lengyel földön hatalmat gyakorlók politikáját és intézkedéseit?

Kezdjük az írókkal. A legelső író, aki még a II. világháború kezdete előtt emigrált, Witold Gombrowicz volt. Gombrowicz (ejtsd: Gombrovics) 1904-ben született, nemesi családban, apja vidéki földbirtokos, de fiát Varsóban neveltette. A harmincas években Gombrowicznak már írói neve volt, kiadott egy kitűnő novelláskötetet, ma úgy mondanánk, „abszurd” témájú novellákkal és megírta *Ferdynand* c. korszakalkotó szatírját, ami egyik olvasatban a korabeli lengyel társadalom torzképe, egy másik olvasatban pedig a

huszadik századi ember gondolkodási és viselkedési sablonjainak leleplezése. Mivel ez a könyv (Kerényi Grácia fordításában) magyarul is megjelent, nem akarom hosszabban elemezni, csak annyit mondanék róla, hogy ma is mulatságos, szellemes, remek olvasmány. Gombrowicz tehát, akit a fiatalok a varsói avantgardizmus egyik fő alakjaként tartottak számon, mint újságíró, 1939-ben elkísérte délamerikai avatúttjára az első lengyel óceánjárót. Közben kitört a háború és Gombrowicz ott ragadt Buenos Airesben. Írni továbbra is írt, de 1953-ig nem jelent meg új könyve, ekkor a párizsi Instytut Literacki kezdte kiadni újabb műveit, így *Slub* (Esküvő) c. drámáját, *Operetka* (Operett) c. tragikomédiáját, valamint újabb regényeit, amelyek közül az ínyencek *Trans-Atlantyk* c. művét tartják a legtovábbra. És persze 1953-tól vezetett irodalmi *Naplóit*, amelyek ezekkel a hírhedt sorokkal kezdődnek: „Hétfő: Én. Kedd: Én. Szerda: Én. Csütörtök: Én”. Gombrowicz naplói már magyarul is hozzáférhetőek Pályi András fordításában, nem tudom, a magyar átlagolvasót mennyire érdeklik, de irodalmi értékük jelentős, mert Gombrowicz bennük nem csak irodalomról és kultúráról értekezik magas színvonalon, hanem gyakran filozófia-kritikát is gyakorol, pl. helyére teszi az akkoriban híres és túlbecsült Jean-Paul Sartre munkásságát és leszámol a túldimenzionált lengyel nacionalizmus mítoszaival. Ezek a *Naplók* először a párizsi *Kultura* c. folyóiratban jelentek meg, s itt mindjárt ki kell emelnünk e folyóirat rendkívüli szerepét a háború utáni lengyel emigráció történetében.

A *Kultura* c. folyóiratot az Instytut Literacki adta ki 1946-tól és Jerzy Giedroyc (ejtsd: Gjedroics) szerkesztette. Ez a litván-lengyel hercegi családból származó élesezű arisztokrata Olaszországban kezdte és 1947-től a franciaországi Maisons-Laffitte-ban adta ki, haláláig szerkesztve a *Kulturá-t*, amelyik hamarosan a legszínvonalasabb lengyel nyelvű kulturális-politikai folyóirat lett nem csupán az emigrációban, hanem az egész lengyel nyelvterületen. Némi büszkeséggel mondhatom, hogy a hatvanas évek végétől 1989-ig számos magyar tárgyú cikkel szerepeltem a *Kulturá-ban*, vagyis én lettem Giedroyc „magyar különmegbízottja”. Írtam a lapnak esszét Déry Tiborról és Lengyel Józsefről, visszaemlékezést az ötvenhatos forradalomról és kemény kritikát Wojciech Zukrowski (ejtsd: Zsukrowszki) részben magyartárgyú regényéről, a „Kötéblák”-ról. De a *Kultura* szempontjából én kissé marginális jelenség voltam, mert Giedroycot sokkal inkább izgatta Jalta örökségének megváltoztatása, az ukrán-lengyel, nemeg a német-lengyel viszony, mint az évszázados, de gyakran csak a közterek szintjén megnyilvánuló lengyel-magyar barátság. A *Kultura* két legjobb politikai kommentátora Juliusz Mieroszewski és Gustaw Herling-Grudziński voltak, utóbbi elbeszélőnek is kitűnő, magyarra is fordították. (Herling-Grudziński legismertebb műve egyébként az *Inny świat* vagyis „Más Világ” az 1939-41 közötti szovjet fogság eléggé megrázó leírása, ami évtizedekkel Szolzenyicin előtt tudatta a világgal a Gulag titkait.) De a *Kultura* első időszakát (1947-56) két nagy felfedezés jellemezte: az, hogy Giedroyc állandó helyet biztosított lapjában Gombrowicznak és Czesław Milosznak.

Gombrowicz nem volt népszerű korának lengyelei közt — emlékszem egy vitára a londoni *Wiadomości* hasábjain, ahol a hozzászólók többsége támadta az akkor már Dél-Amerikából Franciaországba költözött író és csak egy-egy olyan kritikus kelt védelmére, mint a New Yorkban élő József Wittlin. De éppen Wittlin volt az, aki igen jól megfogalmazta az emigráns író dilemmáját. Az emigráns író szerint egy olyan minitársadalomban él, amelyik íróitól korábbi ízlésének és szokásainak megfelelő irodalmat vár el. Mert, mondja Wittlin, míg egy normális társadalomban is az igazi művész legnagyobb ellensége a tetszés vágya, az, hogy népszerű legyen, ez még fokozottabban érvényesül az emigráció nyelvi gettójában. Ráadásul az író egyfajta „idővesztésben” (spanyol szóval *destiempo*-ban él), pontosabban egyszerre kell élnie az emigránsok múltjában és a közösségükből kiszakadtak jelenében — egy olyan térben, ahol az idő megállt és paradox módon ugyanakkor felgyorsult (vagyis a hazai és a befogadó ország viszonylatában) (*Lit. Polska*, 309.) Egyszer én tréfásan ugyanezt úgy fogalmaztam meg, hogy az emigráns a „rendezett tudathasadás” állapotában él.

Witold Gombrowicz egyébként legalább három mai magyar íróra erősen hatott: Esterházy Péterre és Nádas Péterre, valamint Eörsi Istvánra, aki egész könyvet írt „Időm Gombrowicz-csal” címen, jöhet ez a könyv sokkal inkább szólni magáról Eörsiről, mint ürügyéről, Gombrowiczról. Persze Gombrowicz, aki valóban fejtel magaslik ki az emigrációs „mezőnyből” gyakran igazságtalan íróházaival szemben és nagyon jól kell ismernünk az újabkori lengyel történelmet és irodalmat ahhoz, hogy el tudjuk választani epatírozó véleményeit az igazságos értékítéletektől. El lehet fogadni, hogy például nem szenvedheti Sienkiewiczet, aki „a nemzet vigasztalására” írta meg történelmi trilógiáját, de amikor harcias esszét ír a „költők ellen” úgy általában, akkor egy kicsit zavarba ejt intellektuális gőgje és arroganciája. (Ennek jó példája a Dantét ledorongoló esszéje, ami miatt több neves olasz kritikus és költő meg akarta lincselni Gombrowiczot).

De szóljunk pár szót Czesław Milosról, (ejtsd: Cseszlav Milos) aki litvániai születésű lengyel, Vilnóban járt egyetemre és Varsóban csak néhány évig élt a második baloldali érzelmű, „társutas” írókat diplomáciai szolgálata: így Miloszt először kiküldték Washingtonba, majd régi ismerőseinek, a nagyon „vonalas” Jerzy Putramentnek köszönhetően Párizsba került, mint kulturális attasé. Miután sikerült családját áthozatni Párizsba, 1951-ben Milos úgy döntött, Nyugaton marad. Megírta „A rabulejtett értelem” (*Zniewolony umysl*) c. könyvét, ami egy elég pontos körképe annak, miért és hogyan fogadta el a lengyel értelmiség a háború

után a kommunista hatalom-átvételt, illetve diktatúrát. Könyve világsiker lett, jóllehet szerzőjét a nyugati baloldal árulónak tekintette és sokáig az emigráció sem fogadta be — szerintük Milosz túl későn szánta rá magát a kinnmaradásra. Milosz kitűnő költő, már 1946-os kötetében (*Ocalenie*), majd későbbi versei közt is vannak klasszikus szövegek erejével ható költemények. Ilyen az „Antigoné” című verses párbeszéd Antigoné és lánytestvére, Isméné között, amit Milosz még 1949-ben írt, de később, 1956-ban „a magyar munkások, diákok és katonák emlékének ajánlott”, s amiben a többi közt ezt írja: „Kreón soha fel nem építheti / uralmát sírjainkon. Rendjét a kard, / a pusztá fegyver nem tarthatja meg. / Nagy a halottak ereje. És soha senki / nincs biztonságban tőlük, mégha / százezer kém és millió ör is örzené” (Az én fordításom, G. Gy.) Milosz 1960-ban katedrát kapott a kaliforniai egyetemen, itt tanított lengyel irodalmat és 1963-ban én lényegében az ő kedvéért telepedtem át egy évre az angliai Oxfordból a kaliforniai Berkeleybe. Akkor még nem tudtam és csak nagyon kevés lengyel hitte volna, hogy 1980-ban irodalmi Nobel-díjat fog kapni — ez olyan esemény volt, ami minden ajtót megnyitott előtte szülőhazájában, ahová a rendszerváltás után vissza is telepedett. Milosz tavaly halt meg Krakkóban, utolsó nagy művét, a 23 versből álló, „Teológiai traktátus” c. metafizikai gondolatokkal birkózó ciklusát kilencven éves korában írta. (A Nobel-díjjal kapcsolatban azért még elmondanék annyit, hogy arra Gombrowiczot is felterjesztették és kevésen múltott, hogy 1968-ban nem ő kapta meg ezt a még mindig igen nagy tiszteletnek örvendő díjat).

Ez a két író, Gombrowicz és Milosz önmagában elég lett volna, hogy az 1945 utáni emigráció hírnevét megalapozza, de kettejükön kívül még sokáig sorolhatnám a neveket — Kazimierz Wierzyński (ejtsd: Vjeszinszki) a „Skamander” csoport egyik vezető költője is Nyugaton maradt, a már említett Herling-Grudziński mellett kitűnő esszéistája volt az emigrációnak Jerzy Stempowski, 1958-ban emigrált az ötvenhatos „fekete realista hullám” ifjú és rövid életű prózaírója, Marek Hlasko. 1963-ban egészségi okokból elhagyta Lengyelországot Aleksander Wat, akit ugyancsak a jelentős költők között tartanak számon, majd emigrált Jan Kott, a szellemes kritikus, akinek alapján Peter Brook újraértelmezte Shakespeare-produkcióit. Végül 1968-ban, az ún. „antirevizionista” kampány idején Nyugatra távozott és Oxfordban kapott életreszóló tanári pozíciót Leszek Kolakowski, a legnagyobb élő lengyel filozófus és filozófiatörténész. (Ő kapta meg tavaly a Library of Congress filozófus-nagydíját, ami pénzben és elismerésben megfelel a Nobel-díjnak). Hadd dicsekedjem kicsit azzal, hogy 1971-ben Amerikában George Kline-nal együtt szerkesztettem egy angolnyelvű *Leszek Kolakowski Reader*-t, ami a filozófus mellett a szépíró Kolakowskit is bemutatta. Vagyis a lengyel emigrációnak két szerencséje volt: szüntelen kapott utánpótlást — 1968-69-ben, de a Szolidaritás elfojtása után 1981-82-ben is — és az új emigránsok minőségileg erősítették a régieket. És akkor még nem is beszéltem a hatvanas évek közepétől „ideiglenes” emigrációban élő Sławomir Mrozekről, Kazimierz Brandysről, vagy az Amerikába áttelepedett Stanisław Baranczakról, a 68-as „új hullám” kiemelkedő költőjéről és fordítójáról.

Mindebből látszik, hogy részben az emigrációs hagyományok, részben az újabbkori történelem fordulatai kezére játszottak a lengyel emigrációnak. Már korábban említettem a franciaországi *Kultura* c. folyóirat jelentőségét, ami a hatvanas években még fokozódott. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy az 1956-os változások idején a *Kultura* még támogatta a Władysław Gomułka nevével fémjelzett megújulást, azt a tömegmozgalmat, amelyik elsöpörte a lengyel sztálinista vezetőket. De 1960-ra már nyilvánvalóvá vált, milyen kevésbé „nemzeti” érdekeket képvisel ez a korábban bebörtönzött kommunista politikus, akinek gazdasági ügyekben éppoly kevésbé volt járatos, mint Kádár János, de az utóbbival ellentétben nem bízott a rendszerhű közigazdásokban sem. Míg Kádár 1963-tól kezdődően zöld utat adott az ún. Új Gazdasági Mechanizmus kidolgozására, Gomułka félreállította az 1956-57-ben még elég fontos szerepet játszó közigazdásokat, elejtette a Rapacki-tervet és egyre inkább igazodott a szovjet külpolitika merevebb vonalához. Giedroyc ekkor kezdett „nyitni” a szovjet ellenzék felé, s nem véletlen, hogy „Arzsak” és „Terc” ellenzéki orosz írók műveit először a *Kultura* közölte Nyugaton. Magyar vonatkozásban érdekes, hogy a *Kultura* kiadója adta ki először lengyelül Déry Tibor *Niki* c. kisregényét Camilla Mondral fordításában. Ami pedig a szomszédokkal való kapcsolatokat illeti, Andrzej Drawicz, a neves lengyel ruszicista megírja emlékezéseiben, hogy az ő nemzedékében tulajdonképpen Giedroyc lapja tudatosította a tényt, hogy a „szovjet” címke mögött ukránok, belaruszok és oroszok vannak, s hogy a különböző népeket a lengyeleknek is másképpen kell kezelniük. (Itt csak megjegyezném, hogy Pilsudski elképzelései az első világháború utáni lengyel államról cseppet sem voltak szűkkeblűen nacionalisták: ő egy ukrán-belarusz-lengyel föderációt látott volna ideálisnak, de ezt a történelem felülírta).

A lengyel emigráció legalább egy fontos politikust hatalmi helyzetbe hozott: Zbigniew Brzezinski (ejtsd: Bzseszinszki) gondolok. Őt Varsóban legalább olyan komolyan vették, mint Washingtonban, sőt néha még kissé el is túlozták jelentőségét. S ha meggondoljuk, hogy 1980-81-ben a lengyel emigrációnak olyan kártyái voltak, mint az amerikai külügyi stratégiában fontos szerepet játszó Brzezinski, a Nobel-díjas Milosz és — nem utolsósorban — a lengyel pápa, akit 1978-ben választottak meg, egyet kell értenünk J. M. Rymkiewicz-csel, aki egy írásában arról beszélt, hogy a lengyeleknek a történelem kereke fölfelé megy. A magyarokra ez talán kevésbé vonatkozott, bár a nyolcvanas években már kezdtek Nyugaton ismertek lenni olyan nevek, mint Konrád György, később meg Esterházy Péter és Nádas Péter. Bár Konrád többször hosszabb időt

töltött külföldön, a magyar kormány viszonylag rugalmas politikája következtében még az értelmiség osztályhelyzetéről Szelényi Ivánnal együtt írt könyve után is nyugodtan maradhatott hazájában, nem számúzték, mint Szolzsenyicint, vagy Brodskit.

És itt végül néhány szót szólnék arról, hogy a magyar emigráció szellemi kisugárzása miért nem volt olyan erős és hatékony, mint a lengyelé. Itt nem csak a politikai helyzetre utalnék, hiszen a londoni „emigráns” lengyel kormány bár 1990-ig létezett, nem sok vizet zavart, a legtöbb lengyelnek — akár emigráns volt, akár hazai — fogalma se volt róla, hogy hívják az éppen „megválasztott” kormányfőt. Az ötvenes években Nagy Ferencnek és Kovács Imrének, 1956 után Kéthly Annának és Király Bélának nagyobb volt a hazai reputációja, mint a lengyel emigráns politikusok bármelyikének, talán az egy Mikolajczyk kivételével, aki 1945 és 1947 között megpróbálta „menteni a még menthetőt” — de neki sem sikerült. A magyar emigráció viszont többretegű volt, legalább négy részre tagolódott. A legismertebb emigránsok voltak a legkorábbiak, akik többnyire a nácik elől menekültek Angliába vagy Amerikába és itt csináltak karriert. Ezek főként zsidó származású természettudósok és matematikusok voltak — az ismert „marslakók”, Neumann, Wigner, Szilárd és Teller, meg Kármán Tódor Amerikában, Gábor Dénes és mások Angliában. Bartók Béla és Szentgyörgyi Albert is ehhez a hullámhoz tartozott, mindketten Amerikában fejezték be életüket. Az 1945-ös emigránsok közül világhírű talán senki sem lett, bár európai sikereket aratott Arnóthy Kriszta és s a még korábban emigrált mítosz-kutató Kerényi Károly. De Földes Jolánt például teljesen elfeledték, noha korában „A Halászó Macska utcája” világsiker volt. Mikes Györgyöt a világ minden nyelvére fordították, de általában mint brit szerzőt tartották nyilván, s hányan tudták Arthur Koestlerről, hogy budapesti születésű? A kommunista hatalomátvétel elől emigrálók közül egyedül Márai Sándor nevét ismeri a világ és azt is csak mintegy hat éve — igaz, most már amerikai film készül vagy készült „A gyertyák csonkig égnek”-ből. (Wass Albertről nem csak az amerikai olvasó nem tudott, de még a magyar emigráció folyóiratait sem érdekelte olvasmányos, de például egy Tamási Áronnal össze sem hasonlítható prózája). Az ötvenhatosok közül igen sokan szereztek maguknak nevet a különböző befogadó országokban, de az írók és költők közül még a legjobbaknak is csak helyi sikerei vannak vagy voltak: Szász Bélának, Faludy Györgynek, vagy akár a még korábbi vonulathoz tartozó Fejtő Ferencnek vagy Gaspar Lorandnak a műveit csak egy elit-közönség ismeri angol, illetve francia nyelvterületen. Ebből a szempontból nagyobb a sikerük a festőművészeknek, illetve a zeneszerzőknek és az előadó művészeknek: Csernus Tibort, vagy Ligeti Györgyöt, meg számos kiváló karmestert és előadóművészt (nevüket itt nem sorolom) illik ismerni jobb nyugati társaságban. Viszont irodalmunk még mindig eléggé zárt világ a külföld előtt és ezért nem csak a magyar nyelv különossége, illetve „gazdag” rokontalansága felelős.

Lehetséges, hogy a Kádár rendszer „gulyás-kommunizmusa”, kompromisszumos „puha” diktatúrája volt az oka annak, hogy 1963 és 1985 között a magyar társadalmat lényegében nem érdekelte, mit és kik írnak, vagy politizálnak a magyar emigrációban. Amikor részben az *Irodalmi Ujság* és az *Új Látóhatár*, részben a párizsi *Magyar Füzetek* jóvoltából létrejött a kapcsolat a hazai ellenzék és a nyugatiak között, megváltozott a helyzet: most már a kintieknek is lett valami súlya a rendszerváltás felé araszoló országban. De azt kell mondanom, ahhoz képest ahogyan a lengyel társadalom műveltebb része reagált az emigránsok könyveire, illetve működésére, a mai magyar társadalom, az elmúlt 15 év társadalma sokkal gyengébben reagált — igen, megjelenhetünk, kapunk egy-két elismerést vagy díjat is, de például két éve kiadtak Budapesten egy olyan kortárs költői antológiát, amiben a beválogatott 93 költő közül mindössze két ma is Nyugaton élő és egy hazatért költő (Faludy) szerepel. Nemeskürty egyik nagy, ötven oldalas irodalmi áttekintésében (*Magyarország a XX. században*, III. kötet, 233 lap) három névvel megspékelt két sort szán annak a megállapítására, hogy kivételes esetekben „a nyelv is lehet hazánk”. Vagyis teljes biztonsággal állíthatom: nem vagyunk még benn a fősodorban. Kérdés, benne leszünk-e bármikor a közeljövőben, de hadd zárjam ezt az áttekintést azzal az Adytól átvett mondattal, amivel Méray Tibor szerkesztő búcsúzott a rendszerváltás idején a párizsi *Irodalmi Ujság*-tól: „A harcunkat megharcoltuk”. Azt hiszem, nekünk, ma is Nyugaton élő magyaroknak, ez a legfontosabb, amit mondhatunk.

Vancsó Gyula

Magyar Természettudomány a Tér és Idő Távlatában

— Szemelvények Személyes Adalékokkal —

Összefoglalás. Az előadó széles kultúrtörténeti keretbe ágyazva adott áttekintést a természettudományok fejlődéséről, és a magyar természettudósok szerepéről az egész világon. Különös figyelmet szentelt a magyar természettudományi Nobel-díjasoknak, akik bár többségükben külföldön alkottak, de műveltségüket a hagyományosan kiváló magyar középiskolai és felsőfokú oktatási rendszernek köszönheték. A szerző előadását általános. a tudománv társadalmi és anyagi támogatásával

Tisztelt Jelenlévők, Kedves Barátaim,

„És parancsola az Úr Isten az embernek, mondván: A kert minden fájáról bátran egyél. De a jó és gonosz tudásának fájáról, arról ne egyél; mert a mely napon ejéndel arról, bizony meghalsz.” De a kigyó tanácsa és az asszony szava nagyobb súllyal esett a latba mint Isten parancsa. A paradicsomból ugyan kiűzetett az első emberpár Mózes könyvében, de tudjuk-e vajon itt a Földön a jót és gonoszt? Mennyit tudunk belőle? Mennyit még és miért kellene tudnunk? Hogyan fejlődött tudásunk térben és időben? Miért volt, miért van, a tudás egyenlőtlenül elterjedve a Földön? Miért volt annyi kiváló magyar Nobel díjas, és hogyan néz ki az összehasonlítás más kis nemzetekkel? És mi a szerepünk, hol van a helyünk nekünk, akik Magyarországhoz kötődünk, onnan származunk, a tudás nemzeti és nemzetközi világában? Sok kérdés egy rövid előadásra, szubjektív szemelvényekre kell tehát szorítkoznom.

Tudományról, annak is a béta szegmenséről, elsősorban a természettudományokról, ehhez kapcsolódóan technikáról, tudósokról, és példákon keresztül, aktuális tudományos kérdésekről fogok beszélni. Ha kiszabott időm engedi, befejezésül azt is szeretném érzékeltetni veletek Kedves Barátaim, hogy hogyan is él és dolgozik egy magamfajta természetbúvár-oktató-manager a XXI. század elején.

Közhelyszámba megy a megjegyzés, hogy a hely és idő függvényében a tudomány helyi társadalmakban játszott szerepe, a középpontba állított kérdések köre, a tudományos érdeklődés tárgya, és a tudományos tevékenység hajtóereje elképzelhetetlenül széles skálán mozog. A tudományos tevékenység azonban nem lokalizált, a tudás terjed és bővül, eközben megsemmisül és újjászületik. Az árucserével, kereskedelemmel együtt jár a tapasztalat, a tudomány-technika és az ehhez kapcsolódó eszközök cseréje, általános elterjedése. A kereket valahol valaki egyszer (vagy talán többek ugyanabban az időben) feltalálta, a találmány pedig elvitte magát a szekerek, kordék részeként szerte a világban. A technika és tudás az emberek közötti kommunikációval együtt, és párhuzamosan terjed, törzsi, városi, állami határok nem szabnak neki határt. Az egyik legfontosabb folyamat a tudományban az eredmények feljegyzése, továbbadása, megőrzése. Az ehhez szükséges papiruszra, amit az egyiptomi kereskedelem vitt be a pelloponézosi félszigetre, a görögök hozzávetőlegesen Kr.e. 650-körül tettek szert. A görög írástechnika tehát már épít mások tapasztalataira. Ugyanakkor a milétoszi és kortárs görög kultúrák a mai napig maradandót alkottak: a görög klasszikus tudomány a mai (nyugati) gondolkodásunk, a „tudományos módszer” alapja.^{1,2} Az európai tudományos kultúra a görög természetfilozófusokkal kezdődött. Thálesz (Kr.e. 624-574) tett fel magának a világ teremtésére vonatkozó kérdéseket, úgyszint: „Miből van, honnan lett a világ?” A kérdésekre racionális választ keresett. Gondolatai megfigyelésekre voltak alapozva, és nem kinyilatkoztatásokra. Thálesz serkentette, ösztöklélte, vitára hívta kortársait és a vele együtt gondolkodókat.

A Tanulmányi Napokon elhangzott előadás írásos, szerkesztett változata.

¹ G.S. Kirk, J.E. Raven, M. Schofield, The Presocratic Philosophers, 2nd Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

² Robert Adler, Science Firsts: From the Creation of Science to the Science of Creation, Wiley, Hoboken, New Jersey, 2002.

Híres dialógusát Anaximandrosszal nyílt viták, eszmék ütköztetése, érvek és ellenérvek jellemezték. Megszületett a tudományos vita, diszkusszió. Thálesz, Anaximandrosz és görög kortársaik először felvetettek egy adott problémát, definiálták az ehhez tartozó kérdéseket, megfigyelésekre alapozva összegyűjtötték a vonatkozó érveket és ellenérveket, az így kapott gondolatokat, tételeket analizálták, és a gondolati szintézis folyamatában összefüggéseket kerestek. Elméleteket, modelleket építettek fel, ezeket a valósággal összehasonlítva tesztelték, majd elméleteikből addig még nem észlelt következtetéseket vontak le. Ha ezek a megjósolt következtetések is igaznak bizonyultak, az elmélet tovább erősödött. A kérdéskört tovább feszítve kibővítették az elmülethez tartozó jelenségek skáláját, és tágitották az elmélet alkalmazhatósági határait. Ezt a folyamatot számszerű alapokra helyezte Pitagorasz, aki munkájával az addigi kvalitatív-logikai érveken alapuló filozófiának konkrét kvantitatív, mennyiségi alapot adott. Thálesz, Anaximandrosz és kortársaik a világmindenséget valamilyen lényeges elem, anyag formájában próbálták kvalitatíven megérteni. Pitagorasz hozzátette a mennyiségit, a formát, mintát és motivumot, kvantitatív összefüggéseket, adva a folyamathoz. Mindezt lefordította a számok és a geometria nyelvére, felfedezte az algebrát, elindította a matematikát a világhódító útján. 2500 évvel ezelőtt, az ókori Görögországban, megszületett az európai természettudomány, a mai modern nyugati tudományok alapja.

A görög kultúra — annyi más korábban virágzó államhoz és kultúrához hasonlóan — sem volt kivétel a humán kultúrák és civilizációk ciklikus fejlődésének ismérveitől. Megszületett, virágzott, és összeomlott. Az összeomlást követte a „sötét középkor” a reneszánsz megszületéséig, Itália másodvirágzásáig.³ A tudás (vagy legalábbis egy része) az összeomlás után is megmaradt, tovább terjedt, az ismeretek bővültek, nem szabott nekik semmi határt. A tudomány a mediterrán régió egymással kapcsolatban lévő népeit figyelembe véve, nyomatékosan beleértve ebbe az arabokat, globálisan, határok nélkül van ekkor már jelen. A reneszánsz térhódításáig a tudást viszont aktívan nem Európában, hanem az arab világban, és távoli, az európaival nem közvetlen kapcsolatban lévő civilizációkban ápták, fejlesztették. A távoli kultúrákkal kapcsolatban megjegyezzük, hogy a nyugat-európai középkori egyházi (és világi) hatalmak minden igyekezete ellenére tényanyag, ismeret, tudás egzotikusabb tájakról is beszűrődött Európába. Annak ellenére, hogy a katolikus egyház vezetésével, és kontrollja alatt, olyan értékeket semmisített meg, mint az inka kódexek, amiket a derék spanyol hódítók két példány kivételével (mint pogány munkát) elégettek. Ejtsünk tehát szót a többi világészéről is.

Mohamed profétának (571-632) tulajdonított az a mondás, hogy „Keresd a tudást, még ha Kínába is kell menjél érte”. Ha meggondoljuk, volt is miért Kínába menni a régmúlt évszázadok során, különös tekintettel a „sötét” európai középkorra. A kínai civilizáció és írásbeliség 4000 éves folyamatos történelme számos olyan mérföldkövet van szegélyezve, amit a nyugati világban hajlamosak vagyunk elfelejteni.⁴ A tudomány és az ismeretterjesztés szempontjából talán az egyik legfontosabb a könyvnyomtatás mindennapos tétele (nem beszélek felfedezésről, hiszen mint annyi más, ez is egy folyamat volt). Kínában írásos dokumentumok nyomtatásos terjesztése, a könyvnyomtatás, 1040 körül terjedt el, összehasonlításként a Gutenberg biblia 1453-56-ban lett nyomtatva, igaz cserélhető betűkkel. A Tiltott Várost Pekingben 1421 február 2-án (az akkori Kínai újév napján) avatta fel a Ming dinasztiahoz tartozó Zhu Di császár. A felavatásra az akkori civilizált világ számottevő uralkodói saját flottájával vitte Pekingbe (persze európai nem volt köztük). Peking az akkori időben nemcsak a világ legnagyobb városa volt, hanem a világ szellemi fővárosa is, átvitt értelemben. A fellelhető enciklopédiák, könyvek és könyvtárak minden elképzelhető témát felöleltek. Ez egy a császár által tudatosan támogatott folyamat eredménye volt. A császár közvetlen (választott) tanácsadói segítségével 1404-ben 2180 tudóst vett alkalmazásba, hogy kezdjék meg munkájukat egy mai nyelven szólva „mega” projekten, az úgynevezett Yong-le-Danian szerkesztésén, ami hivatott volt az addig összes felhalmozott tudást és irodalmat összegyűjteni. Az eredmény egy négyezer kötetes enciklopédia volt, ami ötvenmillió írásjelet ölelt fel, és kevéssel a Tiltott Város felavatása előtt lett kész. Még csak halványan sem volt semmi ehhez fogható ekkoriban máshol a Földön. Bár ekkor már Európa a reneszánsz küszöbén volt, a nyomtatás még nem volt ismert. V. Henrik könyvtára — összehasonlításképpen — írd és mond hat kézzel írott könyvre rúgott, és a firenzei Francesco Datini, az akkori idők leggazdagabb kereskedője — 12 könyvet mondhatott magáénak, amikből nyolc vallásos témájú volt. Persze a rengeteg Kínában felhalmozott tudás nem mind kínai termék volt. A császárság hatalmas terület fölött gyakorolt befolyást Afrika keleti partvidékétől az Indonéz szigetvilág nyugati végéig. A tapasztalatok, specializált technológiai műveletek is széles és heterogén eloszlást mutattak. A vietnámiak például híresek voltak fémöntészetükről, így ezen a

³ Ehelyütt szeretnék köszönetet mondani Kibédi Varga Áron professzornak, aki felhívta a figyelmemet, hogy a „sötét középkor” ugyan valóban sok vonatkozásban „sötét” volt, de nem feltétlenül a filozófia vonatkozásában. A nyugati filozófia egyetemes fejlődéséhez a „sötét középkor” alkotásai (például Aquinói Szent Tamás munkája) alapvetően pozitívan járultak hozzá, mint azt a „Philosophia perennis” fogalma fejlődése esetén (a posztulált időtől és helytől független, egyetemes és általános szellemi és természeti törvények vonatkozásában) is láthatjuk. Referencia: Wilhelm Schmidt-Biggemann, *Philosophia Perennis, Historical Outlines of Western Spirituality in Ancient, Medieval and Early Modern Thought*, Springer Netherlands, 2005.

⁴ Gavin Menzies, *1421 The Year China Discovered America*, Perennial, New York, 2004.

téren Kína importált. A tudás és technika a kínai érdekszférán belül globalizálódott, az egész birodalmat behálózta. A globalizáció csúcsa lett volna azoknak az ismereteknek a kihasználása, amiket a nagy tengeri felfedezések során gyűjtött Zheng He armadája, beleértve Amerika 1421-ben történt felfedezését (71 évvel Kolumbusz első karib-tengeri útja előtt). Kína sem volt persze kivétel a ciklikus fejlődés törvénye alól. Amíg Zheng He távol volt flottájával és több tízezernyi tengerészével, a flotta vitorlabontása után két hónappal, 1421 május 9-én villám csapott az Ég Templomába a Tiltott Városban, és a keletkezett tűzben a templom megsemmisült. A nagy Ming uralkodó Zhu Di, égi jelnek értelmezvén a csapást, belebetegedett, és végül meghalt abban a hiszemben, hogy kiesett az égiek kegyeiből, akikből magát származtatta. A tudás, és a flottával hazahozott kincsek gyarapodása, a nemzetközi (modern értelemben vett globális) terjeszkedés és kereskedelem kora véget ért Kínában. A feljegyzéseket, tárgyakat, megsemmisítették, vagy megsemmisültek, csak kevés szűrődött ki a nyugati világba. Ezek között kell megemlíteni Zheng He térképeit és feljegyzéseit, amiknek alapján — minden valószínűség szerint — egy velencei térképész, Zuane Pizzigano, elkészítette az Atlanti Óceán nyugati (addig európaiak által még nem felfedezett) részeinek térképét, beleértve számos karibi szigetet. Ez a térkép minden bizonnyal Kolumbusz birtokában volt, amikor a térképen bejelölt szigeteket újra „felfedezte” a spanyol katolikus királyoknak, és a nyugati civilizációnak.

De mi köze van mindezeknek a konkrét témánknak? Három tételt, három a témánk számára fontos következtetést szeretnék levonni, illetve megismételni. Az első, hogy a tudománynak a tudományos felfedezéseknek, az idő perspektívájából nézve elmosódnak a határai, a tudomány globális, az „egy tudományos igazság” az egyetemes emberi civilizáció része. A második tétel úgy szól, hogy a tudomány fejlődése során, rövidebb időtartamú távlatokból nézve a fejlődés egyenlőtlen. Vannak időszakok a civilizációk fejlődésében, amikor ezek globálisan vezető szerepet játszanak. A tudomány virágzik, terjedésében a virágzó kultúrájú hatalom legtöbbször mint donor funkcionál. A többi, kevésbé fejlett civilizáció a tudományos folyamatban a fogadó, az akceptor szerepét tölti be. Globális tudomány, domináns donor és befogadó akceptor hatalmak térben és időben egyenlőtlen folyamat jellemzik a tudományos fejlődést. A harmadik fontos megállapítás pedig az, hogy az emberi-társadalmi környezet megteremti a nagy felfedezésekhez a peremfeltételeket, a felfedezéseket azonban egyének teszik. Az individuum, ha kedvező a környezet, kibontakozik, alkot, szárnyal és a szelleme felfedez, tudományt csinál.

A társadalmi-kulturális környezet és a tudományos-technikai színvonal intim módon összekapcsolódik egymással olyannyira, hogy a korokat, amikben az ember élt, anyagtudományi szempontból elnevezhetjük a korra jellemző anyagokról is.⁵

10,000 évvel Krisztus előtről indulunk. Az ismert anyagok a fa, állati bőrök, kő, agyag, szalma, stb. lényegében mind természetes anyagok. 12,000 év alatt a kőkorszakból a bronz, vas, és egyéb korszakokon át eljutunk a titánból készült, ultrakönnnyű karóráig, a szálerősítéses kompozit repülőgépig, a polimer óriásmolekulákból húzott, szupererős horgászszinórig, a világító műanyagból készült mobil telefonkijelzőig. Korunk az anyagoknak szinte elképzelhetetlen sokaságával szövi át életünket. A technológiai anyagok fejlődését egyszerűsített időszakban összefoglalva a globális változások és a fő anyagtípusok relatív fontossági súlya világossá válik (a kőkorszaktól a számítógép vezérelte információs társadalomig). Ez az összehasonlítás a technológia globális szerepét, az anyagok hozzáférhetőségének, elérhetőségének a humán társadalomban betöltött meghatározó szerepét illusztrálja mint a társadalmi-gazdasági fejlődés szükséges feltételét (az elosztástól természetesen teljesen függetlenül).

A hozzáférhető anyagok és anyagtechnológiák elképzelhetetlenül széles köre mellett természetesen számos más, az anyagtudományba közvetlenül nem besorolható tudományos vívmány jellemzi a harmadik évezred első esztendeit jó és rossz értelemben egyaránt. Ha ezeket, ezeknek az alapjait nem értjük meg, az idő és a kor elszalad mellettünk, kiesünk a lényeges áramlatokból, nem tudjuk befolyásolni a dolgok menetét, manipulálhatókká és dogmatikussá válunk, ki leszünk szolgáltatva a politikai önkénynek és primitívségnek.

Gondoljuk csak meg, hogy 2005-ben:

- A világháló (internet) átszövi életünket, nem tudunk megenni nélküle, de bizonyos értelemben a sátáni szorításában is vergődünk, manipulálva vagyunk. A világháló a gazdasági élet, a mindennapok működésének, a kommunikációnak a meghatározó alapjává vált. Ugyanakkor ki vagyunk szolgáltatva a monopolhelyzetben levő internet számítógépes technológiáknak. Még soha nem volt az emberiség történelmében egy olyan globális technológia, amitől az emberi civilizáció megléte és működése olyan mértékben függött volna, mint a világhálótól (és az ezzel kapcsolatos félvezetőtechnológiáktól, amik jelenleg egyetlen folyamaton, az optikai projekciós maratásos litográfián alapulnak).

⁵ Michael F. Ashby, Materials Selection in Mechanical Design, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1999.

- Mindenfajta információhoz való hozzáférhetőség azonnali, a korlátok nélküli keresés automatikus. Míg egy-két évtizede az információhoz fáradságosan lehetett hozzájutni, ma nem a hozzájutás a probléma, hanem az információ megsűrűsítése, válogatása. Ez teljesen új problémákat vet fel minden téren. Az információhalmazban például el kell igazodni, ami tárgyi tudást feltételez.
- Mobil telefonon beszélünk egymással korlátozás nélkül, gyakorlatilag bárhol is vagyunk a Földön, műholdas láncok közvetítésével. Tavaly Afrikából oroszánbörgést küldtem a szavannákról át budapesti édesanyámnak telefonon.
- Úgynevezett GPS készülékek segítségével, szintén műholdas láncokon keresztül, bárhol is vagyunk, meg tudjuk határozni a földrajzi szélességet és hosszúságot olyan pontossággal, hogy autónkba navigációs rendszereket lehet beépíteni, amik arra is képesek, hogy megmondják, hogy esetenként egy adott utca job- vagy baloldalán vagyunk-e.
- A digitális fényképezés, annak minden előnyével és hátrányával, rohamosan terjed és amatőr használatban jörszerével évek alatt kiszorította az analóg film fényképezést. A megfelelő vizuális információt (képeket) a szöveghez hasonlóan korlátozás nélkül továbbíthatjuk a világhálón, illetve digitális telefonon.
- Az emberiség megtette az első lépéseket egy Mars űrutazás megvalósításához. Hogy mikor megy ember a Marsra, lényegében finánciális kérdéssé vált.
- Az egészségügy polarizálódik, és a világ fejlettebb részeiben hallatlanul meghosszabbította az emberéletet. A kémiai gyógyszerkutatáson alapuló eredmények és a fejlett orvosi eszközök használata életünket a betegséggőgyítástól (gondolok például a szívbetegekre) a személyes szféráig és a nemi élet szabályozásáig (Viagra) átszövik. A reklámok, mint Orwell 1984-ében, azt sugallják: dobjunk csak be egy kék, paralellogramma alakú tablettát lefekvés előtt!
- DNS molekulák hordozzák az összes információt ami a húsz aminosav kombinációját meghatározza az élőlények szervezetét alapvetően felépítő fehérjékben. A biokémikusok a XXI. század elejére megfejtették az emberi öröklődéssel kapcsolatos információt hordozó gének (human genome) teljes szekezetét.
- A biológiai, biokémiai tudást a mindennapok technológiáiban is alkalmazzuk. A génmanipuláció (genetic engineering) a laikusokban a tudás és megértés hiánya miatt misztikus félelmet kelt, és irracionális ellenreakciókat vált ki. A génmanipuláció segítségével átütő sikereket ért el a biotechnológia olyan molekulák génmanipulált baktériumok általi biológiai, kontrollált szintézisével úgynevezett baktérium-üzemekben, mint az inzulin. Hihetetlenül komplex rendszerekkel van dolgunk, a molekula- és anyagszerkezet különböző dimenzióiban. A biológiai makromolekulák hierarchikus rendbe szerveződnek, az élő anyagban végbemenő kémiai folyamatok szigorú 1:1 relációban, egzaktul mennek végbe. A géntechnológia a biológiai szintetikus (enzimatis) folyamatok egy részét sikerrel kiszakította, függetlenítette az élő világtól. Az eredmény hogy mesterséges körülmények közepette, akaratunk szerint tudunk számos kémiai (szintetikus) folyamatot, reakciót végrehajtani, amik eddig csak természetben mentek végbe. Meg kell említeni, hogy mint minden forradalmian új felfedezés esetén várható, új, néha súlyos, de alapjaiban megoldható problémák léptek fel a géntechnológiai termékekkel kapcsolatban is, mint például kis százaléokban allergikus reakciók, amiknek megértése és leküzdése további kutatást igényel.
- Számos emberi szövet, szervrész szintetikus úton létrehozható, reprodukálható (a „tissue engineering”, vagy szabadon fordítva emberi szövetszabászat segítségével). Eljutottunk az emberi test alkotóelemeinek tudatos kontrolljái és méretre szabott „előállításáig”.
- Az anyagot atomi-molekuláris szintről kiindulva, az egyes atomok-molekulák közvetlen észlelésével, és az atomok térbeli helyzetének megváltoztatásával, szigorúan szabályozott módon tudjuk manipulálni a nanotechnológia módszereinek, eszközeinek segítségével. Ha például nagyon híg, kis pohárnyi oldatban feloldott fluoreszkáló molekulákat egy meghatározott hullámhosszú fényvel megvilágítunk, az egész oldat fuoreszkál, egy a megvilágító fénynél nagyobb hullámhosszon sugárzó fényt emittálva. A nanotechnológia eszközeinek segítségével viszont egyedi, izolált molekulák fényemisszióját követhetjük. Ha elképzeljük, hogy a fluoreszkáló molekulák annyian vannak egy közönséges kis pohár oldatban, mint ahány mákszem be tudunk ömleszteni egy nagy családi házba pincétől a padlásig, akkor a nanotechnológia segítségével ebből egyetlen egy mákszemnyi molekula viselkedését vizsgálhatjuk.

A XX. század utolsó évtizedeiben élt az emberi civilizáció során valaha dolgozott összes tudósok 90 százaléka, a természettudomány és technika vívmányai fejlődésének felezési ideje pedig tíz évre csökkent. Ezt állapította meg az ún. Auger jelentés⁶ a múlt század hatvanas éveiben, erről cikkezett Marx György

⁶ Pierre Auger, Current Trends in Scientific Research, Unesco, Paris, 1961, pp. 224-225: The Auger Report.

professzor⁷ a magyar pártállam idején, folyamatosan fenntartva a figyelmet a tudományos-technikai oktatás, és ezen belül az alapkutatás vonatkozásában. A tudományos-technikai fejlődés duplázódási idejének sebessége a nyugati világban jóval felülmúlja a gazdaság 30-40-éves duplázódási idejét. Az idő tovább gyorsul, manapság elsősorban annak az említett óriási fejlődésnek köszönhetően, ami az információ management, hozzáférhetőség, és az eszközök fejlődése során az utóbbi években végbement. A proletárdiktatúra rendszereinek bukása után lényegében lehulltak a korlátok, az információ mindnyájunk számára hozzáférhetővé vált. Élünk-e azonban ezzel az információval, kezd-e, tud-e valamit kezdeni az átlagember mindazzal, amihez hozzáférhet, amit beleszokolnak a médiumok?

Újabb, ezúttal provokáló, tézist szeretnék kimondani: az iskolázottság szintjétől függetlenül a természettudományos-technikai ismeretek az átlagember (és a magas képzettségű, de nem „szakmabeliek”) számára tipikusan gyerekcipőben járnak, számos esetben egyáltalán nem léteznek. Ezt az alacsony ismeretszintet összehasonlítva egy természettudományos végzettségű átlagos egyén humán ismereteivel azt mondhatjuk, hogy a kép még zavaróbb: amíg mindnyájunknak van általános humán műveltsége, addig sokunknak a tudományos-technikai műveltsége elégtelen. A tudományos-technikai szférában tapasztalható mértékű gyorsuló idő ezt a feszültséget csak tovább növeli. Mindnyájan gyakoroljuk azonban demokratikus jogainkat, így választójogunkat és döntési jogainkat (közvetve és közvetlenül) olyan problémákban és kérdésekben, ahol döntést ismeretek, és az elének tárt szempontok ezen ismeretek alapján történő kritikus ítélete nélkül csak komolytalanul, demagóg és zsigeri módon lehet gyakorolni. Márpedig ilyen döntésekre a XXI. század elején egyre gyakrabban van szükség. Anyagi kérdés, hogy milyen társadalmi döntéseket hozunk a technológiák megvalósításának sorrendiségében. Választani kell: egyszerre és párhuzamosan az emberiség képtelen űrhajósokat küldeni a Marsra, 20 évvel meghosszabbítani az emberi várható átlagéletkort, biztosítani az ehhez szükséges anyagi hátteret, megoldani az energiaproblémákat úgy, hogy mindenkinek tessenék (például az atomenergia jelenlegi teljesen felelőtlen mellőzésének újraértékelésével, számos ország vonatkozásában), és a többi. A tudományos-technológiai döntéseket egyre gyakrabban arrogáns politikusok manipulálják, akiket a rövid távú problémakezelés sokkal jobban befolyásol, mint a hosszabb távú, stratégiai érdekek. A feszültséget csak növeli, hogy ezek a politikusok gyakran ellentmondásos, problémáktól hemzsgő területeken tevékenykednek, például a környezetvédelemben, ahol könnyű a manipuláció, és sarlatánok működésének tág tér nyílik.

Az ismeretek azonban — mint megállapítottuk — hozzáférhetőek, és számos esetben közvetlenül rendelkezésünkre is állnak, hogy intelligens, értelmes és racionális döntéseket hozzunk életünk technológiai vonatkozásait is beleértve. A globális tudás hozzáférhető, globális kérdésekre pedig globális, és ezzel összhangban lévő nemzeti választ kell adnunk, a makro és a mikrokörnyezetben egymással harmóniában. A globálist hangsúlyoztam, de korábban megkockáztattam azt a kijelentést, hogy a globális tudás térben és időben egyenlőtlenül van eloszolva, a nemzeteket pedig globális donor és globális akceptor kategóriákba sorolhatjuk. Közbevetőleg meg kell említeni, hogy globális akceptorok nem feltétlenül a szegény országok, hiszen az USA, a világ leggazdagabb országa, lényegében még mindig akceptor a kutató tudósok felszívásán keresztül. Donorra az eredmények szempontjából válik, a globális, emberi tudás művelésének, terjesztésének vonatkozásában.

A globális szinten belül a nemzetállamok különböző súllyal járulhatnak hozzá a tudományos-technikai fejlődéshez. A megfelelő donor-akceptor arányt, és a tudásszintet, amennyiben egy illető nemzet komolyan veszi magát és függetlenül akar létezni, komolyan kell venni, állandóan megfigyelni és aktívan befolyásolni kell. Magyarország az egyetemes tudományos, technikai folyamatban sajátos helyzetet töltött be, erről és a sajátos helyzetet szerintem kiváló néhány okról szeretnék a következőkben beszélni.

Magyarország és a Kárpát-medence lakosai földrajzi helyzetükből adódóan, az európai fejlődés országútján mindig egy csomópontban, vagy annak közelében voltak. Kereszténység és pogányság, kelet és nyugat, kereszténység és iszlám, proletárdiktatúra és demokrácia, római és görög keleti vallás határán. A politikai, nagyhatalmi, gazdasági, kulturális és tudományos befolyások számos irányból jöttek. A latin nyelv használatának tévesztése után az ismereteket, a tudományos tényanyagot a kutatómunka során elődeink lefordították magyarra és tovább alakították, az újkorban magyar nyelven kommunikálva. A „marslakók”, ahogyan Amerikában Teller Edét, Kármán Tódort, Szilárd Leót, Wigner Jenőt, és Neumann Jánost nevezték, a legenda szerint sokszor (akárva-akaratlanul) a vita hevében egymással még televíziós interjúk során is néha magyarul vetettek oda egymásnak egy-egy mondatot. A magyar nyelv a maga rettenetes gazdagságával, másságával, sajátos logikára ösztönző befolyásával, és a részbeni elszigetelő hatásával (is) lényeges szerepet játszott, és játszik a mai napig, mind pozitív, mind negatív irányban a magyar tudományban. A XIX.-XX. században, a nagy újkori háborúk előtt az első számú európai nyelv a német volt, nem csoda hogy újkori tudományos kapcsolataink Ausztriával és Németországgal voltak a legszorosabbak.

⁷ Marx György, (a) Kimeríthetetlen anyag, Magvető, Budapest, 1969; (b) Jövőidőben, Magvető, Budapest, 1979.

A pártállam alatt az új generációk lényegében csak oroszul tudtak (helyesebben tanultak), a kapcsolatok megint predesztinálva voltak, Moszkva és a kelet-európai áldozat-csatlósok irányába. Az elmúlt másfél évtizedben Magyarország egy lázas nyelvtanulási folyamatnak és a nyelvtudás felértékelődésének a tanúja, de itt még sokat kell behozni ahhoz, hogy a kommunikációs képesség tényleg az elkívánt globális szinten mozogjon. Ugyanakkor a magyar nyelv logikája és szabatosága, és az a gondolkodásmód, ami a helyes használatához szükséges, véleményem szerint befolyásolja a tudományos gondolkodást is, mégpedig pozitív, kreatív irányba. Nehéz egyensúlyt találni, az érvek sora pro- és kontra még sokáig folytatható lenne. A magyar nyelv — tézisem szerint — hozzájárult ahhoz, hogy a magyar tudományos-technikai szellemi élet az ország méreteihez, anyagi lehetőségeihez képest az utolsó másfél évszázadban aránytalanul többet adott a nemzetközi tudománynak, mint amit kapott tőle. Magyarország az én listámon mint donor szerepel. Ha csupán csak a marslakókra tekintünk, mindegyikük — ahogy Teller Ede írja a „Huszedik Századi Utazás Tudományban és Politikában” című művében⁸, — a náciizmus térhódítása elől menekült Amerikába, és valamennyien (meghatározó) szerepet játszottak a huszedik század tudományos-műszaki fejlődésében. Teller Ede pedig még a századvég politikai folyamatában is meghatározóvá vált, amennyiben következetes antiszovjet álláspontjával, a hidrogén-bomba és a csillagok háborúja során betöltött szerepével egyike volt azon keveseknek, akik Ronald Reagan elnöksége alatt megnyerték a hidegháborút.⁹

Visszatérve a magyar vonatkozásokra, egy igen fontos kérdés az, hogy definiáljuk, ki is magyar. Én egy széles definíciót szeretnék alkalmazni, amennyiben magyarnak azokat tekintem, akik valamilyen módon meghatározó kapcsolatban álltak a magyar kultúrával, illetve születésük vagy származásuk révén részben, vagy egészben Magyarországhoz kötődtek (kötődnek). Ha a világszínpadon szerepet kapott magyar művelt réteget tekintjük, a sort Anonymussal (aki a párizsi egyetemen tanult) illetve Janus Pannoniussal (aki Padovában szerezte tudását) kell kezdjük. A Magyarországi reformáció és főleg az ellenreformáció alatt magyar diákoktól volt hangos Európa Leidentől Heidelbergig, számos diák a katolikus egyház elől keresett menedéket a nyugat toleránsabb régióiban. Bár az első magyarországi káptalani iskola Veszprémben már 1276-ban megnyílt, és Nagy Lajos király 1367-ben kapott jogot V. Orbán Avignonban székelő pápától a pécsi egyetem megnyitására, ugorunk kell az időben, ha a magyar nyelvű felsőfokú oktatás történetének kezdeteit firtatjuk. Az első magyar egyetemet, a mai ELTE elődjét, Pázmány Péter alapította Nagyszombatban 1635-ben. Volt többé-kevésbé európai szintű felsőoktatás tehát végig a középkor „sötét” évszázadaiban is Magyarországon, de az igazán nagy elmék, akiknek alkotásai a világ kultúrtörténetének lapjaira tartoznak, a XVIII. században tűnnek fel. Magyarországon a tudományos fellendülés évszázadai a XVII. és a XVIII. A bölcselek, filozófusok után elsősorban meg kell említsük azokat, akik a tudást — mint Pitagorasz — számokkal öntötték formába, alkotásukkal megalapozva a magyar matematikai iskola világszerte máig ható donor jellegét, élenjáró szerepét. Bolyai Farkas és fia, Bolyai János a XVIII. században jutottak el az akkori matematika csúcsára, az előd Segner János András XVII. század második felében megkezdett munkáját folytatva.¹⁰ Eszmefuttatásokban, tanulmányokban gyakran esik szó arról, hogy miért nem a Bolyaiaknak tulajdonítják az elsőséget a forradalmi, nem euklideszi geometria megalkotásával kapcsolatban. A mérnök „Appendix” Erdélyben jelent meg, így tehát már eleve nem volt várható hogy a világ tudományos elitje tudomást szerez a tartalmáról. Témánk számára viszont alapvetően fontos, hogy alkotásuk megteremtette a magyar matematika, a magyar matematikai iskola, ezen nemzeti „házi tudományunk” alapjait, jöhet a Bolyaiak munkájának igazi nagyságát, jelentőségét csak a XIX. századra értékelték meg Magyarországon is. Matematika, az összefüggések kvantitatív leírása nélkül, mint Pitagoraszról már megtanulhattuk, nincs se tudomány se technika, se természetfilozófia.

Az utódok enciklopédikus felsorolása helyett csak néhány nevet szeretnék kiragadni, a magyar matematikus világnagyságok nemzetközi képviselői közül, úgymint Kármán Tódor, vagy a számológépek „atyjának” tartott Neumann János aki mellesleg a kvantummechanika matematikai alapjait is kidolgozta, illetve a Magyarországon aktív Riesz Frigyes, Kürschák József, Fejér Lipót, Szőkefalvi-Nagy Béla, Riesz Frigyes, Rényi Alfréd, és sokan mások. Érdekes megemlíteni, hogy mind Kármán, mind Neumann, kísérleti tudományos munkát is végeztek, amihez az eszközök nem álltak rendelkezésre a korabeli Magyarországon, így kísérleteiket külföldön kellett végrehajtaniuk. A Magyarországon maradt aktív matematikusok kell kapják az elismerést a magyar matematika oktatás világszinten való kifejlesztéséért, illetve a színvonal megtartásáért. A magyar matematikai kutatás és az egzakt természettudományos-technikai kultúra fontos bázisa volt a középiskolai oktatás és tehetséggondozás. A középiskolai oktatás 1899-ig a Trefort-féle tanterv szerint folyt, majd a hazai világnagyságok széles látókörű, ragyogó matematika képzési programokat hívtak életre és ápolták. (A szerző csak sóhajtan tud, ha a jelenlegi zűrzavaros helyzetre, a középiskolai oktatás magyarországi, jelenleg végbemenő szétrombolására gondol.) Az oktatás mellett azonban más

⁸ Teller Ede, Huszedik Századi Utazás Tudományban és Politikában, Huszedik Századi Intézet, 2002.

⁹ Mikes International (http://www.federatio.org/Mikes_International_0403.pdf), III. évf. 4. szám, Vancsó J. Gyula, Aki Megnyerte a Hidegháborút: In Memoriam Teller Ede 1908-2003. Nekrológ és Tanulságok.

¹⁰ <http://www.bolyaitestamentum.hu/>

kezdeményezések is alapvetően hozzájárultak a fiatal generációk világszintű képzéséhez. Oláh Vera írja a Természet Világa 1998. évi III. Különszámában: „A 19–20. századi matematika történetében sok magyar matematikus nevével találkozhatunk. Érdekes, hogy ... (a vezető tudósok) mindegyike diákkorában matematika-, esetleg fizikafeladatokat oldott meg és küldött be rendszeresen egy folyóiratnak, amelynek neve Középiskolai Matematikai Lapok, illetve Középiskolai Matematikai és Fizikai Lapok volt. Az Arany Dániel által alapított folyóirat első, úgynevezett mutatószámára 1893-ban jelent meg. Mindkét világháború miatt néhány évre megszűnt, és mindkettő után akadt, aki újraélesztette.” Magam is emlékszem reáltanodai középiskolás koromból a határidő előtti napok lázas MatLap problémamegoldásaira, és a határidő napján, nem sokkal éjfél előtt (a leadást mindig a postabélyegző dátumától számították) a Nyugati Pályaudvar-i vagy a Petőfi Sándor utcai postahivatalhoz havi rendszerességgel tett „zarándokútjaimra”. A Középiskolai Matematikai Lapokhoz járultak (járulnak) még hozzá a Középiskolai Tanulmányi Versenyek, Diákolimpiák, és a sok hasonló, közteljes curriculumon kívüli aktivitás.

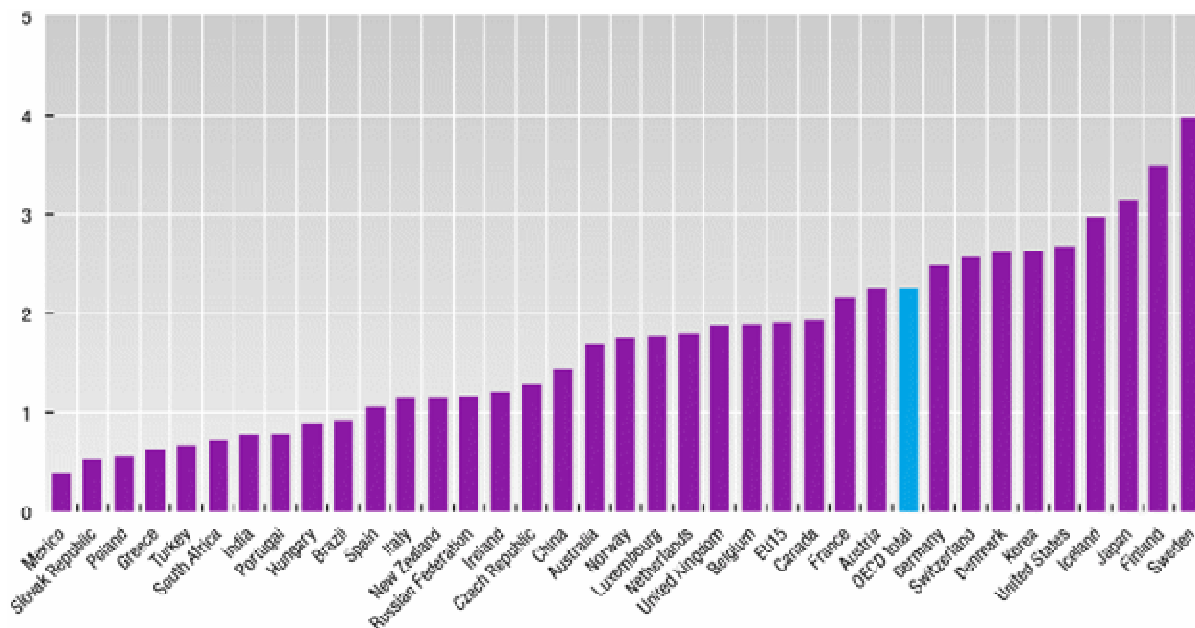
A kiegyezés után Magyarországon, illetve a monarchia országaiban, példa nélküli gazdasági és kulturális fejlődés vette kezdetét. Származás, nemzetiség lényegében nem volt akadály a felemelkedés útjában. Az igazi tehetségek, vagyoni helyzetől gyakorlatilag függetlenül, kibontakozhattak. A történelmi Magyarországon száz körüli, színvonalában a Budapesti Fasori Gimnáziumhoz hasonló intézmény működött, bár a világnagyságok életrajzaiban leginkább csak a Fasori Gimnázium kap helyet. Ennek a ragyogó oktatási intézményrendszernek az alapjait elsősorban Eötvös József úttörő ötleteire, a nyugati országokból átvett „jó” elemeknek a magyarral való sikeres ötvözésére, illetve Kármán Mór (Kármán Tódor édesapja) munkájára vezettük vissza. A Magyar Természettudományi Társulat nemkülönben fontos szerepet játszott a tudományos kultúra elterjesztésében, a tudósok munkájának megbecsülésében. Könyvespolcomon katonás rendben sorakoznak a Magyar Királyi Természettudományi Társulat Természettudományi Könyvkiadó Vállalatának kötetei, melyek az 1872-ben történő megjelenésüktől a huszadik század közepéig az iskolázott, de nem szakember számára a természettudomány mindenkori csúcseredményeit magyarországi és nemzetközi vezető tudósok által írt könyvekben, magyarul mutatják be. Csak felsőfokon tudok beszélni erről a sorozatról, amit mind előfizetők, mind egyedi vásárlók kézhez kaphattak. Magas szintű középfokú és egyetemi oktatás, ismeretterjesztés, hivatásos társulatok (természetesen az Akadémiával az élen), a tudás megbecsülése és felhasználása igazi tudományos paradicsomot teremtettek. A társadalmi, de a politikai közeg is kedvező volt a tudomány számára. Fontos ezen belül még egyszer kitérni a jog előtti egyenlőség kérdésére. A tudományban magas százalékban jelen lévő zsidó származásuk aránya nem véletlen: a már az 1849. évben meghozott, egyenjogúságról (a zsidó származásuk teljes emancipációjáról) kimondott törvény a kiegyezés korában lépett hatályba hatalmas szellemi energiákat felszabadítva. Volt tehát egy közeg, egy iskolarendszer, egy fellendülő gazdaság, egy mikroklima (Magyarország), példatlan jogi egyenlőség, és meg szeretném kockáztatni, hogy jó emberanyag a Kárpát-medencében (génjeiben számos elemet ötvözve), amire lehetett építeni. Ezen túlmenően volt ipari közeg, technológiai fejlődés, a tudásnak volt felvevő piaca. Az eredményt ismerjük, és büszkéek is vagyunk rá, nevezetesen arra, ha a magyar Nobel díjasok (magyar a korábbi definíció szerint értendő) listájára gondolunk.¹¹ A Nobel díjat 1901 óta ítélik oda a kémiában, fizikában, fiziológiai (illetve orvos) tudományban, közgazdaságtanban (1968 óta) illetve a béke elősegítésében játszott kiemelkedő munkásságért. 1905 és 1994 között (a közgazdasági, irodalmi és béke-díjakat itt nem számítva) 10 magyart ért ez a megtiszteltetés. Bár tartozok a felsorolásoktól, ezúttal említtem a neveket is: Lénárd Fülöp (1905, fizika), Bárány Róbert (1914, orvosi), Zsigmondy Richárd (1925, kémia), Szent-Györgyi Albert (1937, orvosi), Hevesy György (1943, kémia), Békésy György (1961, orvosi), Wigner Jenő (1963, fizika), Gábor Dénes (1971, fizika), Polányi, John C. (1986, kémia), Oláh György (1994, kémia). Önkényes egy ilyen listát kiragadni a nagy alkotók köréből, ezért is adtam az előadásomnak a „szemelvények” címet. Ezen a helyen szeretném azonban megemlíteni, hogy magyar tudósok, magyar mérnökök, a magyar ipar és technika legjelesebb képviselőiből, az életükből vett szemelvényekről, alkotásukról hozzáférhető egy remek könyv a Ganz Millenáris Park Álmodói, Világraszóló Magyarok címmel.¹² A két kötetben álmokról és tettekről olvashatunk, szívdobogató sikerekről, az akarat, tehetség és elme diadaláról, de sokszor a balsikerekről is ragyogó példákat. Alkotókról szólva legvégül egy eddig meg nem említett prominens nevet szeretnék a Nobel díjasok listához hozzáadni, Eötvös Lórándét, aki feltétlenül Nobel díj minőségű és hatása munkát végzett. A magyar Nobel díjasok közül mindössze egyetlen tudós, Szent-Györgyi Albert vette át a díjat Magyarországról utazván Stockholmba, az összes többi más országban érte el pályája csúcsát. Visszaköszönt a tétel: Magyarország a tudományban donor ország, mind a mai napig.

Jómagam is a donáltak közé tartozom, mint alany. Eredetileg kísérleti fizikus, később anyagkémiai és nanotechnológiával foglalkozó természetbúvár létemre, munkámat 1983 óta először Svájcban, majd

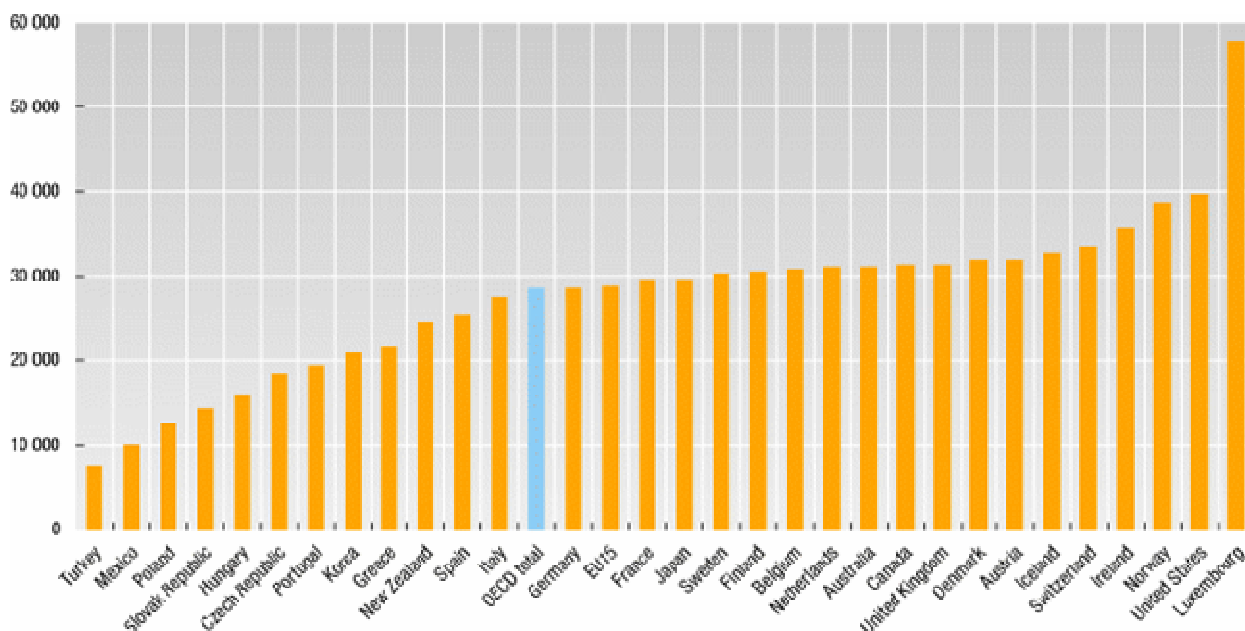
¹¹ <http://www.kfki.hu/~cheminfo/hun/teazo/nobel/nobeldij.html>

¹² Álmodói, Világraszóló Magyarok, 2001-2002, Ganz Millenáris Park; Szerkesztők: Eleőd Ákos, Szegő György, Millenáris Kht., ISBN 9632026969.

Torontóban, jelenleg Enschedében (Hollandia), kis részben Singapore-ban végezve. A térképen a cikk-cakk életutam kontinenseket, különböző világokat hidal át. Bár a kezdetben a szellemi és politikai szabadság gondolkodást és alkotást megbénító hiánya a pártidiktatórikus Magyarországon érzékenyen érintett, és Magyarországra való visszatérésemet lehetetlenné tette, legutóbbi költözködéseink háttere elsősorban tudománytámogatással kapcsolatos. Munkámban 30 fős tanszékelem teljes anyagi háttérét kell biztosítanom. A nanotechnológia nem olcsó ága a tudománynak, egy éves költségvetésem nagysága így mindenestől hozzávetőlegesen 3 millió Euró körül van, amit gyakorlatilag 80 százalékig magam kell előteremtsek versenypályázatok útján. A maradék húsz százalék az oktatásunk és szolgáltatásaink után kapott pénz, ami (többek között) a diákok és a leadott előadások számától függ. Kutatásunk eredményei nemzetközi tudományos közleményekben (évente átlagosan harminc), és évenkénti átlagban 30-40 nemzetközi tudományos előadásban vannak dokumentálva, illetve angol nyelvű doktori disszertációkban (évente átlagosan három-négy) vannak bemutatva. Természetesen kutatás és oktatás kéz a kézben, egyforma hangsúllyal van jelen. Egy doktori disszertáció — amit sokan csak a kutatás kategóriájába sorolnak — véleményem szerint az egyetemi képzés legmagasabb szintjének a terméke is, aminek vonatkozásában kutatás és oktatás nehezen elválasztható. A következő, nem kevésbé fontos területe a hasonsszörűek munkájának az egyetemi, nemzeti, és nemzetközi bizottságokban való aktív részvétel. Ehhez számos esetben aktív lektori, és szerkesztői munka járul hozzá, például egy tudományos folyóirat szerkesztősége (esetemben az Elsevier kiadó számára). Ambícióink nem nemzeti, hanem nemzetközies: a világ legjobbjaival mérjük magunkat. Ehhez közeg, támogatás, pénz szükséges. Utolsó gondolataim tehát a tudomány jelenlegi anyagi támogatásával foglalkoznak, amiket az alábbiakban a világhálóról átvett tanulságos táblázatok segítségével szemléltetek.

A kutatásra és fejlesztésre fordított összeg a nemzeti költségvetések százalékában, az egyes országok GDP-jére vonatkoztatva. Adatok: 2004, illetve a legutolsó nyilvánosságra hozott év.
(Forrás: <http://puck.sourceoecd.org/vl=2165789/cl=23/nw=1/rpsv/factbook/06-01-01-g01.htm>.)

Egy főre eső nemzeti jövedelem, US Dollárban, 2004-ben.

(Forrás: <http://puck.sourceoecd.org/v1=1869993/cl=21/nw=1/rpsv/factbook/02-01-01-g02.htm>)

A tudománytámogatásról alkotott helyes (abszolút) képhez a GDP százalékos táblázat mellé hozzá tartozik az egy főre eső nemzeti jövedelem is. Fel kell szoroznunk a GDP százalékokat az egy főre eső GDP-vel, hogy értelmes és összehasonlítható adatokat kapjunk. A fenti táblázatok alapján könnyű kiszámítani, mekkora összegeket költött fejenként egy adott ország a kutatás-fejlesztésre, abszolút értelemben. A bérek és fizetések ugyan lényegesen különbözhetnek az egyes országokban, de az eszközök költségei vonatkozásában a különbségek sokkal kisebbek, vagy elenyészőek. Tanulságos megállapítani, hogy a kutatás-fejlesztés százalékos támogatásában Magyarország Brazília és Portugália között helyezkedik el. Abszolút értelemben, egy főre vonatkoztatva, Magyarországon 2004-ben 140 \$, A Cseh Köztársaságban 236 \$, és Hollandiában 574 \$ összeget költöttek kutatásra és fejlesztésre. További következtetések levonása a fenti statisztikákból már nem erre a tanulmányra tartozik.

A technológiai vívmányok életünk részévé váltak, nélkülük vadember módjára élnénk, és gyorsan meg is halnánk. Ha lépést akarunk tartani a tudományos kihívásokkal, ha mint felelős polgárok aktívan részt kívánunk venni a tudományos-technológiai vonatkozású döntésekben, ha intelligens módon akarunk szavazni politikai kérdésekben, ha tudni akarjuk, miről szólnak a tudományos történetek 2006-ban, nincs más lehetőség, csak a tudás útja, ami csak nívós oktatási-kutatási rendszeren keresztül vezethet. Megettük az almát, bűnhődnünk kell érte. Isten így szólt az emberhez: „*Mivelhogy halgattál a te feleséged szavára, és ettél arról a fáról, a melyről azt parancsoltam, hogy ne egyél arról: Átkozott legyen a föld te miattad, fáradságos munkával élj belőle életednek minden napjaiban.*”

Balatonakarattyá 2005 — Hengelo 2006

Czigány Lóránt

A nyugati magyar irodalom mibenléte

— Avagy mire jó a nyugati magyar irodalom? Eszik-e vagy isszák? —

ELŐVERSENGÉS

Valamilyen ünnepség végén hallgatom a *Szózatot*. Szépen éneklük. Csak akkor rezzenek össze, amikor a második versszakban odaérnek, hogy „Itt élnek, halnak kell.” Egressy Béni dallama miatt két további szótagra van szükség a szövegben, ezért így éneklük: „Itt élnek, *élnek* halnak kell.” Régebben (de még ma is gyakran) inkább így egészítették ki a szöveget: „Itt élnek és *meg*halnak kell.” Ettől a hangsúlyozott formától mindig lúdbőrös lett a hátam. Különösen a forradalom alatt. Átéreztem, hogy itt meghalnom kell. Nem én vagyok az első, aki észrevette a toldásban rejlő szigorú erkölcsi kíváncsiságot, többször cikkeztek is erről, kimutatva, hogy helyesebb az ismétléses „élnek, élnek halnak kell” forma. Legutóbb például Deme László az *Édes Anyanyelvünkben* (1998/2) egyenesen gondolathamisításnak nevezi a hangsúlyáthelyezést.

Vörösmarty ezt a kozmikus pesszimista verset 1836-ban írta. Még nem tudhatott arról, hogy 1849-ben mennyien fognak külföldre menekülni, nemcsak a szabadságharc vezetői közül, hanem egyszerű honvédtisztek is, akik majd a saját bőrükön tapasztalják meg, hogy a nagyvilágban is kell, hogy legyen számukra hely, mert a szükség így hozta.

A *Szózat* szövege a bőrünk alá ivódott, ebből az „itt élnek, halnak kell”-ből nemzeti ideológiánk sarkalatos tétele lett. A territoriumcentrikus lojalitás elve. Az „Extra Hungariam non est vita” költői megfogalmazása. Ez visszhangzik majd száz évvel később, az erdélyi bevonulást ünneplő indulóban is, 1940-ben: „Édes Erdély itt vagyunk, érted élünk és halunk.” A territoriumcentrikus elv mindazonáltal hasznosítható maradt 1945 után is. Az új hatalom a már meglévő doktrínára építhetett, amikor a hazájukat elhagyókat, a megtorlás elől menekülőket kizárta a nemzet közösségéből.

Egressy Béni végigharcolta a szabadságharcot, a kápolnai csatában megsebesült és mint komáromi kapitány, szabad elvonulást kapott. De nem ment külföldre, és nemsokára, 1851-ben meghalt. A vers keletkezése, illetve megzenésítése idején még nem volt tömeges kiáramlás az országból. Az idegenben való hányattatás emlékének megmaradtak a gályarabságra ítélt protestáns lelkészek sanyarú sorsáról szóló híradások, és a Rákóczi-emigráció, amely az első külföldi magyar író, Mikes Kelemen, e kör névadó őse adta. Soha senki nem csodálkozott azon, hogy a legjobb magyar prózát a 18. században külföldön írták.

ELSŐ NEKIFUTÁS (VERTIKÁLIS)

A világosi fegyverletétel után viszont sok honvédtiszt és politikus külföldre menekült. Akadt köztük néhány par excellence író is, (Jósika Miklós vagy Kerényi Frigyes). Ez az emigráció gazdag memoir-irodalmat teremtett magyarul és más nyelveken (nagyrésztük mindmáig nincs lefordítva) és sokat tett a korabeli magyar irodalom megismertetéséért angol, német és francia nyelvterületen (Pulszky Ferenc és Teréz, Szabad Imre vagy Kertbeny Károly).

A kommun leverése után, 1919-ben, a kommunisták és a radikális baloldaliak egy része külföldre menekült. Előzőleg Magyarországon az 1910-es években művészeti forradalom zajlott le; a formabontással meginduló művészeti mozgalom a háború végére tetőzött, és a résztvevők nagy része (Kassák és köre) külföldre távozott. Bécsben, Párizsban és a weimari Németországban tevékenykedett tovább. Az emigráció radikálisabb része, a kommunisták, tovább ment, Moszkvába. Az ún. moszkoviták között számos szépíró (például: Gábor Andor, Illés Béla, Balázs Béla, vagy Lengyel József) és esztétizáló hajlamú ideológus (Lukács György vagy Révai József) tevékenykedett a moszkvai Kossuth Rádió és az *Új Hang* körül. Moszkvai emigrációjuk alatt intézményrendszerüket állami mecénatúra támogatta, még magyarnyelvű

könyvkiadásra is engedélyt kaptak, ám még minimális szellemi függetlenséggel sem rendelkeztek. 1945 után sokan hazatértek közülük és a szellemi életben vezető szerepre tettek szert. Munkásságukat kitüntető figyelemmel kísérte a hazai irodalomtörténet-írás, egy idő után még a nem moszkovita Kassák féle avantgárdot is befogadta az irodalmi tudat, mint a magyar irodalom peremjelenségét.

A baloldali emigrációkhoz csatlakozott a harmincas évek végén a faji megkülönböztetés elől menekülő írók serege (például: Fejtő Ferenc, Ignó Pál vagy Faludy György).

Újabb tömeges kivándorlás 1945 után következett be. A szovjet megszállás elől menekülők (például: Nyíró József, vagy Wass Albert) után, 1947-49 között a nem föltétlenül konzervatív, de antikommunista értelmiség számos tagja is elhagyta az országot (Márai Sándor, Zilahy Lajos, vagy Cs. Szabó László), a csalódott népi reformerekkel együtt. (Szabó Zoltán, Kovács Imre, vagy a fiatalabb Borbándi Gyula). Ez az emigráció teremtette meg a nyugati magyar irodalom embrionális intézményrendszerét. (Hollandiai Mikes Kelemen Kör, *Ahogy Lehet, Katolikus Szemle, Látóhatár, Új Magyar Út*, és számtalan tisztavirágéletű folyóirat, illetve értelmiségi tömörülés.)

Az 1956-os forradalmi emigráció értelmisége, melynek profilját a reformkommunisták képezték (például: Aczél Tamás, Kende Péter, Méray Tibor, Szász Béla), ám gerincét a többségükben majdnem teljesen politikai múlt nélküli, 18-24 év körüli fiatalok alkották, — akik nagyrésze Nyugaton lett magyar író, szemben egy kisebb részükkel, amelyek a befogadó ország nyelvén kezdett el írni, — *modus vivendi* keresésére kényszerült a korábbi emigrációval. Számarányukat tekintve ez az emigráció tartalmazta a legtöbb intellektuelt, s amint sikerült kapcsolatokat kiépíteni a kommunista hatalomátvétel elől kiáramlottakkal, 1956 után kialakulhatott a kiterjedt intézményrendszerrel rendelkező nyugati magyar irodalom. (Új intézmények például a Magyar Írók Szövetsége Külföldön, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Szepsi Csombor Kör vagy *Irodalmi Ujság, Nemzetőr* és a *Magyar Műhely*) Noha 1956 után is távoztak az országból intellektuelek politikai okokból, nagyrészüket megtalálta az utat a nyugati magyar irodalom műhelyeihez. A hazai szamizdát irodalom a nyolcvanas évek elejére kapcsolatokat teremt a nyugati magyar irodalom fórumaival (például *Magyar Füzetek*), melyek egyrésze kötelességének tekintette a hazai ún. „demokratikus ellenzék” munkatársainak rendszeres publikálását. Az 1989. évi rendszerváltozás következményeként a nyugati magyar irodalom műhelyei sorvadni kezdtek, megszűntek hangadó orgánumai, (például az *Új Látóhatár* vagy az *Irodalmi Ujság*); az írók többsége kétlaki életet él vagy legalább is gyakran látogat haza, és otthon publikál.

Ezzel az igencsak kurta áttekintéssel csupán a nyugati magyar irodalom fő vonulatait igyekeztem felvillantani, nem pedig a kivándorlók teljes spektrumát. A tömeges nem-politikai kivándorlás ugyanis a XIX. század hetvenes éveiben kezdődött egy jobb élet reményében, és főként az amerikai kontinensre irányult. Ezek a kivándorlók nem teremtettek par excellence irodalmat, noha voltak egyházi, művelődési és kölcsönösen segélyező egyesületei, illetve egyletei, és időszakai sajtójuk is kialakult, melyek némelyike hosszú időre életképesnek bizonyult (például *Amerikai Magyar Népszava*).

A politikai emigrációk irodalmát mindig is a teljesen egyértelmű szembenállás jellemezte az ország mindenkorai politikai berendezkedésével. Tehát 1849-ben a Bach-rezsimmel, 1919-ben az ellenforradalmi berendezkedéssel, 1945-ben, 1947-ben és 1956-ban a parancsuralmi rendszerrel. A territórumcentrikus magyar irodalmi tudat már a reformkorban véglegesítette az eltávozóakkal szembeni magatartást, az „itt élnek, halnod kell” doktrínájában (Vörösmarty, 1836) és ezt mindegyik rendszer magáévá tette a saját emigránsaival szemben.

MÁSODIK NEKIFUTÁS (HORIZONTÁLIS)

Amíg az azonos nyelvet beszélők többé-kevésbé zárt etnikumú, összefüggő területen élnek, az ott keletkezett irodalom így megfelel a nemzeti irodalom kritériumainak. Ha azonban az azonos nyelvet beszélők tömegesen külföldre kerülnek, s alkalmuk nyílik az irodalom keletkezéséhez elősegítő feltételrendszert teremteniük, akkor az így keletkező irodalom a nemzeti irodalom derivátuma, származéka lesz, tehát derivátum irodalom, azaz származék irodalom. (A derivátum szaknyelvi szó. A kémiában beszélünk például ópiumderivátumokról, de használja a szót a nyelvtudomány, illetve a tőzsdei szaknyelv is.)

A nagy nyugati nemzetek gazdasági okokra visszavezethető kirajzása nyomán a fenti modell szerint született meg az amerikai, az ausztrál vagy a latin-amerikai irodalom, ezek az angol, a spanyol vagy a portugál irodalom derivátumai, melyek a 20. században autochton irodalmakká lettek. Nem illeszkednek a modellbe a német derivátum irodalmak, (a svájci, osztrák, erdélyi szász) vagy a francia-centrikus vallon (bár a kanadai francia igen).

A XX. század közepére a nagy nemzeti irodalmak gyökeresen átalakultak, a nyelv elvesztette rendezőelvet jellegét, mert a gyarmati függésből felszabaduló népek a gyarmatosítók által rájuk erőszakolt nyelven (angol vagy francia) tettek hitet az európaiaktól eltérő örökségük sommázata (pl. a *negritude*) mellett. Másrészt megjelentek az európai kultúrától részben vagy egészen eltérő háttérrel rendelkező írók (például: a nyugat-indiai háttérrel rendelkező, de az angol irodalom korpuszába tartozó V. S. Naipul, vagy az indiai származású, muzulmán hátterű, Salman Rushdie. Ők a post-nemzeti irodalom jellegzetes személyiségei.)

A kelet-európai országokból is megtörtént a gazdasági kirajzás a XIX. század második felétől kezdve, azonban mégsem hoztak létre derivátum irodalmakat egyik etnikum esetében sem.

A kelet-európai nyelveken írt későbbi derivátum irodalmak közös jellemzője a politikai szembenállás a hazájukban uralkodó főhatalommal, mivel politikai okokból menekülők hozták létre intézményeit, de ugyanúgy jellemzi őket létjogosultságuk tagadása is az országhoz kötődő, egyedül legitimnek elismert „anyairodalmakban”. Kirekesztésük eszköztárában az első helyet mindig is a territóriumcentrikus elv foglalta el, mondván, hogy a területenkívüliségben hiányzik az autentikus irodalom feltételrendszere. Ez ugyanis kellően álcázza az áthidalhatatlan politikai ellentéteket.

Térjünk vissza a kirekesztés ideológiai gyökereihez a magyar irodalomban. Az „itt élned, halnod kell”, Vörösmarty által megfogalmazott doktrínához. A Világos utáni emigrációra Tompa Mihály mondta ki a végleges és egyetemes érvényű szentenciát, a súlyos erkölcsi vádat, elégikus hangvételű számonkérésben, bár csupán Kerényi Frigyeszt szólította meg a versben: „szülőhonod ... nehéz óráiban, rossz gyerek, elhagyád!”. Sokan, akik idézik, és ma már nem szükségszerűen tudják, hogy a szállóigévé vált mondat: „Szívet cseréljen az, aki hazát cserél” szintén ugyanebből a Tompa versből, a *Levél egy kibújdósott barátom utánból* (1851) való. A harmadik Tompa idézet szintén csak innen: „Hogy úgy kell tartanunk, mint aki már halott”, hiába visszhangozza a nem politikai szinten általánosító ítéletet megfogalmazó, francia szállóigét. (*Partir, c'est mourir en peu*). Tompa Mihály tehát véglegesítette a kibújdósottak kirekesztését, s ez az attitűd belerögződött a közgondolkodásba, illetve az irodalmi tudatba.

Ennek az extra Hungariam gondolatmenetnek logikus irodalmi vetülete szerint magyar irodalmat csak Magyarországon lehet írni.

Ha kipillantunk a magyar glóbusztól, például az angol irodalomba, azt látjuk, hogy a XX. századi jelentős angol írók közül sokan külföldön éltek. (Például Somerset Maugham és Graham Greene a Riviérán, Christopher Isherwood Berlinben, Auden egy osztrák faluban, Aldous Huxley Kaliforniában, illetve Robert Graves Mallorcán.) Ez a tény munkásságukat, olvasottságukat, vagy hazai recepciójukat nem befolyásolta.

Nálunk viszont az írók röghöz kötését az irodalom államosításának befejezése után (1951) a kommunista főhatalomnak azáltal sikerült maradéktalanul megvalósítania, hogy az írókkal szembeni államérdek, a föltétel nélküli lojalitás szerencsésen kötődött a (legalább) százéves múltra visszatekintő territóriumcentrikus irodalomszemlélethez, melynek kialakulásában a nemzeti irodalom legfőbb funkciójáról általánosan elfogadott nézet, nevezetesen az irodalom feladata, tartotta össze. Így tehát az állam iránti lojalitás szerencsétlenül összemosódott az etnikum iránti természetes lojalitással.

Látszólag ellentmond a territórikus szemléletnek a „proletár internacionalizmus eszméje”, de csak látszólag, mert az a szovjet főhatalom által előírt szolidaritást, tehát az összetartozás mítoszát kiterjeszti elsősorban az azonos ideológiai elkötelezettségű országok, a népi demokráciák felé. (Ez „eszme” pedig nem más mint a territóriumcentrikus elv formális kiterjesztése egy geográfiailag nagyobb entitásra.) Olyan absztrakciók, mint a „nemzetközi munkásosztály” csupán a szólamok szintjén léteztek. A „munkásosztály nemzetközi szolidaritásának” a doktrínája viszont lehetővé tette, hogy bizonyos haza nem tért moszkovita emigránsok más megítélés alá essenek, illetve más bánásmódban részesüljenek, mint a nyugatra menekültek.

Ez a megítélés természetesen csökkentett mértékben az ún. „amerikás” magyarokra is vonatkozott, hiszen azok nem a „létező szocializmus” elől vándoroltak ki. A Magyarok Világszövetsége ennek a szemléletnek a jegyében alakította kapcsolatait velük a „nyitás” kezdetéig, melyre a magyar kérdésnek az ENSZ napirendjéről való lekerülése adott alkalmat a kádári részleges amnesztia (1963) következtében. 1964-ben kezdődött tehát a „dialógus”, az 1945 utáni politikai emigrációval, azaz ekkor kezdődött a „nyitás” a nyugaton élő „disszidens” magyarok felé.

Összefoglalva: Az állam és etnikum iránti lojalitás ügyes összemosásával a kommunista főhatalom elérte, hogy az ország polgárai (egy rebellis kisebbségtől eltekintve) nemcsak tudomásul vették, hogy magyar író csak az lehet, aki lojális az idegen érdekeket kiszolgáló államhatalomhoz, hanem a kialakult hódoltsági mentalitás következtében ennek a véleménynek nolente volente hirdetői is lettek.

A KIREKESZTÉSTŐL A BEFOGADÁSIG

A rendszerváltozás előtti évek ki nem mondott, kirekesztő közvélekedését ironikusan és frappánsan összegezte Ferdinandy György, hogy ezek szerint a nyugati magyar irodalom, „keserű, meghasonlott pszichopata gyülekezeté”-ből áll (ÉS 2001/41).

Az 1989. évi rendszerváltozás után az a nézet, miszerint a magyar író csak Magyarországon lehet honos, illetve csak az ott élő író munkássága autochton; az önszántából geográfiailag más helyre került író művei nem tartoznak a magyar irodalom korpuszába (természetesen ezt nem vonatkoztatta a közvélekedés a Kárpát-medence más országaiban élő írókra, mivel azok nem önszántukból „kerültek” idegen államba, bár ki nem mondottan, mégis megkülönböztetik őket is, igaz, jóval kisebb mértékben) sok más, az irodalomra és a társadalomra vonatkozó beidegződés mellett a mai magyar társadalomban is tovább él, és akadályozza az egyetemes magyar irodalom kirekesztésektől mentes értelmezését.

Számtalan példát idézhetnék a területcentrikus szemlélet továbbéléséből eredő tudatformára. Szegedy-Maszák Mihály akadémikus, a jelenleg elfogadott és Harold Bloomtól eltanult irodalmi kánon (1994) egyik jeles hazai képviselője, mikor a magyar irodalom és irodalomtörténet soron következő fő feladatait vizsgálta igen gondolatébresztő módon az egyik Debreceni Irodalmi Napok alkalmával [*Merre tart az irodalom(tudomány) 1996.*] teljesen külön szót a nyugati magyar irodalomról: „A nyugati magyar irodalom szinte külön szakterületté vált, és egyáltalán nem bizonyos, hogy valaha is az egységes magyar irodalomtörténet szerves részévé alakulhat át. Meg nem történt hatást nehéz, vagy talán nem is lehet pótolni.”

A kivétel persze nem mindig erősíti a szabályt, néha a szabály érvényességét vonja kétségbe. Az emigráns Mikes 1758-ban írta utolsó levelét, és a levelek meglétéről csak 1794-ben, tehát majd negyven év múlva értesült az irodalmi közvélemény, amikor Kultsár István Szombathelyen kiadta a *Törökországi leveleket*, mégis az „egységes magyar irodalomtörténet szerves részévé” lett. Csáth Géza esete még kirívóbb. Halála után (1919) eltűnt az irodalmi tudatból, mindaddig még Illés Endre nem rehabilitálta (*A varázsló halála*, 1964). Igaz, mint zenekritikust, a szakmában mindig is számon tartották, és már Németh László hiányolta a szépíró jelenlétét (*Tanúban*, 1933). „Felfedezése” mégiscsak az Illés szerkesztette kötet után következett be, igazolva Schopenhauert, aki szerint minél később „fedeznek fel” egy szerzőt, munkássága annál inkább tekinthető időtállóknak.

Szegedy-Maszák megállapítása, sajnos, mégis indokoltnak tűnik: a múltat valóban nem lehet meg nem történné tenni. Ez még azoknak a doktriner ideológusoknak sem sikerült, akik „véggépp eltörölni” igyekeztek a nekik nem tetsző múltat. Azok a jeles nyugati magyar írók, akik a rendszerváltás előtt elhunytak és ezért nincsenek jelen az irodalmi életben (Például: Siklós István, Bakucz József, Keszei István, vagy Thinsz Géza) visszavonhatatlanul kihulltak az irodalmi tudatból. Nem tudom, hogy Csáth Gézához hasonló „felfedezésükre” van-e esély.

Szegedy-Maszákéhoz hasonló nézetet hangoztatott Pomogáts Béla is a Kossuth Klubban, 2002. május 28-án elhangzott előadásában (*Redszerváltás és irodalom*): „a nyugati magyar irodalom nem integrálódott igazán, a maga rangja szerint”, bár Pomogáts a nyugati magyar irodalom „rangját” nem vonja kétségbe.

Kibédi Varga Sándor külhoni akadémikus a nyugati magyar irodalom különleges értékeket teremtő szerepe mellett érvelt meggyőzően Ferenczi Andreának adott interjújában, nemrégiben és nem is először. Kibédi szerint a nyugati magyar irodalom dolga „megmutatni, hogy a magyar nyelv eszközei olyan világokra és valóságokra is kiterjeszthetők, amelyekről eddig ezen a nyelven beszélni nem lehetett.” (ÉS 49/1). „Keleti-magyarra” fordítva: a nyugati magyar író szabadon kalandozhatott felfedezésre váró tájakon, fűlélhetett a világűr neszeire, mert kidugta az orrát a bűzös belvizekkel ellepett hazai közegből, akkor, amikor a hazai író guzsbakötve ropt a kádártáncot. Kibédi értékelvű megközelítése a hazai kánon letéteményeseinek békaperspektívája miatt még ma sem talál nyitott fülekre. Kibédi persze jól látja azt is, hogy ezzel szemben az otthoni elvárás viszont a „hazafias közvetítő szerep”, a hazai irodalom közvetítése a befogadó ország felé. Erre alkalmas ugyanis az emigráns író, sőt, ez az erkölcsi kötelessége, ha már elhagyta hazáját.

Természetesen Szegedy-Maszák hűvösen távolságtartó vélekedésétől eltérő nézetek is helyet kapnak az irodalmi tudatban. Görömbei András például meg van győződve, hogy a nyugati magyar irodalom: „ha megszűnik... akkor is külön szín marad” az egyetemes magyar irodalom palettáján (*Az egymást erősítő sokféleség*, Kortárs, 1999/10).

Hogy a nyugati magyar irodalom megszűnőfélben van a rendszerváltozás óta, ehhez kétség nem férhet, hiszen egyszeri és megismételhetetlen jelenség volt, mely rendkívüli történelmi körülmények között és miatt jött létre.

Megszűnése nem is lenne baj mindaddig, amíg értékei beolvadnak az egyetemes magyar irodalom korpuszába. Erre mutatnak jelek, és mindaddig van remény a teljes integrálódásra, amíg véleményformáló és értékőrző irodalomtörténészek, mint például Monostori Imre (Keszthely, 2000. június 7), a nyugati magyar irodalom „beolvadásáról” beszélnek.

Mert akkor megszülethet az az értékőrző irodalmi nemzet, aminek létét Szabó Zoltán kérte számon a magyar írástudókon.

Ω

Tóth Miklós

Vallási horizontunk

*Isten! kit a bölcs lángesze fel nem ér,
Csak titkon érző lelke óhajtván sejt:
Léted világít, mint az élő
Nap, de szemünk bele nem tekinthet.*

Berzsenyi Dániel

A vallással foglalkoztunk már több írásunkban.¹ Azokra itt utalunk. Röviden szólva: a vallást mint emberi jelenséget tekintjük. Alapja az 'erő' és a 'hit'. A hit az Én és a Nem-Én összeolvadásának a reflexmomentuma, a magunknak, tudattartalmunknak a létben való elhelyezése ösztönös jele. A hit a 'van'. A lét számunkra mint az élet jelentésteljes erői egésze jelenik meg, amelyben magunkat fenn kell tartanunk és ki kell fejtenünk. Mi a kriticismus útját járjuk tudván, hogy csupán a magunk képeit ismerjük meg. Azokat rendezzük gondolkodásunk törvényei szerint fogalmi, eszmei, értékes, rendszeres egészbe. A lét egészéről, azaz az ismertről s a nem-ismertről, a megismerhetőről s a meg nem ismerhetőről — ideértve paranormális tapasztalatainkat is — mint egészről szükségképpen képet alkotunk magunknak. Abban magunkat elhelyezzük, fenntartjuk és kifejtjük tudatvilágunk tartalma és törvényei szerint. Az ember, mint az élet minden egyede, önmagát állítja, kifejti, transzcendálja, magát belealkotja környezetébe az azzal való 'összjátékban'. Ez emberi adottságunk, feladatunk, sorsunk. Tudatunk tartalma a maga rendje szerint nyitottan kifejlő egész. Jelentésvilágunk a tapasztalaton s a fogalmakon keresztül az eszmékben, értékvilágunk az élv- és a haszonértéken keresztül az önértékben teljeseedik ki. Érték az ember alkotó önkifejlésének a jele. Ez a szeretet szülőtte, amely alkotásunkat — ideértve embertársainkhoz való viszonyunkat is — előnti. Világunk a mi alkotásunk. A valóság erőteljes, értékes. Ennek tökélyét a lét teljességében a 'szent' szó fejezi ki. Erről a szent egészről (s mindenről, ami annak mint ilyennek a része) szükségképpen képet alkotunk magunknak, abban magunkat fenntartjuk s abba magunkat — az ímént használt kifejezéssel — belealkotjuk. Ezt jelképek útján tesszük. 'Erő győzött le minket': ez a vallás születésének a kezdete. A vallás a sors reflexe, életuraló jelképek rendszere.

Az emberi élet minden ízében vallásos. Ezt napjainkban különösen tudatosítanunk kell magunknak, mert — mivel a vallás fogalmát beidegződötten azonosítjuk bizonyos ismert, változó vallási formákkal — abban a hiszemben vagyunk, hogy a vallásos elemet ki lehet iktatni közösségi életünkből. Viszont csupán arról lehet szó, hogy bizonyos jelképeket másakkal cserélünk fel vagy igyekszünk felcserélni. Ha azonban a vallást olyan módon fogjuk fel, mint mi tesszük, akkor megértjük, hogy a vallásos gondolkodás és magatartás elől nem térhetünk ki, tudatosan vagy nem-tudatosan, mivel az életünk alapvető része.

A vallás a jelképek területe, a jelkép pedig a jelentés szelencéje, amelyben a tartalom a döntő. A kérdés az, hogy milyen erő-központ, milyen jelentés, milyen érték körül áll elő egy-egy vallásos hálózat s milyen módon kristályosodik ki a 'hívők' gondolatvilágában. Állam, nemzet, politikai párt, család, munkakör stb. stb. mind vallásos világ, amely hívői életét kitölti, beletagolja környezetébe világába, ily módon élteti, fenntartja, kibontakozásukat a lét egészében elősegíti a maga jelképrendszerével, rítusaival, értékrendjével, 'kódjával', az általa — azaz a hívők tudatában — felölelt valósággal. A kérdés az, hogy milyen erő-tapasztalat, milyen központi sors-jelentés, milyen értékvilág, milyen lét-élmény körül kristályosodik ki egy-egy vallásos rendszer, egy-egy személy, egy-egy vallásos közösség vallásvilága. A vallás mindig a megtapasztalt, létező

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör — Mikes International 2005. évi, 46. Tanulmányi Napok konferencián 'Vallási Perspektíváink. Magyar Küldetések' címmel tartott előadás átirat szövege. („NYUGATI MAGYAR SZELLEMLILÁG”; 2005. szeptember 8-11., Elspeet, Hollandia.).

¹ Tóth Miklós: *Intellectus quaerens fidem, Contemplatio Claudeopoliensis*, Kolozsvári Elmélkedés, Mikes International, I. évfolyam, 1. szám, 18. oldal és a Magyar Filozófiai Könyvtár VII kötetében, Fehér M. István és Veres Ildikó (szerk.): *Filozófia és teológia a magyar eszméletörténetben*, Miskolc 2003. 281. oldal, továbbá *uő.* A vallás(ok) jövője, Mikes International, IV. évfolyam, 3. szám, 7. oldal.

valóságban él, hat. Ha nincs benne üdvözítő erő, üres hüvellyé válik: 'A nagy Pán halott'. Ez azt jelenti, hogy a jelkép egzisztenciális jelentése, hatása meggyengült, vagy esetleg áttevődött más jelképre, amely mint kozmikus, azaz tudatunkban az egész életet betöltő erőcsatorna ezt az életet feladatát betölti. Vallásos jelképek ezen egzisztenciális funkciójának a gyengülése azonban nem szükségképpen jelenti azok eltűnését. Azok részei gondolkodásunknak, életmagatartásunknak. Nem tűnnek el, csak megváltoznak. Tartalmuk öltözik át részben vagy egészben más jelképekbe. Később gyakran visszajönnek, hogy élettelítő funkciójukat új helyzetekben végezzék tovább. Gondolatok nem halnak meg, csak néha elrejtőzködnek. Akinek van füle a hallásra, hallja.

*

Említettük az ember és minden élő egyed öntranszcendáló jellegét. *Az önállóságban és az ebből folyó öntranszcendálásban látjuk az élet megnyilatkozását annak minden területén.* Az önálló élet-egyed transzcendálja magát. Amint fent említettük, transzcendálja magát önmagán túl a lét egészébe, amelyről magának tudatvilága rendje és tartalma szerint képet alkot. Az számára gondolati, egzisztenciális valóság. Ennek az öntranszcendálásnak a formája az emberi alkotás is. Az ember önkifejlése az alkotásában nyilvánul meg, amelyért ő személyesen felelős. Az alkotó ember teremti életútját, sorsát az élet erőivel való küzdelmes összjátékban. Ez az életút, a történelem, tettek sorozata, alkotó tettek, melyek egymást követik s ily módon, minden megtorpanásuk és visszakapcsolásuk ellenére, madártávlatban szemlélve egyenes vonalban összetartoznak. Ennek eszmei jelentősége jut kifejezésre a keresztyénség eszkatológikus élet-szemléletében: az Utolsó Ítéletben és a Mennyei Jeruzsálem ideális képében. E gondolat jelenik meg Hegel Világsszellem-konceptiójában, annak a történelemben történő kifejlésében, amelyből többek közt a felvilágosodás és a 20. század egyik ismert vallása, a marxizmus is előállt. Ehhez az önállóságból előálló transzcendálás szükségszerűsége adja meg a kulcsot. Ennek következtében az ember sorsának a történelmi útján jár, a maga tetteiért felelős élete egészében. E felelősséget nem veszi le a válláról sem lélek-vándorlás sem a közösségben való feloldódás, hiszen azért is felelős mint annak alkotó része. Ez a felelősség az emberi léttel jár s így kozmikus felelősség, tragikus mint az emberi létezés maga, melyet csak a kozmikus kegyelem gondolata tehet elviselhetővé annak a számára, aki azt elfogadja. E felelősségnek a kritériuma az ember számára a maga emberi feladatának tiszta jelentés- és értékalkotó betöltése képességei maximális felhasználásával ily módon teljesítve emberi hivatását élete során, az ő lét-esélye folyamán. Ez a lét egészében rajta nyugvó 'szent' kötelesség, amely magára és egyben önmagán túl mutat: embertársaira, az egész teremtet világra, túl idő és tér korlátain. Embertársa és minden iránt az életben a szeretetet, azaz az alkotó szeretetnek kell az embert vezetnie. Egyrészt ő maga alkot s alkotása tárgyát beragyogja szíve szeretete, az emberi kreatív önkifejlés reflex-jele, míg társadalmi síkon embertársát mint az ő alkotását tekinti a 'szolgálat' értelmében azaz oly módon, hogy embertársa maga is ilyen önkifejtő és másoknak ezen lehetőséget nyújtó és nyújtani akaró ember legyen. Ez más mint az indiai gondolkodás szánalma mindennel s mindenkivel szemben, ami/aki a soha fel nem oldódó létben résztvesz, amely — a buddhizmusban következetesen átgondolva — a Nirvánában annak kioltásához vezet. Ez a keresztyénség alkotó jövőteremtő létmagatartása.

Ennek az alkotó szeretetnek, az emberi kifejlésnek a jövőre mindig nyitott vallásához nyitotta meg az utat a keresztyénség. Ez az a központi elem, amelyre abban ügyelnünk kell. Jelképrendszere a gyakorlatban különböző megjelenési formáin keresztül különböző módon adott arcot eme központi tartalomnak. Itt a tartalomra igyekszünk tekinteni, mint fentebb már mondtuk és arra a történelmi útra, amelyet megjár. Az pedig az emberi lélekben van lehorgonyozva, amelynek a jelképrendszerébe a mi kultúrvilágunkban ez a tartalom bele van építve, ámbátor természetesen időről-időre annak más és más elemei lépnek előtérbe. Ez az a zsinór, amelynek a mentén történelmünk alapvonala követhető. A keresztyénség megváltoztatja a világot 2000 év óta és szükségképpen megváltoztatja a jövőben is. Ebben a fejlődésben szükségszerűen megyünk tovább. Nem szabad belezárnunk magunkat egy-egy vallásos rendszerbe, mert annak a 'szitáján' keresztül kell látnunk s nyitott szemmel fel kell fedoznunk az azokban, azokon keresztül történő szellemi folyamatot, amelyet itt vázlatosan megpillantottunk.

A mai világunkban vallások harcában és egyben folyamatos szincretizmusokban élünk, erősebben mint valaha, mivel életünk ritmusa és kultúrvilágaink — azaz vallásvilágaink — érintkezése felgyorsult és erősebb lett mint az elmúlt évszázadok során. Ebben a fejlődési vonalat a keresztyénség értékvilága és egyenesvonalú jövőbe transzcendáló jellege adja meg. Ezt azonban fel kell ismernünk, észre kell vennünk a mindennapok jelenségei mögött, azokon keresztül. A történelem erői, amelyek lelkünkben hatnak, valamennyiünket tovább viszik egy nagy emberi egzisztenciális, azaz vallási áramlatban, annak a sodrásában. Ez mindenkit érint. A vallások közül egyik sem tudja ezt kikerülni, mert ez a szellem útja, amely a világpolitikán, háborúkon, tudományon és a mindennapi eseményeken stb. keresztül valósul meg, amint

mindíg is történt. Ehhez azonban nagy távlatokban kell gondolkodnunk s nem szabad megállnunk a meglévő jelenségeknél és kereteknél. Szemünket a szellemnek a törvényeire és tartalmára kell függeszteni, mégpedig abban a kozmikus összefüggésben, amelyben mindnyájan élünk, mert másképpen nem is élhetünk.

A fentiekben néhány általunk is további elmélkedésre szoruló gondolatot pendítettünk meg. Világos azonban, hogy ha nem vagyunk képesek az élethez mint egészhez közeledni, s abban az emberhez magához, ha abból nem vagyunk hajlandók kibontani azokat az emberi tudat-elemeket, amelyeken gondolatvilágunk nyugszik, akkor nem leszünk képesek megérteni, milyen problémákkal állunk szemben napjainkban egyéni és közösségi életünk vallási alapjainál. Ez létkérdés számunkra. A mult jelképei, útjai napjainkban nem rendelkeznek azzal az eleve biztos egzisztenciális jelentéssel, erővel mint a messzi multban, mivel vallási horizontunk kitágult. Ez mindig is így volt minden korszakban. Nekünk feladatunk előre tekinteni, nem a hátunk mögé. Nem elég szent könyvekre hivatkozni, hanem meg kell mondanunk, miért és mennyiben hivatkozunk azokra és feltenni a kérdést, hogy nem kell-e más 'szent' könyvekre hivatkozni. A megalapozásnak pedig tudatunk rendjéből kell származnia. Akkor talán eljutunk nagy kerülővel oda, ahol őseink is voltak, de mint a mi saját (újra való) felfedezésünkhöz. Ez a Re-formatio értelme, amelyet újra és újra végrehajtani kötelességünk. Ezen az úton remélünk tovább menni a jövőben. Akkor talán világos lesz számunkra, hogy a keresztyénség sokkal több mint napjainkban általában gondoljuk. A keresztyénség az egész emberiség vallásos útja, azaz egzisztenciális útja, az 'ecclesia invisibilis', a 'láthatatlan egyház' értelmében. Az itt leírtakból talán kiviláglik, hogy a világ országainak nem kell — sőt szerintünk nem is szabad — vallásilag 'semlegesnek' lenniük, hanem tudatosan és kifejezetten a keresztyénség útját kell követniük a fentiek értelmében, mert csak a keresztyénség helyezi el az embert a lét teljességében a maga aktív alkotó tette hívó és kötelező nyitott 'szent' szeretet-világában és semmi más. Akkor lesz olyan referencia-pontunk, amelyből nézve többek közt megvilágosodnak számunkra a nyugati és a nem-nyugati kultúrvilágok, politikai és gazdasági ideológiák stb. vallási útjai a maguk történelmi összefüggéseiben és derengeni kezd az a jövőben hosszú út, amely előttünk van, amelyen az emberiség különböző csoportjai a szellem belső szükségességéből egymáshoz fognak közeledni és együtt fognak tovább menni. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha a lényegre tekintünk és nem a jelenségekre. Hogy egyszer Pál apostollal szóljunk: „Nem a láthatókra nézünk, hanem a láthatatlanokra, mert a láthatók ideig valók, a láthatatlanok pedig örökkévalók” (II. Kor. 4:8).

*

Ezen az úton számunkra kiindulópont — de csak az — Böhm Károly és Málnási Bartók György bölcsellete. Itt nem 'egy vagy két filozófia a sok közül' áll előttünk, hanem egészen egyedülálló gondolkodók művei, melyek az ember emberi voltának a diagnózisai s melyeket általános emberi — s ezen belül magyar — kötelességünk tovább gondolni és tovább adni. Nem azért, mert ők tanították, hanem azért, mert írásaik felhasználásával általunk megpillantott általános emberi úton járhatunk, mert — előző cikkünk mottójával szólva —: Mindnyájan szentek vagyunk.

MAGYAR IRODALMI FIGYELŐ

Ferdinandy György

Gondolatok a hűségéről

*Az alábbi laudatio a Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2005. évi Tanulmányi Napok konferencián hangzott el, 2005. szeptember 10-én, amikor Ferdinandy György az **András Sándor** írói álnéven publikáló **Sándor András**nak ítélte oda a Kör 2005. évi **Irodalmi Figyelő** díját.*

András Sándor életútját nem kell most itt bemutatnom. Azt ma már minden, szellemi életünk iránt érdeklődő magyar olvasó ismeri. Mint sok nemzedéktársa, ő is 1956-ban szedte a nyakába a világot. Élt Németországban, Angliában, több amerikai egyetemen tanított.

Angol, német és magyar nyelven publikált filozófiai, irodalomelméleti és művészettörténeti munkákat. Negyvenéves tanári pályafutás után tért haza Magyarországra, amint erre megnyílt számára a lehetőség.

Itt, az országban kezdődött, közel a hetvenedik életévhez, életének minden valószínűség szerint legfontosabb és legeredményesebb korszaka. András Sándor azok közé a kevesek közé tartozik, akik hűen az 56-os nemzedék céljaihoz, nemcsak kétvállra fektették ezt a gigászi vadnyugatot, hanem, utána, volt erejük és elszántságuk hazavinni az óhazába a madárlátta kenyeret, és annak a népnek adni vissza a szót, amelytől azt kapták.

Még hozzá több műfajban, a magyarországi szellemi élet szerves részeként, színvonalas környezetben, hatásosan és eredményesen.

A hosszú, negyvenéves nyugati tanulmányút alig két-három angol tanulmánya és magyar verseskötete után, a kilencvenes évek második felétől úgyszólván minden évben jelenik meg Budapesten kötete. A magyar szellemi életben elfoglalt helye a hazai Vajda Mihályhoz és a londoni Czigány Lóránthoz hasonlóan az új nemzedékek tanítómestere szerepét jelölte ki e keményen és pontosan fogalmazó írástudónak, aki így vall magáról:

Olyan mindegy minek neveznek
Krisztusnak szögnek vagy keresztnek —
a három együtt vagyok.

Ennek az életútnak meggyőződésem szerint legfontosabb jellemzője a hűség. Hiszem, hogy a barátok és élettársak sokasága ebben is egyet fog velem érteni. Megismétlem, mert ez itten a lényeg: András Sándor azon kevesek közé tartozik, akik megvalósították az 1956-os nemzedék közös álmát: egy sikereiben gazdag életpálya után volt erejük arra, hogy hazatérjenek, és átadják tudásukat és tapasztalatukat.

Hadd folytassam ezt a laudációt az 1956 eszméihez való hűség illusztrálásával. Az *ASAK beadványa az ENSZ-hez*¹ a XX. századi magyar költészet egyik alapverse, amely az 56-os fiatalok kiáltványából mára egy egész ország hitvallása lett, így szól:

Én, András Sándor Autonóm Köztársaság
kérem, hogy vegyenek fel a hatalmak körébe,
mert megcsalt mind, ki eddig képviselt,
s én magamat akarom képviselni végre.
Faképnél hagytam minden hatalmi tömböt,

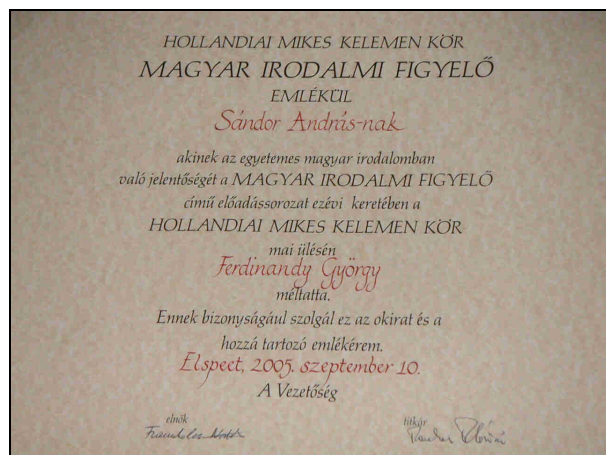
¹ A vers, a szerző több más versével egyetemben, megjelent a 'NYUGATI MAGYAR KÖLTŐK ANTOLÓGIÁJA, 1986' című versantológiában, amely megjelent elektronikusan a Mikes International kiadásában 2003-ban. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html. [Mikes International Szerk.]

mely harsogta, hogy életem érte boldogan adom,
és most jelentkezem: tömegbázis és ember,
vagyis a nagyok közt is legnagyobb hatalom.
A föld üres sakktábla, s nélkülem nincsen játék,
mert én vagyok mind a két támadó csapat:
e kuncogó világban önmagam ellensége,
aki elvetemülten a torkomon ragad.
Nekem nincs repülőm, se bombám, se rakétám,
se atomhajtott flottám, se távfegyverem:
csak hagyományos vágyakat tárol köztársaságom,
s tudom, ki nincs velem, nincs azért ellenem.
Elég volt, dühig untam, ne magyarázza senki
szurony-komolyan, hogy én mit akarok,
ezt vagy azt; megvallom, többnyire mind a kettőt,
az én lelkem nem mosták tisztára angyalok.
Keresem magamat, így él köztársaságom,
tévedni bátor és találgatni szabad.
Kérem, hogy vegyenek fel a hatalmak körébe,
s ha nem, rám a jövőben ne számítsanak.

A kiáltás, úgy érzem, nem volt hiábavaló. Visszhangja — ugye, hallják ? — ma is él bennünk, valamennyiünkben, akik — híven 1956-hoz — ma is Nagy Imre, a Forradalom miniszterelnöke törött szemüvegén át nézzük ezt a repedt nagyvilágot, amelyben élünk adatott.

A Mikes Kelemen Körnek a hősi idők óta tagja és résztvevője András Sándor, akit ma már senki se keres a ső-betű alatt az Irodalomtörténetek lexikonjaiban. Remélem, hogy a Magyar Irodalmi Figyelő díja ismét nyomatékosan fel fogja hívni rá a figyelmet.

Öröm és megtiszteltetés számomra, hogy az 2005-ös év díját András Sándor filozófus-költőnek adhatom.

A 2005. évi Magyar Irodalmi Figyelő díj
— diploma.

A 2005. évi Magyar Irodalmi Figyelő díj
— emlékérem.

'AZ ELTŰNT IDŐ NYOMÁBAN'

— NYUGATI MAGYAR LAP- ÉS KÖNYVKIADÓK —

A HOLLANDIAI MIKES KELEMEN KÖR és a MIKES INTERNATIONAL közös szervezésében a hollandiai Elspeetben 2005. szeptember 8-11. között megrendezett 46. Mikes Tanulmányi Napok alatt csütörtök este neves nyugati magyar lap- és könyvkiadók szerepeltek a műsorban, abból a célból, hogy életpályájukról, nyugati magyar lap- és könyvkiadói tevékenységükről beszámoljanak. A műsorban Molnár József, Püski Sándor és Szöllősy Árpád szerepelt. Sajnos mindhárom előadó kénytelen volt egészségi okok miatt lemondani a szereplést. A szervezők az utolsó pillanatban Borbándi Gyulát kérték fel, hogy tartson egy áttekintő előadást a nyugati magyar lap- és könyvkiadásról. Borbándi Gyula a felkérést elfogadta és egy gazdag áttekintést nyújtott a témáról. A többi előadó írását elküldte postán, vagy utalt már megjelent írására, amelyet felajánlott publikálásra. Az itt közölt összeállítás tehát a következő írásokat tartalmazza:

- ❖ Borbándi Gyula előadását, amelyet a Tanulmányi Napok alatt tartott meg.
- ❖ Molnár József két írását. Az első írás kiragadott részleteket tartalmaz egy készülő életrajzból, s a Látóhatár első éveiről szól. A második írás, az Aurora Könyvkiadóról, részlet a szerző *Egy emigráns könyvnyomtató keservei* című kötetéből (Argumentum Kiadó, Budapest, 2002.).
- ❖ Püski Sándor részéről részleteket közlünk a *Könyves sors — magyar sors* című önéletrajzi kötetéből, amely 2002-ben Budapesten a Püski Kiadó gondozásában jelent meg.
- ❖ Szöllősy Árpádtól az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem könyvkiadásáról az *Európa keresztútjain – Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 33 éve* (Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel-Budapest, 2003) című emlékkötetben megjelent írását közöljük. Ezt a témát kiegészítendő, ugyancsak ebből a kötetből közöljük Steinmann Judith és Gaál Enikő idevonatkozó írását.

Mikes International Szerk.

Borbándi Gyula

Nyugati magyar lap- és könyvkiadás

Ez előadás címéhez igazodva és az elmondandók tárgykörét pontosítva hadd említsem mindjárt előláróban, hogy az 1945 utáni nyugati magyar emigráció évtizedei alatt, emigránsok által írott, szerkesztett és kiadott könyvekről, folyóiratokról, lapokról kívánok áttekintést adni. Ennek időszerűsége az kölcsönöz, hogy hatvan évvel ezelőtt kezdődött a nyugati magyarság történetének a második világháború utáni fejezete és ezzel egyetemben annak a kezdete, amelyet közkeletű kifejezéssel nyugati magyar emigrációnak nevezünk.

Hadd tegyem hozzá mindjárt, hogy megítélésem szerint immár másfél évtized, tehát a kommunista rendszer bukása és a demokrácia hazai győzelme után, nem időszerű magunkról szólva az emigráció és emigráns elnevezést használni, hiszen egyfelől ma senki sem kényszerül emigrálni, vagyis politikai indítékokból a hazát elhagyni, másfelől a korábbi emigránsoknak ez a jellege is megszűnt azáltal, hogy a hazába minden további nélkül bármikor visszatérhetnek vagy azt bármikor meglátogathatják, hosszabb-rövidebb időre felkereshetik.

Az „emigráns” vagy „emigráció” szónak azonban nem mindenütt a világon azonos az értelme és tartalma. Amerikában például az angol „emigrate” ige és az „emigration” főnév nemcsak politikai háttérű emigrálást, emigrációt, hanem kivándorlást, egyik államból a másikba való áttelepedést is jelent. Így hát az amerikai magyarok minden aggály nélkül használhatják és használják az emigráció, emigráns elnevezést anélkül, hogy annak bármilyen politikai töltete lenne. Továbbra is élhetnek és élnek emigrációban, lehetnek emigránsok, jóllehet helyzetük és státuszuk semmivel sem más, mint a magukat mindinkább nyugati magyaroknak, nyugati magyarságnak nevező európai magyar honfitársaik.

Mondandóm elején a nyugat-európai magyar emigráció második világháború utáni, hatvan év előtti kezdetét említettem. 1945 nyarára gondolva az a körülmény tolu az emlékezetem előterébe, hogy akkor kezdődtek az első próbálkozások a nyugaton élő magyarok számbavételére és jelenlétének bizonyítására. Ebben és e stádiumban még olyanok is résztvettek, akik katonákként, kitelepítetteként vagy az oroszok elől menekülőkként még nem indultak vissza a háború végén ideiglenesen elhagyott hazába.

[Ezt hadd egészítsem ki, korántsem kérdésből, egy személyes emlékekkel. 1945 nyár elején sebesült katonaként egy thüringiai hadikórházban ápoltak. Onnan gyógyulófélben szabadultam. Nem kívánván amerikai hadifogolytáborba menni, a kórházból megszöktem és három társammal gyalog elindultunk dél majd a Duna mentén kelet, azaz haza felé. A szovjet zónahatáron azonban nem jutottunk át. Amerikai katonák visszavittek Passau mellé, a Waldwerkének nevezett iparvállalat területén berendezett menekülttáborba, amelyben már szép számban laktak magyarok, szerbek, horvátok, románok, ukránok, oroszok. E tábor egy sátrában született meg a tudommal első háború utáni nyugati magyar lap. „Hazafelé” volt a címe. Rajtam kívül még két társam írta, szerkesztette és gépelte, amolyan faliújság volt, egyetlen példánnyal, de olykor 12-14 lap terjedelemmel, a nagy ebédlőterem falára szögeztük ki és láthatóan sok olvasója akadt. Naponta jelent meg. Hárman gépeltük egy tábori ismerősünk írógépén. Volt, hogy éjjelig tartott a gépelés, mert a lap friss kívánt lenni. Forrásaink az amerikai katonáknak készült Stars and Stripes nevű napilap, az AFN amerikai katonai rádió és alkalmanként az osztrák rádió hírműsorai voltak. Időnként magyar vonatkozású híreket és cikkeket is közöltünk. Mindennek akkor lett vége, amikor 1945 augusztusának második felében a hazatérni kívánókat az amerikaiak kivitték a zónahatárra. Áadtak minket az oroszoknak, akik nem törődtek velünk, mindegyikünk ment, ahová akart. El is tűntünk percek alatt. Én, néhány társammal le a Dunához, majd annak partján Bécsbe, aztán dohányért egy szállítmánnyal vonaton Sopronba.]

A gyarló kezdetnek hamarosan említésre méltóbb folytatása lett. Miután a magyar menekültek eléggé szétszórtnak éltek Európában, majd az egész világon, a sajtó volt a legfontosabb összekötő kapocs. Az egymással való érintkezés fő eszközévé az újság vált. A nagy szervezési lázban a körök, egyesületek, szövetségek első teendői közé tartozott lapok, értesítők, híradók kiadása. A tagok ezeken keresztül érintkeztek egymással. Kezdetben, persze, nyomtatásra nem igen gondolhattak. Nem volt pénz. Majd minden orgánus sokszorosított füzetekkel indult és a legtöbb nem is érte meg a nyomtatásban való megjelenést. A Münchenben élt Mildschütz Kálmán az ottani Magyar Intézet kiadásában 1977-ben napvilágot látott német nyelvű könyvében 1945 és 1975 között világszerte megjelent 823 magyar nyelvű sajtótermék adatait tette közzé. Ezek közül csak alig néhány indult a második világháború előtt, a többi utána.

Az 1945 és 1956 közötti évtized legjelentősebb nyugat-európai heti-, majd havi lapja az 1948 januárjában indult müncheni *Hungária*, majd utóda, az *Új Hungária* volt. Szellemi és politikai irányítójának báró Radvánszky Antal volt tekinthető, akinek szeme előtt egy olyan magyar emigráns lap képe lebegett, amely egyfelől tükrözi az 1945 előtti és Horthy Miklós nevével fémjelzett korszak uralkodó politikai gondolkodását, de másfelől magáévá teszi a demokrácia, főleg annak amerikai és nyugat-német változata törekvéseit is. Rokonszenvezett a Magyar Nemzeti Bizottmánnyal, de főleg annak Eckhardt Tibor által megtestesített szárnyával. A Herp János által kiadott és nyomdájában készült lap 1971. január végéig jelent meg.

A legtöbb korai sajtótermék azonban nem ért meg ilyen hosszú éveket. A táborokban kezdett, majd a véglegesnek tekintett letelepedési helyeken folytatott, sokszorosított formában történt lapkiadás viszonylag rövid életű volt és minden kiadó, szerkesztő arra törekedett, hogy minél előbb áttérhessen a nyomtatásra. Sokszorosítva nemcsak hírlapok, értesítők, közlönyök jelentek meg, hanem igényesebb kiadványok, folyóiratok is. Így például a müncheni *Látóhatár*, a párizsi *Ahogy lehet*, a washingtoni *Hírünk a világban*, a párizsi *Nyugati Hírnök*. Amerikában jobb volt a helyzet, mert az ottani lapalapítások majd mindenütt nyomtatással történtek. A magyarokat kézenfekvő. A menekült magyarok a kezdeti években meglehetősen szegények voltak. Sokan éltek még táborokban és ha némi keresethez jutottak is, abból legfeljebb életfenntartási költségeiket fedezhették. Újságra, folyóiraatra, könyvekre nem igen volt pénz. A lapkiadásra vállalkozóknak gyakran a zsebükbe kellett nyúlniuk, hogy a nyomdaköltséget és a postázást fedezzék. Magam is átéltem ezt. A *Látóhatár* kezdeti időszakában kiadókként és szerkesztőkként a magunk szerény megtakarított pénzünkből fizettük a papírt, a sokszorosítást, később nyomtatást és az olykor tetemes postaköltséget. Mindez a negyvenes évek második felében és az ötvenes évek kezdetén nemcsak gyakori, de szinte általános volt.

Mégis oly nagy mennyiségben jelentek meg különböző szemléletű, szándékú, célú, törekvésű időszaki kiadványok, hogy már csak a számontartásuk is nehéz. Mégis, ha olykor rövid ideig is, de kielégítették íróik, szerkesztőik, kiadókik cselekvési igényeit. Kiszakadva a hazai környezetből és megszokott tevékenységekből, a szellemi munkát akár hivatásként, akár kedvtelésként végzők ezt belső kényszerek hatására mindenképpen folytatni akarták és ezért minden lehetőséget megragadtak, hogy képességeiknek tanújelét adják. A cselekvés, a munka gyógy mód is volt az akkoriban „emigritis”-nek nevezett emigráns betegség ellen.

Sok időt venne igénybe mégcsak annak egyszerű felsorolása is, hogy a nyugati magyar emigráció kezdeti időszakában — az 1945 és 1956 közötti valamivel több mint egy évtizedben — mi minden történt már csak a lap- és könyvkiadás, tágabb értelemben az irodalmi és újságírói tevékenység körében is. Csak a fontosabbakat érintve 1947-ben indult a Mikes Imre által szerkesztett és Párizsban 1952-ig megjelenő *Nyugati Hírnök*, 1948-ban az előbbieken már említett müncheni *Hungárián* kívül a franciaországi fiatal magyart írók folyóirata, a párizsi *Ahogy lehet*, a braziliai Sao Paulóban a *Délamerikai Magyar Hírlap*, azután Németországban a *Pásztortűz* című folyóirat. 1949-ben indult Ausztriában a *Hadak Útján* című katonai lap. 1949 nyarán látott napvilágot Rómában a *Katolikus Szemle* első száma és 1950-ben az ugyancsak katolikus szellemiségű *Szózat*. 1950 őszén jelent meg Münchenben a *Látóhatár* első száma, az ausztráliai Sydneyben megindult a *Dél Keresztje* című kéthetilap.

Jelentős vállalkozásnak bizonyult, sajnos csak néhány évig jelent meg, az *Új Magyar Út* című folyóirat, amely főleg Gombos Gyula munkálkodása révén mindvégig magas színvonalú orgánus volt. Az Izraelben letelepedett magyar zsidók körében jelentős tekintélyre tett szert az Erdélyben 1918-ban alapított és 1948-ban újraindult, Marton Ernő által szerkesztett magyar nyelvű napilap, az *Új Kelet*. A később oly jelentőssé vált értelmiségi szervezetek közül 1951-ben alakult meg a Hollandiai Mikes Kelemen Kör. Ugyancsak 1951-ben indult Torontóban Vörösváry István szerkesztésében a *Kanadai Magyarság* és indította el Washingtonban Csicsery-Rónay István a *Hírünk a világban* című szemlét. 1952-ben alapította meg Münchenben „Griff” nevű kiadóját Újváry Sándor. Kölnben működött a Fenyvesy Jeromos által alapított és vezetett, lapok és könyvek kiadásával foglalkozó Amerikai Magyar Kiadó. 1955-ben indult Clevelandben az Árpád Könyvkiadó. Amerikában több magyar nyomda működött. Európában a legjelentősebb Herp Jánosnak a negyvenes évek második felében alapított nyomdája volt. Megjelentek ez időszakban is, főleg Amerikában, korábbi alapítású újságok. Így például New Yorkban az *Ember* című hetilap, Los Angelesben a *Californiai Magyarság*, Clevelandben a *Szabadság* és New Yorkban az *Amerikai Magyar Népszava*.

Az évtized jelentősebb egyéb kulturális és sajtóvállalkozásai között említhető még a Buenos Airesben neves menekült magyar színészek által 1947-ben alapított (és 1955-ig működött) Magyar Színház Társaság, amelynek legnevesebb tagja Páger Antal volt. Sao Paulóban működött 1929 óta a Szent Benedek rendi magyar szerzetesek által alapított Szent Gellért Kolostor, amely jelentős magyar művelődési feladatokat is ellátott. Ugyancsak Sao Paulóban indult 1949-ben a Könyves Kálmán Szabadegyetem, amely a város bencés papjai hathatós közreműködésével évtizedeken át magas színvonalú előadásokkal iparkodott a város magyar lakói műveltségét gazdagítani. Buenos Airesben működött 1952-től a Mindszenty Akadémia, amelyből később magyar kultúrközpont lett, valamint 1950-től a Kárpát Könyvkiadó. Amerikánál

maradva, 1951-ben alakult, New Yorkban és Torontóban kulturális műsorokat szervezett a Magyar Helikon Társaság. 1954-ben kezdett el működni az Amerikai Magyar Kulturális Alapítvány, 1955-ben az Amerikai Magyar Könyvtár és Történelmi Társulat.

Európában 1952-ben jött létre a Brüsszeli Magyar Ház, amely éveken át jelentős kulturális tevékenységet folytatott. Londonban az ötvenes évek elején a British-Hungarian Fellowship iparkodott a magyar-brit szellemi érintkezést szolgálni. A nyugati írókkal és irodalommal való kapcsolatok gazdagításán fáradozott a Nemzetközi PEN Club egy tagozata, a Hontalan Írók Központja, amely 1951-ben alakult és élén a Londonban élt Tábori Pál állt. Később magyar csoportja is volt. Ami a magyar könyvkiadást illeti, a már nevezett vállalkozásokon kívül érdemes megemlíteni a clevelandi Kossuth Kiadót.

Ami az iménti időszakot, a magyar enigránsok lelkiállapotát és közérzetét illette, a legtöbben bizonytalannak, kiszámíthatatlannak és kilátástalannak ítélték meg a jövőt, nemcsak az elhagyott szülők és rokonok, de az ország és a nép sorsát tekintve is. Miden reménytelennek látszott, különösen azután, hogy Nagy Imrének 1953-ban kezdett belátásos és engedményes politikájának Moszkva véget vetett, megint Rákosi lett a legfőbb úr, ami semmi jóval nem kecsegtetett. A magát megértőnek és barátinak mutató Nyugat magára hagyta a szovjet önkénynek kitett kelet-közép-európai népeket.

A nyugati rádiók sem nyújtottak vigaszt, legfeljebb a kedélyeket nyugtatták és olyan látszatot keltettek, mintha baj esetén a mögöttük álló kormányok, különösen a legerősebb, az amerikai, segíteni fog. Ezt senki nem ígérte, de abból, amit olykor felelős amerikai politikusok szájából hallani lehetett, nem volt nehéz a segítségben reménykedni.

Csak kevesen akadtak, akik e reményeket lehűteni igyekeztek. A magyar emigrációban az a néhány ember, aki a nagy többséggel ellentétben figyelmeztetett az amerikai külpolitika amaz ellentmondására, hogy Kelet-Közép-Európa jövője tekintetében mást mond, mint amit gondol és tesz. Ezek közé tartozván, hadd folytassam egyes szám első személyben. 1955 végén a New Yorkban élt Kovács Imre és jómagam arra lettünk figyelmesek, hogy tekintélyes amerikai közírók a washingtoni külpolitikai gondolkodásban észlelt változásról cikkeztek. Értelmük az volt, hogy esetleges szovjet-ellenes kelet-közép-európai népi megmozdulás, tehát felkelés, nem számíthat amerikai támogatásra, mert a washingtoni kormány szerint a status quo erőszakos megváltoztatására irányuló ilyen cselekedet világháborút robbanthat ki. Kovács Imre erről cikket írt, majd utána jómagam egy hasonló értelmű másodikat. Mind a kettő megjelent 1956 első felében folyóiratunkban, a *Látóhatárban*.¹ A reakció azonnal jelentkezett, mégpedig a Szabad Európa Bizottság részéről, amelynek mindketten alkalmazottai voltunk, Kovács Imre New Yorkban a sajtónál, én Münchenben a rádiónál. A vád az volt, hogy olyan kérdésben nyilvánítottunk véleményt, amelyben nem voltunk illetékesek. A vállalat eljárást indított ellenünk, hogy megszabaduljon tőlünk. Kovács Imrét azonnali hatállyal elbocsátották. Velem is ez történt volna, ha nem lettem volna a vállalat üzemi tanácsának tagja. A német üzemi alkotmány szerint ugyanis üzemi tanácsi tagot csak akkor bocsáthat el a munkaadó, ha törvénybe ütköző cselekedetet követ el. Megmenekültem tehát, de a vállalat később más módon torolta meg politikai „vétkemet”. Hozzá kell tennem, hogy a magyar emigráció politikai vezető testülete, a Magyar Nemzeti Bizottmány határozott hangú nyilatkozatban ítélte el véleményünket és írásainkat. Az 1956 októberében kirobbant magyar forradalom sorsa, sajnos, nekünk adott igazat. Hasonló véleménnyel csak a Sydneyben megjelenő *Dél Keresztje* két cikkírója, Nagy Kázmér és Ravasz Károly lépett a nyilvánosság elé.

Ezek után hadd folytassam ismét egyes szám harmadik személyben. Az ötvenhatos forradalomban a magyar emigráció abban látta elsődleges szerepét, hogy rokonszenvét a felkelt magyar néppel minden fórumon és minden tekintetben nyilvánítsa, az események nyugati megértésében közreműködjek és a forradalom menekültjeit segítse. Ez meg is történt, és nem kis eredménnyel. A magyar műsort is sugárzó nyugati rádiók minden lehetőet elkövettek, hogy minél többször és minél többet szóljanak a forradalmi napok eseményeiről. Jellegénél, szerepénél és nagyságánál fogva a legtöbbet a Szabad Európa Rádió nyújtotta, amennyiben napi húsz órán át mindenről tájékoztatott, ami tudomására jutott és minthogy az egész országban jól lehetett fogni, a forradalmi csoportok egymásról való kölcsönös tájékoztatásában is közreműködött. Hibákat is elkövetett, amelyek nem maradtak titokban és különböző módon meg is fizetett érte. Rövidebb adásidőkkel működött az Amerika Hangja, a londoni BBC, a német Deutsche Welle, a Madridi Rádió, az Olasz Rádió, a Francia Rádió és a Vatikáni Rádió magyar műsora.

Az ötvenhatos menekültek megjelenése felélénkítette a nyugati magyar emigrációt, új erőt, kitartást, lelkesítést, ösztönzést adott a régieknek, a meglévő szervezetek és intézmények mellé újakat társított, sok mindennek új perspektívákat nyitott. A magyar nép kétségtelenül vesztett majd kétszáz ezer, főleg fiatal ember, férfi és nő távozásával, de ugyanannyit nyertek a kintiek, akiknek felfrissülést és gyarapodást kínált

¹ Mindkét írást közzétűk a Mikes International negyedévi folyóirat 2006. április-júniusi száma *ÍGY ÍRTUNK MI* című rovatában. — Mikes International Szerk.

az újak megjelenése. Nyert a szellemi élet, a tudomány és az irodalom, a művészet, a közösségi összetartás és az egyesületi élet. A megszűnt intézmények helyébe újak léptek és az elöregedettek frissítést kaptak. Ami nemzeti és országos szempontból veszteség volt, a nyugati magyarok körében nyereségnek minősült.

Ami a külföldi vagy nyugati magyar irodalmat illeti, az ötvenhatos menekültek körében szép számban voltak írók, főleg fiatalok. Költők, szépírók, színírók, esszéisták, kritikusok, szerkesztők egyaránt. Számot mondani eléggé nehéz, hiszen ez attól függ, hogy kiket tekintünk íróknak. Milyen mérce alkalmazásával dönthetjük el, hogy valaki író-e vagy esetleg csak annak tartja magát? A Magyar Írószövetség (mármint a magyarországi) azt kívánja, hogy a belépni szándékozók legalább három nyomtatott formában megjelent művet adjanak meg. Tehát csak az író, aki legalább három könyvnek a szerzője? Nem hinném, hogy ez önmagában kielégítő ismerv. A belépésnél ajánlást szokás kérni. De ki ne tudna ilyet szerezni? Attól eltekintve, hogy, gondolom, nem igen akad olyan írószövetségi tag, aki barátjának, hiszen más aligha fordulna hozzá, megtagadná a felvételi kérelem aláírását. Aztán valakinek az íróvá válna attól függjön, hogy kiadott-e három könyvet? Volt egy költő barátom, már meghalt, aki jeles poéta, tiszteletre méltó szépíró, választékos ízlésű kritikus és szerkesztő volt, sok verse és prózai írása jelent meg folyóiratokban, de kötete nem volt. Lehetett volna, nem is egy, de nem akarta. Na, most már, mi volt az esélye az ilyeneknek, ha magyarországi írószövetségi tag kívánt lenni?

Ilyesmi a nyugati magyar irodalmi közéletben nem fordult elő. A forradalom után, magától értetődőnek tetszett, hogy a menekült írók, akár tagjai voltak a hazai írószövetségnek, akár nem, már csak az írók ötvenhatos hagyományának folytatásaként és forradalmi szellemiségük jövőbeni ápolásának szándékával újjáalakították a közben Magyarországon betiltott írószövetséget. Az 1957. március 15-17-én Londonban tartott értekezleten elhatározták, újak és régiek, továbbra is küzdeni fognak a forradalom céljaiért, segítik a bebörtönzötteket és üldözötteket, megismertetik és népszerűsítik a világban a magyar irodalmat, védelmezik az írók érdekeit. Vezetőséget választottak, irodát rendeztek be Londonban. Elnök Ignó Pál, főtárgyaló a korábbi menekült Szabó Zoltán lett. Az 1958. október 23-26-i párizsi kongresszuson megerősítették tisztségben az elnökséget és tizenkét tagú választmányt rendeltek mellé. Feltámasztották Faludy Györggyel mint felelős szerkesztővel a Budapesten megszüntetett *Irodalmi Újságot*, és a szövetség hivatalos lapjává tették. Elhatározták a könyvkiadást is, megalapították a Magyar Könyves Céh nevű kiadót, amelynek vezetője Szabó Zoltán lett.

Ez időben, tehát 1958 őszén az Írószövetségnek 116 tagja volt. A belépéshez nem kellett írását igazolni. Bizottság döntött a felvételiéről. Hogy voltaképpen hány magyar író élt Nyugaton, arról soha számszerű adatok nem jelentek meg. Csak felbecsülni lehetett. Én erről soha nem készítettem számítást és legfeljebb címjegyzékem, valamint különböző feljegyzéseim alapján tudnék hozzávetőleges számot mondani. Némi támpontot nyújthat A Magyar Irodalom Évkönyve Budapesten kiadott és könyvtárban fellelt 1997-es kötete, amelyben Magyarországon és a Kárpát-medencén kívül, nagyrészt Nyugaton élő 209 író adatai szerepelnek. Ebből ismereteim szerint 27 már nem él, tehát marad 182. A valószínű szám ennél valamivel magasabb lehet, ha — bizonytalanul mondom — az írását valamiféle minősítő kritériumát alkalmazzuk. Talán még annyit, hogy a legtöbben az Egyesült Államokban, az ottaniak fele-fele Németországban, illetve Kanadában, tízvalahányan Ausztriában, Franciaországban, Nagy-Britanniában és Svájcban élnek.

Kanyarodjunk vissza egy pillanatra a londoni Írószövetséghez. Nem volt hosszú életű, hiszen nem sokkal alakulása után már jelentkeztek belső bajai, írók közötti ellentétek, amelyek a közös munka lehetetlenné válásához és megszűntetéséhez vezettek. Ennek folytán 1960-ban több választmányi tag kilépett, közgyűlést nem lehetett tartani, mert biztos volt határozatképtelensége. 1961 elején egyszerűen megszűnt létezni. Még rövidebb életű volt a Peéry Rezső elnöksége alatt működő Németországi Magyar írók Munkaközössége, amely a német nyelvterületi írókat kívánta összefogni. 1971 áprilisában alakult Kölnben, szép számú tagja volt, de pénz híján érdemleges tevékenységet nem tudott kifejteni. 1974-ben még megjelentetett egy német nyelvű magyar antológiát, majd 1975-ben megszűnt.

Írói szervezetekről szólva említést érdemel még négy tömörülés. Időbeli sorrendben haladva az 1966-ban szervezett Amerikai Magyar Írók elnevezésű csoporttal kezdeném. Ez az akkor Kaliforniában élt Tűz Tamás kezdeményezésére alakult laza csoportosulás volt. Tagjai az Egyesült Államokban és Kanadában élt írók voltak. Könyveket is megjelentetett. Tartósabb alakulás volt a két évvel később, 1968-ban indult Kanadai Magyar Írók (Köre, majd) Szövetsége. Az Ottawa közelében lévő Aylmer nevű községben székel. Harminc-negyven tagja volt, élén kezdetben Miska János állt. 1969 és 1989 között tíz irodalmi antológiát jelentetett meg, valamint magyar és angol nyelvű köteteket. Egy néhány évvel korábbi kezdeményezéséből kiindulva 1972-ben megalakult Barzilay István elnökletével az Izraeli Írószövetség Magyar Nyelvű Tagozata, hogy a magyarul beszélő és író szerzőket összefogja. Nem lett folytatása, tehát eredmény nélkül zajlott le az Európai Magyar Írók nevű kezdemény 1958 nyári brüsszeli és Riminiben 1959 szeptemberében tartott kongresszusa. Nem sikerült egy európai magyar írói összefogást létrehozni, hamarosan el is sorvadt a terv.

Talán nem éréktelen egy pillantást vetni a nyugati magyar irodalmi és tudományos termésre, pontosabban arra, hogy könyvekben és minden más önálló nyomtatott munkákban milyen mennyiségű írásos anyag jelent meg a második világháború vége óta. Az általam írt és szerkesztett, 1992-ben megjelent *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*² adatai szerint csak a kilencvenes évek elejéig, tehát valamivel több, mint negyvenöt esztendő alatt Nyugaton 1200 magyar és nem magyar szerző által írt vagy szerkesztett mintegy 14.000 kötet, magyar szerzőnek magyar nyelvű, magyar szerzőnek idegen nyelvű, vagy idegen nyelvre fordított és idegen szerzőnek magyar nyelvre fordított munkája jelent meg.

Nem tartozik szorosan a témánkhoz, de az irodalomhoz mégis valami közük volt a különböző értelmiségi köröknek. Nemcsak azért, mert tagjaik között sok író volt, de azért is, mert évi konferenciáikon és egyéb összejöveteleiken sokszor szerepeltek irodalmi témák és előadókként, valamint irodalmi estek szereplőiként gyakran léptek fel írók. A sort a legkorábbi alapítású Hollandiai Mikes Kelemen Körrel kell nyitni, hiszen már jóval az 56-os forradalom előtt, 1951-ben alakult és 1959 óta rendezi, 1961 óta szeptember eleji, immár hagyományos tanulmányi napjait, tehát az idén a negyvenhatodik alkalommal. Az első találkozó színhelye Doorn volt. A konferenciák eddigi története megismerhető a Számadás című, Pozsonyban 2001-ben megjelent kötetből. Nem lehetetlen, hogy ennek sikere más hasonló szervezeteket is rendszeres évi konferenciák rendezésére buzdíthatott. Valamivel később, 1959-ben indult, a Katolikus Magyar (Egyetemi, később) Értelmiségi Mozgalom (KMÉM) és az Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencia (EMEIK), amelyből kivált és 1969-ben önállósodott az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (EPMSZ). A KMÉM mindig a húsvét utáni héten konferenciázik, szellemi irányítója hosszú ideig Békés Gellért római bencés egyetemi tanár volt, aki erősen zsinati szellemben irányította a munkát. A KMÉM könyveket is kiadott. Az EMEIK a fiatalokkal foglalkozik, tagjai, felekezeti hovatartozásuktól függetlenül, ugyancsak összejönnek évenként konferenciára és évközlben alkalmi ülésekre. Az EPMSZ nemcsak hagyományos tavaszi konferenciáival (a programot gazdagító irodalmi és zenei estekkel), de évközl értekezleteivel (a többi között berlini szekciójának 1982 óta rendezett évi többszöri előadóestjeivel) és igényes kiadói tevékenységével méltán kelt megbecsülést mindenütt. Vezetői közé tartozott és az elnökségben egymást váltogatták Balla Bálint, Bárczay Gyula, Kovács Andor, Szöllősy Árpád, Szöllősy Pál és Tóth János. Harminchárom éves történetét egy 2003-ban megjelent, *Európa keresztútjain* című vaskos kötet elevenítette fel. Az imént említett szervezetek erősen ökumenikus felfogást vallanak. 1971 és 1990 között ők rendezték négy alkalommal az ökumenikus találkozókat, amelyeken a többi között a vatikáni zsinat szellemében a keresztény egyházak közötti szóértést és együttműködést elemezték és méltatták.

A többi nyugati magyar értelmiségi szervezet között említést érdemel még a Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör, amely 1976-ban alakult és évi, október végi luganói konferenciáival vált széles körökben ismertté. Ezek irodalmi estekkel és képzőművészeti kiállításokkal bővültek. Elnöke Saáry Éva volt. Könyveket is kiadott. Már nem működik. Bécsben alakult Szépfalusi István kezdeményezésére 1960-ban és ő vezette 2000 őszén bekövetkezett haláláig a Bornemisza Péter Társaságot, amely rendszeresen hirdetett előadásokat főleg irodalmi és történeti témákról. Ugyancsak 1960-as alapítású a new yorki Bessenyei György Kör, amely az 1956-os forradalom után Amerikába került diákok köréből szerveződött és azóta Nagy Károly irányításával működik. Gyakran rendez előadásokat és foglal állást a nyugati magyarságot érintő kérdésekben. Említést érdemel a Luka László által 1977-ben indított és vezetett svájci Dies Academicus Hungaricus Genevensis, amely értekezletek és előadások rendezésével hívta fel magára a figyelmet. A végzett munkáról Luka László számolt be abban a könyv terjedelmű interjúban, amely *Rendhagyó életút* címmel röviddel ezelőtt jelent meg a magyar fővárosban. A Londonban 1964 decembere óta majd harminc évig működött Szepsi Csombor Kör magas szintű előadói és kiadói programjával tűnt ki. E munkát Siklós István és Czigány Lóránt irányította, Cs. Szabó László és Szabó Zoltán hathatós szellemi támogatásával. Hiányát erősen érzik az angol főváros magyar értelmiségi polgárai. Végül az 1967-ben indult Magyar Baráti Közösség, amely főleg az Ohio állambeli Lake Hope-on évenként rendezett nagysikerű egy hetes találkozó révén vált széles körökben ismertté. Irányítói közé tartozott és tartozik Böjtös László, Éltető Lajos, Ludányi András, Somogyi Balázs, Somogyi Csilla.

Az előbbiekben már röviden szó volt Nyugaton megjelent magyar vagy magyar tárgyú könyvekről. Szólni illenék azok kiadóiról is, amit helyenként érintettem, de némi összefoglalás szükségesnek látszik. Érdekes jelenség volt, hogy könyvet nemcsak kiadók jelentettek meg, de különféle szervezetek és intézmények is. A nagyobb kiadók közül említést érdemel az európai országokban a Molnár József által vezetett müncheni *Aurora*, amely 1963 és 1990 között mintegy hatvan művet adott ki, ha nem számítom hozzá Határ Győzőnek *Aurora* emblémával megjelent maga szedte több mint húsz kötetet. Ugyancsak müncheni az *Újváry „Griff”*

² A szerző és a Mikes International között a hollandiai Elspeetben megrendezett 46. Mikes Tanulmányi Napok (2005. szeptember 8-11.) alatt megállapodás született arról, hogy a Mikes International elektronikusan megjelenteti a szerző egész életművét. Ennek keretében a fentemlített művet is tervezzük a jövőben megjelentetni. — Mikes International Szerk.

Kiadó, Herp János, az *Etana*, a *Nemzetőr* és a *Magyar Intézet*. (Lengyel Zsolt). Kiadott, illetve kiad könyvet továbbá az *Amerikai Magyar Kiadó* (Fenyvesy Jeromos) Kölnben, az *Ars Hungarica* Bécsben, a *Duna Kiadó* Svájcban, a *Magyar Könyves Céh* és a *Szepsi Csombor Kör* Londonban, az *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem* Bernben, a *Katolikus Magyar Értelmiségi Mozgalom*, a *Hollandiai Mikes Kelemen Kör*, az *Anonymus* és a *Katolikus Szemle* Rómában, a *Nagy Imre Intézet* Brüsszelben, a *katolikus Opus Mystici Corporis* Bécsben, az *Irodalmi Ujság*, a *Magyar Füzetek* és a *Magyar Műhely* Párizsban, a *Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör* Luganóban, a *Magyar Történelmi Egyesület* Zürichben, az *Erdélyi Könyv Egylet* Stockholmban, a *Püski Kiadó* és a *Bessenyei György Kör* New Yorkban, az *Occidental Press* Washingtonban, a *FRAMO* (Mócsi Ferenc) Chicagóban, az *Amerikai Magyar Szépművészeti Céh* és *Danubian Press* (Wass Albert) Astorban, a *Kossuth Kiadó* Clevelandben, a *Kanadai Magyar Írók Szövetsége* és a *Vörösváry-Weller Kiadó* Torontóban, az ausztráliai *Magyar Élet* Melbourneben, az *Eked* (Tel Aviv) Izraelben.

A második világháború után indult nagyobb nyugati magyar folyóiratok és újságok közül említést érdemelnek, időrendi sorban: 1947: *Nyugati Hírnök*; 1948: *Hungária-Új Hungária, Új Kelet* (Tel-Aviv), *Ahogy Lehet*; 1949: *Katolikus Szemle, Új Magyar Út*; 1950: *Látóhatár-Új Látóhatár*; 1951: *Kanadai Magyarság, Hírünk a világban, Dél Keresztje*; 1956: *Nemzetőr*; 1957: *Irodalmi Ujság, Bécsi Magyar Híradó, Magyar Élet* (Ausztrália), *Független Magyarország* (Ausztrália), *Magyar Élet* (Kanada), *Népszava, Útitárs, Jöjjetek*; 1959: *Szemle, Transsylvania* (USA); 1961: *Duna* (Svájc); 1962: *Magyar Műhely, Új Európa*; 1964: *Mérleg*; 1967: *Délamerikai Magyar Újság, Itt-Ott* (USA); 1968: *Szolgálat*; 1969: *Életünk*; 1970: *Californiai Magyarság*; 1971: *Délamerikai Magyar Hírlap*; 1973: *Ótágú síp*; 1975: *Krónika* (Toronto); 1978: *Magyar Füzetek*; 1980: *Bécsi Napló, Szivárvány, Kilátó* (Belgium); 1981: *Arkánium* (Washington); 1982: *Nyugati Magyarság* (Calgary, Budapest); 1993: *Angliai Magyar Tükör; Új Kéve* (Stockholm). A három legfrissebb az USA-ban megjelenő *Amerikai Magyar Szó — A Híd*, a 2003-ban alapított stockholmi *Ághegy* és a 2005-től a Haynálné Kesserű Zsuzsanna által indított *Argentínai Magyar Hírlap*. Az imént említett 43 kiadványból ma már csak 11 jelenik meg.

Az előbbi felsoroláshoz hadd tegyem hozzá, hogy nem tarthat igényt a teljességre, a számbavételt ugyanis csak a tartósabb ideig működő kiadókra, valamint a nagyobb és ismertebb irodalmi és sajtóorgánumokra korlátoztam. Ami a kiadókat illeti, a felsorolt 35-ből mára csak 10 maradt meg, közülük egy Budapesten működik. Sajnos Nyugaton nem igen indulnak új lapok, folyóiratok és az írók is többnyire magyarországi kiadókra ajánlják fel műveiket. Viszont biztató, hogy ebben az évben új lap indult, Dél-Amerikában, annak öröndetes bizonyosságaként, hogy Nyugaton még nem aludt ki teljesen a lapalapítási kedv.

Az 1989-90-es magyarországi fordulat után nyugati magyarok is kedvükre publikálhatnak a hazában. Magyarországi lapok és kiadók szívesen fogadják kézírataikat. Az elmúlt években csak kevés panaszt hallottam hazai kiadókra és szerkesztőkre azért, hogy nem közlik nyugati magyarok műveit. Arról viszont némely panaszkodó elfeledni látszik, hogy a közlés mindenütt a világon a kiadók és szerkesztők diszkrecionális, vagyis kizárólagos joga. Ilyenkor az író más könyvkiadóhoz, folyóirathoz vagy laphoz fordul. Azt tapasztaltam, hogy magyarországi kiadók és szerkesztők nem igen tesznek különbséget hazai és nem hazai szerzők között. Mint mindenütt, kéziratok alapján döntenek. Nyugatiak hátrányos megkülönböztetéséről nem lehet beszélni. Sokan publikálnak Magyarországon. Ennek folytán a mai magyarországi könyvpiacra és sajtóban gyakran találkozhatunk nyugati magyar szerzők nevével.

Nem végeztem erre vonatkozóan kutatásokat és ismereteimre támaszkodva sem kívánok erről hitelesnek elfogadható listákat összeállítani. Olvasói tapasztalataim szerint a hazai könyvkiadásban és sajtóban legtöbbet publikáló nyugati magyar szerző a Londonban élő Határ Győző. Nem véletlenül, hiszen nemcsak a nyugati magyar írói társadalom doyenje, de életműve alapján legjelentősebb alkotója. Az élők közül könyve jelent meg és az irodalmi sajtóban is gyakran szerepelt (ábécé-rendben) Bakucz József, Csokits János, Halász Péter, Czigány Lóránt, Czigány Magda, Ferdinandy György, Gömöri György, Kabdebó Tamás, Karátson Endre, Kibédi Varga Áron, Major Zala Lajos, Makkai Ádám, Monoszló Dezső, Nagy Pál, Papp Tibor, Saáry Éva, Sárközi Mátyás, Sulyok Vince, Szamosi József, Szirtes György, Szőnyi Zsuzsa, Thassy Jenő, Zalán Magda; a történészek és közírók közül Balla Bálint, Csicsery-Rónay István, Deák István, Fejtő Ferenc, Juhász László, Kende Péter, Király Béla, (John) Lukács János, Molnár József, Molnár Tamás, Nagy Károly, Oplatka András, Schöpflin György, Vajay Szabolcs, Várdy Huszár Ágnes, Várdy. Béla. (Talán nem minősül szerénytelenségnek, ha ebből a névsorból a szerző magát sem hagyja ki.). Végül hadd történjék említés néhány jelentős íróról, akik megérték az 1989-90-es fordulatot, de az azt követő években meghaltak. Ezek András Károly, Gombos Gyula, Gosztonyi Péter, Thinsz Géza, Tollas Tibor, Tűz Tamás, Wass Albert.

Tizenöt évvel a szabad és független Magyarország megszületése után a nyugati magyarság nemcsak számbelileg esett vissza, hanem intézményrendszerében is tetemes veszteségek észlelhetők. Ami a számbeli csökkenést illeti, nem ok a bánkódásra és elkeseredésre, hiszen annak jele, hogy hála Istennek, magyarok immár nem kényszerülnek hazájukat elhagyni és idegenben új életet kezdeni. Évről-évre tapasztalható, hogy mind kevesebb a nyugati magyar intézmény, szervezet, működési terület. Ha

megnézzük a Magyar Távirati Iroda által időközönként kiadott „Magyar szervezetek a világban” című köteteket, lehetetlen észre nem vennünk, hogy mind vékonyabbak, azért mert mind kevesebb a nyugati magyar szervezet. A nyugati intézmények csökkenéséről adnak számot a Széphalom Könyvműhely kitűnő évkönyvei is, amelyek hasonló irányzatot és folyamatot tükröznek.

Ha csak a hajdan oly virágzó nyugati irodalmi sajtót és értelmiségi köröket nézzük, a pillanatnyi helyzet eléggé lehangoló. Nyugat-Európában nincs többé magyar folyóirat. A hírlapok száma is a minimumra csökkent. Mind több egyesület hal el. Az értelmiségi körök közül csak a Hollandiai Mikes Kelemen Kör tartotta meg régi működési körét és feladatát. Nem engedett a hazai működés csábításának és nem osztotta meg tevékenységét két ország között. Viszont kibővítette azt egy elektronikus szellemi fórummal. A 2001-ben alapított *Mikes International* elnevezésű magyar folyóirat és könyvkiadó kiadványai az Interneten olvashatók és bármikor kinyomtathatók. A negyedévi folyóirat az ötödik évfolyamánál tart és értékes írásokat közöl. Könyvkiadásuk keretében pedig 62 könyv jelent meg. A Katolikus Magyar Értelmiségi Mozgalom és az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem megosztja tevékenységét nyugati országok és Magyarország között. Véleményem szerint azzal a hátrányos következménnyel, hogy Magyarországon igazán nem tudnak gyökeret verni, külföldi működésük pedig sorvad. A kinti veszteség nagyobb, mint a hazai nyereség. Hagyományos és széles körökben népszerű nyugati találkozók elmaradása miatt az irántuk valamikor oly eleven érdeklődés is megcsappant. Sajnálatos módon megszűnt a SMIKK, hiányoznak népszerű luganói találkozói, nincs többé londoni Szepsi Csombor Kör és genfi Dies Academicus.

Mindennek az irodalom és irodalmi közélet is kárát látja, hiszen megszűntek, vagy erősen megcsappantak azok a fórumok, irodalmi estek, kerekasztalbeszélgetések és személyes eszmecserék, amelyeken írók olvasókkal és olvasók szerzőkkel találkozhattak és szót válthattak.

Lehet, hogy nagyon lehangoló a kép, amelyet gyarló eszközökkel és talán nem is túl meggyőző módon felvázoltam, de talán alkalmas és ösztönzés arra, hogy eszmecsere alakuljon ki róla.

Molnár József

A Látóhatár és az Aurora Könyvkiadó indulása

A Látóhatár első évei: 1951 — 1953 elejéig

Már több mint egy hete dolgoztunk a Nussbauer cégnél, emigráns mivoltunkat nem feledhettük, lélekben még mindig otthon éltünk, a menekült állapotot ideiglenesnek hittük. Egy menekült parasztpárt alapítása foglalkoztatott bennünket. 1949. március 27-én Kovács Imre vezetésével össze is ültünk egy walliselleni vendéglőben, hogy megalapítsuk a Nemzeti Parasztpárt emigrációs szervezetét. Összesen heten voltunk jelen, Sz. Szabó Pál, Mikita István, Pap István, Borsos Sándor volt képviselők, én a volt nagybudapesti szervezet képviseltem és Vámos Imre. (Rajtunk kívül még akadt néhány ismertebb parasztpárti az emigrációban, akik a pártpolitikában otthon sem vettek részt. Kárász Artúr, a Nemzeti Bank egykori elnöke, Dabasi-Schweng Lóránd, volt pénzügyi államtitkár, akik szakmájukban idekint is tekintélyt szereztek maguknak, Borsody István, a washingtoni magyar követség volt sajtóattaséja és végül a fiatal egyetemista, később neves amerikai újságíró, Derecskey Károly. Nekik azonban magában a pártban nem volt különösebb szerepük. Szabó Zoltán épp akkor hagyta ott a párizsi követségen Károlyi Mihály mellett betöltött sajtóattaséi állását.) Az emigráns parasztpártra hivatkozással nézeteinknek akartunk helyet biztosítani a Nagy Ferenc vezette emigráns Parasztszövetségben, és a Varga Béla elnöke alatt megalakult Nemzeti Bizottságban. Hosszú vita után a két parasztképviselő, Sz. Szabó Pál és Mikita István kijelentették, hogy ellenzik a pártalakítást („két parasztpárttal nem megyünk haza” — mondták naivan —, mert még hittek a közeli hazamenetel lehetőségében). Kettejükön kívül mindannyian a pártalapítás mellett foglaltunk állást, de be kellett látnunk, hogy a két parasztképviselő nélkül az emigráns parasztpárt megalapítása neveltséges lenne. Szerencsére a jegyzőkönyvet nem nekem kellett vezetnem, mint otthon a parasztpárt vezetőségi ülésein. A heti szokatlan munka után nagyon fáradt voltam. Első feleségem, E. remek gyors- és gépíró volt, kitűnően vezette és több példányban elkészítette, Borbándinak, nekem is maradt egy példány belőle emléknek a meddő emigráns álmokról és vágyakról... Kovács Imre kijelentette, hogy mivel a pártot nem sikerült

összehoznunk, mindenkinek visszaadja a szabadságát, az emigrációban mindenki azt tehet, amit akar, oda csatlakozhat ahova akar. (Pap István „Hol az én hazám?” című könyvében a pártalapítási kísértettel kapcsolatban arra is visszaemlékszik, hogy Kovács Imre és Borsos Sándor valamiért összevesztek, Borsos nekiugrott Kovács Imrének, s alig lehetett őket szétválasztani. Érdekes, hogy erre a kellemetlen jelenetre nem emlékszem.)

Miután a pártalapítás lehetetlenné vált, a kőműves munka szünetében és később az útépitésen, ahol egymás mellett törtük a köveket az alapzathoz, felmerült egy folyóirat létrehozása. A gondolat nem volt új. A háború után szinte minden emigráns csoportosulás igyekezett nézeteinek sokszorosított lapok segítségével kifejezést adni és híveket toborozni. A legtöbb ilyen lap rossz papíron, stenciles sokszorosításban jelent meg, és túlnyomó többségükben olcsó jobboldali, kommunistaellenes frázisokat tartalmaztak. Magasan kiemelkedett közülük Mikes Imre 1947 óta Párizsban kiadott sokszorosított lapja, a Nyugati Hírnök. Ennek egy korai példánya Magyarországon is eljutott hozzám. Pap István hozta magával első európai útjáról. A rossz minőségű papír az emigráció szegénységéről tanúskodott előttem, de a tartalma megvigasztalt. Színvonalas, demokratikus szellemű írásokat találtam benne, melyekkel otthoni belső emigrációmban is egyetérthettem. Sajnos a szerzők nevei nem maradtak meg emlékezetemben. Illegalitásra még nem voltam felkészülve, a cserépkályhában rejtettem el. Ott is maradt, s talán valaki begyűjtött vele. Az emigrációban készült első írásomat — a hazai erőszakos kolhozosításról — Mikes Imrének küldtem el, meg is jelentette, de nekem nem maradt belőle egyetlen példányom sem.

Már a zürichi lágerélet első hónapjaiban sokszor szóba került egy színvonalas, demokratikus újság vagy folyóirat létrehozásának szükségessége. Hamza András református lelkész, a kisgazdapárti „Független Ifjúság” volt szerkesztője, főként református körökkel levelezni is kezdett egy lap kiadásáról. Vatai László filozófus és irodalomtörténész, református paptól kapott is egy kéziratot. Büszkén mutatta nekem, mert Vatainak otthon irodalmi körökben már jó neve volt, miről szólt a cikk, nem emlékszem. A tervből azonban nem lett semmi, mert Hamza már 1949-ben kivándorolt Amerikába. Az örlikoni fegyvergyárban betanított segédmunkásságát otthagya visszatért papi hivatásához. A lapalapítást hosszú időre elfeledte, s csak 1973-ban indította a rövidéletű „Ötágú síp” című lapját. Mivel a pártalapítás gondolatával csődöt mondtunk, a lapalapítás gondolata továbbra is sokat foglalkoztatott bennünket. Nekem egyenesen szívügyem volt, de a tervezgetésen akkori helyzetünkben mi sem jutottunk. Soós Géza református papnak sikerült megelőznie bennünket. Soós Géza a háború alatt résztvett az ellenállásban, ezért kálvinista körökben otthon is és Nyugaton is jó neve volt. (Tudtommal ő juttatta el Horthy menyéhez az auschwitzi jegyzőkönyv egy Magyarországra került példányát.) 1950 januárjában Németországban — ahol nem korlátozták az emigrációt — nyomtatásban jelent meg az Új Magyar Út első példánya. Nevét Gombos Gyulának a Válasz, a Kelet Népe mellett, a népi irodalom egyik fontos fórumának nevével kölcsönözte. A lap nem tükrözte a régi Magyar Út szellemét, Gombos Gyula irántam való barátságból már kezdettől kikötötte, hogy csak úgy vállal közösséget a lappal, ha egyik főmunkatárs én leszek. Már nem emlékszem, mikor került föl a nevem a lapra. Emlékezetem szerint csak egy cikket közöltem benne a századforduló Magyarországról, amiért a konzervatív munkatársak nem szívesen láttak a lapnál. Az Új Magyar Út afféle irodalmi és politikai vegyesfelvágott volt. Soós Géza ragaszkodott ahhoz, hogy a szerkesztők és alkalmi munkatársak, főmunkatársak között legyenek 45-ös és 47-es menekültek, katolikusok és reformátusok, a népi irányzathoz húzók és polgári irodalom képviselői is. Ilyen lapra tudott — gondolom — református és német hivatalos köröktől támogatást szerezni, de éppen ezért néhány jobb közlemény ellenére sem tudott irodalmi jelentőségre szert tenni. Előttem sokáig érhetetlen volt, hogy miért szekundált Vámos Borsosnak a lap ellen. Tudtam, hogy kéziratokat küldött Soós Géznak, de emlékezetem szerint nem közölték. 1950-ben nagy hirdetést is tetetett közzé benne egy József Attiláról ollóval írt, egészében soha el nem készült tanulmányáról. Vámost nyilván sértette, hogy őt nem kérték fel főmunkatársnak (nem tudhatta, hogy engem is csak Gombos Gyula kifejezett kívánságára vettek föl). Különben a címzetes főmunkatársi cím nekem semmit nem jelentett és sohasem „feszélyezett”, mint Borbándi írja az Új Látóhatár történetéről írott könyvében. Nem sejtettem, mekkora irigységet váltott ez ki Vámosban és ettől fogva Borsossal együtt támadta a lapot és a közös lapalapítás előfeltételeként követelték, hogy én is hagyjam ott.

Soós Géza autóbaleset okozta hirtelen halála után a lap szerkesztését Bakó Elemér vette át, akiről egyszer a Nemzeti Színház volt igazgatója, Kovács Aladár azt mondta: „egy országnak kellett összeomlania, hogy ez az ember láthatóvá váljék”. 1953-ban Gombos Gyulával együtt levettük nevünket a lapról.

[...]

Az én szívügyem egy egészen más szellemű irodalmi és politikai lap volt, noha Bogyay Tamás, Wass Albert, Szabados József, Kannás Alajos és Reményik József mellett nem kellett szégyenkezni. Már fiatal koromban állandó folyóiratolvasó voltam. A Válasz, a Kelet Népe, a Magyar Út, a liberális Szép Szó (igaz, elsősorban József Attila miatt) és a kommunista háttérű Gondolat (Veres Péter és Darvas József írásai miatt) és végül Székfi Gyula reformkonzervatív Magyar Szemléjének is (főként Kovács Imre és Szabó Zoltán tanulmányai miatt), egy osztálytársam tanításáért kapott zsebpénzemből gyakori vásárlója voltam. A

Nyugatot ritkán láttam, de utódját, az Illyés Gyula szerkesztette Magyar Csillag minden számát reménykedve vártam. Ezek a folyóiratok jártak az eszembe, és (ha politikára gondoltam) nem utolsósorban Jászi Oszkár lapja, a Huszadik Század, melynek teljes bekötött évfolyamait egy nyugdíjas öreg nyomdásztól kaptam ajándékba.

[...]

Találgattuk, mi legyen a lap címe. Nem hozakodtam elő az általam ismert egykori otthoni folyóiratok nevével. Csak a legfontosabbakat említettem. (Gombos Gyula lapjának, a Magyar Útnak kinti folytatása épp akkor jelent meg Új Magyar Út névvel.) Móricz Zsigmond két háború közötti lapjának, a Kelet Népeinek a neve nekem odahaza annakidején sokat jelentett, de idekint már nem volt aktuális. Gondoltam Cs. Szabó egyik könyvének címére is. A „Magyar Néző” cím azonban nagyon passzívnak tűnt. Hamar elvetettük, mert mi emigránsként Marx szavaival élve, nemcsak nézni, magyarázni akartuk a magyar világot, hanem megváltoztatni. Én, az otthon épp akkor megszüntetett Választ tartottam a legjobbnak, mert már magával a nevével jelezné, hogy nem olcsó emigráns antikommunizmust, hanem Illyés Gyula és a népi írók szellemét akarjuk idekint képviselni. A tetszetős gondolatot azonban el kellett vetnünk, mert tisztában voltunk vele, hogy Illyés Gyula és a kiadó, Sárközi Márta, engedélye nélkül ezt a nevet nem használhatjuk. Máig is azt hiszem, hogy Borsosnak nem sokat jelentett az egykori Válasz, Vámosnak meg otthon én adtam oda olvasásra a negyvenöt után megjelent példányokat. (Vámos hamar kiküldette a sógorával, mivel mindegyik példányban saját kézírásommal benne volt a nevem, visszakértem tőle, s pár évvel ezelőtt a Müncheni Magyar Intézetnek ajándékoztam.) Találnunk kell egy új nevet, mondogattuk. Végül Szabó Dezső „Az egész látóhatár” című tanulmánykötetének címéből lerövidített „Látóhatár”-t ajánlottam a tervezett lap címének, melyet később Borbándi is helyeselt, mikor később Zürichben már nélkülünk folytak a tervezgetések. Ebben a címben elvileg már a Riedenerstrasse-i kötörés közben megegyeztünk, nem sejtve, hogy Látóhatár, Egész Látóhatár és Új Látóhatár néven majdnem negyven éven át fogja fémjelezni nívójában az otthonival egyenrangú külföldi irodalmat.

Ez a cím világosan kifejezné — magyaráztam Borsosnak és Vámosnak —, hogy az otthon egyre inkább korlátok közé szorított irodalomnak legalább idekint nagyobb horizontot, távlatot nyissunk. A magyar irodalom volt már korábban két hasonló, de mégsem teljesen azonos nevű folyóirata: Csuka Zoltán lapja (az 1933-44 között Budapesten szerkesztett és kiadott, a Láthatár mely a kisebbségi magyar irodalomról tudósított és a csupán öt számával, 1927-ben megjelent Láthatár, melybe többek között József Attila és Illyés Gyula is közölt verseket, s talán még meglepőbb a mai olvasó számára, hogy Lesznai Anna és Polányi Károly is írtak bele, akik fél évszázaddal később a Látóhatár — Új Látóhatár munkatársai lettek. Őszintén szólva én csak Csuka Zoltán folyóiratát ismertem valamennyire a háború alatti években. A névadáskor nem is gondoltam rá. A jövő lap neve emigrációnk második évében már megszületett, de évekig tartó viták és ellentétek következtében, csak a harmadik évben, 1950 decemberében lett belőle valóság — nélkülünk.

A névadásnál sokkal nagyobb gondot okozott a tervezett lap politikai és irodalmi jellegének meghatározása. Személyi problémák eleinte nem merültek föl. A parasztpárti szolidaritás még eleven volt. Mi, a szorosan vett parasztpártiak többsége Zürichben éltünk. Összesen kilencen: Kovács Imre, Pap István, Sz. Szabó Pál, Mikita István és Borsos Sándor képviselők, Borbándi Gyula, Gál Mihály (ők ketten Gronoban), Vámos Imre és jómagam. Pap István életrajzában (Hol a hazám?, Budapest, 1988) tervezgetésünkre úgy emlékezett vissza, hogy „olyan fórumot kellene teremtenünk, ahonnan legalább valameddig elhallatszik a hangunk.” (Azt hitte, hogy Vámos és Molnár rövidesen átmennek Münchenbe, s ők lesznek a szerkesztők, mert Svájcban a semlegességre hivatkozva tilos volt emigráns lapot kiadni és szerkeszteni. Arról ő nem tudott, hogy már a Riedenerstrassei kötörésen mutatkozni kezdtek az ellentétek Borsos és az én felfogásom között. Vámos bölcsen hallgatott, de már láthatólag Borsoshoz húzott.)

[...]

Kovács Imre Amerikába költözése után nyolcan maradtunk volt parasztpártiak Zürichben, illetve Svájcban: Borbándi Gyula, Borsos Sándor, Gál Mihály, Mikita István, Pap István, Sz. Szabó Pál, Vámos Imre és jómagam. A lágerélet után különböző albérletekben laktunk, idővel munkát sem közösen vállaltunk, kapcsolataink ezért erősen meglazultak, és egyre ritkábban találkoztunk. Vámos átpártolt Borsoshoz, mert tőlem már nem kaphatott semmit. Borsos meg alig titkolta, hogy Kovács Imre távozása után őt illeti a politikai vezérszerep. Kovács Imre helyett magát tartotta a legilletékesebb parasztpártinak, akit csak afféle képviselőtársának tekintett, mint a többi emigráns képviselőt. Könyveit — azt hiszem — sohasem olvasta. Kovács Imrének a népi irodalomban és a háború alatti ellenállásbeli szerepét nem igen ismerte és nem is értékelte. Végül már az emigráció baloldalán is vezető szerepre pályázott. Ha lett volna parlament, ennek meg is felelt volna, az emigrációban azonban nem volt parlamenti folyosó, ezt csak egy létesítendő politikai folyóirat helyettesíthette. Ehhez keresett szövetségeket, akiket a szociáldemokrata emigránsok között talált meg. Ekkor ott élt Zürichben Bán Antal, volt iparügyi miniszter, aki az emigrációban megalapította a szociáldemokraták egyik frakcióját és heves harcokat vívott Peyer Károly csoportjával. Ebben nagy

segítségére volt a Zürichben élő Presser István mérnök, aki már a háború előtt is emigráns volt, és Rónai Zoltán mellett dolgozott a Második Internationale brüsszeli központjában. Ha nem is elleneztem Borsosnak ezeket a szoros szociáldemokrata kapcsolatait, helyeselni sem tudtam. Ismertem a szociáldemokrata párt történetét, jól tudtam, hogy a pártjukból már a századforduló előtt kiutálták az agrárszocialistákat, mert „nem ismerték a marxizmust” és a munkásmozgalom internacionalista szellemét teljes egészében soha sem tudták elfogadni, nemzeti hovatartozásukat sohasem tagadták, magukat először magyarnak és csak azután tartották nemzetközinek. A két háború közötti népi irodalomnak a liberális újságírók után ők voltak a legfőbb támadói, állandóan antiszemitizmust és nacionalizmust szagolva benne. Veres Pétert is alig tűrték meg közöttük. Bán Antal az emigrációban ugyan vallotta és későbbi írásban is hangsúlyozta, hogy a két nagy dolgozó osztálynak, a munkásságnak és a parasztságnak a képviselőinek az emigrációban össze kell fogniok. Noha már nem tette hozzá, hogy az ipari munkásság vezető szerepe alatt. Nem bíztam szavai őszinteségében. (Nem tudtam neki megbocsátani, hogy iparügyi minisztersége idején a pártközi megegyezés alapján politikai államtitkárrá kinevezett parasztpárti Salamon-Rácz Tamást be se engedte a minisztériumába, noha demokrata múltját nem lehetett kétségbe vonni, felfüggesztette állásából, csak a közigazgatási Bíróság tudta arra kényszeríteni, hogy visszavegye. Máig sem értem, mi indította erre, ha nem a népiek és a parasztpárt elleni szociáldemokrata ellenszenv.) Borsos politikai vendéglátója Bán Antallal nem sokáig tartott, mert Bán Londonból már betegesen jött át Svájcba és Zürichben hamarosan meg is halt. A temetésén, természetesen emigráns szolidaritásból társaimmal együtt, én is részt vettem és kifejeztem özvegyének őszinte részvétemet. Presser István Borsos révén Zürichben ismertem meg. Mikor én a háború előtt a szociáldemokrata párt ifjúsági titkára voltam, a külföldön tartózkodó Presser István nevével nem találkozhattam. (Bakó Ágnes: „Az országos ifjúsági bizottság 1929-1942” című könyvében sem szerepel.) Annyi bizonyos, nem húzhatott a kommunistákhoz, mint az otthoni ifjú szociáldemokraták többsége. A háború után a szociáldemokrata párt értelmiségi osztályának lett a vezetője. Idekint került a kezembe ennek az Értelmiségi Titkárságnak közvetlenül az orosz megszállás után rendezett nagygyűléséről készült beszámolója: „A gyűlés rendezési külsőségei szigorúan puritán szocialista szellemet tükröztek vissza. A kórusok a Marseillaise-t és az Internacionálét adták elő, a dekorációt kizárólag a kalapácsos ember és a vörös szín jegyében variálták. Sem színekben, sem dallamban semmiféle hazafias engedményt nem tettünk.”

A szociáldemokratáknak történelmünk legnehezebb éveiben a nemzet sorsával szemben kimutatott közömbössége és vaksága engem állandóan óvatosságra intett Borsos emigráns szociáldemokrata kapcsolatait illetően is. Bán Antallal és Presserrel való tanácskozásokon, emlékezetem szerint, sohasem vettem részt. Bántott az is, hogy a Látóhatár svédországi terjesztőjének, Hátori László volt szociáldemokrata újságíró feleségét kérte fel. A negyvenöt utáni években Hátori vezette a Népszavában a Keresztúry- és Mindszenty-ellenes kampányt. Egy svédországi tartózkodásom alkalmával szóvá tettem neki ezt az ateista, keresztényellenes szerepét. Nem védekezett, csak annyit mondott: „Mi közöm nekem a kereszténységhez, legfeljebb, hogy gyűlölöm.” (Még az általam nagyrabecsült Kéthly Anna sem tudott megszabadulni az egykori agrárszocialista mozgalmakkal szemben kialakult szociáldemokrata ellenszenvtől, mely később a népi irodalommal szemben is érvényesült. Idekint az emigrációban szemrehányóan villaként emlegette Veres Péter kis parasztlakát.)

[...]

A nélkülem készült első szám előkészítésébe utólag még bevonták Borbándi Gyulát és Pap Istvánt is. Pap István, jóval később, önéletrajzában még az eredeti tervekre emlékezett, mely szerint majd Molnár és Vámos szerkesztik a lapot. Borsos neve szerkesztőként szóba se került. A Látóhatár első száma 1950 novemberének végén jelent meg 44 oldalon, 320 példányban. Nem kellett hozzá nagy anyagi áldozat, csak a stencilpapírt kellett megvenni és a szétküldéshez szükséges bélyegeket. Minden munkát házilag el lehetett intézni. A sokszorosítást ifj. Dobay nevű barátunk munkahelyének stencilező gépén a késő esti órákban Borsos, Vámos, Borbándi Gyula, Baum Imre és felesége, Klári végezték kézi erővel. Az összehordás és fűzés már nem okozott nagy gondot. A költségekre Baum Imre gyűjtött pénzt svájci zenésztársai körében és gondolom valamennyit össze is kellett adni.

Az első szám szelleme valóban elűtött az emigráns többség szélsőjobboldali és konzervatív szemléletétől, de részben dilettáns, önképzőkori színvonala mégis megdöbbentett. Már maga az, hogy felelős szerkesztőként Dr. Borsos Sándor szerepelt a címlapon, a doktori címmel is jelezve, hogy a kiadvány nem irodalmi és nem „irodalmi és politikai” folyóirat, mint ahogy a Riedener Strassén terveztük, amelyben az emigráns politika csak esszé formában jelenhet meg. Borsos a doktori címet olyan fontosnak tartotta, hogy a második számban egy színvonalas esszé szerzőjeként Borbándi Gyula is doktorként szerepelt. Az első számot Borsos Sándor, Presser és Vámos töltötték meg írásaikkal. Borsos „a demokratikus antibolsevizmus”-ról nyilatkozott, Presser István Teoreticus álnévvel marxista alapon baloldali szociáldemokrata nézetek felsorolásával egyoldalú vitába kezdett a Látóhatár hasábjain Sztálinnal. Az irodalmat Vámos Imre képviselte „A szabadság költői a népek rabságában” címmel, otthoni kiadványokból

Puskinról összeollózott írásával, hogy az ollózást ne lehessen észrevenni, véletlenül elfeledte a versidézetek fordítójának nevét megemlíteni. Egy indulófélben lévő folyóirat első számától nem illik csodát várni.

[...]

Vámos és Borsos titokban megegyeztek, hogy a Látóhatár szerkesztését Vámos végzi, a felelős szerkesztő Borsos Sándor lesz. Így valójában mindenkit, még a közreműködni hajlandó Borbándit is kizárták a legszűkebb körből. Abban is megállapodtak, hogy semmi kétség ne lehessen, a lapot Borsos és Vámos kifele fifti-fifti képviselik. Még meglepőbb, hogy a még csak tervezett sokszorosított folyóirat tulajdonjogára is gondoltak, ezért abban is megállapodtak, hogy kettejük közös tulajdonának tekintik, mint a tolvajok, nehogy később az osztozkodáskor a zsákmány miatt hajbakaphassanak.

Borsos Sándor megegyeztet Vámosal, hogy a Látóhatárt Párizsban fogják sokszorosítani, ahol a fiatal Ekecs Gézának, aki később a Szabad Európa Rádióban Cseke László névvel a hazai fiatalság körében népszerű tenger partyt szerkesztette, volt egy stencillehúzó, kézzel hajtott gépe, mely „Talpra Magyar” címmel egy sokszorosított lapot adott ki. Az 1951-es esztendő a Borsos aktivitásának éve volt. Vámos a davosi tudószanatóriumból szorgalmasan írta a leveleket a várható munkatársakhoz, Borsos szerkesztett, Ekecs sokszorosított. Engem meg egyszerűen elfeledtek. Vámos íráskészsége és alkalmazkodó képessége az idősebb emigráns írógenerációhoz — nem azt nézem kinek adhatok, hanem kitől kaphatok — valóban alkalmassá tette a folyóirat levelezésére. Ezt a képességét már a folyóirat kezdeti tervezgetésének idején is felismertük. Ő volt a legfiatalabb közöttünk, otthon csak nagyon csekély kezdő újságírói múlt volt mögötte, s azt gondoltuk, hogy a munkatársakkal való levelezés jó kapcsolatteremtésre való alkalom és iskola lesz számára. Nem sejtettük, hogy milyen hamar fejébe száll a dicsőség.

1951-ben jelent meg a harmadik számban Jászi Oszkár tanulmánya a „Kelet és Nyugat harca”, Szabó Zoltán „Európai jegyzet”-e és Borsody Istvánnak a Habsburg birodalom bukásának okairól készült tanulmánya. A negyedik szám a francia szociáldemokraták támogatásával, nyomtatásban jelent meg először a Látóhatár történetében. Tulajdonképpen alkalmi szám volt, a kommunisták irányításával szervezett berlini Világifjúsági Találkozó alkalmából, a Látóhatár korábbi számainak anyagából válogatott írásokkal. A hangot Borsos ütötte meg vidéki népgyűlési szónoklatnak beillő, első helyen közölt „Üzenet haza” című írásával. Megnyugtatta a gondosan kiválogatott kommunista ifjúsági küldötteket, hogy a régi világ nem jön vissza, „nem lesz kollektív felelősség, nem lesz Orgovány, Siófok, nem lesz különítmény”. Mert mi, akik „már a bölcsőben az anyatejjel éreztük a nyomor kegyetlen és keserű fájalmát” és 1945 után ott harcoltunk a földreformért, a Köztársaságért és a „nagy” kapitalizmus fellegvárainak bevételéért, csak előre akarunk és fogunk menni... Nem tudom, mit érthettek meg ebből a Világtalálkozóra kiküldött magyar fiatalok, ha egyáltalán eljutott hozzájuk ez a propaganda, melynek bevezetőjével Borsos bizonyára nagyon lerontotta a korábbi számokból átvett Jászi Oszkár, Kovács Imre, Pap István súlyos mondanivalóinak hatását.

1951 októbere és 1952 májusa között, tehát 7 hónapig, már meg sem jelent a lap. Úgy látszott, hogy a Látóhatár is a többi tiszavirágéletű emigráns lapocskák sorsára jut. Vámos Imre 1952 január elején elhagyhatta a davosi szanatóriumot és megkezdte munkáját a Szabad Európa Rádiónál, ahol akkor már Borbándi is a szerkesztőségben dolgozott. Mindketten eléggé el voltak foglalva a Rádióban végzett munkával. A válságba került lappal nem igen foglalkozhattak. A Rádiónál amúgyis nagyobb nyilvánosságot kaptak, mint amit egy sokszorosított emigráns lap nyújthatott volna. Még mindig Zürichben éltem, továbbra is a Maschinenfabrik Örlikonban darut vezettem, mikor szűkebb körben fölmerült a szorosabb bekapcsolásom a folyóirat munkájába. Vámos ezt eleinte azzal az átlátszó érveléssel ellenezte, hogy az én bevonásom a szerkesztőségbe Borsos munkájának leértékelését jelentené. Borbándi később „sajnálatosnak” minősítette, hogy az én közvetlen közreműködésemet hosszabb ideig nélkülözni kellett. Ez azonban nem csupán Vámos magatartásán múlt, a lap léte nem rajta múlt. Noha Borsossal a személyes kapcsolatom változatlanul baráti volt, a lap szerkesztésben azonban vele és a szociáldemokrata barátaival képtelen lettem volna együttműködni. Különben is München-Párizs és Zürich között aligha lehetett volna a szerkesztést működtetni. A helyzet akkor változott lényegesen, amikor én 1952. március 1-én Augsburgban elfoglaltam Borbándi Gyula korábbi munkahelyén a nekem fenntartott állásomat az amerikai hadseregnél. Mivel a nyomorúságos, rosszul fizetett, nehéz gyári munkától szabadulni akartam, a német jóvátételi hadi dollárral fizetett kényelmes állást a magam és a családom jóléte érdekében szívesen vállaltam, noha nem nekem való és nem szellemi munka volt. Nem leltem örömet benne, már csak azért sem, mert azzal a kikötéssel járt, hogy alkalmaztatásom alatt sem irodalmi, sem politikai tevékenységet nem folytathatok. Eleinte megkíséreltem álneven írni. Csepregi József álneven Dsida Jenőről készült rövid irodalmi esszémet adtam a Borsos kikapcsolásával készült Látóhatárnak. Ezt követően saját nevemmel egy részletet közöltem az Egész Látóhatár első számában Áchim L. Andrásról, még otthoni belső emigrációmban készült életrajzból, gondolván, hogy egy régi, otthon készült írás közlése miatt nem lehet a munkahelyemen bajom. Tévedtem. A CIA-nál besúgóként alkalmazott honfitársaim feljelentettek és megrovásban részesültem. A Látóhatárnál irodalmi munkásságom tehát azzal kezdődött, hogy tilos volt irodalmi és emigráns politikai tevékenységet folytatnom. Arról azonban nem mondhattam le, hogy névtelenül, titokban részt ne vegyek a szerkesztőség

belső munkáiban. A müncheni újrakezdés hármunk — Vámos, Borbándi és az én — vállalkozása volt. Vámos ezúttal könnyűszerrel megvált Borsostól, mert a Szabad Európa Rádiónál kapott állásával fölényben érezte magát vele szemben. Tudta viszont, hogy sem Borbándival, sem egyedül képtelen a lapot megjelentetni. Most már nem törődött Borsos „munkájának leértékelésével”, ha én is tagja leszek a szerkesztőségnek, tudomásul vette, hogy folyóiratot Borsos kiszorítása után nélkülünk nem csinálhat. A Látóhatár 1952 májusi száma hét hónapos késéssel, már Münchenben, Borsos teljes kikapcsolásával jelent meg, noha a külső borítólapon neve még rajta maradt. De a belső impresszumon már csak az olvasható: „Szerkesztőség: Vámos, München 2. Theresienstr. 17.” Ezt a számot első feleségem, E. gépelte nagy gonddal stencilre. El is maradtak a Párizsban kiadott számok bosszantó sajtóhibái. Ez a szám már a Nyugaton élő szellemi értékeink fölvonultatása volt: Márai Sándor, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Jászi Oszkár és Borsody István írásaival az irodalomtörténet egyenrangúnak tekinthetné a régi hazai nagy folyóiratokkal, a Huszadik Századdal, a Válasszal, a Magyar Szemlével, és részben a Nyugattal és utódjával, a Magyar Csillaggal, hogy csak a legfontosabbakat említsem. Örültem, hogy kimaradtak a nívótlan, politizáló írások, az önképzőkori próbálgatások és a Látóhatár nem jutott a legtöbb rövidéletű kiadvány sorsára, és átvészelte első válságát. Ugyanakkor tisztában voltunk vele, hogy a jövőben Borsos nélkül Münchenben megjelenő folyóirat jogi helyzetét előbb-utóbb tisztáznunk kell. Hogy Borsossal és a párizsi kiadást jegyző francia állampolgár, Nicole Farkassal elkerüljük az esetleges sajtójogi vitát, míg visszatérhetünk a megszokott Látóhatárhoz, nevet kellett változtatnunk. A folyóirat eddigi nevét is Szabó Dezső „Az egész látóhatár” című könyvétől kapta, legyen egyenlőre „Egész Látóhatár” — javasoltam. Ehhez semmi jogi tanácsra nem volt szükségünk. Volt előttünk elég régi otthoni és újabb kinti példa is, mint Magyarország — Új Magyarország, Hungária — Új Hungária és végül Gombos Gyula egykori, kitűnő folyóiratának nevéből, a Magyar Útból idekint keletkezett Új Magyar Út. Az Egész Látóhatárból csak két szám jelent meg: az 1952 júliusi és 1952 szeptemberi. Köztünk nemcsak az ideiglenes név, hanem a lap irodalmi és politikai irányvonala sem képezte már vita tárgyát. A szerkesztő személye és a szerkesztőség összetétele sem. A második szám belső címlapján szerepel először Vámos Imre szerkesztőként és hogy a szerkesztésért és a kiadásért felel. Neki volt egyedül német menekült útlevélle. Úgy gondoltuk, hogy legjobb, ha ő képviseli a folyóiratot a német hatóság felé. (Nem tudtuk, hogy a demokratikus német sajtótörvény egy évente hatszor megjelenő kiadványra semmiféle hivatalos előírást nem tartalmazott.) Borbándinak és nekem már amerikai papírunk volt, ami bizonyára nem lett volna akadály, hogy egy emigráns lapon szerkesztőként és kiadóként szerepeljünk. Mint már említettem, nekem ezt az amerikai hadseregnek viselt állásom szigorúan megtiltotta. Maradt tehát egyedül Vámos Imre.

Az Egész Látóhatár első számában tűnt föl műfordításaival Horváth Béla, aki később a szerkesztőség elismert tagja lett. C. A. Macartner, a bethleni konszolidációról szólt, Borsody István „Benes és az oroszok” című tanulmányának befejező részét tette közzé. Kovács Imre a paraszti életforma változásairól írt, Kemény György pedig az angol jóléti államról. Cs. Szabó László Leonardo da Vinciről, Szabó Zoltán Bertrand Russelről értekezett. Talán szerénység nélkül említhetem, hogy a még otthon írt Áchim életrajzom egy részleteként jelent meg a nyilvánosság előtt először, Bajcsy-Zsilinszky Endre 1937-ben Németh Imréhez írt s később annyiszor emlegetett leveléből egy részlet a csabai tragédiáról.

Az Egész Látóhatárt továbbra is irodalmi és politikai folyóiratnak, szántuk. Az első szám irodalmi és kulturális esszéi után a második számban a politikai esszék kerültek előtérbe. Borsody István „Az európai egység és a német kérdés” égető problémáit vizsgálta. Kovács Imre Rajk politikai múltját és likvidálásának történetét ismertette, Komáromi István (aki később, a vietnami háború idején a Szabad Európa Rádió egyik híradásában szabadságarcoknak nevezte a felkelőket, amiért azonnal állását veszítette) a keresztény demokrácia válságát és az újjáalakulásának lehetőségét vizsgálta. Ebben a számban jelentkezett olaszországi, genovai, hosszú hallgatás után Horváth Béla, „Apám hazatér” című költeményével, az akkor induló tehetséges, fiatal költő, Csokits János két versével, és Ekecs Géza (a Szabad Európa Rádió későbbi tanager-party műsorának országos hírű szerkesztője) fiatalos lendülettel írt Olaszországi vidám útinaplójával. (Márai Sándor egy levelében helytelenítette, hogy szerinte tiszteletlenül írt Rómáról.)

A Münchenben Borsos nélkül készült Látóhatárnak és a két Egész Látóhatár számnak az emigráns írók körében olyan nagy becsülete lett, hogy Cs. Szabó László, Szabó Zoltán és Borsody István elhatározták, hogy a jobb módú emigránsaink körében körlevél útján gyűjtést rendeznek a folyóirat nyomtatásban való rendszeres megjelentetés érdekében. A felkérőlevélben a megalakítandó Látóhatár Barátainak Társaságába belépőktől egyszeri 50 dollár felajánlást kértek, melynek fejében a társaság tagjai a folyóiratot fennállásáig ingyen kapják. (Ezt az ígéretünket 36 éven át, a folyóirat megszűnéséig, 1989. 4-ik számáig, be is tartottuk.) Borbándi korabeli feljegyzése szerint összesen 62 személy jelentkezett, s ezeknek többsége be is fizette az 50 dolláros hozzájárulást. A társasági tagok befizetéseiről nekem nem maradt feljegyzésem, mert minden Vámos címére ment. A befolyt összeg idővel 3000 dollár körül lehetett, elegendő ahhoz, hogy egy időre fedezze a nyomtatással járó nagyobb költséget. Ebben az előnyös helyzetben igyekeztünk visszatérni a folyóirat eredeti nevéhez. Borsos Sándor eleinte tiltakozott a Látóhatár müncheni megjelentetése ellen, majd különböző megvalósíthatatlan javaslatot tett az együttműködésre, végül saját politikai folyóirat indításába

fogott. Nicole Farkas, a francia sajtótörvények által előírt francia állampolgárságú névleges kiadó, 1959. november 2-án, bejelentette a párizsi Látóhatár megszűnését és visszaadta a hivatalos francia engedélyt. Ezzel elhárult minden akadály a Látóhatár eredeti nevének visszaállítása elől. Velem pedig, mivel a nyugatnémet és amerikai békekötéssel az én állásom megszűnt az amerikai hadseregnél, nem maradhattam Európában és visszatértem Amerikába.

A nyomda indulása — Az Aurora Könyvkiadó

A hatvanas évek elején Németországban a gazdasági csoda következtében hirtelen magasba szöktek az árak és a bérek. A negyedik évfolyamába lépő *Új Látóhatár* életbentartása egyre nagyobb gondot okozott a kiadónak. Az előfizetők számát nem lehetett a nyomdai árak emelkedésének arányában növelni. Döntés elé kerültem: vagy megszűnik a folyóirat, vagy saját erővel csökkenteni kell az előállítási költségeket. Az *Új Látóhatárt* indulásától Újvári Sándor nyomdája, a Greif Nyomda szedte és nyomtatta. Magyar szedőjük nem volt, németek szedték, ami sok időbe, korrekcióba és pénzbe került. Münchenben akkor három nyomda (Herp Jánosé, a Nemzetőre és Újvárié), két gépszedészet működött (Lédermüller Olivéré és a főként szerbhorvát emigránsoknak dolgozó Máté Andrásé). A tengeren túlön legjelentősebb Vörösváry István modern felszerelésű torontói nyomdája volt, mely főleg idegen nyelvű könyveket és újságokat készített. (A nyolcvanas évektől több Márai-könyv és Kovács Imre *Magyarország megszállása* című könyvének nyomtatója és kiadója.) Olcsóbb árakra sehol sem számíthattam. Kézenfekvő volt, hogy a folyóiratot csak úgy lehet megmenteni, ha legalább a gépszedést magunk végezzük. Csak én jöhöttem számításba, mert két szerkesztőtársam a Szabad Európa Rádió jól fizetett alkalmazottja volt, közreműködésükre nem gondolhattam. Szerencsémre magyar könyv vásárlása ürügyén összeakadtam Lovas-Heller Györggyel, aki szükségből lakásán hazai könyveket árult. Ebből akkor sem lehetett megélni, ezért Lédermüller műhelyében megpróbálta kitanulni a gépszedést. Ott megismerkedett egy francia frankhamisításért börtönt ült öreg német nyomdással, akitől Lédermüller vette bérbe a szedőgépét. Így merült föl köztünk a gondolat, talán mi is megpróbálkozhatnánk a szedéssel. Én az *Új Látóhatár* miatt, Lovas-Heller egzisztenciális okokból. Lovas-Hellernek budapesti egyetemi végzettsége volt, de doktorátus nélkül az első időkben semmi reménye nem volt arra, hogy hamarosan állást kapjon magyar nyelv és irodalom szakon a müncheni egyetemen. A gondolatot tett követte. Megállapodtunk az öreg Gessler nevű nyomdással, hogy nekünk is bérbe ad egy szedőgépét. Vett is az egyik itteni hírlap nyomdájából egy kimustrált, első világháború előtti egykazettás szedőgépét, és havi 200 márkáért bérbe adta nekünk. München bohém negyedében, Schwabingban, a Nordend Str. 43. alatt találtam egy elhanyagolt helyiséget, melyben bemutatásra nagy faipari gépek álltak betonba ágyazva, s mikor elvitték a gépeket, felszaggatták a betonpadlót. Mielőtt felállítottuk volna a mi érzékeny gépünket, rendbe kellett szednem a helyiséget. Legelőször a padlót kellett simára betonoznom. Mivel egymagamban nem mertem rá vállalkozni, noha Svájcban a kőművesek mellett segéd munkásként dolgozva megtanultam a betonkeverést és a betonozást. Valahonnét mellém szegődött egy kőművesek mellett dolgozó segéd munkás. Ketten nekivágtunk a munkának. Mivel nem tudtam kiszámítani mennyi cementre lesz szükségem, sötétedéskor még csak a fele munkánál tartottunk, s elfogyott a cement. A megkezdett munkát nem lehetett abbahagyni.

— Mi lesz most? — mondtam rémülten. — Nincs cement.

— Sebaj — vigasztalt a vagány munkatársam —, azonnal szerzünk.

— Honnét? Az üzletek zárva vannak.

— Ne törődj vele — mondta —, és beültünk az autóba, odahajtottunk egy építkezéshez, s néhány zsák cementet könnyűszerrel feldobott a kocsira.

Meg vagyok mentve, gondoltam rossz lelkiismerettel. Alig kezdtünk a munkába, vacsorára kért 20 márkát, s azzal hagyott ott, hogy azonnal visszajön. Azóta sem láttam. A betonozással nagy keservesen másnapra egyedül is készen lettem. Ezután már csak a piszkos falakat kellett lemeszelnem. Mikor felszáradt a cement, felállíthattuk a szedőgépét. Közben megérkezett a szükséges felszerelés: két Palatino matricasorozat (10 és 8 pontos), néhány mázsa ólomrúd, s a legszükségesebb kézibetűkészlet. Az amerikai hadsereg raktárából vásároltam két széket és egy nagy vasasztalt a tördeléshez. Megkezdhetjük a szedést. Tervemnek megfelelően az első munkánk az *Új Látóhatár* ünnepi száma volt, melynek a forradalom ötödik évfordulójára, október 26-ára kellett elkészülnie. Mint kiderült, Hellernek sem volt sok gyakorlata a gépszedésben. A kezdet nehézségekkel járt. Egyszer például megmakacsolta magát a szedőgép, nem dobta le a matricákat. Egész nap tehetetlenül vergődünk. Én megijedtem, hogy nem leszünk készen az ünnepi szám szedésével. Este jött Gessler bácsi. Ránézett a gépre, megigazította a hajtószíjat, s azonnal

leestek a matricák. (A leesett szíjat nyolcas forma helyett, egyenesen tettük fel, lazán nem hajtotta a kereket.)

A forradalom ötödik évfordulójára el is készült a nyomda első terméke, az *Új Látóhatár* 1961. szeptember-októberi száma. Mi csak a szedést végeztük, de ezzel megspóroltuk annak díját. A nyomást nyomógép hiányában egy kis német nyomdában bérben végeztettük. A kiszedett ólomoldalok szállításában Hellernek sem volt gyakorlata. Egyszerűen egy deszkára fektettük az első ív anyagát, és elhelyeztük az autó csomagtartójában. A kikötött oldalak az első kanyarban összedőltek. Mivel a szedés, gyakorlatlanságunk miatt, igen lassan ment, újbóli kiszedésre az idő rövidsége miatt nem is gondolhattunk, én vállalkoztam rá, hogy a levonat alapján összerakom a széthullott sorokat, Heller pedig maradjon a szedőgépnél. Két nap és két éjjel sikerült a sorokat összeraknom és újságpapírosba csomagolva leszállítottuk a nyomdába. Csak egy feltűnő hiba maradt benne. A Figyelő rovat kézzel szedett címében a visszarakáskor az L és Ó felcserélődött: FIGYEŐL lett belőle. Szégyelltem is magamat miatta, hiszen bejelentésemben azt ígértem, hogy mi sajtóhibák nélkül fogunk nyomtatni. De az *Új Látóhatár* mégis elkészült...

A sok izgalom után, mire az első munkát befejeztük, tisztában lettem vele, hogy ezután a nyomda minden időmet igénybe fogja venni, írásra kevés időm marad, sőt a szerkesztői tevékenységemet is le kell csökkentenem. Egyedül a kiadói munkakört kell egészében megtartanom, mert abban senki sem tud helyettesíteni. Az emigráns irodalmat nem írásaimmal, hanem az *Új Látóhatár* életben tartásával és mások könyveinek kinyomtatásával fogom szolgálni. Mint hamarosan kiderült, ezt a szándékot nem fogadta egyöntetű megértés.

Ebben az 1961. szeptember-októberi számban jelentettem be az *Új Látóhatár* nyomdájának megalakulását. Nem is sejtve, hogy az öröndetesnek remélt hírrel a folyóirat két közvetlen munkatársában elégedetlenséget váltok ki. A bejelentésből ők azt olvasták ki, ha a megalakult üzem az *Új Látóhatár* nyomdája, akkor annak ők is tulajdonosai. Minden munka és tőkehozzájárulás nélkül. Ezért kénytelen vagyok a kezdeti ellenérzésekre válaszoló és a későbbi tulajdonjogi vitát előidéző bejelentésemben eredetiben közzétenni:

[...]

Nincs szándékomban AURORA-könyvek felsorolásával az olvasót untatni, csak a nyomda történetében fontosabbnak tűnök közül emlékezem néhányat. Ha jól emlékszem, elsőnek Aurora kiadásban 1964-ben Sárközi Mátyás *Közel és távolban* című novellás kötete jelent meg. Mindjárt 1965-ben elkészült a nyomda és az Aurora első angol nyelvű kiadványa is, Juhász Vilmos *Hungarian Social Science Reader* címen, mely 1945-től az idegen olvasók számára foglalta össze a legfontosabb magyar politikai írásokat és okmányokat. 1966-ban jelent meg az AURORA kiadásában a nyomda anyagi segítségvállalásával Gombos Gyula 400 oldalas Szabó Dezső életrajza, melyet Német László a jugoszláviai magyar íróknak példaképül ajánlott, hogyan kell a nagyobb írói szabadsággal élni. A könyv megírására az adott okot, hogy Fenyő Miklós, megfélemezve Szabó Dezső két háború közötti és a második világháború alatti németellenes bátor kiállásairól, az ellenforradalomban játszott szerepe miatt antiszemitának nevezte. Felkértem Gombos Gyulát, Szabó Dezső egyik legjobb ismerőjét, hogy az *Új Látóhatár*nak írjon egy válasszcikket. Ahogy lenni szokott, az első tanulmány megjelenését több követte, s ebből lett a könyv. Az emigrációs olvasóközönség körében akkora sikert aratott, hogy három évvel később újabb 1000 példányban kellett megjelentetni. Csupán Juhász Vilmos, az amerikai könyvosztó-akció magyar vezetője nem rendelt belőle, mert ő is antiszemitának tartotta Szabó Dezsőt. Az *Új Látóhatár*ban hosszú ideig nem találtunk alkalmas kritikust arra, hogy a könyvet ismertesse. Végül Czigány Lóránt vállalkozott megírására, aki Gombos könyvét olvasva arra a meggyőződésre jutott, hogy „Szabó örökre és végérvényesen meghalt”, s a könyvet a „wishful thinking” átgondolt, de elhibázott példatárának nevezte, ami szerinte csak arra jó, hogy Szabó Dezső híveinek alkalmat nyújthat az önvizsgálathoz. Gombos Gyula a kritika közlése miatt megnehezelt az *Új Látóhatár*ra, ezért később egy hosszabb tanulmányban magam válaszoltam Czigány Lóránt kritikájára. Gombos könyve az „örökre és végérvényesen meghalt” Szabó Dezsőről Püski Sándor New York-i kiadásában harmadszor is megjelent. Négy év múlva, 1970-ben elkészült Gombos Gyula politikai tanulmányainak kötete, a *Húsz év után*, amely most meg az emigráns jobboldal körében váltott ki ellenszenvet, ezért egy év múlva Gombos kénytelen volt az igaztalan szélsőjobboldali vádakra és félremagyarázásokra válaszolni, mely *Huszonegy év után* címmel az AURORA kiskönyvek között jelent meg.

1966 nemcsak az AURORA kiadó viharos éve volt, hanem a nyomda egyik legsikeresebb esztendeje is. Ebben az évben készült el és látott nyomdafestéket Borbándi és Molnár szerkesztésében az 1956-os forradalomról az emigrációban írott tanulmányok közel 700 oldalas kötete, a *Tanulmányok a magyar forradalomról*³, Fésűs László mesteri címlapjával. Ezért a kötetért a két szerkesztőt később Nagy Imre-

³ E kötetet megjelentette elektronikusan a Mikes International 2006. januárjában. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html — Mikes International Szerk.

éremmel tüntették ki. Az emlékérmét én nem a szerkesztő nevében vettem át, hanem a nyomdáében, mert nem a szerkesztés, hanem ennek a nagy terjedelmű könyvnek az emigrációs viszonyok között külső mecénás nélküli kinyomtatása érdemelte meg az elismerést.

1966-tól az emigráció egyik legtermékenyebb írójának, odahaza sokszor díjazott (Kossuth-díj, aranykoszorús csillagrend, a köztársasági érdemrend középkeresztje) Határ Győzőnek a legtöbb műve a Molnár-nyomdában készült és az AURORA kiadásában jelent meg. A legelső, a *Bábel tornya* még a Stockholmi Magyar Intézet kiadásában készült. Ezt követte az AURORA kiadásában kétkötetes versgyűjteménye, a *Hajszálhíd*, és 1972-ben a 12 drámát tartalmazó ugyancsak kétkötetes *Sírónevető*, majd 1974-ben *Az őrző könyve* című fantasztikus regénye. Határ Győző később számítógépen maga szedte a könyveit és Londonban nyomatta, de az AURORA kiadóval megegyezve, továbbra is AURORA cégjelzéssel jelentek meg.

1969-ben az AURORA kiadásában hagyta el a nyomdát Borsody István bevezető előszavával és Fésűs László korszerű címlapjával Jászi Oszkárnak bécsi emigrációjában a tizenkilences forradalmat követően írt műve, a *Magyar kálvária— Magyar föltámadás*. Noha ez a könyv a kommunista társadalmi rend mindmáig egyik legkitűnőbb bírálata és a kommunista diktatúrák várható törvényszerű bukásának előrejelzése volt, az emigrációban a szerző személye miatt nagy sikerrel nem számolhattam. Mégis úgy éreztem, hogy Ady Endre barátjának, a *Husadik Század* irányt adó szellemi vezetőjének — akit a Horthy rendszerben hazaárulással vádolták, 1945 után meg a kommunisták igyekeztek kitörölni a nemzet emlékezetéből — mi, új emigránsok kétszeresen is elégtétellel tartozunk.

1975-ben jelent meg Illyés Elemér *Erdély változása*, az első összefoglaló könyv a kétszeres elnyomás alá került erdélyi és általában a romániai magyarok sorsáról. Utólag, ma már elmondható, hogy a Szepsiszentgyörgyben élő Veress Dániel lektorálta. A könyv nagy hiányt töltött be, hiszen Magyarországon a Romániában kisebbségben élő magyarok sorsáról évtizedekig nem lehetett megbízható híradást adni. A Misztótfalusi betűkkel szedett, kiváló papírosra nyomtatott, 400 oldalas terjedelmű mű egymás után két kiadást is megért. Az AURORA kiadó legszebb könyvei és a nyomda legszebben nyomtatott munkái között foglal helyet. Ugyancsak ízléses kiadásban készült Szamosi József *Írások és vallomások* című irodalmi tanulmánykötete és ezt követően válogatott versei, *Álmaim árnyéka*. 1981-ben az Ausztráliából Szent-Ivány Józsefné, Lakatos Mária elküldte apjának, Lakatos Gézának, a volt miniszterelnöknek visszaemlékezéseit, mely *Ahogy én láttam* címmel még abban az évben AURORA kiadásként meg is jelent. 1969-től 1983-ig a Molnár nyomdában készültek Major-Zala Lajos szép kiállítású verseskötetei.

A nyomda és az AURORA kiadó egyik legnagyobb vállalkozása volt az Adriányi Gábor által szerkesztett, 12 kötetes *Dissertationes Hungaricae ex historia* katolikus egyháztörténeti sorozat, élén Hermann Egyed félévsszázados hiányt pótló könyvével *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. Salacz Gábor kitűnő összefoglalása *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, majd Gyetvay Péter a délvidéki egyház szervezéséről, Salacz Gábor a katolikus egyház tizenhét esztendejéről a kommunizmus alatt (1948-1950), Udvardy József: *A kalocsai érsekek életrajza* és végül, de nem utolsósorban a magyar püspöki kar két háború közti üléseinek dokumentum értékű kiadása.

A müncheni Ungarisches Institut és az AURORA közös kiadásában jelent meg németül Borbándi Gyula könyve a magyar népi irodalom- és mozgalom történetéről *Der ungarische Populismus* címmel, melynek magyar változatát évek múlva New Yorkban Püski Sándor is kiadta. A német cím megválasztása nem volt a legszerencsésebb, mert német közéletben a Populismus és a Populist ma a nép szájaíze szerinti demagógiát jelenti, s semmiképp sem fedi a magyar „népi” kifejezés igazi tartalmát. A „Völkish” szó eredeti értelmében közelebb állna a magyar kifejezéshez, ha a huszadik század eleje óta és különösen a hitleri időkben faji, antirasszista tartalmat nem kapott volna. Sajnos, ezzel a könyv igazi tartalma németül mindig magyarázatra szorul.

Az AURORA kiadónak máig legrejtélyesebbnek tűnő és legvitatottabb kiadványa a Molnár Nyomda első ofszettel nyomott könyve, Illyés Gyula *Szellem és erőszak* című írása, mely a Magyarországon betiltott és elfektetett mű hasonmásaként jelent meg. Egy megmentett példányát Sebestyén László barátom küldte ki nekem Benkő Zoltánnal Münchenbe. Azonnal el is határoztam, hogy az eredetivel azonos betűkkel, azonos papíron, három színnyomásos borítóval, 1000 példányban kinyomtatom. A másolás olyan jól sikerült, hogy sokan az emigrációban is azt hitték, hogy az elkobzott eredeti külföldre jutott példányai. Magyarországon Tüskés Tibor ma is azt állítja, pontos értesülése van arról, hogy Aczél György zúzda helyett kiküldte nyugati eladásra. Ebben az elképzelésben csak egy hiba van. A kiküldött eredeti írás belső első oldala, ahol a könyv címe először szerepel, hiányzott, ezért a másolatról is lemaradt. Az első 1000 példány hamarosan el is fogyott. Egy részét a látogató turisták hazavitték. A második kiadás újból 1000 példányban jelent meg. Mivel a lemezek megvoltak, ez már jóval kevesebbe került. Sajnos, csak valamivel testesebb papírt tudtam beszerezni hozzá, ezért az eredetinél valamivel vastagabb lett. Meglepetésemre, Borbándi ezzel a kiadvánnyal is téves úton jár. Tanúja volt, hogy itt készült. Pesten tiltakozott is Tüskés Tibor híresztelése ellen, de a

nyomda anyagi ügyeiben most sem volt járatos. Azt állítja ugyanis könyvében, hogy a nyomtatás költségeinek nagy részét Tollas Tibor közbenjárására a Nemzetör kiadó vállalta. Ezzel szemben a valóság az, hogy az első 1000 példány kinyomtatásának költségeit teljes egészében a nyomda állta, a Nemzetör csak a második kiadás lényegesen alacsonyabb költségei felét fedezte 500 példány ellenében.

Illyéssel közvetve tudattam szándékomat a kiadásról, mégis meglepődött, mikor valóban megjelent. 1981-es naplójegyzeteiben azt jegyezte föl: „Csoóri Bécsből a Herder-díjjal, Münchenből a hírrel, hogy kiadták ott is a Szellem és erőszakot. Alig tudom elhinni. Példányt nem hozott, bár máris kering belőle itthon is.” Természetesen később küldtem néhány példányt Illyésnek is Budapestre. Nagy sokára jutott csak el hozzám a hír, hogy Aczél György egy alkalommal megkérdezte tőle, miért nem tiltakozott a müncheni rablókiadás ellen? „Miért tiltakoztam volna — felelte —, akkor sem tiltakoztam, mikor elkobozták.” Az utolsó szót Csoóri mondta ki, a *Szellem és erőszak* müncheni kiadásáról: „A szellem győzelme az erőszak felett.” Mikor az első kész példányt kézbe vettem, magam is úgy éreztem.

Befejezésül a nyomda AURORA-könyvei után néhány szót az AURORA-kiskönyvekről. Még budapesti diákkoromban nagyon tetszettek nekem a Magyar Szemle kiskönyv-kiadványai. Félévszázad múlva újra eszembe jutottak, és ezek mintájára terveztem meg a nagyobb kiadványok mellé ezeket a 18 x 11 centiméteres, 1986-tól 160 oldal terjedelmű, zsebben hordozható könyvecskéket. Elsőnek Határ Győző „fiókjának” írt *Pantarbesz* című, 96 oldalas tanulmánya jelent meg. Ezt még tíz más követte, köztük Gombos Gyula már említett vitairata, a *Huszonegy év után*, Cs. Szabó *Hunok nyugaton* (első nyugati utazás a háború után Illyés Gyulával), „Petőfiék”, Amalrik *Megéri-e a Szovjetunió 1984-et?* (Sárközi Mátyás fordításában, Túri Péter álnéven), végül Peéry Rezső *Requiem egy országrészért*, és ennek második kiadása Molnár József előszavával.

Püski Sándor

Magyar könyves Amerikában

Feljegyzés a Magyar Book könyvescég 1970. nov. 29-i megbeszéléséről

Jelen vannak: Püski Sándor (87 Forest St. Montclair, N.J. 07042), Nyeste Zoltán (3407 Warner Dr., Grand Island, N.Y. 14072) és Tar Mihály (Markham, Ont. Canada)

Nevezettek megállapodtak az alábbiakban:

- 1.) A Magyar Book önálló cég legyen, ne a Standard Press leányvállalata.
- 2.) Mihelyt a megfelelő tőke rendelkezésre áll, a céget mint társas céget bejegyeztetik.
- 3.) Nyeste Zoltán és Tar Mihály 2.500 \$-t befizetnek, hogy a Standard Press által a Kultúra budapesti külkereskedelmi cégnek leadott rendelést kifizethessük.
- 4.) A jelenlevők íj. Püski Sándort (548 Vista Mar Ave, Pacifica, Calif. 94044) a Magyar Book elnökének megválasztják és megbízzák id. Püski Sándort, hogy a szervezés munkáját folytassa.
- 5.) Kovács Andrást megbízzák a pénztáros — titkári teendők ellátásával.
- 6.) A cégtől fizetést vagy jövedelmet egy évig senki sem vehet fel.

Emlékeztető

I.

A címzettek előtt ismeretes az 1967-es tájékoztató jellegű látogatásunk, melynek eredményeképp 1967. november végén az amerikai magyar barátainknak is, a magyar művelődésügyi kormányzatnak és exportvállalatoknak is javaslatot tettem amerikai vállalkozás keretében a teljes — hazai és a határon kívüli — magyar szellemi élet személyi és tárgyi közvetítésére és forgalmazására kölcsönösségi alapon, a lehető legteljesebben politikamentesen, szolgálva csak a magyar nemzet, nyelv és szellem ügyét és fejlődését.

Miután több amerikai magyar barátunktól — beleértve írókat és kiadókat is — ígéretet kaptunk személyi és anyagi részvételre, 1967 decemberében hazatértünk, és az otthoni érdekeltekkel kezdtük meg a tárgyalásokat. Hosszas és körülményes huzavona után ez év júniusában érett meg a helyzet az alábbiakban ismertetett egyezsége:

1.) A Művelődésügyi Minisztérium elfogadja a javaslatomat és nemcsak hogy támogatja a Külkereskedelmi Minisztériummal együtt az érdekelt export-import vállalatoknál a javaslatom végrehajtását, hanem a maga részéről már ebben az évben komoly programok (anyanyelvi konferencia, külföldön élő magyar művészek kiállításai) végrehajtásával be is bizonyította, hogy hajlandó a nyugati magyarsággal való együttműködésre anélkül, hogy politikai behódolást kívánna. A jövőre vonatkozólag pedig: a.) megindították ugyanebben a szellemben egy tankönyvprogram kidolgozását; b.) szívesen fogadnák egy közösen szerkesztett folyóirat megindítását; mindkevesebb akadálya lesz annak, hogy a kinti írók otthoni folyóiratokba írjanak, a könyveiket otthon kiadhassák és viszont, ki- vagy hazautazzanak egy-egy előadói körútra.

— Természetesen ez nem jelenti azt, hogy minden otthon nyomdafestéket látott író idekint teret kaphat vagy fordítva, hiszen gyenge vagy nagyon közepes tehetségű író itt is, otthon is sok van és egyik részről sem az ő műveiket kívánják elsősorban importálni, abból pedig a jövőben is adódhatik különbség és nehézkesség, hogy kint a könnyebben mozgó magánvállalkozások kezében van a sajtó és a pódium, otthon pedig állami vállalatokéban, de a fejlődés ebbe az irányba megindult, nem beszélve arról, hogy a politikai indulatok itt is akadályozhatják a tisztán kulturális programokat is (lásd Lőrincze Lajos esetét a torontóiakkal). — Ide kívánczik egy bejelentés, már csak azért is, mert a legtöbbet emlegetett irodalmi probléma volt az amerikai magyar emigrációban az utóbbi években: Mécs László 600 oldalas válogatott kötete 1971 nyarára jelenik meg otthon az egyik egyházi kiadónál, az Ecclesia szövetkezetnél, és hogy Mécs László engem bízott meg az 1971 őszen sorra kerülhető amerikai előadó-körútjának a megszervezésével. Ami az idős írónemzedék többi tagját illeti, ma már szintén az ő szándékukon, egészségi állapotukon, és a megfelelő meghíváson múlik, hogy az elkövetkező években meglátogatják-e az amerikai magyarságot vagy sem. A fiatalabb írók, művészek és tudósok személyes ígéretük szerint szívesen jönnek, ha meghívjuk őket, amint ők is szívesen fogadják otthon a nyugati magyarság szellemi képviselőit.

2.) A könyv- és lapkiadás külkereskedelmi vállalatával, a Kultúrával megkötöttünk egy ideiglenes megállapodást azzal, hogyha a tervezett amerikai vállalatot meg tudom alapítani, megkapom az USA-nak mindazokat a területeit képviselőre, amelyek korábbi szerződésekkel nincsenek lekötvé. (Korábbi lekötések: egyrészt New York állam, másrészt a Cleveland körüli 6 állam, de az egységes terjesztés érdekében ezekkel is megkereshetem az együttműködés formáit.) A várható forgalomnak megfelelő hitelt és bizományi raktárt is adnak, egyébként a náluk szokásos kereskedelmi feltételeket kapom.

A többi érdekelt vállalatnál: a képző- és iparművészeti termékeket közvetítő Artexnél, a népművészeti textíliákat közvetítő Hungarocoopnál, a filmeket közvetítő Hungarofilmnél abban maradtunk, hogy amint a forgalmazáshoz szükséges tőkét biztosítani tudom, náluk is a lehető legkedvezőbb feltételeket kapom. A hanglemezekre és a hangversenyrendezésre jelenleg egy-egy amerikai cégnek koncessziója van az egész területre, tehát csak a velük való együttműködésben képzelhető el valamilyen vállalati tevékenység.

Ha a vállalat tökéreösen megalakul, nyilvánvalóan semmi akadálya nem lesz annak, hogy hasonló külkereskedelmi megállapodásokat kössünk a szomszédos államok hasonló külkereskedelmi vállalataival, hogy az ottani magyar irodalmi és művészeti alkotásokhoz is hozzájuthassunk. A nyugati magyar kiadók egy része már fel is ajánlotta az együttműködést, de a többit is szívesen látjuk: az alkotókat és a műveiket is, mihelyt a rendszeres előadói körút és terjesztés megszervezhető.

II.

1.) Otthonról levelezéssel készítettem elő a vállalat jogi és anyagi megalakulását. Kérkezésem után, 1970. október végén Hamza Andrással állapodtam meg, hogy a New Brunswick-i (N.J.) nyomdája melletti székhellyel egy magyar könyvklub létesítésével indítjuk meg a munkát, fenntartva annak a lehetőségét, hogy más partnerekkel más üzletágakban akár Hamza, akár én, akár a feleségem további vállalkozásokat kezdeményezhet. A cég neve: Magyar Book, célja könyvterjesztés, a tőkebefektetést illetően a cégre ruházom azt a terjesztői jogot, amit a Kultúráról és a többi magyar kiadótól és terjesztőtől megkaptam vagy megkapok, Hamza András tőkebefektetésként biztosítja a cég irodavezetéséhez szükséges helyiséget és felszerelést, az áru raktározásához, csomagolásához és postázásához szükséges helyiséget és felszerelést, valamint a vállalkozás megindításához, fejlesztéséhez és folyamatos lebonyolításához szükséges árumennyiség biztosításához kívánatos bankgaranciát, hitelkeretet és készpénzforgótőkét. A szükséges forgótőke összegét az első évre 25.000 dollárban állapítottuk meg. November elején Hamza András a magyar bibliafordítás ügyében Magyarországra utazott, és azt a feladatot vállalta, hogy a Kultúrával kötött megállapodásom feltételeit megjavítja és a szükséges könyvrendeléseket az előre elkészített jegyzékek alapján leadja. Sajnos, a feltételeket megjavítani nem tudta, de megállapodott abban, hogy a könyvklub első köteteinek a megvásárlására 1340 \$ meghitelezést nyit, a 2500 \$ nettó értékű, félvétenként elszámolandó bizományi raktár biztosítására ugyanolyan összegű bankgarancia levelet nyújt, és mihelyt a további tagsági kötetekre megkapjuk az ajánlatot, azokat is megfelelő példányszámban biztosítja. Vezető írókkal és művészekkel tárgyalt, akiket az akkor még otthon levő feleségem a lakásunkon hívott össze, és több ízben megkeresték a művelődésügy illetékeseit is.

Ez alatt az idő alatt én az otthon gyűjtött és az amerikai barátainktól kapott ezer címre szétküldtem az ismert körlevelet, a könyvklub meghirdetésére, személyes látogatásokkal Buffalóban, Chicagóban, San Franciscóban és Los Angelesben a tagszervezés munkáját megindítottam. Mihelyt a szerződésünkben említett tőke kérdése biztosítva van, már csak a központi iroda, raktár kérdése marad hátra, hogy a szervezés munkáját folytathassam.

2.) '67-ben is, azóta is, itt is, otthon is, terveztük és szorgalmaztuk íróknak, művészeknek és tudósoknak a szórvány-magyarság közé való meghívását. Erre külön buzdítást adott az a néhány nagyhatású előzmény, amit Hamza András és baráti köre már kezdeményezett a múltban. Arról is volt szó, hogy művészeti és népművészeti alkotások és filmek terjesztését kezdeményezzük szervezési munkánk keretében. A körlevelemben erről azért nem tettem említést, mert Hamza A. érthető óvatosságból a maga anyagi erejére a könyvterjesztési akción kívül más irányú kötelezettséget vállalni nem tudott.

Megvártam tehát a feleségem megérkezését, és így került a sor Nyeste Zoltán, Tar Mihály és Szabó Pál thanksgivingi látogatására, akik már előzetesen megígérték, hogy tervünk e részének a megvalósításában részt kívánnak venni. A beszélgetésünkbe bele kapcsolódtak Hamza András és Debreceni Ferenc is, és mielőtt ennek az önálló vállalkozásnak a kereteit megállapítottuk volna, Hamza a következő javaslatot tette:

a.) Bővítsük ki a jelenleg érvényben levő Püski-Hamza vállalkozást oly módon, hogy kapcsoljuk bele az előbb említett második vállalkozás tervét is.

b.) A javaslata szerint ez is lényegében Püski és Hamza kettős vállalkozása volna azzal a kibővítéssel, hogy anyagi hozzájárulással és szervező tevékenységgel nevezett és más barátaink is részt vehetnének benne.

c.) Anyagi vonatkozásban egy no par Rt. megalakítását indítványozta, mely az 50.000 \$-ban megállapított eszmei értékre épülne és fele-fele arányban volna Püski és Hamza tulajdona. Mindazok, akik ebben részt kívánnak venni, valódi dollárértékben megvásárolhatják Püski és Hamza részvényeinek egy részét azzal a feltétellel, hogy mindkettő részvényéből egyenlő arányban vesznek, és hogy a külső tagok részvényeinek az összege nem haladhatja meg az összérték 48%-át.

d.) A hozzászólások folyamán kifogás alá esett Mécs László meghívása, általánosan helyeselték Jancsó Adrienne meghívását, de sem személyek, sem importtárgyak kérdésében megállapodás nem történt.

e.) A jelenlevők közül a következők helyezték kilátásba anyagi hozzájárulásukat: Nyeste Z.: \$500,-, Tar M.: \$5.000,-, Szabó Pál: \$2.000,-

Miután mind körlevelünk kiküldésével, mind otthon vállalt feladatunkkal, sőt a Hamza András által vállalt kötelezettséggel számolva, a további lépések sűrűsödtek, nagyon kérlek mindannyiótokat, hogy a fentiekben vázolt különböző előkészítési munkákra, javaslatokra megjegyzéseiteket minél előbb tegyék meg. Amennyire elhatároztuk a feleségemmel együtt, hogy hátralévő életünkben ezt a kulturális feladatot szolgáljuk, ugyanúgy eltökélt szándékunk, hogy semmi olyanra nem vállalkozunk, ami akár magunknak, akár Amerikában vagy Magyarországon élő barátainknak erkölcsi vagy anyagi kárt okozhat. Ha a mi

vállalkozásunk nem jön létre, akkor további halasztást szenved az ügy, de ha meggondolatlanul a bukásba visszük azt, akkor mindazok számára lehetetlenné tesszük, akik a jövőben szerencsésebb körülmények között megvalósíthatnák.

Montclair, 1970. dec. 2. Püski Sándor

Tájékoztató Püski Sándor Magyar Book amerikai könyves cége alakulásáról.

I.

A két idősebb fiam 1956-ban jött el hazulról. Előbb Kanadában éltek, majd az Egyesült Államokban. Tíz évre rá meglátogathattam őket: így kerültem ki egy évre Amerikába. Felhasználtam ezt az alkalmat, hogy tájékozódjam az amerikai magyar világban, s ennek eredményeképpen 1967. november végén az amerikai magyar barátainak is, a magyar irodalmi és művészeti külkereskedelmi vállalatoknak is javaslatot tettem független amerikai vállalkozás keretében a teljes — hazai és a határon kívüli — magyar szellemi élet személyi és tárgyi közvetítésére és forgalmazására, kölcsönösségi alapon, a lehető legteljesebben politikamentesen, szolgálva a magyar nemzet, nyelv és szellem ügyét.

Javaslatom alapelvei az alábbiak voltak.

1. A magyar kultúra, amint a magyar nemzet is, otthon él és alakul olyanná, amilyenné, az emigrációs kultúra csak színezheti azt. Akármilyen szép eredményeket érnek el a kinti magyar írók, művészek és tudósok, kell a hazai termés is, mert enélkül a magyar művelődés áramkörei nem kapcsolódhatnak össze. A kinti termés hazafelé vezető útja is csak így nyílhat meg: egy nagyobb hazai kulturális export ellentételeként. A szétszóródott nemzet kulturális egységének a megteremtése pedig az élet kérdése. És ha ez az egység nem is mutathat többé egy színt, legfeljebb ugyanannak a színnek a többféle árnyalatát, mégis ezek a színváltozatok együtt, egymást kiegészítve, egy nagy kultúra lehetőségeit adják, és a nemzet újjászületését szolgálhatják.

2. A hazai kormánynak is számolnia kell azzal, hogy más politikai rendszerű államokban élő magyarokról van szó, és nem szabad politikai hittérítéssel terhelni a velük való kapcsolatot. Ha a nemzeti kultúránk részesei maradnak, a hazaiak is látogathatják őket, majd sajátmaguk tapasztalják, hogyan élünk, mire jutottunk.

3. Legcélszerűbb a hazai és az amerikai politikától független export-import cég alapítása, amerikai vállalként, mely működését nagyjából a hazai termésre alapítja, de ugyanolyan gondja kell legyen az országon kívül bárhol élő magyarok termésére is. Nagy baj, hogy a más-más állami keretben élő alkotó csoportok alig érintkeznek egymással, az olvasó-, hallgató- és nézőközönség pedig még kevesebbet tud róluk, műveikhez ritkán jut, a személyes találkozás alig lehetséges. Vállalkozással szabad ízlésre és válogatásra teríteni kívánom tehát a magyar szellem teljes termését, hiszen a szellemi táplálás hatásossága csak így biztosítható.

4. A háború előtti és alatti években könyvkiadó és -terjesztő voltam, és kedvezőtlen körülmények között bebizonyítottam, hogy képes vagyok ebben a „szakmában” komoly teljesítményre. Azóta ezt a munkát nem folytathattam. Most azonban Amerikában úgy láttam, hogy a saját gondolkodásom alapján ismét jószolgálatot tehetnék a magyar életnek.

II.

Több kinti barátomtól — beleértve írókat és kiadókat is — ígéretet kapva személyi és anyagi részvételre, 1967 decemberében hazatértem, és az otthoni érdekeltekkel kezdtem meg a tárgyalásokat. Hosszas huzavona után ez év júniusában a könyvkiadás külkereskedelmi vállalatával, a Kultúrával megkötöttünk egy ideiglenes megállapodást arról, hogy ha a tervezett amerikai vállalatot meg tudom alapítani, az eddigi képviselőt (New York-i és clevelandi) mellé megkapom a harmadik képviselőt a szokásos kereskedelmi feltételekkel, és az egységes terjesztés érdekében megkereshetem velük az együttműködés formáit.

A többi érdekelt vállalatnál: a képző- és iparművészeti termékeket közvetítő Artexnél, a népművészeti textíliákat közvetítő Hungarocoopnál, a filmeket közvetítő Hungarofilmnél abban maradtunk, hogy amint a forgalmazáshoz szükséges tőkét biztosítani tudom, náluk is a szokásos feltételeket kapom. A hangplemezre és a hangversenyrendezésre jelenleg egy-egy amerikai cégnek koncessziója van az egész területre, tehát csak a velük való együttműködésben képzelhető el valamilyen vállalati tevékenység.

Ha a vállalat tökéletesen megalakul, semmi akadályja nem lesz annak, hogy hasonló külkereskedelmi megállapodásokat kössünk a szomszédos államok hasonló vállalataival, hogy az ottani magyar irodalmi és művészeti alkotásokhoz is hozzájuthassunk. A nyugati magyar kiadók egy része már fel is ajánlotta az együttműködést, és a többi is szívesen látjuk: az alkotókat és a műveiket is, mihelyt a rendszeres előadói körút és terjesztés megszervezhető. Ide kívánczok egy bejelentés, már csak azért is, mert ez a legtöbbet emlegetett irodalmi probléma volt az utóbbi években az amerikai magyar emigrációban: Mécs László hatszázegynéhány oldalas válogatott verseskötete 1971 nyarára jelenik meg otthon az egyik egyházi kiadónál, az Ecclesia Szövetkezetnél, és hogy Mécs László engem bízott meg az 1971 őszi sorra kerülő amerikai előadó-körútjának a megszervezésével. — Más írók, művészek és tudósok is — személyes ígéretük szerint szívesen jönnek látogatni, ha meghívjuk őket, amint ők is szívesen fogadják otthon a nyugati magyarság szellemi képviselőit.

III.

Otthonról levelezéssel készítettem elő a vállalkozást. Kérlelésem után, novemberben, kiadtam egy körlevelet és többekkel személyesen tárgyaltam. Nem fogadta nagy optimizmus a jelentkezőmet: mindenki annyiféle indulást és bukást tapasztalt a magyar sajtó és művelődés területén, hogy még akkor sem volna könnyű dolgom, ha nem fogadna politikai gyanakvás már azért is, hogy nem emigráns vagyok, hanem kitelepülő, és némelyek igyekeznek félhivatalos szervnek minősíteni azért, mert hazai engedély is kell a kitelepüléshez. — Elég sokan ismernek az „emigránsok” közül is, így nem kell sokat magyarázkodnom. Ha a hazai kormányzat politikai propagandáját kívánnám és tudnám terjeszteni, akkor azt sokkal kedvezőbb körülmények között végezhettem volna és végezhetném otthon, és nem vándorapostol módjára és körülményei között idekint.

A várható eredményességet illetően pedig nem lehet érvényesen összehasonlítani a javaslatomat egyik eddigi próbálkozással sem, mert azok mindig csak részletfeladatra vállalkoztak: könyvkiadás, egy-egy folyóirat, heti- vagy napilap kiadása, tankönyvkiadás, alkalmi irodalmi est-rendezések, egy-egy művészeti kiállítás stb., s így természetes, hogy a csak Észak-Amerikát tekintve 20 millió km² területen szétszóródott magyarsággal meg sem tudták ismertetni a vállalkozásukat, nemhogy el tudták volna fogadtatni azt, hiszen a szervezés és a terjesztő hálózat kiépítése olyan sokba kerül, hogy az egy-egy feladatra szóló vállalkozás akkor sem bírta volna el a költségeit, ha a legkiválóbb lett volna is a maga nemében. — Itt pedig arról van szó, hogy a művelődés területén működő magyar vállalkozások lehetőleg összehangolt tervezéssel, termeléssel, beszerzéssel és terjesztéssel dolgozzanak a nyugati magyar világban. Segítséget ajánlok a magyar művelődés minden munkásának és vállalkozójának, és segítséget is kérek tőlük. A legnehezebb részt: a terjesztés megszervezését vállaltam, amire szüksége van mindenkinek.

Több művelődési és kereskedelmi szakember elismerte, hogy csak az általam ajánlott út járható sikerrel, ha egyáltalán elképzelhető valamilyen siker a szinte atomjaira széthullott amerikai magyar élet területén.

Milyen legyen a jól szervezett terjesztés? Három irányú: 1.) hivatásos kereskedelem, 2.) társadalmi mozgalom — könyvklub, film- és művészeti klub, 3.) meghívott írókkal, művészekkel és tudósokkal rendezett előadás-sorozat és kiállítások útján. Az első a jelenlegi forgalmat őrzi meg és fejleszti jobb árúellátással, a második a szórványokban élő magyarokat is eléri, a harmadik a személyes találkozások hatását váltja fel aprópénzre.

Sokat lehetne még elmélkedni a részletkérdéseken, és szívesen fogadok minden olyan javaslatot, amelyik a munka eredményességét szolgálja.

Az emigráció mostani nagy vitája: a politikai — enyhén szólva — nézeteltérés fenntartásával részt vegyenek-e, kik és milyen alapon vegyenek részt a megindult kulturális és gazdasági közlekedésben. Természetesen ez nem olyan ügy, amiben egyszerre, egységes döntés születhetik: csak egyénekben és a kisebb-nagyobb közösségekben érhetik meg. Én magam is azt hajtom: az elzárkózás nagy kára a nemzetnek és öngyilkosság az emigrációnak (az idegenségbe való beolvadást gyorsítja). A legindokoltabb ellenvetés eddig a kölcsönösség hiánya volt, bár olyan túlzásokkal is találkozott, hogy a kölcsönösséget egy az egyhez követelik, megfélekezve a valóságos arányokról, és a hazalátogatóknak politikai agitációs

lehetőséget is követelnek, megfedkezve a hazai helyzetről, és attól is, hogy hazáról sem politikusokat, hanem írókat, művészeket és tudósokat kívánunk kihívni.

IV.

Vörösmarty Mihály: Perelünk, s nem ügykszünk óni a jövendő.

Széchenyi István: Munkám tartalmából ki-ki azt fogja látni: hogy a végsőségeket s tulságokat gyűlölöm s a békítés barátja vagyok, szeretném a számos felekezetet egyesíteni s inkább a lehető jót akarom elérni középúton, mint a képzelt jót levegőúton... Nincs annyi gondom tudni, „valaha mik voltunk”, de inkább átnézni „idővel mik lehetünk és leendünk”.

Kerényi Károly: mi már nem emigráció: diaszpóra vagyunk. Olyan kis közösségek, amelyeknek őszinte kettős lojalitásától függ, hogy meddig maradnak fenn politikai és földrajzi egység nélkül.

Németh László: A diaszpóra lehet egy nemzet ereje is, ha dolgainkat közvetíti a nagyvilágnak és a nagyvilágot hozzánk.

Illyés Gyula: Meg kell rendezni az összes magyar írók „házi” Pen-kongresszusát.

Cs. Szabó László: A külföldi magyar írók otthonra akarnak lelteni Magyarországon, de önmaguk gyanánt, sajátos alkatukban, az irodalmi könyvek, folyóiratok úgy, ahogy a kinti magyar kézbeveszi. A selejtezés az olvasó dolga, nem a hatóságé. Szabad belföldi forgalmat kívánunk. Párbeszédnek csak egyenrangú felek közt van hitele.

V.

A cégem Magyar Book néven 364 Somerset St. New Brunswick, N.J. 08901 székhellyel megalakult, a könyvklubba való szervezés megindult. Évi \$50,- előfizetési (tagsági) díj ellenében a hazai és kinti könyvtérmez legjobbjából kiválasztott könyvet (kisebb terjedelmű könyvből kettőt) küldünk minden hónapban. Ebből tíz alkotja az előfizetés teljes ellenértékét, kettőt pedig (mindegyik félév végén egyet-egyét) ajándékkötetként küldünk a tagjainknak. Az ajándékköteteken kívül mindegyik cserélhető a több száz könyvet tartalmazó és a tag címére mindig megküldött jegyzékünkbe felvett könyvre. A tagsági díj \$10,-os részletekben is fizethető.

Tagjaink és vevőink kívánságára beszerezzük és szállítjuk a bárhol megjelent magyar nyelvű és magyar szerző által írt idegen nyelvű könyveket.

Vállalkozásunkat most indítjuk. A szükséges könyvkészletet a szállítás hosszadalmassága miatt csak februárra tudjuk összegyűjteni. Ezért az 1971. évi könyvek szállítását csak márciusban kezdetjük el. A kiesett két hónapot úgy pótoljuk, hogy az ajándékköteteket az 5. és 10. könyvvel együtt küldjük el.

VI.

A végleges körlevélbe ide kerül az első félévi illetménykönyvek és a cserekönyvek árazott jegyzéke. Az előbbieket a következőkből kerülnek ki: Gárdonyi Géza: Isten rabjai (regény), Ignác Rózsa: Torockói gyász (regény), Sánta Ferenc: Isten a szekéren (elbeszélések), Pilinszky János: Nagyvárosi ikonok (versek), Németh László: Két nemzedék (irodalomtörténeti tanulmányok), Szalay Lajos: Genesis (a teremtés-történet 124 grafikai illusztrációja angol nyelvű bibliaszöveggel), Tersánszky J. Jenő: Viszontlátásra drága, Margarétás dal (regények), Gombos Gyula: Szabó Dezső (életrajz és méltatás), Varga Domokos: Magyarország virágzása és romlása (képes történelem sorozat: Magyarország a XIV. és XV. században), Fekete István: Bogáncs (regény). Az első félévi ajándékkötet: Illyés Gyula: Hajszálgyökerek (a magyarság mai sorskérdéseiről). A második félévinek, ha időben megjelenik: Sinka István: Szigetek könyve c. költői művét szántuk.

Első könyvjegyzékem (1971. február 12.)

Az 1971. I. félévi tagsági kötetek:	Ára \$
Gárdonyi Géza: Isten rabjai (regény)	3.10
Ignác Rózsa: Torockói gyász (regény)	2.00
Illyés Gyula: Nagyvárosi ikonok (versek)	2.20
Szabó László: Isten a szekéren (elbeszélések)	2.50
Márai Sándor: Itélet Canudosban (regény)	5.00
Szalay Lajos: Cenezis (a keresztény történet 124 grafikai interpretációja angol nyelvű bibliai szöveggel)	8.00
Tersánszky J. Jenő: Viszontlátásra drága – Margarétás dal (2 regény)	2.90
I. félévi ajándékkötet:	
Illyés Gyula: Hajszaigyekerek (a nemzeti érzésről és a közösségi tudatról írt tanulmányok)	3.20
Ezekből a könyvekből biztosítottuk a megfelelő példányszámot és az első 5 kötetet márciusban, a többi júniusban küldjük ki a tagjainknak.	
Ha tehát valaki cserélni akar, szíveskedjék március 20-ig, a később belépők pedig a belépéssel egyidejűleg megadni, hogy melyiket és mire kívánja cserélni. Cserékönnyű a fontosság sorrendjében többet jelöljön ki, mert az árjegyzékünk könyvei csak korlátozott példányszámban állnak rendelkezésünkre, s ha több könyvet jelöl ki, biztosabban tudjuk a kívánságát teljesíteni.	
Montclair, 1971. febr. 12.	
Több példányos könyv-aktáriszkletünk árjegyzéke, melyek külön rendelkezés, vagy a kijelölt klubtagok könyveit helyettesíthetik (* jelzésű nyugati kiadványok):	
Versek:	
*Ady Endre: Válogatott versek angolul	
A. Nyerges fordításában	\$10.00
Balogh István: Összes versei	2.70
Benjamin László: From ráadások	2.60
Csanádi Imre: Ötven vers	1.90
Határ György: Válogatott versek	10.00
*A Tribute to Gyula Illyés, válogatott versek angolul, füze	2.50
Juhász Gyula: Összes versei	7.00
Költők forradalma, antológia 1953-1956	3.00
Ladányi Mihály: Elhittünk volna gyönyörűen	2.30
Magyar néphalálók	4.20
*Makkai Ádám: K a négyzetben és a téglalapban	6.00
*Mészáros László: Válogatott versek magyar és angol nyelven	6.60
Mészáros László: Aranygyűrű, válogatott versek, megjelölt össze, előjegyezhető	8.00
Nagy László: Arcok a tengernek	3.50
*Pásztor László, Horváth: Karácsonyi csillag	3.00
Jord: Gömöri Gy. és Sulyok V.	5.40
Petőfi Sándor: Összes versei I-II	2.60
Rudolf Miklós: Összes versei	5.00
*Sári Gábor: Toronyvárak	4.80
Szabó László: Tücsökzene	4.80
Szabó László: Örök barátaink I-II, műfordítások	15.00
*Új égtájak, 1956 óta idegenben élő költők (András Sándor, Bakucz József, Gömöri György, Horváth Elemér, Kemény-Géza László, Krenn István, Lőkös Antal, Makkai Ádám, Mátyás Imre, Nyikó Lajos, Papp Tibor, Siklós István, Sulyok Vince és Vitéz György) antológiája, füze	3.50
*Villan baladai Felady György alkötésében, Szalay Lajos rajzaival	3.00
Regények, elbeszélések, drámák:	
Béres Tamás: Város esti fényben	\$ 2.80
Csurka István: Nász és polon	2.80
Darvas József: Résegek és	2.40
*Dienes Tibor: Fák, tavak, tengerek	füzve 3.00
*Encsi Endre: Uristen... Az aléce minden betűje	füzve 3.50
Fekete István: Bogáns	2.30, angolul 3.60
Fekete István: Hu	2.50
Fejes Endre: Rozsdamentő	1.60
Füst Milán: A feleségem története	1.40
Galgóczi Ernő: Itt a ház	3.50
Gárdonyi Géza: Cifra mese	4.20
Gárdonyi Géza: A láthatatlan ember	2.50
*Gulácsy Irén: Fekete völgyek I-II	bőr 8.50
*Harsányi Zoltán: Mathias Rex I-II	bőr 8.50
*Harsányi Zoltán: Szálaló szálaló városok	bőr 5.80

Ignác Rózsa: Papírmalom	2.10
Ignác Rózsa: Zehradob híradó	3.80
Jankovich Ferenc: Világverő Mátyás király I-III	9.00
Jókai Mór: Az aranyember	3.50
Jókai Mór: Egy az Isten I-II	5.00
Jókai Mór: Erym, föld, víz	4.50
Jókai Mór: Erdély aranykora	7.00
Jókai Mór: És mégis mozog a föld	5.70
Jókai Mór: Fekete gyémántok	4.50
Jókai Mór: Görögút	2.20
Jókai Mór: Két menyasszony	1.20
Jókai Mór: A köznív ember fiai	3.80
Jókai Mór: A mi lengyelünk	2.90
Jókai Mór: Mire megvénülünk	3.80
Jókai Mór: Szegény gazdagok	3.80
Jókai Mór: Az új évszázad	2.70
Komondi László: Kancsal tündér	4.00
Kodolányi János: Egő csipkebokor	7.00
Kodolányi János: Vízözön	3.00
Kodolányi János: Új ég, új föld	3.90
Kodolányi János: Pogány tüzek I-II	5.20
Kodolányi János: Sulykó világ, öndetrajz	3.20
Kodolányi János: Visszapillantó tükör, öndetrajz	2.80
Kosztolányi Dező: Néró, a véres kult	2.00
Krúdy Gyula: Aranyidő	2.10
Krúdy Gyula: Asszonyok díja	2.00
Krúdy Gyula: Hét hely	3.00
Krúdy Gyula: A kékszalag híse	2.60
Krúdy Gyula: Komédia	2.60
Krúdy Gyula: Podolai kísértet	1.90
*Makkai Sándor: Tiloskirály	bőr 4.50
*Makkai Sándor: Sárka vihar	bőr 5.30
*Márai Sándor: Napló 1945-57	füzve 5.00
Mészáros László: Saulus vagy Paulus	1.50
Mészáros László: Villon és a többiek	5.50
Mészáros László: Pontos történetek, utközben	1.60
Mikszáth Kálmán: Különös házasság	3.00
Móra Ferenc: Szilánkok	4.10
Móra Ferenc: Elküldött riportok	4.00
Móra Ferenc: Aranykoporsó	3.70
Móricz Zsigmond: Erdély I-III	10.00
Móricz Zsigmond: Forró mezők	2.10
Móricz Zsigmond: Az Isten háta mögött	1.80
Nemes László: Társadalmi drámák	6.20
Ötlik Géza: Iskola a határon	1.60
Passuth László: Biborban született	6.70
Passuth László: Lagunák	3.10
Passuth László: Nápályi Johanna	6.30
Passuth László: Ravennában temették Rómát	5.30
Passuth László: Fekete hárszyban	2.70
Rákosi György: A kolerádó hógár	1.50
Reményik Zsigmond: Élek és boldok	2.70
Reményik Zsigmond: Por és hamu	2.50
Reményik Zsigmond: Vész és kaland	2.30
Reményik Zsigmond: A vén telepés Carmelo története	3.00
Sánta Ferenc: Húsz óra	1.60
Sánta Ferenc: Az áruló	.70
*Surányi Miklós: Egyedül vagyunk I-II	bőr 9.80
Szabó Dező: Eleim I-II	9.10
*Cs. Szabó László: Hunok Nyugaton	1.60
Szabó Pál: A nagy tenger	4.00
Szabó Pál: Szépielő szegénység	2.80
Szabó Pál: Talpalatnyi föld	3.40
Szabó Magda: A Danaida	2.30
Szabó Magda: Pilátus	1.20
Szabó György: A kastély	4.00
Szabó György: Hajdúdal	5.60
Szentkuthy Miklós: Saturnus fiai	6.30
Szerb Antal: A varázsló elhíri paláját	3.80
Szilvási Lajos: Out fenn a hegyen	2.60
Szilvási Lajos: Ködlámpa	3.20
Tatay Sándor: A Simeon ház I-III	9.30
Tamási Áron: Cimeresek	3.00
Tamási Áron: Vadrózsák	1.40
Tersánszky J. Jenő: Új legenda	3.00
Verses Péter: Napforduló	8.10
*Zarek Ottó: Egy nép szerelme I-II	bőr 9.20
Ifjúsági könyvek:	
Benedek Elek: A vitéz szabólegény	\$ 2.80
Évezredek eposzai	3.00
Fekete István: Téli herék	2.40
Fekete István: Tüskevár	2.10
Molnár Iván: Robin Hood	1.20
Molnár Ferenc: A Pál-utcai fiúk	1.00
Móra Ferenc: Kincskereső kisködmön	1.30
Móra Ferenc: Kórhuszár	2.90
Móra Ferenc: Rab ember fiai	1.00
Sűs fől nap: Magyar népmesék és gyermekdalok gyűjteménye	8.00
Tatay Sándor: Kinizsi Pál	1.20
Tanulmányok, tudományos és ismeretterjesztő könyvek:	
Csoóri Sándor: Pálól falig	\$ 1.70
*Fehér Mátyás: Középkori magyar inkvizíció-bőr	7.30
*Gara László: Az ismeretlen Illyés	füzve 3.50
*Gombos Gyula: Szabó Dező	füzve 6.60
*Gombos Gyula: Húsz év után	füzve 6.60
Kodolányi János: Baranyai utazás	2.10
*Korunk szellemi körképe	füzve 7.50
László Gyula: Hunor és Magyar nyomában	2.70
László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete	14.00
*Padányi Jenő: Dentumagaria	bőr 6.30
*Szabó László: Római muzsika	füzve 8.00
*Teulhard de Chardin: Az emberi jelenség	füzve 3.00
A magyar helyesírás szabályai	füzve 1.60
Helyesírási tanácsadó szótár	8.00

Kisebbségből kisebbségbe.

Könyvkiadás a háború alatt otthon és könyvterjesztés-művészeti műsorok a szörványban⁴

„Néhány évvel ezelőtt, amikor a magyarosított nevűek kezdték a nevüket visszaváltoztatni s a Héthársiak és Határváriak alól itt is, ott is előbújtak a Hermanok és Huberek: kiváló történésznök tanulmányt írt a törzsszökök magyarok mozgalmáról. Azt mondta, hogy a disszimiláció megdöbbentő jelenségei közt meg kell értenie őket. De meggondolták-e, tette hozzá intőleg, hogy ha szervezkedésük sikerül: ők, a fajmagyarok, kisebbségben lesznek, legalábbis a középosztályban. Ezt az intelmet fordítottam én vissza könyvecském címeiben: Kisebbségben. A professzor úr nem mond ismeretlen dolgot. Amit mi a magyarságért tettünk, kisebbségként tettük. A kisebbségi harcmodorral járó reménytelenség, megaláztatás s eltökéltség nekünk a vérünkben van.

Egy évre rá: Kolozsvárra hívtak meg, hogy a román uralom alól visszatért magyarságot az itthoniak nevében köszöntsem. Egy dologra figyelmeztettem őket. Ne feledjék el, hogy kisebbségből kisebbségbe jönnek. Az a harcmodor, azok az erények, amelyeket odaát az ellenállás idején megszoktak: ideát sem lesznek fölöslegesek. Hallgatóságom akkor már túl volt a visszatérés első boldogságán, s ez a tízperces előadás váratlanul mély hatást tett rája. Mindaz, amit azóta tapasztaltak, szavaim igazságáról győzhette meg őket. A valódi magyar célokért továbbra is súlyos kisebbségi sorsban kell küzdeniök.

Az elmúlt évben a magunk fiataljait kellett kisebbségi helyzetükre újra és újra figyelmeztetnem. Az európai befolyások harcában nálunk rövid egyensúlyhelyzet állt elő — viharok köldökében egy szélcsendes zug — s ebben a magyar lélek és érdek is szóhoz jutott. Volt egy-két sikere is. Elhódított egy-két egyetemi katedrát; megcsinálta az új magyar drámát; diákinternátusokat emelt a magyar szegénység számára; egy jegyzetárus, aki magyar könyveket kezdett nyomtatni: az ország legnagyobb sikerű kiadója lett. Megdöbbenne láttam, mennyire túlbecsültek egyesek e szerény sikereket. Nemcsak, hogy győzelmet kiáltanak; de a külföldről behurcolt terrorista irányok modorát is fölveszik: emberek fejét követelik, följelentenek, proskribálnak,

⁴ Elmondtam 1974. augusztus 28-án, az Itt-Ott táborban (Point Chautauqua, N.Y.).

egymás lelkiismeretét ellenőrzik; ahelyett, hogy a maguk halk kisebbségi erőit növelnék. Ezeket dorgáltam én példámmal s szavammal. Amit ti, fölülkerekedésnek láttok, csak látszat. A magyarság még igen soká, évtizedekig vagy évszázadokig kisebbségben lesz tulajdon földjén, mert elképzelhetetlen, hogy ne legyen egy töredék, amely Európa és a világszellem nevében tör rá valódi hajlamaira s Európában is mindig lesz irány, amely igénybe veszi a fölajánlkozókat. Ezeknek adtok ti erkölcsi fegyvert a kezükbe, ha módszereiket átveszitek. Nemcsak idegenben maradt szórványainknak: az egész magyarságnak igen hosszú, az eddiginél is súlyosabb kisebbségi sorsra kell összeszorított foggal és erkölccsel fölkészülnie.”⁵

1939 júniusában kezdtem a könyvkiadást. Megvolt már akkor egy éve a kis könyvesboltom a Szerb utcában és 15-20 saját kezűleg sokszorosított egyetemi jegyzetkiadványom, amiket részben magam jegyeztem joghallgató koromban, részben a szomszédos közgazdasági egyetem professzoraitól adtam ki. Szegényparaszti származásom, szellemi és politikai érdeklődésem a népi mozgalomhoz húzott.

Milyen gazdag és változatos szellemi és művészi erő! Miért nem tud mégsem lábra kapni? Egy-két bukdácsoló folyóiraton vagy hetilapon kívül *nincs sajtója és nincsenek szervezői. A könyvkiadás a kulcs!* Anyagi alapot és szervezetet teremt, nyilvánosságot ad, az olvasótáborból aztán politikai tábor verődhet össze! A Márciusi Front felelősei nem merték politikai szervezetté alakítani a mozgalom körül 1937-ben felcsapódó országos érdeklődést, még egyszer nem szabad ezt a hibát elkövetnünk.

Ez a rövid áttekintés még a vázlatát is alig adhatta a kiadóm történetének. Nem beszéltem a szárszói táborozásokról, a népi mozgalom legjelentősebb eseményeiről. Erre külön alkalom kell, jövőre talán sor kerülhet rá. Az 1942 júliusában rendezett első szárszói táborozásunkon elmondott beszédemből azonban hadd idézzek most egy részt:

„Ha az egyetemi jegyzeteknél megállók, ma volna 1.000-1.500 P-t jövedelmező üzletem, nagyszerű családom, adómat megfizetném, gond nélkül és becsületben élhetnék az emberi kor legvégső határáig. Vagy ha még előbb megállók, mondjuk a bírói vagy hivatali pályán, bár kisebb keretek között — de még előbb áll be ugyanez a helyzet. Támogathattam volna otthoni családomat, nem használtam volna ki a feleségemet és az írókat, nem örültem volna a magam és mások idegeit, emberi hitelemet, nem hajtottak volna végre százszor, nem tűzték volna ki rám árverést hússzor, nem árvereztek volna el egyszer sem, s ma tudnám, hogy holnap mit adok a gyerekeimre... Mert jaj annak az egyéni életnek, amelyik ilyen körülmények között ilyen feladatra vállalkozik, különösen a működés elkerülhetetlen gazdasági jellege miatt. Itt mindig kész a gyanúsítás, családi élete éppúgy nem lehet, mint a 61 falusi szórvány lelkészének, küzdeni kell az övéi, a szellemi vezetők, a munkatársak kishitűségével, emberi gyengéivel, a kapitalizmus mai szövevényével, saját fáradságával, értetlen emberek, rosszakaratú versenytársak, ürge hitelezők és lassú adósok ezreivel. De el kellett viselni nekem is, az íróknak is, el kell viselnetek nektek is. Mert csak ezen az áron ülhetünk itt most együtt, ezen az áron éledt fel népünk reménysége és lett hangos az ország az ellenségeink acsarkodásától. Így fordulhatott át a népiség írói megfogalmazásból, diákszobák vitatkozásából, egyesületi partizán harcokból élettéljes mozgalommá.”

Ez a kis idézet egyben megadja az előadásom második felének az alaphangját: „könyvterjesztés-művészmsorok a szórványban.”

Hatvanéves voltam, amikor három és fél évvel ezelőtt az itt élő két fiam segítségével letelepedtem Amerikában a feleségemmel együtt. Éppúgy nem cél nélkül, mint ahogy nem véletlenül indítottam 35 évvel ezelőtt a könyvkiadómat. Meg is kezdődött mindjárt a politikai acsarkodás, és megkezdődött a családom és barátaim „kihasználása” is. Az előbbire egyszer válaszoltam, 1971. április 26-án Buffalóban, a Kálmán Egyházkerület gyűlésén. Megismétlem itt ezt a beszédet, jobban ma sem tudnám megfogalmazni.

A „kihasználást” pedig magam éppúgy, mint a családom többi tagja a réginiél türelmesebben viseljük, a barátaim vagy volt barátaim egy része türelmetlenebbül.

Sajnos, nincs igaza az ellenségeimnek, hogy a hazai kormány 50.000 \$-t adott erre a munkára. Nem adott sem ötvenet, sem ötöt, semmit. A „Kultúra” könyvexportvállalattal éppen olyan kereskedelmi viszonyban vagyok, mint a régi nagy forgalmú amerikai és kanadai magyar könyvkereskedések. Jól vagy akárhogy fizetett állásom sincs sem otthon, sem itt. Onnan kellett tehát venni a meginduláshoz szükséges munkát és tőkét, ahonnan tudtam: magunktól és barátainktól. Ez utóbbiakkal sem volt egy ideig baj, hiszen mindenki csak annyit adott, amennyit könnyen tudott, s inkább szállással, vendéglátással és helyi rendezéssel segítették msorainkat.

A baj akkor következett be, mikor egy év alatt éppen hogy összejött néhány ezer dollárral nem produkáltam mindjárt csodát. Elkezdtek egymás közt és nekem is mondogatni: az a baj, hogy én nem ismerem az amerikai viszonyokat és módszereket. Hiába bizonygattam nekik, hogy Amerika nekünk nem

⁵ Részlet Németh László 1943. júniusi nagyváradi beszédéből. Az ún. jegyzetárus én voltam.

Amerika. Kisebbségben, sőt 20 millió km² területre széthúzódtunk szóróanyagban élünk, s csak kisebbségi módszerekkel — lélektől lélekig — tudunk megmaradni a komoly irodalmunkkal és műsorainkkal az emigránspolitika állandó ellenszélében.

Már az első irodalmi esték megmutatták, hogy nem számíthatunk nagy és gyors sikerre. Ignác Rózsára, a harmincegynehány éve népszerű íróra, akinek a könyvei otthon ma is 60-80.000 példányban fognak, itt alig 60-80 magyar volt kíváncsi egy-egy nagyobb magyar településen. A Jancsó-Béres estékre mégis belementem az akkor segítő barátaim ajánlatára a nagyobb propagandába, úgyhogy újság- és rádió-hirdetéseken kívül 3-5,000 meghívó-ismertetőt és plakátot osztottunk szét egy-egy nagyobb helyen, s az eredmény — a mieink között legnépszerűbb műfajban: ének, zene, vers — mégsem lett nagyobb 100-300 főnél, amit azóta jóval kisebb hirdetési költséggel és irodalmi műfajokban is megközelítünk.

Ignác Rózsa-estek voltak tehát az elsők 1971 tavaszán. Egy év múlva a Jancsó Adrienne, Béres Ferenc és Kecskés András együttesével már majdnem az egész Amerikát bejártuk. 1973 tavaszán előbb Csoóri Sándor, Kósa Ferenc és Marosi Júlia jött hazulról kisebb előadói körútra, később egy nagyobb erdélyi csoporttal (Sütő András, Kányádi Sándor, Farkas Árpád, Domokos Géza, Hajdú Győző és Ádám Erzsébet) mentünk végig a keleti magyar városokon. Résztvettünk ezeken az estéken, írtak is többen mindegyikről, mellőzhetem tehát a részleteket.

Most, három és félszáz tapasztalat után is ezt mondom: aránylag alacsony költségű tájékoztató-meghívó és alkalmi hirdetéseken kívül nem szabad egy-egy előadó körút szervezésére költeni, mert elvérzünk a költségeken.

A költségsökkentésnél még nagyobb segítség volt minden esetben az előadásokon rendezett könyvkiállítás és vásár. Ennek haszna nélkül már régen abba kellett volna hagynom az egészet. S egyébként is: nemcsak anyagilag van szükség a könyvkiállításokra, hanem azért is, mert bármilyen írói és művészi találkozó hatásait folyamatos és tartósra és hazavitt könyvek teszik. (Könyvkiállítással önmagában, az előadó-est forró hangulata nélkül nem sokra mennénk.) S ez eldönti azt a kérdést is, hogy szabad-e, illik-e, ajánlatos-e könyveket az előadásokkal együtt hirdetni. Nemcsak szabad, illik és ajánlatos, hanem szükséges is. Minden e körüli szerénykedés, illemkedés vagy taktikázás káros.

Még ha kívánatos volna is, akkor sem tud senki „az írónak és művésznek abszolút kényelmet biztosítani”, még New Yorkban sem, nemhogy kint a területen. Akkor sem, ha nem utaztatja együtt őket a könyvekkel. Józanul nem is igényli senki sem.

Azzal is többen áltatják magukat, hogy hasonló szerepben őket majd megkíméli az emigráns diktatúra. Engem sem az ősz hajamért vagy az angol nyelv rejtelseiben való járatlanságomért támadnak.

Elátkoznak minden hazulról jött író és művészt, kivéve a szellemi színvonaluknak megfelelő szórakoztató ipar művelőit, meghívójukkal együtt, függetlenül attól, hogy ki hívta meg őket, mert nem intézzük el nekik a Budapestre való fehérlovas bevonulást.

Azt is tudomásul kell venni, hogy otthon sem az útlevele, sem a vízum nem automatikusan adott állampolgári jog — egyébként sehol sem az a világon, csak az egyik helyen egész kevés feltételhez kötik, a másikon többhöz —, s amiképpen valakinek az anyja vagy testvére nem jöhet ki a Belügyminisztérium által adott útlevele nélkül, és senki sem mehet haza rokon látogatásra sem az illetékes konzulátus vízuma nélkül, éppen úgy írók vagy művészek sem közlekedhetnek ide vagy oda ezek nélkül. Ennyiben és csak ennyiben igaz az, hogy mindenki csak engedéllyel jöhet. Ez azonban csak azt a kötelezettséget foglalja magában, mint más államokban is, hogy a hazai törvényeket külföldön is betartsa. Hogy ki küldi őket, ki nem küldi? Ez olyan mesterségesen előrángatott kérdés. A nekünk kedveseket eddig, sajnos, senki sem küldte, úgy kellett kiviszedni minden engedélyezést. Czine Mihály körútajáért is két éve erősködünk otthon, s most mondja valaki azt, hogy az „Anyanyelvi Konferencia” küldte, tehát nem hallgatható meg.

Lehetnek valakinek kétélyei a Magyarok Világszövetsége vagy az Anyanyelvi Konferencia munkájával szemben, de reménytelen kísérlet kívülről beleszólni egy állam jog-, igazgatás- és költségvetés-rendjébe csak azért, hogy egy valamiért jobban hangzó cég vagy intézet szolgálja a hazai és kinti magyarság viszonyát vagy a magyar nyelv és kultúra megtartását. A lényegen egyébként sem változtatna. S teljesen mindegy, hogy milyen céljai — akár politikai céljai is — vannak a kormánynak a fenti intézményekkel. A mi számunkra az az igazi kérdés, hogy a magyarságát megtartani akarók használni tudják-e a maguk javára ezeket a szolgáltatásokat. Dr. Nagy Károly, ennek a kérdésnek jó szakembere, többször és többféle módon, elméletben és gyakorlatban is bebizonyította, hogy igen: tudják használni ezeket a szolgáltatásokat. Ugyanezt bizonyítja az én eddigi működésem is, s sok más egyéni tapasztalat.

Még világosabb egyes emigráns hangadók abszurd politikálása Románia esetében. Tavaly ősszel a Magyar Találkozó Titkársága Clevelandból nyilatkozatot adott ki: »annak ellenében, hogy itt fogadjuk és meghallgatjuk Sütő Andrásékat, követeljük a román kormánytól az emigráns magyar írók meghívását és

meghallgatását.« Egy nemzet sohasem fogadhatja el tartósan a „mindent vagy semmit”, „győzelem vagy halál” politikáját.

Ezek körül folytak és sajnos, még mindig folynak köztünk is viták. Vitapartnereim azonban még semmit sem bizonyítottak. Kár ugyan minden hiábavaló áldozatért, de ha valaki ki akarja próbálni a magyar szórványban az amerikai vállalati módszereket, s van elég pénze hozzá, tegye. Én azonban nem kívánom eljátszani sem a magunk munkáját, sem a hitelezőim pénzét. A felvett összegek nagyobb részét már vissza is fizettem, s 1-1,5 éven belül a maradékot is megfizetem. A meg nem téríthető baráti szolgáltatásokat pedig mindig megköszöntem és megköszönöm, mégha tudom is, hogy ezt a szolgálatot nem személyemre kértem és kaptam, hanem a jól vagy rosszul — az idő majd eldönti — képviselt magyar nemzeti művelődés segítésére. S tudom azt is, hogy ezeket a szolgáltatásokat hűségesen és tetézzve továbbítottam. A duzzogóknak, húzódozóknak, taktikázóknak pedig — a végén is idegen tollakkal ékeskedve — azt mondom: „veletek, általatok, ha nektek tetszik, nélkületek, ellenetek, ha kell”, mind többen és többen végezzük a dolgunkat, úgy, ahogyan tudjuk, s ez nem zárja ki azt, hogy mások még jobban végezzék, ha tudják.

Magyar könyvesház New Yorkban 1985 nyarán

Fazekas Erzsébet, Egyetemi Lapok, 1986. okt. 21.

Úgy mondják, hogy a Yorkville nevű városrész New York magyar negyede volt. Az Amerikáról szóló útikönyv még Magyarfalvának emlegeti, de az itt lakó, vagy csak itt boltot tartó magyarok szerint, a név már nem pontos. A harmincas években a 2. és 3. Avenue környékén sétálók, napközben minden második-harmadik szembejövőt joggal vélt magyarnak, ma már ritkábban hallani magyar szót. Az a pár hentesbolt, vagy falusi vegyeskereskedésre emlékeztető Paprikás Weiss és utazási iroda, inkább csak mutatóban maradt meg. A többség elköltözött, feladta, kivonult, megunt, lazultak a szálak — azt mondják a környék egyik magyar temploma is csaknem bezárt.

Van azonban valaki, aki nem mozdul innen. Amikor boltot cserélt is, csak néhány háznyit költözött.

A régi Püski könyvesbolt ajtaján ma, 1985 nyarán, másfél év után is kinn a tábla az új címmel: 251 E 82 Street. Úgy vélem, kevesebben vannak azok, akik innen, erről a tábláról tudják meg, hol a bolt. Püski Sándor könyvesháza, magyar Kulturcentrum, „a Püski” — fogalom. Hallottak róla, ismerik itt Budapesten olyanok, akik még sosem jártak New Yorkban, és reményük sincs arra, hogy valaha elkerüljenek oda. Talán azt sem tudják, ki Püski Sándor, viszont azt pontosan tudják, hogy mi „A Püski” New Yorkban. Tudják, hogy ez a könyvesbolt a Magyar Irodalom és Kultúra (így, ilyen tisztelettel) „fellegvára”, tudják, hogy itt a legfrissebb pesti sláger mellett mindig kapható mindaz, ami akár a világirodalomban, akár nemzeti irodalmunkban jelentőséggel bír.

Ahhoz már el kell ide jönni, hogy az ember részleteiben is lássa, mi is van itt. A pici bolt egy még kisebb benyílójában roskadásig rakott asztalon a hívogató, leginkább kínált könyvek kupaca, azoknak is előterében, tetején: a *Szárszó 1943* című kiadvány — Püski Sándornak talán legkedvesebb könyve. Hiszen a név és az évszám a népi mozgalmat és az aktív politizálást jelenti számára.

Az 1943-as szárszói táborozás a baloldali csoportok (értelmiség, parasztság, munkásosztály találkozóinak sorából „a nemzeti történelem magaslatára emelkedett, amelyen megjelent az immár országossá vált népi mozgalom szinte minden jelentős képviselője, hogy elmondja véleményét a magyarság háború után várható jövőjéről... A hat napig tartó tanácskozáson Kodolányi János, Erdei Ferenc, Németh László, Jócsik Lajos, Karácsony Sándor, Veres Péter, valamint Balla Péter, Dömötör Sándor, Kiss István, Muharay Elemér és Püski Sándor tartottak előadást... Az összejevetelt a Kabay Márton Kör fiataljai és Püski Sándor szervezték. Püski a tanácskozáson elhangzottakat kötetbe gyűjtötte és 1943 végén *Szárszó* címmel meg is jelentette. A táborozáson hatszázán vettek részt, s a rendezőség külön figyelmet fordított arra, hogy az ifjúság minden rétege képviseltesse magát. Így az 1943-as balatonszárszói tanácskozás a paraszt-, munkás és értelmiségi ifjak találkozója lett.” - idézet Salamon Konrád történésznek a Forrás 1983. augusztusi számában megjelent tanulmányából.

A meleg nyárban New Yorkban egy-egy boltba belépni — főleg egy e téren tapasztalatlan kelet-közép-európainak — egyenlő a tüdőgyulladással. A hátforgató légkondicionálás a helybelieknek olyan elengedhetetlen, mint az étteremben a belépéskor kínált jegelt víz, amit kérés nélkül időről időre a jégkockákkal félig teletömött pohárba öntenek. Nyaranta a bennszülöttek boltokba, áruházakba menekülnek az utcai meleg elől.

Püski Sándor könyvesházában, a meleg nyárban, ha lehet, még melegebb van, mint az utcán. A bolt középterében, a lépcsőfeljáró alatt villanyfényben, villanyrezsón melegített ebédet eszik egy csinos, fiatal nő, Püskiék segítségével. Újabb benyílóban kis teakonyha, itt Püskiné, Illus néni — aki a bankba, postára jár, a hivatalos dolgokat intézi —, most nagy barna papírkötegekből könyveket bontogat — újabb szállítmány érkezett. Sándor bácsi sámlin ülve, szemével simogatja, szortírozza kincseit, majd járkál velük a polcok között, csodával határos, hogy mindennek talál helyet a szinte roskadásig tömött állványokon. Csigalépcső visz föl az emeletre, a galérián festmények, rajzok, rézkarcok és népművészeti tárgyak. Itt a terem, ahol fotókiállítás, kamara-előadásokat szoktak rendezni. És valahol beljebb, ott a lakás, ahová Püskiék a boltból talán csak aludni térnek.

Este hétre jár, amikor a bolt lenti benyílójában leülök. Közben többször is megkocogtatják az üveget, a nagy melegben a homlokát törölgető Püski Sándor feláll, ajtót nyit, odaadja a szokásost, a késői vendég lapját, az árát bepötyögi régi, „békebeli” pénztárgépén és aztán elkezdjük a beszélgetést:

— 1967-ben érkezünk meg Manhattanre. Látogató-útlevelemmel jöttünk szétnézni a világban, hogy lenne-e itt mód régi, kedves szakmánkat folytatni. Az 50-es államosítás óta különböző nehézségek és saját magunk gondolkodása miatt a könyves pályára nem tudtunk visszakérülni.

— *„Bejárt úton” indult, s egy már meglévő boltot próbált átvenni?*

— Igen. Itt a Second Avenue-n volt egy kis üzlet, a tulajdonossal még a harmincas évekből ismertük egymást, előnyös feltételek mellett átadta volna, ha fél éven belül visszajövünk. Csakhogy a fél évből, három lett. Kértem segítséget a Magyarok Világszövetségétől is, hogy kaphassak viszonteladói szerződést a Kultúra Vállalatától, olyat, amelyet az elődöm, meg a többi nyugati könyvesboltos kaphat. Elmondtam az indokaimat, hogy a magam módján és ízlése szerint a magyar kultúrát akarom szolgálni és a hazai kiadványokat is akarom terjeszteni. Azt sem hallgattam el, hogy nemcsak hazai kiadványok terjesztésére gondolok. Író barátaim is igyekeztek közbenjárni, de hosszú ideig nem kaptam választ, a Kultúra arra hivatkozott, van nekik elég nyugati partnerük...

Mire végül '70 őszén kiérkeztünk, a barátom már eladta az ennél a jelenleginél tízszer kisebb, de már tíz éve bejáratott, nagy raktárú boltot, így aztán New Yorkba be se jöhettünk, mert a Kultúrának volt itt — más — képviselője. Éppen ezért New Jersey-ben telepedtünk le, és lakásról próbáltuk megoldani a terjesztést — elsősorban különböző magyar szervezetek, egyesületek, egyházak segítségével.

— *El tudom képzelni, hogy itt sokféle csatornán beindult aztán a támogatás. De amikor kivándorló-útlevelemmel megérkeztek, milyen könyvvállománnyal hozták magukkal, mit kezdtek terjeszteni?*

— Semmit se hoztam magammal. Később, amikor már volt szerződése a Kultúrával, megfelelő eredménnyel viszonteladóként kaptam könyvet előre fizetéssel. A kis bolt, amiről szó volt, már egy házaspáré lett, utazási irodával együtt. '80 körül vettem át tőlük a maradék anyagot, amikor kivonultak az üzletből. Így fejlődött lassan, mígnem lett annyi hitelkeretünk, amennyi az éves befizetésünk, s az utóbbi években lassan az ötezer dollárról tízre, majd húszra és most negyvenezerre kúszott fel a forgalom. Ezenkívül van az újságokból, magazinokból 15-16 ezer dollár, és tizenegynéhány ezer a lemezekből. A lemezekkel az a baj, hogy a Qualitonnak van itt egy egyedüli képviselője, én csak tőlük vásárolhatok, így kétszeres haszonkulcs terheli meg a tételeket.

— *Említette az előbb, hogy a nyugati viszonteladókra vonatkozó szabályozás szerint kötötték meg a szerződést a Kultúrával. Azt jelenti ez, hogy másféle módon terjesztik a könyveket, a magyar kultúrát a nem nyugati országokban?*

— A szocialista országok között államközi szerződések befolyásolják, szabályozzák, kölcsönös cserealapon megy, főleg azokkal az országokkal, ahol szintén van magyar könyvkiadás. A mi esetünkben nem érvényesül a kölcsönösség. Csak mi veszünk. A forgalomban lévő kiadványokból korlátlanul rendelhetünk, már amennyit elbír a hitelkeret. Ezt kell mindig egyensúlyban tartani. Mert itt a könyvforgalom nem olyan gyors mint otthon: először is legalább egy fél év eltelik, amíg eljut ide egy érdekes könyvnek a híre — az otthoni megjelenés után. Mire ez a rendelésben is lecsapódik, már háromnegyed év telt el. Addigra én már régen le is maradtam a könyvről, ugyanis addigra otthon kifut, elfogy. Egyik nagykereskedő — sem a belső piacot ellátó, sem a Kultúra — sem tud a végtelenségig raktározni.

— *Tehát értelemszerűen az ön ízlésére, ráérzésére van bízva.*

— Hogy miből, mikor és mennyit rendeljünk meg; és hogy ennek a pénzügyi fedezetéről gondoskodjunk. Mert van nekem ez a negyvenezer dolláros hitelkeretem, de az mindig ki is van merítve, mert raktárunk értéke ennek a többszöröse.

— *Amikor először adta föl az első komolyabb megrendelést saját ízlése alapján, amikor még nem ismerte az igényeket, akkor is avval a tempóval fogytak el a könyvek, mint most, amikor már ismeri a megcélzott piacot?*

— Mi, mint könyvkiadó otthon 1939 és '44 között egy könyvbarátszervezet alapján nőttünk fel, ez segített túllendülni a háborús veszteségek után. Itteni barátainkkal való tanácskozás után arra gondoltunk, itt is egy ilyen könyvbarátakciót kellene csinálni. Elvégre itt akkorák a távolságok, kell egy előzetes anyagi biztonság is nekünk. Ezért aztán összeállítottunk egy listát, amiből 50 dollárért választottak. Ily módon befolyásolni is akartuk a döntéseiket. Az ajánlott könyvekből aztán 300-350 példányokat rendeltünk. Hát, mondhatom, ebbe belebuktunk. Kétéves erőlködés után, az egész országot bejárva, mindenfajta előadásokon és kiállításokon megfordulva is, csak 60-70 könyvbarátot tudtunk gyűjteni. S be kellett látnom, ha itt, ebben a szőrványban fenn akarok tartani egy vállalkozást és életben akarok maradni, akkor mindenféle igényt ki kell tudni elégíteni. Így két év után átálltunk a „mindenevésre”, és ez folytatódik ma is.

— *Milyen arányban keresik az ön igényei szerint való szépirodalmat, történelmi monográfiát, illetve a könnyebb olvasmányokat, krimiket?*

— Az előbbi is javult persze, mert a számok összességükben megnöttek; több ezer állandó vevőnk van. Nagyjából kiegyenlítődik, nem csúszunk el túlságosan a krimik felé, vagy mondjuk a szakácskönyvek és szótárak irányában. Tudniillik, a legtöbb korábbi könyves vállalkozás megelégedett azzal, hogy szótárakkal, főzési, hímzési tanácsadókkal lássa el az olvasókat és a klasszikusok népszerűbb kiadványaiból tartson egy készletet és azzal gazdálkodjon. A rendelés már mindig bajos, mert senki nem szeret két-három hónapot várni egy könyvre.

— *Meg hát a legtöbb kint élőknek van pesti kapcsolata, amelyen keresztül megkaphatja a legfrissebb könyveket — gyorsabban, és főleg sokkal olcsóbban.*

— Amellett a hazai rokonok számára a legkézenfekvőbb viszontajándék egy-egy szép könyv, vagy népművészeti tárgy. Meg az itt élő magyarok nagy része ma már haza is jár. Elmondhatom, hogy a forgalom ilyen fokú megindulásában végeredményben a mi munkánk is benne van, segített, hiszen az állandó törekvésünk az volt, hogy nyilvánvalóvá tegyük azt, hogy a kapcsolattartás, illetve a kapcsolat felvétele nélkül nincs magyarság. Ha belterjes életre rendezkednek be, nem fogják tudni megtartani magyarságukat, nyitni kell az otthon felé. Aki át akar menni az amerikai vonalra, és angol nyelvi kultúrájú akar lenni, hát az az ő dolga, azt le kell írunk, de a többieknek nem szabad elzárkózni.

— *Ezzel a mondatával átléptünk az ön amerikai életével, pályájával kapcsolatos másik kérdésre. Imponáló, hogy ide ötpercenként úgy nyitnak be, mintha a kedvenc körüti boltjukba lépnének, jónappal köszönnek, az ember észre sem veszi szinte, hogy nem Pesten van. Helyes-e a feltételezésem, hogy ez a pár négyzetméter alkalmat ad a tárgyilagosabb véleménycserére, az információ kicserélésére, hogy egymást is erősítik abban, hogy haza kell menni, körülnézni. Ennek a boltnak szerepe van ebben?*

— Már a bolt megnyitása előtt érződött ez a szerep. A hazai írók meghívásával. Ezzel kezdtük ugyanis. 1972-ben Jancsó Adriennét, Béres Ferencet, meg kísérek a lantművész Kecskés Andrást hívtuk. A következő tavasszal Kósa Ferenc és Csoóri Sándor jött, hoztak két filmet, a Tízezer napot és az ítéletet. Még a következő hónapban nagy erdélyi csoport jött.

— *Miből tudta finanszírozni mindezt, hiszen még bevétele sem volt?*

— Valami csekély azért volt, de meg kell mondanom, hogy az első években a feleségem elment takarítani. Ez az egyetlen lehetőség annak az itt élő embernek, akinek nincs nyelvtudása, sem szakmája, technikai képzettsége. Akkor kereshet aránylag jól, ha háztartásban helyezkedik el.

— *Azt értem, hogy az öfenntartáshoz innen lehet pénzt szerezni, de egy nagyobb vállalkozáshoz?!*

— Hát hogy az elején kezdjem, társasformában indultunk. 10-12 ember, régebbi barátaink adtak össze olyan 6-7 ezer dollárt. Igaz, ez is kevés volt ahhoz, hogy ebből élő vállalkozás legyen. De persze, először is, mindenki bele akart szólni abba, hogy és mint történjen, kezdte féltetni a saját pénzét, mondván én nem jól csinálom, mert nem ismerem az itteni üzleti életet. No de nekem volt üzleti tapasztalatom a régi Magyarországon, itt se lehet nagyon más a dolog — gondoltam. Végül is be kellett látni, hogy ez csak családi alapon megy. És amikor 1974-ben kinyílt az alkalom, hogy egy kis magyar boltot megvehessek, azt már magamban, társak nélkül szereztem meg. Felszámoltuk a részvénytársaságot, a következő 1-2 évben mindenkinek kifizettem a beadott pénzt, és családi üzemként kezdtünk működni. '76-ban kihívtuk a negyedik fiunkat, aki most itt dolgozik velünk, ezenkívül napi 2-3 óra hosszat segít valaki számlázni, postázni.

— *Előre megkapja a kiadóktól a kiadandó könyvek listáját?*

— A Kultúrától, ők a Kiadói Egyesülettől már ősszel megkapják a következő évi tervet, de főleg a Könyvvilág havi számaiból látjuk, mik a friss megjelenések, és a közeljövőben mi várható.

— *Végül is a szerzők neve és a szinopszisok alapján próbál dönteni, hogy mit?*

— Igen, és hát így persze igen sok fiatal kimarad; elég nehéz lépést tartani az új irodalommal.

— *Említette, hogy könnyen le lehet maradni egy-egy könyvről, mert hosszú időbe telik, amíg egy könyvnek a híre eljut ide. Önnek milyen eszköze van arra, hogy lerövidítse az időt, és az otthoni megjelenéssel párhuzamosan itt is elkezdje a könyv „beharangozását”? A katalógus hátán lévő rövid ismertető alkalmas lehet erre a szerepre, vagy nyomtatott szórólapokat és elküldi az előfizetők címére?*

— Nemigen. Még katalógust se tudunk annyit nyomtatni, amennyi kellene, mert szörnyen sokba kerül. Aki ide bejön, azt a Könyvvilágból tájékoztatni tudjuk, száz darabot kapunk ingyen a propagandára. Ezeket viszont szórványokba kell szétküldeni. Az állandó vevőimnek a tájékoztatása, katalógussal való ellátása sok ezer dollárba kerül.

— *Akkor végül is hogyan tudja fölkelteni az ön szerint fontos könyvek iránt az érdeklődést?*

— Hát úgy, hogy a katalógust tartjuk még akkor is, amikor már régebbiek, és iparkodunk fölvenni azokat a könyveket is, amelyek még be sem jöttek. Egyébként az érdeklődő, olvasó emberek hazuról is tájékozódhatnak. Így volt ez az új *Galgóczy*-könyvvel, a *Vidravassal* is. Az első kiadásból megrendeltem nyolcvan, kértem még a második kiadásból is, rajta van már a Kultúra szállítójegyzékén, de nem tudok száznál többre gondolni még egy ilyen csemegénél sem, hogy elfogy. A *Kádár Gyula*-könyvet nem tudtam előre jól bemérni, hiszen százat rendeltem, el is fogyott. Aztán kiadta a kanadai nyomda, megegyeztek a Szerzői Jogvédővel, abból a Kanadában kiadott ezerből is vettem százat, az is viszonylag hamar elkelt. A második kiadásból ismét kértem százat, de abból még több mint hetven megvan. Tehát a sikerkönyveknél is körülbelül ilyen az érdeklődés. Aztán, hát a vásárlásainkat nem is csak az befolyásolja, hogy mire becsüljük a könyv értékét, hanem az, hogy éppen hogy áll a hitelkeretünk. Itt a saját nyomtatás kérdése! Az a helyzet, hogy hozzánk érzelmileg közel álló könyveket azért nem tudunk nyomtatni, mert minimálisan kétezer példány kellene ahhoz, hogy a magas nyomdai költségek mellett kifizetődő legyen, viszont ilyen mennyiséget öt év alatt sem tudunk eladni.

— *Az öntől könyvet vásárlók hány százaléka jár be ide rendszeresen „turkálni”, folyóiratot nézegetni, beszélgetni?*

— Maximálisan húsz százalék, vagy még annyi se. Hiszen óriási területen elszórva élnek itt az emberek, a forgalom nyolcvan százaléka postán bonyolódik: levelezésen és telefonon keresztül. Washingtonból könnyebben eljönnek, de a többség 2-3 évente keres föl, akkor a könyvszerető ember nem tud elmenni tőlünk pár száz dollár értékű könyv, lemez nélkül. Az utóbbi években kialakult, hogy havonta kb. 40 ezer dolláros forgalmat csinálunk. Ez kell is ahhoz, hogy fenn tudjuk tartani a boltot és magunkat, hiszen a lakásunk és a boltunk a bérlete, plusz a raktár, villany, telefon belekerül havi négyezerbe. A feleségem és én, mivel jóval korábban túlhaladtunk a hatvanon, társadalombiztosítást is kapunk, és nem is költjük el mi magunkra azt az összeget. Valamit még kell a forgalomról mondani, ebben a havi negyvenezerben az IKKA ajándékozási forgalom is benne van. Az ajándékozás rajtunk keresztül bonyolódó része eléri a kétszázezer dollárt évente. Gondolhatja, hogy ez csak egy kis töredéke annak, ami az országból, illetve az egész nyugati világból megy haza. Manapság ez főleg már készpénzt és kocsit jelent, nem a régi klasszikus IKKA-csomagot.

— *Ha otthon, Magyarországon tudna könyvesboltot nyitni, nagyjából ugyanígy, ezzel a készlettel, választékkal rendelkezne az is: vagy itt meg kellett aludnia, kompromisszumot kellett kötnie?*

— Ami a boltot illeti, otthon is mindenfélét tartottunk, nemcsak a saját kedvenc szerzőinket és könyveinket. Csak akkor a forgalomban sajátos színt adtak a saját kiadású könyveink. És nagyobb is volt a súlya, a jelentősége. Itt csak a hiány pótlására tudtunk vállalkozni, és ez az üzletnek a legnehezebb része. Mert egy-két könyvnél még az ember kívárhoz a négy-öt évet, amíg bejön az önköltség, de évente öt-hat saját kiadású könyvnél ez már nem volna elbírható, mert úgy felhalmozódna, hogy kivonná a készpénzt az üzletből, és raktárba tenné.

— *Elégedettnek érzi magát?*

— Ahhoz képest, hogy barátaink hogyan fogadták már 1967-ben a vállalkozásunk tervét, ahhoz képest igen. Többen megijedtek, le akartak beszélni, mondván, annyira szétszóródva élnek itt a magyarok, hogy nem sikerülhet, csak mellékfoglalkozásként, lakásról lehet a könyvterjesztést, lapkiadást csinálni — mondták. Ezért is volt nehéz tőkét kapni az elején, mert amikor letelepedtünk, még nekem se hitték el, azok se, akik annak idején könyvbarátként részt vettek a dolgainkban, hogy fog ez menni. Aztán, ahhoz képest, hogy jött a gyanakvás velünk szemben, hogy miért jöttünk, hogy jöttünk, kik is vagyunk, kik küldtek — hát ehhez a kezdeti hangulathoz képest, azt kell mondjam, nagy eredmény az, amit elértünk. Az én igényeimhez képest, főleg, ami a kiadói vágyaimat illeti, hát persze kicsi. De azért mondhatom, elégedett vagyok. Az esetleges megtorpanások, viták ellenére otthon, hivatalos részről is tudják rólam azt, hogy az amerikai

magyar értelmiség egy része komoly gondot fordít rá, és felelősséget vállal azért, hogy vitába szálljon az értetlenekkel, az itteni magyar sajtó és szervezetek egy részével, hogy erősíteni tudjuk a hazai és a kinti kapcsolatokat, a megértést, a tisztánlátást. Ebben mind jobban érezzük az eredményeket. Ehhez persze hozzátartozik az is, hogy hivatalból is, a szakma legalábbis, hozzáférhessen otthon is mindahhoz az anyaghoz, amit mi itt kinn produkálunk. Mert ha nincs tájékozottság rólunk, akkor nem tisztázódhatnak a félreértések. Ez akár egy könyvsátras részvétellel, akár közös kiadványokkal...

— *Van erről szó?*

— Van, igen. A *Herend* könyvet már közösen adjuk ki a Corvinával, angolul, tehát én leszek a nyugati világban a terjesztő partner. Ehhez nekem igen komoly anyagi áldozatot kellett vállalnom. Hatezer példányt előre le kellett kötnöm, és a felét előre kifizetni. Ez nálam is próba, hogy be tudunk-e törni az amerikai könyves világba, könyvtárakba. Olyan könyvtárakban, ahol van magyar részleg, már ismernek, és kezdünk szépen forgalmazni, de az amerikai könyves világban amúgy sehol sem vagyunk. Most, ősszel készülünk haza a feleségemmel, és otthoni programunk egy része az lesz, hogy tárgyaljunk a Magvetővel egyik kiadványunk otthoni megjelentetéséről, s általában a magyar nyelvű közös kiadványok lehetőségéről.

— *Egy esetleges közös kiadványt hol lenne célszerűbb nyomni?*

— Anyagilag jobb lenne otthon. Nekünk van egy kis fényszedőgépünk, a fiam dolgozik rajta. Ez a legdrágább része a könyvkiadásnak, a nyomás és a papír ehhez képest nem olyan sok. Azért rendezkedtünk be így, hogy a költségeinket csökkentsük, de akkor még mindig itt van a szállítás. Ha itt nyomnánk, a hazaküldött példányoknál a nyomdaköltség mellé a postai díj megenné a hasznot, mert egy ötkilós csomag feladása hat dollár hetvenbe kerül, nem is szólva a csomagolásról, amit ötkilónként kellene csinálni. A hajón való teherszállítás még drágább, mert ott nincs kedvezmény, az csak a postai díjszabásban van, ez a normális postacsomag díjtételének a felét teszi ki.

— *Hogyan alakítja ki a könyvek árát? Nyilván beleépíti ezeket a költségeket is...*

— Nagyon rossz a forint átszámítási kulcsa. Persze beleszámítjuk az árba a postai díjat és még valami hasznot is rá kell tenni, de sokat nem tudunk vele „manipulálni”. Így lesz a száz forint ára könyv nálunk 14 dollár. Ebből aztán még egy csomó viszonteladót is el kell látnunk, akik New Yorktól messze kinn élnek a szórványban. Az ő munkájukról se mondhatunk le a cél, a magyar kultúra itteni terjesztése szempontjából.

Fazekas Erzsébet: A manhattani magyar könyvesek

Beszélgetés Püski Sándorral

— *1985 őszén arról beszélgettünk, miért döntöttek úgy, hogy Amerikába települnek, milyen raktárkészletet örökölték meg, kik adták össze a tőkét a könyvkereskedelem megindításához, és hogy milyen eredményeket értek el. Most az azóta történt változásokról kérdezem: sikerült-e „betörnie” az itthoni könyvpiacra Püski féle kiadványokkal; az Ön számára hogyan zárult a 87-es könyvnap; módosult-e az Ön itthoni vagy amerikai megítélés? Kezdjük talán avval: változott-e az akkori 40 ezer dolláros havi forgalma, és ha igen, milyen kiadvány hatására?*

— Javult a forgalmunk, mondhatni, szinte állandóan emelkedik, szerencsére a rezsi növekedése nem tart evvel lépést arányaiban! Most olyan havi 50 ezer dollár körül járunk, elsősorban a *Herend* angol nyelvű kiadásának köszönhetően. Az első kiadás hatezer példányban másfél év alatt elfogyott.

— *Főleg a magyarok vitték?*

— Nem, nagyon kis része került magyarokhoz, ötezret az amerikai *Herend*-képviselőt vett meg, valószínűleg a porcelán mellett ezt is árulják, vagy nagyobb vevőiknek adják ajándékba. Váratlanul gyors siker volt, így a Corvinával közösen megrendeltük újabb hatezer utánnnyomását. 88 tavaszára el is készül, háromezret már lekötött az említett cég.

— *Sikerült-e a könyv segítségével végre bekerülni az amerikai könyvtárakba is, ahogyan várták?*

— Nem, ilyen értelemben még nem vagyunk jelen. De ennek az is az oka, hogy csak most készítjük angol nyelvű első katalógusunkat. Ebben több új könyvet is ajánlunk majd: a Corvinánál készülő Budapest-útikönyvet, a viseletet, szokásokat, zenét, táncot bemutató népművészeti sorozatot — ez már vagy nyolc-tíz éve nem volt kapható —, és egyéb angol nyelvű történeti, közgazdasági, néprajzi, művészeti műveket. Vagy hatezer egyetemi és magyar szekcióval is rendelkező közkönyvtárnak és sok ezer kereskedőnek kell

szétküldeni a katalógust: nagyon komoly előkészítést igényel ez a munka, hogy a nagy költség ne vesszen kárba.

— *Van rá remény, hogy a folklórtémák mellett, akár önállóan, akár közös kiadásban, mai magyar irodalmat is megjelentet a Püski-Corvin kiadó?*

— Én nagyon szeretnék mai prózát kiadni, de az a helyzet, hogy az említett könyvek eladási üteme szabja meg, hogyan léphetünk tovább. Szerencsére a Corvina saját kezdeményezésére is megjelenik néhány könyv angolul, mint például Sánta Ferenc novellái. Velünk pedig megállapodást kötött Az ember tragédiájának új, angol nyelvű kiadására. Szakértők szerint az új fordítás sokkal jobb a réginél, ami szintén vagy tíz éve nem kapható. Tavaszra ez is megjelenik.

— *Ha nagyobb tőkéje lenne, elsősorban kiket szeretne bevezetni az angol nyelvterületen?*

— Valamennyi fontos írónak jelen kellene lennie egy-egy önálló művel, vagy legalább válogatásban novellával, esszével. Mindenféle sorrend sértő lenne, tartózkodom is a felsorolástól.

— *Említette, hogy minden városban, ahol élnek magyarok, a könyvtáraknak van magyar részlege. Milyen kapcsolatot tart ezekkel a könyvtárakkal?*

— A Kultúra közvetlenül is szállít nekik, jobban is tudja tartani a kapcsolatot a szakkönyvtárakkal. Viszont a New York környéki nagy könyvtárak az elmúlt két évben vagy 20 ezer dollár értékben vettek, válogattak a raktárkészletéből. Az új katalógustól azt várom, hogy máshonnan is megindulnak majd a rendelések, ahogy néhány tucat helyről máris megindultak — távoli vidékekről is —, köszönhetően annak, hogy Butler Ervin amerikai magyar könyvtáros egy szakfolyóiratban már több alkalommal közölt angol nyelvű ismertetést és ajánlást 30-40 magyar könyvről.

— *Hogyan tájékozódik a jóformán naponta tucatszám megjelenő új könyvek között? Hogyan, hány órában fér bele életébe az olvasás?*

— Napi két-három órát olvasok. Ez messze nem annyi, amennyit szeretnék vagy kellene; holott az alvás csak hat órát „vesz el” az életemből. Elsősorban az irodalmi folyóiratokat — külföldit, hazait egyaránt — olvasom, meg azok könyveit, akik hozzám közelebb állnak, persze sokszor másokét is, ha a híre jó. És néha történeti könyveket, krónikákat. Műfajilag nehéz behatárolni. Kereskedőként jóval nagyobb anyagot lapozok végig, ha nem is tudom elolvasni.

— *Milyennek tartja az amerikai magyar irodalmat?*

— Elsősorban az idősebb nemzedékből vannak egészen kiváló írók s alkotások. Kevés eset van rá, hogy az ifjabb nemzedékből kitűnjön valaki. Van ugyan sok magánkiadás, hiszen a szerzőnek jogában áll azt csinálni a pénzével, amit akar, és sokan azzal is beérik, ha csak barátaiknak osztogatják szét — mondjuk, 500 példányban megjelenő — könyveiket. Néhányan bekerülnek irodalmi lexikonokba is, de mindössze néhány tucat az az író, aki irodalomtörténeti szempontból érdekes lehet. Történelmi és politikai esszéikben, emlékiratokban jelentősebb az irodalmunk.

— *Föl tudja mérni, hogy Önnek mint kiadónak — vagy pontosabban, kereskedőnek — hol a helye az amerikai könyvesek hierarchiájában?*

— Néhány hivatalos katalógusba már bevettek, és az évi könyvkiállításokra is meghívnak, de a magas részvételi költségek miatt csak egyszer tudtunk elmenni, mivel ott nincs eladás, bevételre se lehet számítani. Elsősorban a nemzetiségi beszerzési forrásokat megemlítő szakkatalógus közölte minket egy régebbi kereskedő neve mellett. Mivel a kereskedelemnek csak töredék részével teremtettünk kapcsolatot, nem lehet rangsorolni a helyünket.

— *Van Önön kívül magyar könyves, akit ismernek Amerika-szerte?*

— Most már nincsen. Korábban volt egy clevelandi könyváruház, ez a 60-as évek elején kezdett működni, épp mostanában számolják föl, mert nagyon leromlott az a negyed. Az utóbbi években „nőtt” meg Chicagóban Framo Publishing néven Mócsi Ferenc, aki a Szivárvány című folyóiratot is kiadja.

— *Az említett 50 ezer dolláros forgalmat Önöknél kizárólag a könyvek adják?*

— Nem, ez a cég összforgalma, ennek legalább a fele az Ikka-utalvány, és benne van a hanglemez meg az újság is. Az utalványösszegek számára mi csak „átjárásház” vagyunk; a jutalék nem ad akkora haszonkulcsot, mint az áruladás, de azért ez fedezi a helyiségrezsi negyed részét.

— *Korábban említette, hogy tárgyalt a Magvetőnél közös magyar nyelvű kiadásról. Sikerült elérnie valamit?*

— Sajnos, közbeszólt az akkori igazgató halála. Tavaly az Európával is tárgyaltunk, ott ugyanez a tragédia jött közbe.

— *Úgy hallottam, az 1987-es könyvnapon a könyvsátras vásár az Ön számára szerencsétlenül végződött. Milyen kellemetlensége volt?*

— Megkeresett a Kultúra, hogy ha részt kívánunk venni, azonnal adjam fel légipostán a könyveket. 1300 dolláros költséggel egy hónappal a könyvhét előtt el is küldtük, ám időközben Gombos Gyula Szabó Dezsőjét átminősítették könyvtárak zárt osztályaira terjeszthetőnek. Tehát a sátorba ki se került. A másik két könyvemet kirakták a „nyugati magyar írók” egyetlen sátrába, viszont akkor három-négy napig egyfolytában esett az eső, alig járt arra felé valaki, s egyébként sem került bele a könyvheti propagandába. Később viszont semmiféle bolti forgalomba nem osztották el ezeket a könyveket, nagy részük tehát megmaradt. Ennek ellenére bízom benne, hogy 1988-ban bejöhettek majd más könyveim is.

— *Ha nehezen tudja bemérni a helyét az amerikai könyvesek sorában; hogy látja, hol a helye itthon, a magyar kulturális életben, kik ismerik Önt, és tudomása szerint, milyen a megítélése?*

— Úgy vélem, nagyon szépen alakul ahhoz képest, hogy milyen elhalványult volt a mi régi kiadói hírünk és könyvbarát-szervezői tevékenységünk akkor, amikor 70-ben kijöttünk. A 80-as évekre a hazai szakma, a kulturális intézmények és hatóságok megbecsüléssel figyelik tevékenységünket — legalábbis akik elfogulatlanok velünk szemben. Persze néha még most is tapasztalok politikai elfogultságot. A belső irodalmi élettel egyértelműen jó a kapcsolatunk, amit úgy is ápolunk, hogy minden évben néhány hétre hazajövünk, és kinn is mindenkit fogadunk, aki fel akar keresni bennünket. Aki pedig a szakmához tartozik, különösen kedves vendég nálunk.

— Mióta járnak haza?

— Elejétől fogva...

— *Hazajövelei során min tudja lemérni, hogy növekszik az Ön iránti érdeklődés? Milyen fórumon, kikkel szokott nyilvánosan találkozni?*

— 77 táján indult meg irántam az érdeklődés, amikor Huszár Tibor kijött Amerikába, és többünkkel, a 30-as, 40-es években valamilyen közéleti szerepet játszó emberekkel (Gombos Gyulával, Kovács Imrével, Kiss Sándorral, aki annak idején a Parasztszövetség igazgatója volt, Nagy Ferencsel, a politikussal és velem) interjút készített; elsősorban az intézete számára. Először kis példányszámban, a politikai vezetés részére adták ki, ebben a velem készült csaknem százoldali beszélgetés nem volt benne; de aztán — nagy meglepetésemre — egy éven belül, 1983-ban a Beszélgetések megjelent a Magvetőnél. A könyv sokféle kritikáját meg a Szárszó 83-as kiadása körüli vitákat követően még 1983-ban a tévé is készített egy csaknem háromnegyed órás filmet, ebben korabeli fotókat is bemutattak, és az előadások szövegéből színészek olvastak föl. A televízióban nem találták bemutatásra érdemesnek, de házi vetítésen, klubokban néhányszor bemutatták, így is elég sokféle látták ismerőseink. A Forrás kör Szárszó-programja is több helyen elhangzott az országban az Egyetemi Színpad után. Ez mind azt eredményezte, hogy a fiatalokban felébredt, az idősebbekben pedig megújult az érdeklődés a korabeli történetek és mai munkánk iránt. Addig legfeljebb baráti, szakmai, üzleti kapcsolatok éltek. 1985 októberében a Kossuth Klub rendezvényén személyesen is megszólaltam, itt Fekete Gyula bevezetője után a pályámról mondtam már ismert dolgokat; olyan nagy volt az érdeklődés, hogy még a hangszórókon át a lépcsőházban is sokan hallgatták az előadást. A pályatörténet amerikai fele meg is jelent a Magyar Hírek 1986. évi 1. számában. Diósgyőrben, ahol 1943-ban egy mérnök szervezésében több mint száz, nagyrészt munkás könyvbarátunk volt, és ahová az írókkal akkor elmentünk és egy nagyszerű irodalmi estet tartottunk, már 83-ban viszont akartak látni, de abban az évben nem jöhettünk. Így 85-re halasztottuk; eljöttek többen olyanok, akik a 43-as szárszói táborban is jelen voltak, és meghatottan mondták el visszaemlékezéseiket. A vasgyárban és az egyetemen is nagyjából azt mondtam el, amit a Kossuth Klubban, itt is élénk vita volt körülötte.

— *Mennyire homogén az érdeklődés, illetve Püski Sándor megítélése napjainkban? Egyértelműen azt a munkát értékelik, amivel a magyar kultúrát terjeszti Amerikában, esetleg vannak olyanok is, akik nem tudják tevékenységét hová tenni, vagy elhangzik-e olyan vélemény is, amely megbélyegzi a valamikori kiadót a fasisztoidnak, antiszemitának tartott írók kiadásáért, illetve a mai kereskedőt a túl „vegyes” kínálatáért?*

— Ma már eléggé ritka ez utóbbi vélemény. Néha tesznek fel ilyen kérdéseket, nyilván öröklődött ez a beállítás is. De ez engem nagyon meglep. Azt hittem, ha megtörténik az írók rehabilitációja — és ez 1954 óta folyamatosan megtörtént; ugyanezeket az írókat azóta a nemzet nagyjai közé emelte a kor —, ez majd megszűnik. De úgy látszik, sok beidegződés erősebb a józan észnél. Most mindenestre annyira megnőtt az érdeklődés irántam, hogy rövid ottlétünk alatt nem is tudtunk eleget tenni minden meghívásnak. Részt vettünk a vésztői Sinka-emlékház avatásán, és az Egyetemi Színpadon a Sinka-emlékestén, s több klubtalálkozáson.

— Az 1985-ben megjelent beszélgetésünkéből kiírtam egy mondatot. Az amerikai magyarokkal kapcsolatban Ön azt mondta: „Aki belterjes életre rendezkedik be, nem nyit az otthon felé, az nem fogja tudni megtartani magyarságát.” Az említett magyarokkal ellentétben Ön viszont úgy él Amerikában, úgy rendezkedett be, hogy jószívet csak hazafelé nyitott, szinte meg sem érinti az a másik közeg, amelyben pedig fizikai létével immár több mint tizenhat éve van jelen. Ön hogy látja ezt? Milyen jellegű kapcsolata van az amerikai közélettel, van-e valami köze az ottani valósághoz?

— Az az igazság, mi annyira elzártan élünk, hogy van hét, amikor ki se megyek az utcára. Mert műhelyünkbe jönnek a vevők, az ismerősök, a látogatók. Bankba, a postára, bevásárolni a feleségem jár, egyéb hivatalos ügyekben, ami elég kevés van, a fiam. Persze biztos sokkal jobb volna, ha maradna idő és energia az amerikai kapcsolatok kiépítésére és ápolására, csak hogy nálunk ezt megnehezíti az angol nyelvtudás hiányossága is. Nyilván veszteség, talán az üzleti életben is többre mentünk volna az amerikai kapcsolatokkal, viszont akkor kevesebb idő maradt volna a hazai ügyekre és a nyugati magyar szellemi élet szervezésére. Az egész egy embernek, családnak nem lehet átfogni, ahhoz intézménnyé kellett volna fejlődni. Ezen most már nem tudunk változtatni, de tíz évvel ezelőtt se lehetett volna. Majd a fiúk, az unokák elrendezik ezt a dolgot.

— Ugyan hogyan? Hiszen több unokája nem is tud magyarul! Egyáltalán, hogyan tudja érzelmileg földolgozni magában azt a tényt a kultúraterjesztő Püski nagypapa, ahogy a Püski unokák kívül maradnak a magyar kultúrán?

— A kinn élő magyarok nagy részének meg kell küzdeni ezzel a ténnyel. Nem is az 56-ban eljött két első fiunk gyerekeire gondolok, bár még az sem lehetetlen. Csak a velünk együtt dolgozó István gyerekeiről lehet szó; a nagyobbik hatéves volt, amikor kijöttek, a kisebbik itt született, de a családban, otthon magyarul folyik a beszélgetés. Ők meg tudják tartani a nyelvet. Közülük valamelyik, vagy a harmadik fiunk itt érettségizett, most matematikát, komputerszakot tanuló egyetemista lánya lesz az, akire a cég továbbélése szempontjából számíthatok, de még a fiaim élete is túlmutat a belátható időn.

— Az előbb arról beszéltünk, hogy ma sem egyértelmű teljesen az Ön munkásságának megítélése, bizonyos előítéletek napjainkban is tovább élnek. Úgy vélem, Ön is tehetne érte, hogy ne így legyen. Mondok egy személyes példát: 87 nyarán New Yorkban, egy a nyomdagép alól frissiben kikerülő könyvet nyomott a kezembe, a Fekete Bojtár vallomásait Sinka Istvántól. Ez egy nagyon szép, megható, lebilincselő könyv egy nincstelenségben élő, korán keményen dolgozni kezdő, mások kegyetlenségének, kényének-kedvének kiszolgáltatott napszámosgyerekről. Csak hogy ez a különös ízű, mondhatni lírai próza tele van olyasmivel, ami fölbosszantja, sőt taszítja az olvasót, és csaknem visszájára fordul a jó benyomása. Ugyanis időnként az író kiszól a gyerekkori visszaemlékezésekből, és ha nem volna képzavar, azt mondanám, öklöt rázva, gyűlölettel tájékozva üzenet kortársainak, akik fölértek mertek nőni az irodalomban, akik maguk mögé taszítják őt, a parasztot, és minden zsidóban, sőt minden cipős városi emberben az egyszerű nép elnyomóját gyűlöli. Az író bántóan rossz helyre címezi átkozódásait. Nos, ezek a történelmietlenül, rosszul földolgozott igazságok megtörik a könyv irodalmi értékét. Egy ilyen szöveget meg kellene tisztítani a nem oda illő hamis elemektől, a durván kilógó üzenetektől. Annál is inkább, mert Sinka özvegye azt mondta el nekem, hogy az író később elhatárolta magát ezektől a „beszúrásoktól”.

— A Fekete Bojtárban, még a szerző életében való megbeszélések alapján, a magam részéről elvégeztem mindazt, ami kiadóként rám hárult. Bizonyos részeket kihagytam belőle, ami szerintem is ártott a szövegnek. Viszont úgy vélem, a személyes indulatokhoz nem szabad hozzányúlni, mert akkor egyszerűen meghamisítom a könyvet. Akármennyire kiugrik is egy-egy ilyen kiszólás az élettörténetből, amire céloz, mind része volt az ő életének. Ha ő a magyar cseléd tartó gazdára, vagy az uraságra haragudott, vagy vitája volt egy kasznárral vagy bérlővel, aki történetesen zsidó volt, nem lehet pusztán azért kihagyni ezt a részt, mert ma is élő másfajta érzékenységet sért. Bizonyos indulatok foglalkozásából, illetve helyzetéből adódtak. Nagyon kemény egyik tanítójával szemben is, aki az első sorba csak a cipősöket engedte ülni, holott a mezítlábas napszámosgyerek, náluk okosabb lévén, több joggal ülhetett volna oda. Őt mégis hátra parancsolta. Az efféle kemény feddést mindenkinek el kell tudni viselni, a címzettek nagy része különben már nem is él. Velem szemben sem volt tárgyilagos Sinka. Mi, akkori helyzetünkben, pályánk elején, csak minimális ellátást és támogatást tudtunk nyújtani neki, jóval kevesebbet, mint amit elvárt volna. Ezért budapesti tartózkodásával kapcsolatosan is élt benne a sértettség. Ezt ugyan áthidalta a könyvben úgy, hogy nem is tett említést rólunk, életében játszott szerepünkről. Nekem kiadóként nem az a dolgom, hogy utólag cenzúrázzam a műveket, hanem hogy egész pályatörténetemet elmondva, megírom majd a népi mozgalomnak a magam nézőpontú beállítását. Mert az egykori résztvevőktől nagyon kevés visszaemlékezés jelent meg. Veres Péter hozzákazdott, de halála közbeszólt, és a Szárszó című kis könyv, amelyben a mozgalom történetét akarta megírni, töredék maradt.

— Úgy véli, lesz módja a jobboldaliság vádjától megszabadítani a népi írók mozgalmát?

— Nemcsak a jobboldaliság, hanem a kommunistaság vádjától is meg kell „szabadítanom”, hiszen mozgalmunk szempontjából ez utóbbi legalább annyira zavaró volt, mint az előbbi. De valójában nem a vádakkal szemben akarok hadakozni, az indulatokhoz nincs semmi közöm, én a valóságos mozgást és helyzetet akarom felidézni, a saját személyemmel történt eseményeken keresztül. Az írókat pedig el akarom helyezni a skálán; kezdve Erdélyi Józsefen vagy Sértő Kálmánon, akik mondjuk a jobbszélen álltak, egészen Nagy Istvánig, aki szintén szélről állt, de balfelől. Mindezt csak az életemmel összefonódva fogom tudni megírni, sem író, sem történész nem vagyok, a pályámon kívüli történetekkel nem kívánok foglalkozni.

— *Jövő időt használ, holott már két évvel ezelőtt úgy beszélt önéletírásáról, mint olyan munkáról, amibe rég belefogott. Már azt hittem, be is fejezte. Mikor lát hozzá?*

— 88-ban mindenképpen hozzá akarok kezdeni. Csak ne kötné le annyira az üzlet, lenne legalább három ember, akinek átadhatnám a napi munkát...

— *A származása sodorta a paraszti, népi mozgalomhoz?*

— Részben származásom, részben az érettségi után kapott irodalmi élmények meg a népi mozgalom szellemi hatása indított arra, hogy melléjük álljak, nem mint író, mert ilyen ambíció nem volt bennem, hanem inkább mim leendő politikus, amiből aztán nem lett semmi.

— *Volt-e gyerekkorában olyan keserű élménye, mint amilyenekről Sinka írt? Vagy a Püski család nem olyan sanyarú sorban élt?*

— Mi, hogy úgy mondjam, egy egész osztállyal magasabban álltunk Sinkáéknál. Édesapám földműves napszámos volt. Sose cselédeskedett, gyerekkorában se, mert nagyapámnak volt pár holdja. Nősülése után nem jutott föld, de résztulajdonos lett, aratást vállalt, így tulajdonképpen szabadon gazdálkodott, ha anyagilag nem is volt biztosítottabb, mégis könnyebb volt az élete, mint a Sinkáé. Később, amikor édesapám bejutott az egyházhoz harangozónak, ha kevés volt is a fizetése, de megteremtődött az anyagi biztonság. Nekem meg azzal járt ez, hogy apám révén megismertek a papok, és így bekerültem a gimnáziumba.

— *Melyik faluban született, és mekkora volt a család?*

— Békésen, és hat gyerek született. Az első kettő meghalt, a többi ma is él. Ők nem tanulhattak, húgaim a paraszti világban maradtak, az egyik később a férje révén munkás lett, és elkerült Pestre. Öcsém nálunk kezdett, a háború alatt pár évig nálunk dolgozott, a háború után ő vette át a békési könyvesboltot; 52-ig, az államosításig vezette. Aztán a helyi szövetkezetben volt kereskedő, onnan ment nyugdíjba.

— *A magyar értelmiségnek melyik rétegével tud gondolati közösséget találni?*

— Most elsősorban ezzel a második népi nemzedékkel. Az írók közül Csoóri, Fekete, Csurka nevét említhetem, de ezenkívül történészeket, néprajzosokat, régészeket, politikusokat sorolhatnék, akik valahogyan a magyar nemzeti élet létkérdéseivel foglalkoznak. Távolabb áll tőlem a természettudományos témakör, ezekkel csak alkalmilag tudok foglalkozni, akárcsak a zenével és más művészetekkel, meg nem is értek hozzá úgy, ahogyan kellene. Régebben, egészen halálukig, az íróimmal tartottam a kapcsolatot, de olyanok is ehhez a körhöz tartoztak, például Tamási, Illyés, Remenyik Zsigmond, Ignácz Rózsa, akiket nem én adtam ki. Miután kikerültem a szakmából, hosszú évekig ők jelentették a „köldökzsinórt” a belső szellemi élet és köztem. Az 50-es évek végétől ez annyiban változott, hogy a fiatalabb nemzedékkel is jó viszonyba kerültem (Nagy László, Kósa Ferenc, Juhász Ferenc, Sánta), majd az ehhez a körhöz tartozó, még fiatalabb költőkkel, történészekkel, szociológusokkal. Nagyon sokáig tartott nálam az idős nemzedék hatása, közben kimaradt egy korosztály, akik részben elvesztek a háborúban, vagy nem váltak jelentős tényezővé a magyar életben, és ezért tudtam később csak a harmadik nemzedékkel megtalálni a szellemi kapcsolatot, akik jórészt a most ötven-hatvan évesek korosztálya.

— *Meg kell mondjam Önnek, én a magam részéről nagyon fájlalom, hogy Ön egyértelműen a népi írók körének munkájától, hatásától várja a nemzeti fennmaradást, a fejlődést. Úgy vélem, sokkal szélesebb bázison állva kellene keresni a továbblépés, a fejlődés lehetőségét.*

— Nem úgy látom, hogy kizárólag a népiekre kell alapozni, de nekem ez a legjelentősebb és a legkedvesebb csoport, mely a nemzet életét alakíthatja. Az összes többi csoport, legyen avantgárd, valamilyen modern polgári vagy szocialista (munkásmozgalmi vagy marxista) irányzat, csak módosíthat, kiegészíthet. De ha valamilyen csoda folytán ez a népi irányzat uralkodóvá válhatna, akkor se lenne szó „diktatúráról” az esetünkben; olyan demokráciát csinálnánk, amilyen csak a szent könyvekben van.

— *Hamisnak és anakronisztikusnak tűnik nekem a 80-as évek végén ilyen népi indíttatású csoporttól várni összefoglaló társadalmi gondok orvoslását, a mindenki számára kihívást jelentő problémák megoldását. Az a bizonyos falusi értelmiség és az elnyomott, nincstelen, földközeli élők kisembere, akit a 30-as, 40-es években föl kellett emelni, támogatni kellett abban, hogy kifejtthesse politikai véleményét, és támogatni abban, hogy meggrajzolhassa saját arculatát, ez a mára teljesen átstrukturálódott társadalomból el is tűnt...*

— A népi mozgalom szempontjából annak idején sem csak falusi népre gondoltunk, csak őket emlegettük a legtöbbet, mert ők voltak a legsúlyosabb helyzetben. A földosztás azért lett a központi probléma, mert nélküle nem lehetett ezen a népen segíteni. A népi mozgalom a népen keresztül akkor is, de most még inkább az egész nemzetet jelentette. Egy nemzetnek sokféle irányzata van, ezek közül számomra ez a legfontosabb, a legértelmesebb és a legkedvesebb. Arról nincs szó, hogy mások nem módosíthatják a maguk színeivel ezt a népiek által elgondolt jelenlegi vagy akár jövőbeni társadalmi, politikai vagy kulturális életet.

— *Ahogy Önt hallgatom, úgy érzem, mintha e régi mozgalomnak egy mai szervezője beszélne. Életformájukból éppen következhetne is ez. Önök ketten Illus nénivel állandóan kommunikációra készek, igen sok ember keresi fel Önöket itthon is, de New Yorkban is, pillanatonként betöppan valaki a boltba, és ott is úgy tűnik, mintha minden fontos kapcsolatuk valahogyan Magyarországra vezetne, olyan mélyen eresztették gyökereiket a magyar valóságba. Így van ez, vagy van jelentősebb kapcsolatuk az emigrációs magyarsággal?*

— Jól látja, hogy kapcsolataink lényeges része magyarországi, de azért a teljességhez az is hozzátartozik, hogy az emigráció minden rétegével jóban vagyunk, nemcsak azokkal, akik velünk szellemileg egy húron pendülnek. Együtt élünk, balostól jobboldali nézeteket vallókig, természetesen a legszívesebben a hozzánk hasonlókkal. A könyvekben sem cenzúrázunk, mindenféle kiadványt tartunk, ami csak magyar betűvel megjelenik. A személyes érintkezésben sem zárkózunk el semmiféle irányzat képviselőjétől, sőt amiben csak lehet, részt veszünk, legalábbis azért, hogy előadótermünkben helyet adunk rendezvényeiknek. Minden egyéb kapcsolatunkra ez a szellemi és politikai nyitottság a jellemző. Amennyire lehetséges, együttműködően munkálkodtunk régen is, és ezt tesszük ma is. Ha jobb sorsunk lett volna a háború után, az egész nemzetnek, de az éppen fennálló kormányzatnak is nagyobb hasznára válhattunk volna.

— *Azt kell mondjam, ennek a teljes nyitottságra való törekvésnek, annak, hogy a politikai paletta bármely pontján álló emberrel, gondolatokkal kommunikálni próbál, megvan a maga veszélye. Nyilván épp emiatt van az, hogy a mai kormányzat nem nézi teljes egészében pozitívan az Ön tevékenységét. Ebben látom a gyökerét annak, hogy kissé ellentmondásos a kép, ami Önről kirajzolódik. Amellett, hogy az Ön neve fogalom, és olyanok is hallottak a boltjáról, akik sose jártak New Yorkban, még mindig nem egyértelmű, hogy akár a magyar kultúra terjesztésében betöltött szerepéért szabad-e, kell-e nyilvánosan, hivatalosan dicsérni.*

— Szerintem kormányzati vonalon is élő gyakorlat az, hogy nemcsak gazdasági és kulturális, hanem diplomáciai kapcsolatot is igyekeznek a földön élő minden néppel tartani. Akkor miért ne volna megengedhető ez az állampolgár számára? Arról nem is beszélve, hogy a különböző szellemi „állapotok”, vélemények sem állandóak, a szerepek cserélődhetnek, ha nem bennünk, akkor a gyerekeinkben. Az összes áramlat együtt, közösen képezi a magyar nemzetet, és ebből az egészből senkit nem szabad kirekeszteni meggyőződése, politikai állásfoglalása miatt, mindaddig, amíg az adott társadalom keretein belül fejti ki gondolatait, és tevékenysége nem irányul a többiek kárára. Ez a felfogás vezet engem, amikor New Yorkban is meg Budapesten is megpróbálok szót érteni azokkal, akik a nemzet továbbélését, fejlődését akarják szolgálni. (Budapest, 1987. október)

(Megjelent a Mozgó Világ folyóiratban, 1987. dec. 7. Jelen közlésben a már tárgyalt történetek miatt kihagyásos.)

Szöllősy Árpád

A Szabadegyetem: szellemi központ és vállalkozás

Nem tartozom az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (EPMSZ) alapító „atyái” közé. A svájci egyesületi életben megtapasztaltak után óvakodtam részt venni az úgynevezett magyar közéleti tevékenységben.

A Szabadegyetem életébe az 1973. évi Walchsee-Kranzsch-i (Ausztria) konferencián kapcsolódtam be, egyelőre csendes megfigyelőként. Részt vettem az 1974. évi (Leuenberg, Svájc) és az 1975. évi (Eppan, Olaszország) konferenciákon, és ezután vállaltam el az 1976. évi (Fuschl am See, Ausztria) konferencián a Szabadegyetem elnöki tisztét. Ez időben már megbizonyosodtam volt, hogy az EPMSZ addigi vezető

gárdája komoly szellemi erőt jelent számomra és integritásuk biztosított arról, hogy nem kell számolnom a magyar közéletben — sajnos — szokásos széthúzással.

Nevek nélkül az EPMSZ előttem, velem és utánam hivatalban volt vezetőségéről van szó.

Már az elnökségem előtti konferenciákon is megállapítottam, hogy a Szabadegyetem nem rendelkezik megfelelő anyagi alapokkal a kitűzött célok és tervek megvalósítására. A konferenciái előadásokat összefoglaló füzetek kiadása is komoly anyagi terhet jelentett, a kis példányszám és kevés átvevő miatt veszteséges vállalkozás volt, csak az elnökségi tagok anyagi támogatása tette lehetővé.

Első teendőm volt az EPMSZ-t fenntartó Baráti Társaság tagságának növelése, ezzel a tagdíj-bevétel is emelkedett, valamint szponzorok (kivülállók, de a Szabadegyetemmel szimpatizáló személyek) támogatásának elnyerése. Ez elnökségem alatt komoly anyagi segítséget jelentett.

Már az 1974-ben megválasztott elnökség is úgy látta, hogy a Szabadegyetem munkásságát át kell szervezni és az adminisztratív szervező munkát addig egyedül végző Szépfalusi Istvánt is tehermentesíteni kell. Én is így láttam, és szükségesnek tartottam a Szabadegyetem adminisztrációjának, könyvelésének átszervezését, Bázélba hozatalát. Ez meg is történt: ezután az EPMSZ ez irányú munkáját, könyvelését a saját ellenőreinken kívül könyvszakértő cég is felülvizsgálta. Változatlanul Szépfalusi István intézte — felesége, Márta hatékony segítségével — a konferenciák szervezését, a füzetek és később könyveink kiadását, terjesztését, mindaddig, amíg egy sajnálatos félreértés következményeként nem vállalta tovább ezt a feladatot, és e munkák irányítása is Bázélba került.

Cs. Szabó László és Szabó Zoltán, Szabadegyetemünk nagy barátai többször felvetették a konferenciái füzetek melletti *szervezett könyvkiadás* kérdését. Ebben partner volt Szépfalusi István is. Foglalkoztam a kérdéssel, főleg a könyvkiadás anyagi bázisának megteremtésével, és az 1977 májusi konferencián megtettem az erre vonatkozó javaslatomat. Így jött létre az EPMSZ *Könyvbaráti Köre* az Erdélyi Szépművés Céh mintájára. Feladatom a Kör tagságának szervezése, növelése és ezáltal a kiadás költségeinek előteremtése volt. Hálával és elismeréssel kell megemlítenem, hogy ötletem sohasem valósulhatott volna meg Szépfalusi István nélkül, ő öntött életet vállalkozásunkba, hozta a szerzőket, lektorált, tárgyalt a nyomdával és vállalta a terjesztés munkáját.

Így sikerült első kiadványunk, Cs. Szabó László *Két tükör közt* c. írásának útra bocsátása. A bemutatót Bázélban tartottuk 1977 májusában a Drei König szálloda konferenciái dísztermében, mintegy 100 bázeli magyar érdeklődő jelenlétében. Itt sikerült 25 könyvbarátot beszerveznünk, ez volt az „alaptőke”.

Cs. Szabó Lacit abban a szobában helyeztük el, ahol valaha Napóleon is megszállt. Nagy megtiszteltetésnek tartotta, csak Napóleon ágya rövidnek bizonyult — mondta is Csé, hogy „én nagyobb” vagyok.

A könyvkiadást részben az elnökség kölcsönei, részben svájci vállalatom anyagi segítsége tette lehetővé.

Tehát megindult a munka, a Könyvbaráti Kör tagsága növekedett, voltak már nyereséges könyveink is, és a terjesztésbe bekapcsolódtak a nyugati magyar könyvkereskedők is. Anyagilag is jelentős sikert hozott Szelényi Iván és Konrád György könyve, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*, melyből a berni magyar követség is beszerezett 100 példányt, természetesen kerülő úton, svájci könyvkereskedőkön keresztül. Örömmel szállítottunk.

Így jutottunk el 1979-ben a mőnichkircheni konferenciához, amely fordulópont volt Szabadegyetemünk életében. Szépfalusi István már korábban felvetette a gondolatot, hogy jó lenne németre fordítani Sütő András *Csillag a máglyán* című drámáját. Nos, most elkészült Szépfalusi Wanner Márta jól sikerült fordítása. Én megfejtem a gondolatot azzal az ötlettel, hogy jó lenne Sütő András részére a *Herder-díjat* megszerezni. A Herder-díj kuratóriumához benyújtandó szükséges dokumentációt Szépfalusi István és az erdélyi Mikó Imre remekül állította össze. A lobbyszás a kuratóriumnál az én dolgom volt. Nem volt nehéz, ugyanis a kilenc kurátor közül három Bázélban lakott, a díjat adományozó alapítvány pénzügyeit pedig vállalatom kezelte.

Az „összeesküvés” sikerült: Sütő Andrást 1979-ben a Hamburg-Bázél székhelyű F.V.S. Alapítvány kitüntette a Herder-díjjal. A díjat a bécsi egyetem rektora nyújtotta át Andrásnak, aki azután természetesen megtisztelte konferenciánkat jelenlétével.⁶

A Herder-díjjal kapcsolatosan jellemző volt az a „közjáték”, amivel az akkori román rendszer megpróbálta Sütő András kitüntetését megakadályozni. A bécsi román követség kultúrattaséja a díjátadás előtt megjelent

⁶ A *Csak tiszta forrásból* című füzet (Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern 1980) 89-91. oldalán közöltük az oklevél fénymásolatát és a szöveg magyar fordítását.

a bécsi egyetem rektoránál és tiltakozott, mondván, hogy „egy Romániában élő, még a magyarok előtt is teljesen ismeretlen egyént akarnak kitüntetni”. Sütő András helyett Ceausescu udvari költőjét javasolta a díjra. A rektor — egyébként a latin (román) nyelvek professzora a bécsi egyetemen — válaszként átnyújtotta az attasénak András több románra fordított könyvét.

Lényeges volt, hogy a Herder-díj Sütő Andrásnak a későbbiekben komoly védelmet jelentett a rá nehezedő nyomással szemben.

Ennek az 1979-es konferenciának volt egy másik jelentős eseménye is.

Hosszú idő után először jelent meg Akadémiai Napjainkon magyar küldöttség, Keresztúry Dezső vezetésével. Azért engedélyezték a Kádár-rendszer illetékesei a küldöttség részvételét, hogy vegyék rá a Szabadegyetemet a Magyarok Világszövetségével való együttműködésre. Keresztúry Dezső ezt a kívánságot — nyilván nem szívesen, meggyőződés nélkül — terjesztette elő. Udvarias, de nemleges válaszom ez volt:

„...Keresztúry Dezső...aggódásait szívünkbe véstük; gondolataival gazdagabbá tett. ...Szeretnénk a megkezdett dialógust továbbra is folytatni Keresztúry Dezsővel és a magyar szellemi élet *általunk megválasztott* képviselőivel közös dolgainkról... Aggódó gonddal figyeljük a távoli hazát. Örvendünk minden eredménynek... Regisztráljuk a negatív tényeket is... Nem tartunk senkit hazaárulónak, aki az Anyanyelvi Konferenciát látogatja, azt sem, aki a Magyarok Világszövetségével meggyőződésből és anyagi előnyök keresése nélkül kooperál. Magunk részéről azonban a segítségnek, a gondok közös viselésének más lehetőségeit látjuk és keressük. Nemcsak azért, mert itt Nyugaton is — és így hazafelé is — szkeptikusak vagyunk az ideológiai telítettségű indoktrinált szervezetekkel szemben...

Személy szerint allergikus vagyok minden bombasztikus világszervezeti elnevezéssel szemben, így száízemnek nem megfelelő sem a Magyarok Világszövetsége otthon, de itt Nyugaton sem a magyarok számtalan „világszövetsége”. Mindegyik esetben hadsereg nélküli tábornoki karról van szó, ahol a tábornokokat — hiszen ez a katonai fegyelem alapja — tetszés szerint áthelyezik, leváltják, megbüntetik, nyugdíjba helyezik.”⁷

A konferencián résztvevők kedélyét egy másik esemény is felborzolta. Ez a Magyar Rádió *Szülőföldünk* című adása vezetőjének megjelenése volt. Egyesek szerint az illető ávós ezredesi ranggal is rendelkezett. Egynéhányan követelték eltávolítását. Ezt elutasítottam, mondván, hogy nem árt, ha referál arról, milyen szellem uralkodik minálunk. Utólagos információim szerint a „füles” — mert így neveztük — tárgyilagosan jelentett, pozitívan értékelve a konferenciát és az EPMSZ szellemiségét.

Elnökségem idején sikerült könyvkiadásunk addigi terveit átlagban évi négy könyv útra bocsátásával megvalósítani. Ennek lehetőségét nagyban elősegítette a könyvbarátok számának közel 600 főre való növekedése, Szépfalusi István, majd Balla Bálint lektori munkája, Ferenczi Sándor szervezői agitálása és nem utolsósorban Kovács Andor kiváló leltári tevékenysége a könyvállomány nyilvántartása terén. Nagy sikernek tartottam és tartom Bibó István *Összegyűjtött munkái* kiadását. Az első kötet Szabó Zoltán bevezetőjével és az én előszavammal 1981-ben jelent meg. Csoóri Sándor e szavakkal nyugtázta a könyv megjelenését: „A legjobb karácsonyi ajándékot tettétek le a magyarság asztalára!” E helyen szeretnék öneki is köszönetet mondani elnökségem alatt és azután is ötletek, kritikák és előadások formájában nyújtott segítségért.

Fontosnak tartottam elnökségem alatt, hogy könyvkiadásunk figyelembe vegye az elcsatolt területeken élő írók az ottani magyarság sorsproblémaival foglalkozó műveinek megjelentetését. Janics Kálmán, Peéry Rezső, Tamási Áron, Mikó Imre és Bíró Sándor írásaira hivatkozom.

Az előbbiekben már utaltam Sütő András Herder-díjára, mely számára védelmet jelentett. Úgy gondoltam — és ez volt az elnökség véleménye is —, hogy ilyen védelemre szüksége van Kányádi Sándornak is. Sikerral próbálkozhattunk, mivel Kányádi munkássága tökéletesen egyezett a Herder-díj odaítélésének elveivel.

A benyújtott dokumentáció elkészítésében oroszánrésze volt Nagy Csaba és Szöllősy Pál elnökségi tagoknak. Bázelen már nem volt lehetőségem egyénileg lobbyzni, az új bázeli kuratórium tagokhoz nem volt kapcsolatom, így az EPMSZ nevében továbbítottam a beadványt. Gyors eredményt vártunk. Csalódtam, kiegészítéseket kértek, az ügy húzódott, már le is mondtunk a sikerről. Végre több év után váratlanul jött az értesítés: Kányádi Sándor is Herder-díjat kapott 1995-ben.

A Szabadegyetem, alapszabálya szerint, politikamentes szervezet. Gondolkozásomat, politikai filozófiámat a népi írók művei befolyásolták és alakították ki, elsősorban Németh László, Illyés Gyula és főleg

⁷ Csak tiszta forrásból, 126-127. o.

Bibó István szellemisége hatott rám. Ez érthetően a vezetésben is megnyilvánult és a Szabadegyetem arculatát is formálta. Így látta Borbándi Gyula is *A magyar emigráció életrajza 1945-1985* című művében⁸. Az EPMSZ arculatát legtalálósabban Bárczay Gyula, egy későbbi elnök rajzolta meg 1988-ban⁹:

„A protestáns jelző nem felekezeti, tehát nem elhatároló vagy kizáró meghatározás, hanem arra a szellemiségre utal, amelyben dolgozni szeretnénk. Mindig el szoktam mondani, mert valóban ez az eszményünk, hogy a Bethlen Gábor-féle toleranciát igyekszünk megvalósítani, tehát a teljes nyitottságot.

Tagjaink között vannak reformátusok, evangélikusok, katolikusok, unitáriusok — hogy gyakorló zsidó vallásúak vannak-e, nem tudom, de olyanok vannak, akik hithű zsidó családból származnak. Ezenkívül vannak közöttünk a vallás iránt közömbös emberek, agnoszticisták is, és valószínűleg olyanok is, akik tagadják Isten létezését. Minket ez a vallási és világnézeti pluralizmus abszolút nem zavar, sőt gazdagít. Azt hiszem, hogy az egymással való párbeszédben ez soha nem elválasztó, vagy elkülönítő tényező. A 'protestáns' jelző egyszóval azt jelenti, hogy igyekszünk, ki-ki saját meggyőződése szerint, a vitákban és megbeszélésekben a keresztény nézőpontot is érvényre juttatni.”

Ebben a szellemben irányítottam én is a Szabadegyetemet.

Végére járván összefoglalómnak, megállapíthatom, hogy utódom, Kovács Andor 1982-ben egy gazdaságilag konszolidált, megerősödött Szabadegyetemet vett át, amelyet anyagiakban, szellemiségében továbbra is sikerrel vezetett.

Szabadegyetemi elnökségem életem legértékesebb, örömmel végzett munkája volt.

Befejezésül köszönetet mondok a Baráti Társaság tagjainak bizalmukért és az elnökség tagjainak segítségükért.

Steinmann Judith

A Szabadegyetem mint könyvkiadó és könyvterjesztő

Céljainak megvalósítására a Társaság könyvkiadással is foglalkozik, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Kiadó néven. A kiadói tevékenység előmozdítására létrehozta az „EPMSZ Könyvbarátainak Köré”-t (röviden: Könyvbarátok Köre).

Így hangzik az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem alapszabályának 5. paragrafusa (az 1982. évi módosítás óta).

Már 1972-ben felmerült a gondolat, hogy a konferencián elhangzott előadásokat saját kiadásban jelentesse meg a Szabadegyetem. 1973-tól ez meg is valósult, Szépfalusi István szerkesztésében és a többi elnökségi tag hathatós közreműködésével. De az így kiadott füzetsorozatban (összesen 12 füzet) már nem csupán az előadások kaptak helyet, hanem Nyugaton élő írók írásai is. 1977-ben lényeges lépés történt előre, az elnökség elhatározta a kiadói tevékenység kibővítését, annak szakszerű megszervezését. A kiadói célt ismételt megvitatás és módosítás után így fogalmazta meg az elnökség: „...a magyar identitás kérdései a társadalomtudományok, az irodalom és a teológiai irodalom megvilágításában”. Ettől kezdve már nagyobb terjedelmű művek kiadására is sor került. Ezt egy szolid anyagi bázis megteremtése tette lehetővé. Szöllősy Árpád felelevenítette régi tapasztalatait, s az Erdélyi Szépművéses Céh mintájára létrehozta a Szabadegyetem Könyvbarátainak Körét. Ennek tagjai a belépési nyilatkozat aláírásával vállalták, hogy a megjelenő kiadványokból átvesznek egy-egy példányt (évente legfeljebb négyet). Sok könyvbarát a saját példányán kívül még egy, magyarországi ismerősnek vagy könyvtárnak szánt példány költségét is magára vállalta. Hiszen a célunk nem utolsósorban az volt, hogy ezeket a kiadványokat minél többen olvashassák

⁸ Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern 1985, 431. o. [E művet a Mikes International megjelentette elektronikusan 2006-ban. A referált rész az elektronikus kiadásban a 286. oldalon található. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html — Mikes International Szerk.]

⁹ Tóth Pál Péter, Beszélgetés Bárczay Gyulával és Kovács Andorral, *Confessio* (Budapest), 1988/1. sz., 108-109. o.

Magyarországon is. Később többen egy évre előre kifizették a könyvek árát, ami könnyítette likviditásunkon (a szerzőknek csak kivételes esetben, az eladott példányszámtól függően fizettünk honoráriumot). Az évek során 500-600 főre emelkedett a Könyvbarátok Köre tagjainak száma, ők a kiadott műveknek kb. egyharmadát vették át, egyharmad a könyvkereskedőkhöz, a maradék pedig raktárunkba került, ahonnan legnagyobb részét lassan eladtuk vagy elajándékoztuk. Természetesen a könyvkiadás soha nem volt jövedelmező üzleti vállalkozás, sőt: csupán a könyvbarátok anyagi áldozatvállalása, alapítványok és személyi adományok tették lehetővé, hogy az alapelvnek megfelelő kiadói célt elérjük. Mi volt ez az alapelv?

A Szabadegyetem elsődleges feladatának tekintette, hogy olyan magyar vonatkozású műveket adjon ki, amelyek eszmei értéke ezt indokolja, de Magyarországon a cenzúra vagy egyéb okok (pl. érdektelenség) miatt nem jelenhettek meg. A rendszerváltás után megszűnt a legfőbb ok: eltűnt a cenzúra és ma már bármilyen tartalmú könyv megjelenhet Magyarországon. Ennek megfelelően lassan elapad a felkínált kéziratok folyama. Néhány írás kiadását mégis vállaltuk továbbra is, egyrészt, hogy az eddigi irányelveink szerinti publikációink körét kiegészítsük, másrészt olyan műveket, amelyek rólunk, a nyugati diaszpórában élő magyarokról szólnak.

Kiadványaink tartalmilag három fő csoportra oszlottak:¹⁰

a) *Nyugati magyar irodalom.* Igaz, ma már az irodalomtörténészek egyetértenek abban, hogy a magyar irodalom egységes, sem országok, sem évtizedek szerint nem osztható. Már 1980-ban is megállapította Csokits János akkor Londonban élő költő, hogy „nincs nyugati magyar költészet, csak nyugaton élő magyar költőkről beszélhetünk”¹¹. Ám éppen az egyetemes magyar irodalomnak ez a szelete, a Nyugaton élő írók alkotásainak kiadása Magyarországon a rendszerváltás előtt (mindenekelőtt 1985-ig) annyira elhanyagolt terület volt, hogy még az a kevés is, amit publikálni tudtunk, komoly nyereséget jelentett. Itt nem csupán a szépirodalmi művek kiadására helyeztük a hangsúlyt — Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Lehoczky Gergely, Siklós István, Domahidy András és Domahidy Miklós írásai, valamint a költők és a prózaírók¹² antológiája — hanem az irodalomtörténet is helyet kapott. (A felsoroltak közül természetesen néhányan ezt a műfajt is ápolták.) Kétkötetes esszé- és tanulmány-antológiánkat¹³ Borbándi Gyula rendezte sajtó alá, aki e témának kiváló ismerője, hiszen a müncheni *Új Látóhatár* felelős szerkesztője volt, s már 1974-ben tartott a *Nyugat-európai magyar irodalom intézményrendszeréről* konferenciánkon előadást.

b) *Teológia, történelem, filozófia, pszichológia, politológia.* Protestáns magyar szabadegyetem lévén, természetesen elsődleges kötelességünknek tartottuk, hogy kiadjunk olyan műveket, amelyek hozzájárulhatnak a magyarországi evangélikus és református egyházak 20. századi történetéről alkotott kép teljesebbé és kiegyensúlyozottabbá tételéhez. Ide tartoznak a mellőzött és üldözött Ordass Lajos evangélikus püspök és Ravasz László református püspök *Válogatott írásai*, Pap László teológia tanár *Tíz év... c. emlékirata*, Vályi Nagy Ervin teológia tanár — a Szabadegyetem szellemiségét alapvetően formáló tanácsadó lelkészünk — prédikáció- és tanulmánygyűjteménye (*Minden idők peremén*, 1993), valamint Bárczay Gyula *Sorsok a református egyházban 1948-1988 c. írása*, melyet a *Hitel c. folyóirat* (1989/20) egyik recenzora „mementó és figyelmeztető” műnek nevezett. A korábban, a füzetsorozatban megjelent konferenciái előadások vagy Szépfalusi István prédikációi is ide sorolandók. Valamennyi könyv szakemberek által gondosan szerkesztett mű, otthoni teológusok is nagy haszonnal forgatják. (Ordass *Válogatott írásairól* írta elismerően a katolikus Mihály Gilbert egy recenzióban: „Méltó emléke a nagy idők nagy emberének!” — Szivárvány 1986/18, 113. o.) Vajta Vilmos evangélikus teológus *Amíg idők van* című könyve 1998-ban jelent meg, bár ekkor már Magyarországon is találtak volna rá kiadót, mégis úgy éreztük, hogy ezzel a könyvvel tartozunk az ökumenikus teológia nemzetközi hírű művelője iránti barátságunknak, és így válik teljessé teológiai-egyházi témájú könyvsorozatunk.

¹⁰ E cikk szövegében nem történik említés minden egyes könyvünkről. A kötet végén található kiadványaink teljes bibliográfiája.

¹¹ Erre hivatkozva utasította el *Nyugati magyar költők antológiája* c. kötetünkben való részvételét, a kötet szerkesztőjéhez, Kemenes Géfin Lászlóhoz írott levelében: London, 1980. II. 21. [Ezen antológiát a Mikes International megjelentette elektronikusan 2003-ban. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html — Mikes International Szerk.]

¹² Ezen antológiát a Mikes International megjelentette elektronikusan 2004-ben. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html — Mikes International Szerk.

¹³ Mindkét antológiát a Mikes International megjelentette elektronikusan 2005-ben. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html — Mikes International Szerk.

A szellem- és a társadalomtudományokat sem hanyagoltuk el. A világhírű mitológus, Kerényi Károly emlékének szentelt előadásgyűjtemény, továbbá a Bécsben élt Hanák Tibor két könyve, az *Elmaradt reneszánsz* és az *Elfelejtett reneszánsz*, Hamvas Béla *Öt géniusza*, Tóth János *Az emberi méltóság forradalma* vagy Konrád György — Szelényi Iván tanulmánya, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* (1978!) éppúgy nagy visszhangra találtak szakkörökben, mint Harmat Pálnak *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis* című könyve. Ez utóbbiról már 1987-ben azt írta Erős Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Intézetének munkatársa, hogy „... bárki foglalkozzék is ezután (akár Magyarországon, akár külföldön) a magyar mélylélektan történetével, nem kerülheti meg ezt a könyvet, amely egyszerre forrás, példa és kutatásra vezérlő kalauz.” (*Janus* III/2, 1987 tavasz, 46-55.)

Ide sorolom két igen jelentős tanulmánykötetünket is: a 30 év¹⁴ az 1956 és 1986 közötti időszakban Magyarországon a gazdaság, tudomány, művészet és vallási élet területén bekövetkezett változásokat, valamint a határon túli magyarság sorsának alakulását dolgozza fel. A *Sztálinizmus és desztálinizáció Magyarországon* című politikai esszékötetünk, melyben már Magyarországon élő szakemberek cikkei is megjelentek, a Századvég kiadóval közösen készült.

A Szabadegyetem eszmei irányvonalának egyik fő forrása Bibó István írásaiban lelhető fel. Ezért különösen szívünkön viseltük munkásságának népszerűsítését és írásainak közkinccsá tételét. Röviddel halála előtt, 1978 karácsonyán még maga Bibó készítette el a kiadás részletes tervét, és a Szabadegyetemre bízta a kivitelezést. Igyekeztünk e kötelezettségünknek legjobb tudásunk szerint eleget tenni. (Az *Összegyűjtött munkái* kéziratának kalandos kijuttatásáról e kötet IV részében íj. Bibó István írásában olvashatunk részletesen.) A sajtó alá rendezésben, lektorálásban külön meg kell említenünk Kemény István, Kenedi János, Sárközi Mátás és Tóth János közreműködését. Az 1981-1984 között Bernben megjelent négy kötet Bibó munkásságának lényegesen átfogóbb és hűbb összegezése, mint a Budapesten 1986-ban napvilágot látott háromkötetes válogatás. A fordulat után igyekeztek Magyarországon ezt a hiányt pótolni, és a korábbi kiadásból kimaradt írásokból 1990-ben Magyarországon megjelent a *Különbség* című kötet, a Bethlen Gábor Könyvkiadó gondozásában, a Szabadegyetem engedélyével és emblémájával. Arra törekedtünk, hogy a Bibó István munkásságát méltató, illetve feldolgozó írásokat is összegyűjtsük, ezért kiadtuk (a Századvég Kiadóval közösen) a *Bibó emlékkönyvet* (két kötetben), melyet a benne szereplő magyarországi szerzők eredetileg Bibó István 70. születésnapjára (1981. augusztus 7-re) szerettek volna megjelentetni. Bibó azonban 1979-ben meghalt, így „a tisztelő kötetből emlékkönyv lett, az ajándékból koszorú egy sírra” — írta Réz Pál a végül 1991-ben megjelent könyv előszavában. (1981-ben csupán 90 példányban, gépelt formában, szamizdatként sikerült Magyarországon forgalmazni a szöveget.) Végül kiadtuk az 1997-ben Kende Péter gondozásában megjelent tanulmánykötetet: *Bibó nyugatról — élteben, holtában. Külhoni magyarok írásai Bibó Istvánról*.

Ez a könyv tartalmazza Bibó 1997-ig idegen nyelven megjelent írásainak bibliográfiáját is. Külön említésre méltóak a Szabadegyetem hathatós támogatásával angol, illetve francia nyelven kiadott, alábbi művek:

István Bibó, *Democracy, Revolution, Self-Determination — Selected Writings*. Szerkesztette Nagy Károly, Király Béla és Jeszenszky Géza közreműködésével; fordította Boros-Kazai András (New York 1991).

István Bibó, *Misère des petits Etats d'Europe de l'Est*. Virág Ibolya közreműködésével, Kassai György fordításában. Paris 1986. (L'Harmattan) Második kiadás: Paris 1993 (Albin Michel).

Elmondhatjuk, hogy eddigi Bibó-kiadásaink összességével jelentősen hozzájárultunk a 20. század legjelentősebb magyar politikai gondolkodója munkásságának jelenlegi és a jövőbeni feldolgozásához, kutatásához. Jó volna számon tartani és publikálni az utóbbi hat év Bibó Istvánnal foglalkozó írásait is - reméljük, hogy lesz rá Magyarországon vállalkozó kutató, ehhez a munkához a Szabadegyetem már legfeljebb csak segédkezet nyújthat.

c) *A kisebbségben élő magyarság sorsával foglalkozó művek*. Különösen fontos volt ez a témakör a Szabadegyetem számára, és helyzetünkben, lehetőségeinkben következően a rendszerváltás előtt kötelességünknek éreztük, hogy az idevágó művek kiadását szorgalmazzuk.

Szépfalusi István *Lássátok, halljátok egymást* című könyve az Ausztriában élő magyar kisebbség közelmúlt történetének és mai állapotának szociográfiai láttelepe. Janics Kálmán *A hontalanság éveiben* a szlovákiai magyarság 1945-48 közötti hányatott sorsát rajzolja meg, Illyés Gyula írta hozzá az előszót.

¹⁴ Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem és a Mikes International között történt megállapodás értelmében e könyv elektronikus kiadásának előkészületei folynak; a tervek szerint a 2006. év folyamán e kötet megjelenik elektronikusan a Mikes International kiadásában. — Mikes International Szerk.

Legtöbb könyvünk az erdélyi magyarokkal kapcsolatos: a Herder-díjas¹⁵ Sütő András *Csillag a máglyán* című drámájának Szépfalusi Márta fordításában megjelent német változata (*Stern auf dem Scheiterhaufen*), Szócs Géza és Kányádi Sándor versei különböző gyűjteményes köteteinkben, Tamási Áron *Szülőföldem* című írása (a szöveg változatlan utánnyomásával, de az író családjáról való fényképekkel és Szöllősy Árpád előszavával bővítve), Lakatos Demetertől a *Csángú strófák* szépirodalmi alkotások. Nagy súlyt helyeztünk olyan írások kiadására, amelyek a románok és magyarok együttélésének kérdéseit, lehetőségeit vizsgálták: Mikó Imre *Huszonkét év* és Bíró Sándor *Kisebbségben és többségben*¹⁶ című műveire gondolok.

Kárpátalja történetének és népének is szenteltünk egy kötetet. 1996-ban újra kiadtuk az 1959-ben elhunyt neves szlavista Bonkáló Sándornak 1940-ben megjelent *A rutének* (ruszinok) című monográfiáját, kiegészítve a szöveget sajtó alá rendező Salga Attila két tanulmányával: *Bonkáló Sándor munkássága* (bibliográfiával) és *Ruszinok és magyarok Trianon után*. Balla D. Károly ungvári író *Élted volt regénye* (1998) képviseli a kárpátaljai irodalmat műveink között.

Nagyon fájlaljuk, hogy többszöri kísérletünk ellenére sem sikerült eddig a délvidéki magyarokról egy tanulmányt megjelentetnünk.

Itt említem meg még azokat a könyveket is, amelyek a nyugat-európai és tengerentúli kisebbségben élő magyarok, az emigránsok sorsával foglalkoznak: Borbándi Gyulának *A magyar emigráció életrajza 1945-1985*¹⁷, valamint az *Emigráció és Magyarország — Nyugati magyarok a változások éveiben 1985-1995*¹⁸ című írásait. Mindkét mű a témakör első módszeres feldolgozása s mint ilyen — némely nem jelentős pontatlansága ellenére is — nélkülözhetetlen kézikönyv. Éger György *Megálmodott Magyarország* című kötetében a nyugati magyarok jeles képviselőivel folytatott beszélgetéseket foglalja össze: hogyan próbálták nyugaton eltöltött életükkel a magyar ügyet szolgálni, a virtuális magyar haza érdekében munkálkodni.

Szót kell ejtenünk arról is, hogy néhány könyv ugyan nem a Szabadegyetem kiadásában, de annak támogatásával jelent meg. Jelentős ezek között Kovács Andornak a *Forradalom Somogyban* c. írása, mely a Magyar Öregdiák Szövetség és a Bessenyei Kör közreműködésével került kiadásra. Ugyancsak Kovács Andortól jelent meg 1996-ban önéletrajzírása *Homokpad* címmel. Közvetve segítettük a *Csángó Magyar Okmánytár*¹⁹ létrejöttét, mert a római levéltári kutatásokat végző Benda Kálmán költségeihez hozzájárultunk, ő pedig egyik konferenciánkon beszámolt kutatása eredményéről. Időrendben az utolsó Molnár Józsefnek — szabadegyetemi kiadványaink nagy része az ő müncheni nyomdájából került ki — *Misztótfalusi Kis Miklósról* szóló, 2000-ben megjelent átfogó műve.²⁰

Összegezve — talán szerénytelenség nélkül — elmondhatjuk, hogy az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem könyvkiadása anyagi és személyi lehetőségeihez mérten nem volt jelentéktelen. A maga idejében hiányt pótol, ezt mindenekelőtt az 1989 utáni szabad légkörű Magyarországon történt — olykor engedélyünk nélküli — utánnyomások bizonyítják (mint *A magyar emigráció életrajza* Borbánditól, Harmat Pál könyve, Hamvas *Öt géniusza*). Janics Kálmán és Mikó Imre írásait tiltakozásunk ellenére jelentették meg új kiadásban. Több könyvünkre már a kiadás idején felfigyeltek.

Természetesen a nyugati magyar sajtó, különösen az *Új Látóhatár*, a *Bécsi Napló*, a *Nemzetőr*, a párizsi *Irodalmi Újság* és a *Magyar Műhely*, a római *Katolikus Szemle*, a chicagói *Szivárvány*, de olykor más amerikai lapok is, rendszeresen közöltek recenziókat könyveinkről. A BBC magyar adásaiban, a *Szabad Európa Rádióban* és a müncheni *Deutschlandfunk* magyar adásaiban is gyakran mutatták be kiadványainkat.

¹⁵ Sütő András és Kányádi Sándor Herder-díjjal történt kitüntetésével kapcsolatban a Szabadegyetem jelentős szerepéről Szöllősy Árpád részletesebben beszámol e kötetben (II. rész). [Lásd az előző írást. — Mikes International Szerk.]

¹⁶ Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem és a Mikes International között történt megállapodás értelmében e kötet megjelenik a jövőben elektronikusan a Mikes International kiadásában. — Mikes International Szerk.

¹⁷ E művet a Mikes International megjelentette elektronikusan 2006-ban. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html — Mikes International Szerk.

¹⁸ A szerző és a Mikes International között történt megállapodás értelmében e kötet is megjelenik a jövőben elektronikusan a Mikes International kiadásában. — Mikes International Szerk.

¹⁹ *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467-1706. Documenta hungarorum in Moldavia 1467-1706.* Gyűjtötte és sajtó alá rendezte Benda Kálmán, Jászay Gabriella, Kenéz Győző és Tóth István György. Szerk., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Benda Kálmán. 1-2., Magyarágkutató Intézet Kiadó, Budapest 1989.

²⁰ Erről bővebben szól Molnár József e kötetben közzétett írásában.

A *Neue Zürcher Zeitung*-ban többször jelent meg tárgyilagos német nyelvű ismertetés Eva Haldimann tollából, így 1985. 4. 29: *Bibó István Összegyűjtött munkái; Szabó Zoltán, Ősök és társak*; — 1986. 5. 4/5: *Borbándi Gyula, A magyar emigráció életrajza 1945-1985; Domahidy Miklós, Az osztrák vádlott; Domahidy András, Árnyak és asszonyok*; — 1988. 2. 1: *Borbándi Gyula, Nyugati magyar esszéírók antológiája és Nyugati magyar tanulmányírók antológiája; Szabó Zoltán, Terepfelverés című kiadványainkról*.

A jelentős történelmi folyóirat, a *The American Historical Review* 1983/3. számában ismerteti Janics Kálmán könyvének angol fordítását. A *Studies in Soviet Thought* 30 (1985-ös) számában hosszú angol nyelvű recenzió jelent meg *Bibó István Összegyűjtött munkáiról* Tar Zoltántól.

Harmat Pál könyvéről nem csupán a Tel Aviv-i *Új Kelet* emlékezett meg, hanem a fentebb már idézett Janus mellett más magyarországi szakfolyóiratok is ismertették, így a budapesti *Magyar Pszichológiai Szemlében* hosszú elismerő cikk jelent meg róla (1989/3.sz.). Bonkáló Sándor könyvét a neves Kelet-Európa történész, Niederhäuser Emil méltatta a tekintélyes *Századok* folyóiratban (1997/3). A könyvnek Kárpátalján is nagy sikere volt, egy munkácsi görög katolikus közéleti személy szerint „le kellene fordítani a könyvet ruszin nyelvre, hogy ők is megismerjék hiteles történetünket” (idézet egy magánlevélből).

Erősen kritikus hangon írt viszont a magyarországi *Új Tükör* és a *Magyarország c.* folyóirat *Borbándi* könyvéről, *A magyar emigráció életrajzáról* 1986-ban — igaz, nem a könyv stílusáról vagy hiányosságairól szólt a bírálata, hanem az abban olvasható tényeken háborodtak fel. Ezeknek gondos összegyűjtéséért és írásba foglalásáért pedig tulajdonképpen hálásnak kellett volna lenniük. Nem csoda, ha a fordulat után így érkeztek odahaza is mielőbb kiadni ezt a művet.

Elismeréssel és hozzáértéssel mutatta be Pomogáts Béla a *Nyugati magyar tanulmányírók antológiáját* és Domahidy Miklós *Könyörtelen évek* című művét az *Élet és Irodalom* 1988. január 15-i, illetve május 7-i számában. Ez utóbbit a szekszárdi Ordas Iván is méltatta a Tolna megyei *Népújságban* (1988.4.6). A fordulat után Domahidy Miklós írói munkásságát Magyarországon is elismerték: két kisregényéből Sára Sándor rendezésében megrázó filmek készültek, és 1992-ben kitüntették a Szép Ernő-díjjal.

Mindezt végiggondolva, elmondhatjuk, hogy nem végeztünk hiábavaló munkát, s talán nem alaptalan büszkeséggel tekintünk vissza az elmúlt évekre. Hiszen alig egy maroknyi ember — jogász, tanár, lelkes vagy egyéb kenyérkereső elfoglaltsága mellett — végezte a vállalt feladatköre szerinti szerkesztői, lektori, korrektori, nem ritkán tanulmányírói, könyvterjesztői munkát.

Természetesen csak a különféle feladatok összehangolásával válhatott a könyvkiadás eredményessé. Az első évtizedben különösen Szépfalusi István koordináló tevékenységének köszönhetően váltak gondolatból könyvvé kiadványaink. Fáradhatatlanul tárgyalt szerkesztővel, kiadóval, lektorált és szervezte a postázást és raktározást. Könyvkiadásunk terebélyesedésével megoszlottak a feladatok több munkacsoport között²¹. Szépfalusinak az elnökségből 1982-ben történt kiválása után Tóth János lett a lektori munkacsoport vezetője. Az ő 1984-ben bekövetkezett hirtelen halála után Balla Bálint vette át a könyvkiadói és lektori bizottság vezetését (alelnöki tiszte mellett), és végzi húsz év óta mind a mai napig teljes odaadással, egészségét sem kímélve. Az ő kezdeményezésének és fáradhatatlan szerkesztői munkájának köszönhető többek között a *30 év: 1956-1986 c.* kötetünk megszületése. A *Sztálinizmus — desztalinizáció* kezdeményezője, szerkesztője és a hazai szerzői gárda verbuválója volt. Ő szorgalmazta Hamvas Béla *Öt génusz* és *Száz könyv* című műveinek kiadását, melynek sikerét nem csupán az bizonyítja, hogy másodszor is kiadtuk, hanem a magyarországi Hamvas-renaisszánsz megindulása is. Balla Bálint érdeme lesz, ha könyvkiadásunk továbbra is fennmarad, hiszen még most is igyekszik kiadásra méltó kéziratokat felkutatni és sajtó alá rendezni.

Felesleges külön hangsúlyozni, hogy az elnökség minden tagja önzetlenül, anyagi ellenszolgáltatás nélkül végezte munkáját. A Svédországban, Németországban, Ausztriában, Svájcban vagy akár a tengerentúlon megtartott könyvbemutatók utazási költségeit is maguk fedezték. Kovács Andorra hárult a könyvek raktározásának, csomagolásának, postázásának nehéz feladata, többször tette meg az utat szomszédos országokba, hogy egy-egy autórakományt könyvet kedvezőbb tarifával küldhessen szét a címzeteknek. Egy alkalommal, amikor Gödri Zsolttal ketten könyveinkkel megrakott autón igyekeztek az elzászi Liebfrauenbergbe, konferenciánk színhelyére, a francia határőrök csempészés gyanújával lefoglalták őket és mindketten fogdában töltötték az éjszakát.

Ferenczi Sándor volt elnökségi tagunknak igen nagy érdemei vannak a könyvbarátok toborzása terén, sőt évekig segédkezett Szöllősy Árpádnak az ezzel kapcsolatos adminisztrációjában, hétvégeken Mülhausenből Bázalba (Riehenbe) utazva. A Szabadegyetem könyvelését, pénzügyeinek konszolidálását

²¹ A Szabadegyetem könyveinek terjesztéséről részletesebben beszámol e kötet II. részében Kovács Andor *Visszapillantás c.* írásában.

Szöllősy Árpád vállalta magára²², és így a könyvkiadás anyagi egyensúlyáról is ő gondoskodott. A nagylelkű szponzorok sorában, akik jelentős adományaikkal segítették könyvkiadásunkat, ki kell emelnünk a nemrég elhunyt dr. Waltraud Balla nevét, továbbá Irányi Bélát, akinek anyagi támogatása tette lehetővé többek között Ordass Lajos *Őnéletrajzi írásainak* megjelenését; mindkettejüket az „örökös szponzor” címmel tisztelte meg a Szabadegyetem. Meg kell emlékeznünk még egy kedves, korán elhunyt barátunkról, a grafikus Budai Vass Jenőről, akinek néhány szép könyvborítónk tervét köszönhetjük.

Míg 1989 előtt a magyar hatóságok által veszélyesnek ítélt könyveinket a Széchényi Könyvtár zárt osztályán őrizték, s a szélesebb olvasóközönséghez ezekből csupán Nyugatra utazó magyarok által becsempésztett kötetek juthattak el, a fordulat után már szabadon küldhettünk kiadványainkból a megyei és nagyobb iskolai könyvtárakba.

Miután könyveink magyarországi terjesztése aktuálissá vált, erre a budapesti *Heltai Gáspár Unitárius Könyvesbolttal*²³ sikerült megállapodást kötnünk. A könyvesbolt vezetőivel, Gergely Feliciánnal és feleségével, Évával korrekt, baráti együttműködést alakítottunk ki. Ennek eredményeként az utóbbi években közös sátrunk volt a budapesti Könyvnapokon a Vörösmarty téren, igen kedvező helyen. Több szerzőnk felhasználta ezt az alkalmat könyvének dedikálására.²⁴

Reméljük, hogy könyveinket még sokáig haszonnal forgatják utódaink s talán ösztönzi őket hasonló helyzetben ugyanilyen bátorsággal és lelkesedéssel azt a „népnevelő” munkát elvégezni, amit az idő megkíván tőlük.

Gaál Enikő

Kéveköttö küldetésben — Az EPMSZ könyvkiadása

[...]

2.1 Könyvkiadás

Az erős, biztos és független anyagi bázis megteremtésére az egyre költségesebb, ám ígéretes és sikeres könyvkiadás megalapozása miatt is szükség volt.

A kiadás gondolata nem a 80-as években született meg. A konferencián elhangzott előadások publikálása már az első, sioni összejövetel után felvetődik.²⁵ 1973-ban jelenik meg az első füzet, amit 1980-nal bezárólag még 11 követ. A találkozók előadásain kívül a sorozatban Szépfalusi István, Cs. Szabó László, Zsindelyné Tüdös Klára és Kerényi Károly írásai kapnak helyet.

A füzetek utáni érdeklődés elsősorban a Kárpát-medencéből jön. Szépfalusi István, aki a raktározást és terjesztést vállalta, már 1973-ban lelkesen számol be: „a mai postával 68 szabadegyetemi füzetet rendeltek kelet-európai terjesztésre”²⁶ — amit valószínűleg nem hivatalos úton képzeltek el. Viszont hivatalos magyarországi szervek és intézmények is hamar tudomást szereztek a kiadványok létezéséről. Így a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum már az első füzetre reagál és levélben fordul Balla Bálint elnökhöz: „Arra

²² L. az ő *A Szabadegyetem: szellemi központ és vállalkozás* c. írását e kötet II. részében. [Lásd az előző írást. — Mikes International Szerk.]

²³ Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem könyvei ebben a könyvesboltban kaphatók: *UNITÁRIUS KÖNYVESBOLT* Alkotmány u. 12, 1054 Budapest, Magyarország, tel. +36-1-311-2241, gfelician@axelero.hu — Mikes International Szerk.

²⁴ L. a könyvünk végén közölt fényképeket. — Nyomban a rendszerváltás után, az 1990. évi Ünnepi Könyvhéten volt már saját sátrunk a Deák téren, ahol Kolczonay Katalin és Regius Judit szervezte meg könyveink árusítását.

²⁵ Körlevél a Kuratórium tagjainak 1971. 10. 01.

²⁶ E.jk. 1975. 11. 01.

kérem, hogy a következőkben minden ilyen kiadványt, illetőleg minden magyar nyelven megjelenő érdekességet — akár újságban vagy folyóiratban is — szíveskedjék beküldetni vagy beküldeni, mert most folyik a külföldi magyar nyelvű irodalom tudományos alaposságú felmérése, és reményünk van arra, hogy ennek eredménye könyv alakban is megjelenhetik.”²⁷ „A Petőfi Múzeum reagálása komoly — írja Balla Bálint Szépfalusi István titkárnak —, még ha másra is felhasználják kiadványainkat, mint pestiek számára való mutogatásra... Kérnélek, hogy címlistádon vedd őket — persze csak publikációink őket illető részében — figyelembe.”²⁸ A különböző irányból jövő érdeklődés ellenére Kelet-Európa nem lehetett felvevőpiaca egy emigráns szervezet — világnézeti okok miatt hazáját elhagyni kényszerülő vezető értelmiségiek írásait tartalmazó — kiadványainak.

A nyugati érdeklődés azonban a vártnál gyéresebb, a nyugat-európai gyülekezetek e szempontból sem bizonyultak igazán partnereknek.²⁹ Új célcsoport felkutatása vált szükségessé annál is inkább, mert a kiadványokban elfekvő vagyona egyre nagyobb szükség volt. „Sajnálom, hogy a 4. Füzetünk sikere (mármint a befizetéseken mérve) igen mérsékelt. Érdemes-e önálló füzetet kiadnunk olyan tanulmányokkal, amelyet az olvasó az *Új Látóhatár*-ban vagy a *Katolikus Szemlé*-ben olvashat?”³⁰ — vetődik föl a kérdés 1975-ben, azonban ekkor még úgy döntenek, hogy a kiadványsorozatot folytatni kell. Gondot kell fordítani a füzetek recenzálására magyar lapokban, valamint a BT tagjainak és az érdeklődőknek 4-6 oldalas *Tájékoztatót* lehetne készíteni és alkalmanként kiküldeni.³¹ Ez utóbbi meg is valósul, kezdetben fekete-fehér, a 90-es évektől pedig színes formában.

Szépfalusi István a füzetek mellett könyvsorozat megindítására tesz javaslatot, melyhez anyagi önellátás szükséges. Egy könyvbaráti hálózat kiépítésében látja erre a megoldást. „Az EPMSZ kiadványait ezentúl Európában csak megrendelők kapják meg. Kiadványainkról ezentúl címlistánkon szereplőknek válaszlevezelőlapos nyomtatott értesítést küldünk...”³² Szöllősy Árpád felkarolja az elképzelést. „Eddigi eszközeink, évi konferenciáink, az azokról beszámoló füzetek, alkalmilag létrehozott rendezvényeink nem elégítettek ki minket, sem az ún. belső kört, sem azt a várakozást, igényt, melyet egy európai jellegű protestáns szabadegyetemnek ki kellett volna elégíteni, és amelyet tőlünk itt kint és szerte a világban és otthon is elvártak. ...Fő célunk, hogy nem csak könyveket adunk ki, hanem eladunk is, és ezáltal hatunk, nevelünk, befolyásolunk és segítünk — lépésről lépésre megvalósul.”³³

Az erdélyi Szépmíves Céh mintájára 1978-ban megszervezik a Baráti Társaságtól külön működő *Könyvbaráti Kört* (KK), amelyben nincs tagdíj, de a tagok vállalják a megjelent kiadványok — legfeljebb évi négy könyv — egy példányban való átvételét.³⁴

A tagszervezés személyes levelezés, telefonálás útján történik, embertől emberig. 1978 végére 180, '79 tavaszára 275 embert sikerült megnyerni, melyben sok a BT tag. A szám szponzorokkal együtt értendő, ami azt jelenti, hogy vannak, akik nem csak maguknak, hanem családtagjaik, barátaik számára is előfizetnek. Számos „szponzorált” olvasó van a Kárpát-medencéből is.³⁵ A 450 fő körüli stagnálás után az 500-as határt, mely a kiadás folyamatosságának és deficit-mentességének feltétele volt, 1986-ban egy amerikai toborzó út után sikerült elérni és túllépni.³⁶ A folyamatos belépések ellenére a notórius nem-fizetők — egyéb szankciók hiányában — kényszerű kizárása hátráltatta a látványosabb létszámnövekedést. Szerényebb növekedés csak a magyarországi rendszerváltás után, a kárpát-medenceiek belépésével tapasztalható, a létszám azonban a 600 főt ekkor sem haladja meg.

Évenként 4 könyv kiadását irányozták elő, átlagosan mintegy 1000-1500 példányban. 1990-ig egy-két kivételtől eltekintve Molnár József, illetve utóda müncheni nyomdájával dolgoztattak.

²⁷ Rónay László levele Balla Bálintnak 1973. 05. 09.

²⁸ Balla Bálint levele Szépfalusi Istvánnak 1973. 05. 24.

²⁹ E.jk. 1973. 04. 30.

³⁰ Szöllősy Pál levele Szépfalusi Istvánnak 1975. 08. 17.

³¹ E.jk. 1975. 11. 01.

³² E.jk. 1976. 11. 27.

³³ K.jk. 1978. 05. 02.

³⁴ K.jk. 1977. 05. 14.

³⁵ K.jk. 1978. 05. 02.

³⁶ E.jk. 1986. 11. 8-9.

2.1.1. Kiadói profil

Az EPMSZ által kiadásra érdemesített alkotások négy témakörbe sorolhatók.

Elsősorban a Magyarországon belül vagy kívül élő, a magyarság sorskérdéseivel foglalkozó történeti, politikai, filozófiai és szociológiai művekre esett a választás. A szlovákiai magyar kisebbség 1945-48 közötti megpróbáltatásait feltáró Janics Kálmán *A hontalanság évei* című műve, melynek kéziratát többszöri próbálkozással sikerült átcsempészni a csehszlovák határon³⁷, egyik legnépszerűbb, két kiadást is megért könyve lett a Szabadegyetemnek. Az erdélyi magyarság sorskérdéseit új megvilágításban és adatokkal tárgyaló Bíró Sándor³⁸ magyarországi történész munkáját magyarországi kiadó azóta sem adta ki. A Szabadegyetem talán legnagyobb jelentőségű, és legtöbbek által ismert és elismert munkájaként Bibó István *Összegyűjtött munkái* 4 kötetben, a róla és szellemében írt új, kiadatlan tanulmányok 2+1 kötetben láttak napvilágot. A 80-as években is a tiltott kategóriába eső szellemi óriás gondolatait könyv alakban olvasni igazi ritkaságnak számított³⁹. A róla szóló emlékkötetek — melyek mind az óhazában, mind Nyugaton a legkülönbözőbb világnézetű, felekezetű és korú felelős gondolkodókat tudták egy asztalhoz ültetni — a figyelmet kívánták ráirányítani a magyarországi rendszerváltás után még mindig agyonhallgatott Bibó-életműre.

Másik fontos küldetésének, a nyugati értékes magyar alkotók, írók, költők esszéisták olvasóközönséghez juttatását érezte a kiadó. Így Cs. Szabó László és Szabó Zoltán műveinek önálló kiadása mellett a nyugati magyar költők, széppróza, esszé- és tanulmányírók antológiája (négy külön kötet)⁴⁰ hézagpótló vállalkozásnak számított.

A kiadói profil 3. témakörébe azok a teológiai és hitvalló művek tartoztak, amelyekkel a Kárpát-medencei magyar lelkészeknek és hívőknek kívántak hitbeli segítséget nyújtani. Az EPMSZ tanácsadó nagy teológusai, Vályi Nagy Ervin és Vajta Vilmos írásain túl, többek között Ordass Lajos és Pap László, a magyarországi egyházpolitikát kemény hangon bíráló számadásai is helyet kaptak.⁴¹

A nehéz olvasmányok mellett alkalomadtán magyar szerzők egyéb színvonalas szépirodalmi műveinek népszerűsítésére is vállalkoztak a kiadói profil 4. témaköréként. Ebbe a kategóriába estek például Domahidy Miklós regényei.⁴²

A kiválasztott kéziratokat egy az EPMSZ saját kebeléből kijelölt lektori csoport véleményezi és terjeszti szavazásra az elnökség elé. Így került elutasításra a könyvbarátok közt igen népszerű *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című mű szerzőpárosából Konrád György újabb regénye *A cinkos*. Kiadásáról az elnökség csak akkor lett volna hajlandó érdemben tárgyalni, ha a szerző az '56-os forradalommal és Nagy Imre személyével kapcsolatban bizonyos korrekciókra hajlandó.⁴³ Azonban ezt az utat végigjárva döntenek Hamvas Béla *Az öt géniusz*-ának megjelentetése mellett annak ellenére, hogy egyes vélemények szerint nem feltétlenül illik bele az EPMSZ profiljába.⁴⁴

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a Szabadegyetem kiadói politikája Szépfalusi István megfogalmazásában „szemben áll a mindenkinek eleget tenni akaró magatartással, mert az megbízhatatlan és nem őszinte. ...Nem semleges egyházi, hanem igenis elkötelezett protestáns kiadó vagyunk. A magyar nép és nemzet sorskérdéseit felelősséget vállaló írókkal osztozó, elkötelezett kiadó vagyunk, akik sohasem elsősorban az egyénre, de mindig a közösségre tekintünk.”⁴⁵ Talán ezért is, meg egy új kiadónál

³⁷ Szépfalusiné Wanner Márta szóbeli közlése 2003. március, Bécs.

³⁸ Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem és a Mikes International között történt megállapodás értelmében e kötet megjelenik a jövőben elektronikusan a Mikes International kiadásában. — Mikes International Szerk.

³⁹ A kézirat kijuttatásának részleteiről I. Bibó István (ifj.) írását fentebb, e kötet IV. részében.

⁴⁰ Mind a négy antológiát a Mikes International megjelentette elektronikusan 2003 és 2005 között. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html — Mikes International Szerk.

⁴¹ További részleteket I. Steinmann Judith tanulmányában (e kötet IV. részében). [Lásd az előző írást. — Mikes International Szerk.]

⁴² Szöllősy Pál levele Szépfalusi Istvánnak 1980. 01. 13.

⁴³ E.jk. 1982. 05. 16-17.

⁴⁴ Szöllősy Pál levele Szépfalusi Istvánnak 1980. 01. 13. — Szöllősy, miután jobban megismerte Hamvas életművét, megváltoztatta véleményét és elnökként már támogatta a kötet Püskivel közös 2. kiadását.

⁴⁵ Szépfalusi István levele az elnökség tagjaihoz 1981. 02. 31.

természetes felfutási idő miatt is a kiadványok — elsősorban a füzetek és a Janics mű előtt kiadott könyvek — értékesítése sok gondot okozott.

2.1.2. A terjesztés

Az elfekvő készletben álló vagyon már a likviditást is veszélyeztette. Ezért 1982-ben Szöllősy Árpád elnök előterjesztésére a Könyvbaráti Kör a minimális forgótőke biztosítása érdekében 12 000 sfr erejéig belső kölcsönt hirdet meg 5 évi lejáratra 5%-os kamattal.⁴⁶ A raktáron lévő könyveket pedig — óvatosan ugyan, hogy ne váljon leértékeltté a szellemi mondanivaló — csökkentett áron árulták, vagy ajándékként juttatták el az arra érdemeseknek.⁴⁷

A régi és új könyvek népszerűsítésére és a könyvbarátok toborzására különböző országokban szerveznek bemutató esteket, együttműködve vagy egyeztetve a helyi irodalmi körök és gyülekezetek rendezvényeivel. Az 1982. évi beszámoló szerint pl. Bibó István 2. kötetének bemutatására Párizsban, Genfben, Hannoverben, Göttingenben, Badenben, Kölnben és Koppenhágában került vagy kerül sor.⁴⁸ Kovács Andor elnök kíváncsúnak és praktikusnak tartja az egyes városokban lakó tagok kapcsolatfelvételét, szorosabb együttműködését, könyvbemutatók, irodalmi estek szervezését, a magyar kultúra szélesebb körű megismertetését.⁴⁹ Néhány helyen, így Berlinben már volt ennek hagyománya. Rögtön az első, 1971-es konferencia után megalakult egy helyi csoport ökumenikus szellemben, és ha rapszodikusán is, de tartottak összejöveteleket többek között erdélyi írók közreműködésével.⁵⁰ 1987 folyamán Berlin mellett Kölnben, Münchenben, Bécsben, Zürichben és Londonban alakultak EPMSZ csoportok⁵¹, amelyek azonban nem tudtak megszilárdulni.

Szintén könyvterjesztés szempontjából volt nagy jelentősége Bárczay Gyula, Kovács Andor és Szöllősy Árpád saját költségen tett amerikai körútjának, melynek folyamánként együttműködési szerződés jött létre a svájci egyesület és a hasonló célokat felvállaló és tevékenységet végző, ám szélesebb körű amerikai Magyar Baráti Közösség — köznapi nevén *Itt-Ott* — valamint az Amerikai Magyar Református Lelkészegyesület között. Ennek eredményeként haladta meg a KK tagsága először az 500-at (kb. 520 fővel)⁵². A következő évben, 1987-ben pedig rekord mennyiségű, 2000 darab könyv kerül eladásra.⁵³

⁴⁶ E.jk. 1981. 10. 31.

⁴⁷ E.jk. 1982. 11. 5-6.

⁴⁸ E.jk. 1982. 11. 5-6.

⁴⁹ E.jk. 1982. 11. 5-6.

⁵⁰ Körlevél a Kör tagjainak 1971. 10. 01.

⁵¹ Bárczay Gyula levele a BT és KK tagjainak 1987. december.

⁵² E.jk. 1986. 11. 8-9; Bárczay Gyula levele a BT és KK tagjainak 1986. december.

⁵³ Bárczay Gyula levele a BT és KK tagjainak 1987. december.

Az új könyvekről recenziók jelennek meg, és általában szakszerű kritikák, nemcsak a nyugat-európai magyar, hanem alkalomadtán idegennyelvű lapokban is. Illyés Gyula Janics Kálmán művéhez írt előszavát pl. a *Neue Zürcher Zeitung* egy oldal terjedelemben hozza le.⁵⁴ A kiadott művek értékét mutatja, hogy fordítják is őket. Az Amerikában angolul megjelenő Janics után pl. a Bibó-válogatáshoz kér egy egyesült államokbeli és egy franciaországi kiadó is „copyright” jogot.⁵⁵

Egyre nagyobb az érdeklődés Magyarországról is a kiadványok iránt. Kezdetben utazók csempészik át őket a határon, később egy részük postai úton is célba talál. Magánszemélyek mellett egyre több könyvtár, tudományos intézmény is igényli ezeket a kiadványokat. Több esetben vállalta ilyen beküldött könyvek önköltségi árát emigráns szponzor.⁵⁶

[...]

⁵⁴ Titkári beszámoló 1980. 05. 01.

⁵⁵ E.jk. 1985. 05. 12, 16.

⁵⁶ Bárczay Gyula elnök levele a BT és KK tagjainak 1987. december.

IRODALMI EST

Arday Géza

Az Isten penészes fia: Tamási Áron

„Tamási Áron Ábelként tudott viselkedni.

Mint egy borban, jég között keresztelt ember.

Mint kedves, fiatal hősei.”

Czine Mihály

Tamási Áron mögött megcsalt lányok és asszonyok sokasága és számos házasság sorakozik, de gyermeke egyetlen kapcsolatából sem született. Egyik vallomását a székely író úgy kezdte, hogy „apámtól a sűrű kedélyt, a világjavító indulatot és a formaérzékét örökölttem, kedves anyámtól a humort, a lélek és a szív költő libbenéseit, az őskőtől pedig, akik örökölték a szabadság jussa fölött, a virrasztók szímatát”. Ebben az egy mondatban Tamási lényegesebb vonásai találhatók meg. S talán éppen a mérhetetlenül nagy szabadságvágy fölötti öröközés, ami már-már tudatosan munkált benne, s ez volt a gátja a lehorgonyzásának, a családépítésnek, s az utódnemzésnek is. Hogy miért? Talán, akkor rendes, vagyis rendezett életet kellett volna élnie. Tamási viszont rendszertelen életvitelle és „nagy természete” miatt nem volt alkalmas, annak ellenére, hogy élt több házasságban. Ismert az eset,¹ ami még 1930-ban történt Kolozsvárott, a református teológia dísztermében, egy kultur-est alkalmával történt. Kéki Béla az előtérben beszélgetett Tamásival, amikor „elhaladt mellettünk egy húsz év körüli, feltűnő, mondhatnám kihívóan szép, fekete szemű fekete hajú, örmény származású lány (...) mikor betelepítettünk a terembe, azt mondta Áron: — Ugye bemutatnád neki? És amikor a szünet elkövetkezett, akkor megtörtént az ismeretkötés, majd az előadás vége felé olyan atyai megnyugtató hangon odaszólt hozzám Áron: — Majd én hazakísérem. Mondtam: — Áron, mit szólna hozzá a feleséged, ha ilyen szép lányokat kísérgetsz haza? — Nahát, amiért megnősültem, azért nem vált belőlem láncra vert házörzökutya. Egy hét múlva kérte Dologán Margit (a fiatal leány), hogy sürgősen keressék fel a lakásán. Elmentem hozzájuk és elmonda, hogy minden délután, amikor ő a bankból jött kifelé, ahol a jogtanácsos titkárnője volt, Áron ott örökölt a bank bejáratánál, és minden nap hazakísérte ...” Juhász Ferenc mondta, hogy „Áron nőben igen virganc ember volt”. S ez meglehetősen finom megfogalmazása a valóságnak. Ezt azért merem kijelenteni, mert Tamási saját maga írta le azt az esetet,² ami a legbeszédesebb erről a témáról. Az önéletrajzi, utolsó kötetében megemlíti azt az irodalmi esetet, valamint az ottani „vidéki fiatal papnét, aki miatt találkozásunk óta — írja Tamási — nem győzöm engesztelni a reformátusok istenét. Pedig, igazán mondom, gyanútlanul háborgattam meg a szép híves és tiszteletes patakat. (...) Az irodalmi estét vagy pontosabban művészi számokkal fűszerezett írói estünket a község háza nagy termében le is folytattuk (...). Az irodalmi szolgálat után szokás szerint kellett vacsorán vettünk részt. A falu nevében számosan ültek velünk együtt az asztal mellett; s ama számosok között a református pap és a felesége is. Maga a pap sovány, magas és szőke fiatal férfi volt, aki jámbor pohárvőszöntőt is mondott, magasztalva az Urat. A felesége láthatólag a jámborságban nem osztozott a tiszteletendő férjével. Hanem inkább osztozott a parázs melegével és csillogásával. Bársonyos barna szemét kitűnő módon néha rajtam felejtette, s ez nekem elég baj volt, mert a bűn tollai annyira meggyűltek bennem, hogy egy vércse kezdetetett volna azokból fészket rakni.” Gyönyörű költő kép bontakozik ki a beszédes történetből, de a humoros megfogalmazásmód nem vonhatja el a figyelmet a cselekmény lényegéről. Tamási a lelkészéknél kapott a parókián szállást, ahová a vacsoravendégeskedésből lassan elindultak hazafelé. S az író így folytatja: „Nem tudom, hogy a pap mire jutott az ágyában; s nem tudhatom azt sem, hogy Nelly (a Tiszteletes Asszony) az álm és az ébrenlét párkányán miképpen ügyeskedett a reggel felé. Csak azt tudom, hogy én, az Isten esendő fia a bűneim bokrában húzódtam, s ott hamar elaludtam. Másnap reggel frissen ültünk az asztal mellé, hogy elköltsük a gazdag és ízletes reggelit. Nelly örömeiben és jókedvéiben valósággal illatozott, a pap pedig elnézést kért, hogy magunkra hagy. Kicsi idő múlva föl is állt az asztal mellől, kézbe vette a bibliát, s mint a jó katona a fegyverével, kivonult a bibliával a tornácra. A kora reggeli napfényben ezen a

¹ Kéki Béla egy interjúban mesélte el a leírt történetet. In: Albert Zsuzsa: Irodalmi legendák, legendás irodalom című kötetben. Pécs, 1999. Pannónia Könyvek, 45-46. old.

² Tamási Áron: Vadrózsa ága. Sepsiszentgyörgy, 1997. Kaláka Könyvek, 79-83. old.

széles tornácon le és fel sétálva, lassan kezdett elmélkedni a tiszteletes úr. A reggelizőasztal mellől, mely egy nagy cserépkályha fedezékében állott, Nelly és én mindig láttuk a papot, valahányszor elment elmélkedve a nyitott ajtó előtt. Láttuk, s *a járás ingája szerint ketyegett bennem a vágy*. S amire gondoltam, azt Nelly mindjárt meg is fejtette, mert felállt az asztal mellől, háttal a nagy cserépkályhához támaszkodott, és beborító szemekkel úgy nézett rám. S nehogy kárba hulljon fényesre kinyílt szemének csak egy szirma is, én is fölálltam, s Nellyhez egészen közel hajoltam. — *Vigyázni kell — mondta suttogva a papné. — Bízta csak reám — feleltem neki*. De én gyarlósággal már annyira tetézve voltam, hogy szorítóba vettem a Nelly derekát, s miközben *ő a vágyaim kerekai alatt nyöszörgött*, én a cserépkályha oldala mellett sűrű kitekintve a tornácra, úgy vigyáztam magunkra. *Mondhatom, sűrűbb és feszültebb figyelemben kellett lennem, mint a biblia fölött a papnak*. Úgy hiszem, hogy azokban az egymásra hulló percekben egészen penészes fia voltam az Istennek; sőt a reformátusok Ura-Istene zord igékkel sorozott azok közé, akiket el kell veszíteni. Bárhogy volt is, időjöttével együtt indultunk hárman a templom felé. Éreztem, ahogy mentünk, hogy térdhajlatban a lábam édeskeveset gyengébb, mint ahogy szokott lenni. De az istentisztelet végére a templomi nyugalom annyira helyrehozott, hogy *az ebédnél már paripa is lehettem volna. Ha jól meggondolom, lélekben az is voltam a reggeli zabtól*.”

Tamási a tanulmányait egyházi fennhatóság alatt lévő iskolában végezte, egészen pontosan pap nagybátyja pártoló keze segítette őt, ezért élt benne a katolikus papok és az egyház iránti tisztelet. Bár önmaga elég pogány életet élt: nők, ital, mulatozás stb. Mint az előbbi történet is jól mutatja, nem sok „szent” dolog létezett számára, még a tiszteletes asszony sem számított tabunak, mert szoknyát viselt. Hiába sétált föl s alá a lelkes-férj bibliával a kezében...

Szabó Zoltán mesélte el Tamásival kapcsolatban azt a másik történetet, amikor Tamási 1960-ban Angliában, Londonban járt egy íródelegációval és meghívta magához, a lakására egy vacsorára. Terítésnél díszként egy ananász került az asztalra. Megérkezett Tamási és az ajtóból észrevette az ananászt, amit még életében addig sohasem látott. Megtorpant a látványtól és félrebiccentett fejjel sokáig nézte. Majd hirtelen megszólalt: — *Az ott mi? Üdvözült sündisznónak nézem*. Amikor megtudta, hogy ez egy ananász, nagyon elkomorodott és el is szomorodott. Ha kiderült, hogy valamit még nem kóstolt meg, vagy próbált ki az életben, akkor elkedvetlenedett, mintha valamiről lemaradt volna. Ez egy általános, de tipikus tamásis tulajdonság volt, mely minden esetben felszínre tört, akkor is, ha egy addig ismeretlen hölgy bukkant föl a társaságában. Az életben mindent meg akart ízlelni és ki akart élvezni.

1995-ben és a rákövetkező két évben számos alkalommal jártam Tímár Máténál, aki Tamási műveinek alapos ismerője, és az író személyes jóbarátja volt. Azt is mondják vele, illetve műveivel kapcsolatban, hogy Tamási-epigon, mert stílusa sokban hasonlít Tamásiéra. Sok délutánt beszélgettünk át a székelly íróról, rengeteg kedves történetét osztotta meg velem, s igen vidám hangulatú és kellemes bor melletti órákat töltöttünk együtt. Tamási nagy természetéről rengeteget mesélt Tímár Máté, de ezeket nem tudom adatolni, így csak a *Vadrózsa* ágában megjelent részletet tartottam itt idézhetőnek, melyre éppen ő hívta fel a figyelmemet. Egyedül egy történetet álljon itt szövegszerűen, amit Tímár Máté: *Tamási Áron naplói és emlékeim tükrében* című írásában közre is adott.³ „Mesélte, mint hódoltak versenyt az akkortájt nagy népszerűségű P. Gulácsy Irén szépasszonyi kegyeiért, Marosvécsen, a helikoni találkozón, vacsora utáni éjjelen. Melynek rendjén, ha ő is lett a győzedelmes — bébocsájtást nyervén a paradicsomba —, bizony az ablakon által is kellett távoznia érte, csóré alféllel a csalán közé zuhanva, alig napkelte után, mivel József, a Nyírók közül, odafenn, az ajtó előtt még állta a vártát.”⁴ Ezek szerint néha szenvedéssel járt egy-egy sűrű éjszaka, a hajnalt pedig a csalán tette csípőssé. Hát így állt Tamásinak a nőekkel való viszonya, amely kihatással volt a házasságaira és a családi életére is.

1997. október 20-án az egykori Gömbös villában Tímár Máté íróval és Tompa László előadóművésszel Tamási-estet szerveztünk az író születésének 100. évfordulója alkalmából. A villa színházterme megtelt fiatalokkal, mert az estnek a több éven keresztül működő Konzervatív Fiatalok Klubja (KOFIK) adott otthont, ahol Tompa László már öregén és betegen, de teljes művészi átéléssel mondta el a fenti két idézetet, akinek ez volt az utolsó nyilvános közszereplése. Nem sokkal ezután meg is halt, s az egykor híres és bátor előadóművész elfeledve és mellőzve távozott az élők sorából. A temetésén egy esős napon, amikor az égiek jobban siratták, körülbelül tízen búcsúztattuk el a farkasréti temető ravatalozójában.

Méltatlanul bánt Tamásival (is) a kor. '48 után nem kívánatos írónak számított a kommunista Magyarországon. Polgárinak minősítették az akkori ninivei hatalmak, az elvtársak a műveit. Hiába voltak a témái népiek! De nem egyedül volt része az elnémités és elhallgattatás „élményében”, mert ugyanez a sors

³ Tamási Áron Emlékkönyv. Bp., 1997. Trezor Kiadó, 55-90. old.

⁴ 55-56. old.

várt Szabó Lőrinc, Németh László, Weöres Sándor, Kassák Lajos, Jékely Zoltán, Sinka István, s ha belegondolunk leginkább éppen a népiekre. Íróársadalmunk háromnegyede szerepelt az ún. meg nem jelentetendő tiltási listán. Nem írták le a vádpontokat sem a Válasz, sem az Újhold folyóiratok köré tömörülő írók, költők többségéről, de beszüntették a lapokat, és indexre tették a szerzők zömét. Tamási például az 50-es években egyáltalán nem rendelkezett egzisztenciával. Abból igyekezett pénzt előteremteni, hogy kézzel másolta a novelláit, és ezeket a kéziratait pénzért eladogatta, amit megvettek az ismerősei, barátai. Csak így tudta magát úgy ahogy fönntartani. Ez a büszke lélek erre a megoldásra kényszerült, de ő nagy úr volt, „nagyobb úr volt ő annál, hogy sem ezt számon kérje azon a világon, amely ilyen méltatlanul bánt vele” — nyilatkozta Domokos Mátyás.⁵ 1956 után is nehéz idők jártak Tamásira, mert még a forradalom alatt megírta a *Gond és hitvallás*-t, ami miatt a forradalom leverése után újból feketelistára került. S kezdődött minden előről.

Tamási Áronnak van egy elhíresült mondata, melyet az *Ábel Amerikában* könyvében olvashatunk, s gyakran szokták irodalmi rendezvényeken és írásokban idézni, mely kulcsmondatul szolgál ebben a könyvben is, s kiemelendő e kötet tematikájába. Így hangzik: mi végre vagyunk a világon, azért, hogy valahol otthon legyünk benne. Ha átgondoljuk, akkor az otthon (melege) és a család (harmóniája) összetartozó fogalmak, amit Tamási szülőföldjéről, Erdélyből eljőve veszített el. Egy életen át az otthontalanság érzésével küzdött, mint általában az átjött erdélyi írók. Talán éppen ezért, életében többször foglalkozott azzal a gondolattal, hogy visszaköltözik Farkaslakára. Tamási életét, már-már azt kell írnom, hogy legendáriumát sok szép és kedves történet veszi körül, de ez csak külsőség és nem téveszthet meg bennünket. Persze a magányérzéshez nemcsak az járult hozzá, hogy elhagyta az igazi hazáját, a szülőföldjét, ami nála alappillére mindennek, hanem ehhez az írói és az általános emberi magányosság is társult. Anyai nagymama huszonkét éves korában, 1946-ban hagyta el Erdélyt, de még idős korában, több mint negyven év múlva is azt mondta, ha öreg édesanyját és őt testvérét ment meglátogatni, hogy „megyek haza”. A haza, mint otthon egy különleges mélylélektani fogalom. Tamási írásaiban legyen az novella, regény vagy színmű, bárhol is írta, mindig 'haza' gondolt.

Tamásinak több felesége is volt, tehát nem kellett volna magányosnak lennie, vagy talán egyik mellett sem talált hosszútávú lelki megnyugvást és éppen ezért volt az. Mindenesetre azt tudom olyanoktól, akik a feleségeket is ismerték, hogy az asszonyok igyekeztek körülötte otthont teremteni és becsülettel, tisztességgel szeretni őt, azonban „Áronban világnyugtalanosság volt” — ahogy Tímár Máté mondta, ami a gyökerek elvesztésének egy következménye lehetett, s ehhez társult a fent említett és idézett, veleszületett nagy természete, amivel meg volt áldva. És ez mind ahhoz járult hozzá, hogy képtelenné vált a harmonikus családi életre. Akkor is ez a „világnyugtalanosság” dolgozhatott benne, amikor kiment Amerikába szerencsét próbálni, mert nem csak a gazdasági válságból való menekülés miatt hagyta el az országot. Otthontalanság volt a szívében, mert a lelke mélyén sohasem talált igazi otthonra, ezért is olyan rejtelmesen szép ez az Ábel-trilógiát záró mondat.

Féja Géza a Hazai tükör utószavában írja, hogy „Madár Vince arcán olykor átütnek Ábel, illetve Tamási Áron vonásai. Szerelmében, Zizinában pedig azonnal harmadik feleségére, Basilides Alizra ismerünk, aki a néma esztendő idején melegségekben és hűségben sohasem fogyatkozó társa volt.” Azt is megállapíthatjuk, hogy feleségei közül Magdó (Salgó) mellett, egyedül Alizka (Basilides Aliz) vonult be a műveibe. A legszemléletesebb példa erre a Bodorú című elbeszélése. Bokor Ágota volt életének az utolsó társa, aki a Kútölgyi Kórházban is Tamási mellett állt és hűségesen ápolta. Azt is Tímár Mátétól tudom, hogy nem értette, Alizka miért nem látogatja meg őt a betegágyán. De Alizka újból megházasodott és gyermeket szült. Amikor ezt Tamási megtudta, egészen elkomorodott, hiszen annak idején azért vette el a tőle jóval fiatalabb lányt, mert gyermeket remélt tőle. Anna néne erre rátett még egy lapáttal, amikor azt mondta testvérének: „a Tamási-nemzetségnek ámen! S ha már Gáspár maradóknak sikeredett, legalább te egy bitangot csínyálhattál volna, vagy akár szíves kisegítésből is lehetne!”⁶

Magánéleti zűrjei, lelki sebesülései, belső vívódásai, melyeket feleségeinek folyamatos megcsalásai jelentettek, abban a külsőségben kompenzálódott, hogy Tamási maximálisan tiszta volt. Hogy miben? Minden másban. A kézírataiban, a külsejében: kézre, arcra, ruhára (ingre, mellényre, cipőre stb.) éppen úgy adott, mint az étkezésre, ivásmódra. Ez mindenben megnyilvánult, s ehhez a furcsa és feloldhatatlan freudi kettősséghez vezetett.

⁵ Albert Zsuzsa: Irodalmi legendák, legendás irodalom. Pécs, 1999. Pannónia könyvek, 49. old.

⁶ Tímár Máté: Tamási Áron naplói és emlékeim tükrében. In: Tamási Áron Emlékkönyv. 60. old.

A színműíró Tamási Áron újszerűsége⁷

Tamási Áron az egyik legérdekesebb magyar írónk. Különösképpen azért, mert — Erdély keleti tájairól, a Székelyföldről — páratlan képzelőerejű, teljes eposzi folklórkincset hozott magával, s ezt a legmodernebb próza szintjére emelte. Váratlan képzettársításai, írásának sokszínűsége, tájnyelve mind arról tanúskodnak, hogy egy zárt, rendkívül szívós közösséghez tartozik. Tamási irodalmi hagyatékának valós értékelése, irodalomtörténeti helye jórészt még tisztázásra vár. Annak ellenére, hogy halála után megsokasodtak az életművéről szóló és alkotásait elemző írások, cikkek és tanulmányok.

Színpadi darabjaiban is a székelység emberi követe kívánt maradni. Tamási ebben a műfajban is a székelység létkérdéseit jelenítette meg, közösségének sorsproblémáival foglalkozott. Minden darabjának az alaptémája: a székel népi kedély, a tiszta erkölcs viaskodása a természettel, gonoszszággal, rossz erővel, bűnnel. Ezekben a viaskodásokban az író nem mentes a kételyektől, a tragikus hatást azonban elkerüli, mert hitében derűlátó és reményteljes. Szabédi László szerint a Tamási-probléma legjobban a színdarabokból fejthető meg, ezért utal a „*novelláinál ismertebb*” színdarabjaira, és ezek példáján magyarázza meg, miért lázad Tamási a népi műveltséggel, a hagyományos népelettel idegenül szemben álló gróf, pap, kereskedő ellen.

Tamási az irodalmi formák közül a „legszigorúbb” és „legizgatóbb” műfajnak tartotta a színpadi drámát, s ennek eszközeit egyetemes célok szolgálatába kívánta állítani. Novelláival, jóval több elismerést vívott ki magának, mint színdarabjaival. 1941-ben a Film Színház Irodalom című hetilapban arról folyt a vita, hogy Erdélynek van-e sajátos, önálló drámairodalma. Tamási így nyilatkozott erről: „*Az én helyzetem nem olyan egyszerű, nem tanulhatom meg más darabok után a darabírást, magamat hamisítanám meg ezzel. Aki ma magyar drámát akar írni, jó színpadi művet, annak el kell felejtetni, ami a színpadon nálunk volt*”. Kezdetben többnyire a technikai gyengeségeikért marasztalták el a színdarabíró Tamásit. Volt abban némi igazság, hogy egyes műveit laza szerkezetűnek, megbicsakló cselekményűnek vélték, de kritikusainak észre kellett volna venniük azt is, hogy az ő képzeletét nem a divat irányította, s hogy nemcsak a cselekményt, hanem a drámai alakjait is másképpen formálta meg, mint ahogy a színházi néző évtizedeken keresztül megszokta. Amerikában ismerte meg az európai kultúra kimagasló értékeit: a modernek közül Franz Werfel és O'Neill drámáit. A húszas évek elején New Yorkba játszott színdaraboknak jelentős részét magyar művek, mindenekelőtt Molnár Ferenc darabjai tették ki. A századfordulót követően egymás után születtek meg a különböző avantgárd irányzatok: a futurizmus (1909), az expresszionizmus (1910-1925), az aktivizmus (1915), a dadaizmus (1916-1922), a szürrealizmus stb. Darabjainak szereplői kevésbé egyénítettek, s nem jellemrajzokra tevődik a hangsúly, hanem eszmék, elvek megtestesítőiként harcolnak.

Tamási színműveinek helyes értelmezésében még mindig sok a bizonytalanság. Darabjainak újszerűsége, a hagyományostól eltérő felépítése sokakat tévesztett meg. Valóban elég nehéz dolog alkotásainak műfajilag pontos megnevezését megtalálni. Saját maga az *Énekes madár* című darabját *székely nép játéknak*, a *Tündöklő Jeromost drámai játéknak*, a *Csalóka szivárványt* és a *Hegyi patakot drámai színjátéknak* nevezte. A *Vitéz lélek* műfaji megjelölése *példázat*, a *Hullámzó vőlegény* és a *Boldog nyárfalevél színjáték*, az *Ördögölő Józsiás mesejáték*; később előkerült darabját az *Ösvigasztalást* a szokványos *színmű* megjelöléssel illette, de több helyen *tragédiának* nevezte.

Tamási Áron fantáziáját az az ősi hagyományokon nyugvó hit és hiedelemvilág mozgatta meg, amely magában rejtje az ember megújulási szándékát, illetve képességét is — a pusztító viharok, háborús csapások után. A néphit nem ismeri a végleges bukást, a romlásból is a reménykeltő jeleket véli kiolvasni. Ez a pozitívista gondolkodás jellemzi. A székel népballadák világában járatos író számára ezért kínálkozott megoldási formaként a népi játék, amely a folklórt (az ősköltészetet, a mesét) a mitológiával egyesítette az emberi természet megnyilvánulásaként.

Az út azonban, amelyre Tamási első darabjával az *Ösvigasztalással* lépett, egyedül csak a számára megnyílt útra, s amely a népköltészetből az európai avantgárd művészet magaslatai felé vezetett, korántsem bizonyult simának és egyenesnek. Az *Ösvigasztalás*, a pályakezdő író alkotása, mely már az első lépésnél is meglepően jó teljesítménynek számít. Formailag majdnem egyedülálló színműve Tamásinak. Az antik dráma és a középkori misztériumjáték építő módszerét, a későbbi parasztdrámák cselekményformáló fogásaival és a formabontó avantgárd színház megoldásaival elegyítve próbált új minőséget teremteni. A drámai történetbe két nemzedék felemás világnézete ágyazódik bele. Egy magtalan székel nemzetség pusztulásának, kihalásának drámája az *Ösvigasztalás*, amely a görög sorstragédiák hőseinek bukásához hasonlóan, eleve magukban hordják végzetüket. Erre példa a szereplők párbeszéde.

⁷ Ez az írás ráadás a Mikes Tanulmányi Napok *Irodalmi Estjének* az anyagához, kiegészítésül a Tamásiról előadottakhoz.

Ambrus: — *Ó mit vétettem ellened, föld?! — Ó, Ádám, be elvétettük, mikor e világra botlottunk.*

Ádám: — *Igen, de máshol nem találánk a halálra.*

Tamási Áron a legelterőbb műfajokkal kísérletezett. Novellával indult, viszont a regény hozta meg számára az igazi elismerést, de tehetségét próbára tette a dráma területén is. Életműve a magyar próza első világháború utáni megújulásának, a népi és avantgárd indíttatás szintézisének legkiemelkedőbb példája. A színművek életművén belül nem tartoznak külön alkotói periódusba. Nem lehet azt állítani, hogy egy bizonyos időszaktól kezdve Tamási csak színművek írásával foglalkozott, mert vegyesen írt elbeszéléseket, regényeket, népi játékokat. — Még az sem fordult elő alkotói életében, hogy két színművet egymás után hozott volna létre! Tehát már csak emiatt sem lehetne külön választani színpadi alkotásait, munkásságának egyéb területeitől. Ha mégis megpróbálkoznánk valamilyen elkülönítéssel, akkor esetleg a műfajok értékrendje szerint lehetne osztályozni alkotásait. Ebből a szempontból viszont egyértelmű az, hogy nem lehet egy szintre helyezni novelláit és regényeit a színpadi játékaival. Az is megállapítható, hogy Tamási nem a színpadi művei révén vált híres íróvá, hanem inkább neves íróvá válása után lettek híressé, vagyis felkapottá színművei. Nagyságát abban láthatjuk, hogy darabjaiban megtalálta egyéni hangvételét, és eleven mondanójához mindig hű maradt, s nem sorolódott be a XX. századi megcsontosodott dramaturgiákba.

Tamási Áron székely tájnyelvének stílusértékei

(*Szász Tamás, a pogány című novelláján keresztül*)

A székelyek nyelve szinte külön nyelvnek számít, amely sajátos irodalmi érték: tele van bájjal és közvetlenséggel. Persze minden tájnyelv sajátos irodalmi értéknek számít, például: Veres Péter hajdúsági, Szabó Pál bihari, Tömörkény István „szögedies” és gróf Wass Albert mezősegi nyelvezete is.

Minden „igazi” író valamilyen egyéni és egyedi dologgal lép be az irodalomba, amely feltűnővé, megkülönböztethetővé, illetve felismerhetővé teszi. Tamási Áron stílusának egyik jellegzetessége a székely nyelvjárás fölhasználása.

A *Szász Tamás, a pogány* volt az első novellája, előtte nem írt semmit, mert kereskedelmi akadémistaként készült a bankszakmára. Ezt a munkáját huszonöt évesen, virtuskodásból küldte be egy pályázatra, amit meg is nyert. Ezzel vált íróvá. Ez az írása egy ballada a nagy erejű Szász Tamásról, aki bánatában fölhalt egy üveg pálinkát, azután haza megy és fölgyújtja mindenét. Egy halomba hordta értékeit az udvarának közepén, fölhasogatta bútorait és lovával együtt beleugrott a tűzbe. „*S feje felett vége leve a világnak.*” Szász Tamás alakja túlméretezett volt, népballadai, kissé Szabó Dezső-i alak, de Tamási stílusművészete már ekkor is tökéletes és érett volt. A műben előforduló tájszavak, a székely kifejezések is természetesnek hatnak, mert teljesen belesimulnak a szövegbe. Az egész novellán keresztül teljesen átképzelt módon Szász Tamás szemével látunk együtt mindent: „*Úgy ült az ital mellett, mintha a világ elsőprése reá lett volna bízva.*”

Vizsgáljuk meg a novella pár mondatát, mely bizonyos távolságtartó gúnnyal intonál és székelyesen mutatja be a helyzetet és a környezetet.

1. „*Egy kecskedarázs az üveg szádjára szállott, de lehelletével úgy az asztal alá fújta, hogy kicsikkant a darázs karcsú dereka.*”

- *kecskedarázs*: nem számít kifejezetten tájszónak, más vidéken is használatos lódarázs formában
- *az üveg szádja*: az üveg szája, a nyílás párkánya
- *kicsikkant*: hangutánzó szó; jelentése: kibicsaklott, kinyekkent, azaz vége lett a lódarásznak

2. „*Nyúvadozik az idő.*”

- *nyúvadozik*: haldoklik, a végét járja

3. „*S nem tűrte meg maga mellett a világnak semmiféle szuszogó darabját.*”

- Humoros láttatást mutat ez a mondat is, amely egy Tamási-jellegzetesség: a tragédia humorban való föloldása, illetve ennek ellentéte, a humoros kezdés után tragédiává sűrítése az eseményeknek. Úgy

beszél komoly, sőt tragikus dolgokról, hogy mindig készen áll egy tréfára, egy furfangos megjegyzésre.

- Sokszor pattan ki Tamási tollából egy-egy vidám szikra, ami váratlanul lángra lobbantja a szöveget: „Bölcs lendülettel mindig fölője néz a bajnak”.

4. „Még Gáspár komáját sem eresztette ezen este kecskelábú asztalához.”

- ezen: szó használata itt furcsa. Az „ezen”, mint mutató névmás mesterséges továbbképzése él nyelvünkben, de az erdélyi köznyelvben még manapság is megtalálható, Tamási is sokszor alkalmazta.
- kecskelábú: ~asztal kifejezést ismét előveszi Tamási, ezzel oldja a komolyságot

5. „A kalapját a fejeübjára taszította, csapzott haja bélógott a homlokába s így itta a masinapálinkát.”

- Tamási írásaiban a legkülönbébb módon dolgozza be műveibe a székely tájnyelvet, művészi sejtetve a nyelvi árnyalatokat. Kivétel nélkül mindenütt „bé”-nek írja a „be” igekötőt, akár szóösszetételben, akár különállóan szerepel is.
- masinapálinka: sajátos kifejezés, mert a pálinkát általában „masinán” készítik, még akkor is ha kisüsti. Valószínű, hogy ez a szeszgyárból származó pálinka neve.

6. „S így leve igaz, hogy sültfogány lett a templomjáró nagy székelyből.”

- leve: régies, bibliai kifejezésnek számíthatna, ha nem volna székely tájnyelvi alak. A régies igealakok, különösen a félmúlt és a régmúlt egyedül a székelység nyelvében élnek. A „leve” szó is ebbe a csoportba tartozik, a „lett” helyében.

Igazi stílusművészet, ahogy Tamási használja az anyanyelvét. Tudatossággal és szándékossággal bánik a tájszavakkal, de mindig vigyáz az arányra és a mértékre. Nem viszi túlzásba a töményen góbés mondatokat, ezáltal nem is válik egyik írása sem modorossá.

1966. május 26-án bekövetkezett halála előtt az epika műfajában még sok frissességgel és meglepetéssel szolgált. Kései, kisregényszerű elbeszéléseinek van drámai magja is, sőt még betegen is képes a régi lendülettel alkotni. Utolsó alkotásai az elfojtott férfiúi vágy és a kitörő gyermeki pajkosság ellentétei között parázslanak és sisteregnek, olykor tragédiával határos sérelmeket jelenítve meg. Utolsó alkotása a *Vadrózsa ága* volt, melyet feleségének mondta tollba, mert írni már nem tudott. Tamási számára a továbbélés öt hónapját jelentette ez a könyv, mellyel az olvasóit egy félbeszakadt művel, egy utolsó vallomással gazdagította.

Tamási Áron művészete Bartók Bélához hasonlatos, mert Bartók a népzeneire alapozva forradalmasította a XX. századi zenét; Tamási pedig szintén a népköltészeti hagyományokra támaszkodva igyekezett megújítani a jelenkori színpadot.

Czigány Lóránt

Három együgyű történet

A GÉTÁK RÖVID TÖRTÉNETE

A géták országa vizek nélküli, napfényes síkságon terült el, a gepidák és a dákok földjének szomszédságában. A szegény és tudatlan géták mégis boldogan éltek a pusztaságban, kecskehúst ettek babbal vagy kenyérrel, és bort ittak hozzá. A géta férfiak többnejűek voltak, a géta nők, hát édes Istenem, ők is megváltak. A koponyalékelést nem ismerték, gyermekeiket mégis felnevelték. Ünnepeiket megülték, halottaikat eltemették, az őseket tisztelték. Háborúikat könnyű szívvel viselték, a foglyokat kivégezték, a dákokat nem szerették.

Szömölcs az első géta bölcs, aki Hellaszban Pythagorásztól szerezte tudományát, mikor hatvanéves korában hazatért a géták országába, megtiltotta a gétáknak, hogy babot egyenek, és kivágta velük a szőlőtőkét, hogy ne ihasanak soha többé bort. Helyette meghonosította a bodzasört, a gepidák nemzeti italát. A nagyszerű géták így is boldogan éltek vezéreikkel együtt; ha zengett az ég és kitört az égiháború, lenyilazták a sistergős istennyilát.

Szömölcs a hatvanéves géta bölcs azonban elégedetlen volt tudatlan népével. Ott ült földalatti barlangja előtt, és mivel hírnévre vágyott oktatta népét.

— Minden, ami van elpusztul, mert véges. A pusztulás viszont örök, mert végleges. Csak az lesz tehát halhatatlan, ami meghal, mert csak a semmi végtelen és örök. Ha tehát öröklétre vágytok, előbb meg kell halnotok. Amit elpusztítottok, magatokkal vihetitek az örökkévalóságba. Menjetek tehát és pusztítsatok! — Így szólt komoran Szömölcs, a géta filozófus.

Szegény, tudatlan géták ámulatlan hallgatták, de megfogadták Szömölcs tanácsát, mert nagyszerű vezéreikkel együtt becsülték a bölcsöt. Abba hagyták gyermekeik nevelését, nem törődtek tovább az ünnepeikkel, és nehéz szívvel hadrakeltek.

Így pusztultak ki a géták. Mind egy szálig.

Szegény, együgyű géták.

ÁLMODÓVÁR

A nagyteljesítményű, 8 hengeres Táltos TS-320 túrakocsi száguldva falta a kilométereket a hatsávós M-15-ös (Budapest–Kolozsvár) autópályán. A kormány mögött Vidéky Mariann, szüleivel fiatalon Amerikába elszármazott hazánklánya ült, aki a magyar autóipar ezen legújabb suhanó remekét most vezette életében először. A Táltos TS-320-at japán–magyar közös vállalat gyártotta Alsógödön. (Az előzetes piackutatás szerint olcsóbban, mintha Felsőgödön készítették volna.)

Vidéky Mariann Álmodóvárra igyekezett, amely mint tudvalevő, nevében hasonlít a spanyolországi, Madridtól délre fekvő Almódovarra, illetve a portugáliai Farótól északra található hasonló nevű településre, mint ezt a térkép tanulmányozása alapján gondolhatják a kulturális turizmus megszállottjai. Az igazi Álmodóvár azonban Erdélyben rejtezik, nem messze Bálványosvártól.

Vidéky Mariann, 32 éves amerikai archeológus kitüntetéssel végezte tanulmányait a San Diego-i egyetemen és jelenleg doktori disszertációján dolgozott a zömtornyok (*donjon*) latin-európai elterjedtségéről. A kötelező tereptanulmány miatt érkezett Európába, lobogó szőke hajjal (amit hetente hennázott, mint a görög hetérák) és különféle rendeltetésű, drága fényképezőgépekkel. Amikor óhazai rokonai levélben tudomására hozták, hogy zömtornyok nemcsak Latin-Európában léteznek, hanem a Kárpátok koszorúzta

Délkelet-Közép-Európában is, mint ezt Orbán Balázs már a XIX. században leírta, csapat-papot otthagytak, és tüstént Budapestre repült.

A Táltos TS-320-at a Férihegy TERMINAL-3 mellett működő, szingapúri érdekltségű vegyesvállalattól kölcsönözte az M-15-ös autópálya feljárdatánál. Miután az újonnan megnyitott berekbőszörményi átkelőhelyen (Nagyváradot elkerülte a japán mérnökök által tervezett és amerikai koncesszióban épült autópálya) 105 otkánszámú, ólommentes üzemanyagot töltetett a bérelt autócsodába, és az Álmodóvárra vezető út iránt érdeklődött. A székelykapus hamburgerbárban nem tudták eligazítani; a bejárat előtt ácsorgó mőc asszonyok pedig csak az arab licenc szerint gyártott kalotaszegi madonnáikat kínálták némán.

Vidéky Mariann tanácstalanul téblábolt az alkonyatban, nem értette a bennszülöttek tájékozatlanságát, hiszen manapság minden út Álmodóvárra vezetett: a helyi múzeumok egyedülálló gyűjteményei Európa-szerte ismertek lettek az évek során. Miután dél-koreai turistáktól végre értesült az útirányról, továbbindult.

Beesteledett, mire Álmodóvár-Centrumot jelezték a Coca-cola reklámok: Mariann gépiesen követte a letérő sávba csörtető autócsordát. Szerencsére a klímaberendezéses Zömtorony motelben még kapott szállást.

Másnap, mielőtt megkezdte volna a terepmunkát, becserkészte a látnivalókat. A Közlekedési Múzeumban megtekintette a világ egyetlen Trabant-kollekcióját. (Az óriás gombostűvel, lassan forgó parafakorongra rögzített járműveket még a kelet-németek adták el az álmodóváriaknak.) Az Élelmiszer Múzeumban kissé csalódva szemlélte az ajándék magyar zacskóstej-gyűjteményt. Szülei elbeszélése alapján nem ilyennek képzelte el a zacskóstejet. Az Első Magyar Álmodóvári Háziszőttes Vállalatnál pedig apróbb bosszúság érte: a bajor licenc alapján működő üzemet a cég budapesti üzletkötői kérésére leltár miatt három hétre bezárták.

Az álmodóvári világhírű zömtoronnyal sem volt szerencséje Vidéky Mariannak. Mint kiderült, a várrom köveit egy hongkongi részvénytársaság tisztos haszonnal eladta Amerikába; a krétával megszámozott köveket a Nevadai Nemzeti Parkban régészek rakták össze újra. A Zömtorony Motel ugyanis a várrom helyén épült, tudta meg az osztrák bárótól, aki az épület-komplexumot az ukrán tulajdonostól bérelte.

Vidéky Mariann utazhatott vissza zömtorony nézőbe a Nevadai Nemzeti Parkba.

A RURITÁN DIPLOMÁCIA RÖVID TÖRTÉNETE

Ruritánia különlegesen szép természeti szépségekben gazdagon bővelkedő ország Nyugat-Ázsiában. A hegycsúcsok felül helyezkednek el benne, a síkságok lejjebb, kivéve ha a szomszédos országok másként nem kívánják szerződésben. Ilyenkor a nemzetközi mércével mérő ruritán szakemberek egymással hajba kapva ódzkodnak, kit terhel a felelősség, ők nem állították a hegycsúcsokról, hogy felül vannak.

A folyók tejjel-mézzel folynak mindaddig, amíg a saját medrüket követik. Ha kilépnek belőle, az más. Az állóvizek állnak; a szennyeződéstől megdöglött halak és gyorsan szaporodó algák állnak bennük. Ruritánia éghajlata mérsékelt, levegője ásványi kincsekben gazdag.

Ruritánia népe egyszerű és szorgalmas, egyenesszívű és vendégszerető: a ruritánok az ingüket is odaadják, ha multinacionális cégek kérik. Ruritánok a földkerekség minden országában élnek, de legtöbben Bergengóciában. Oda küldik a hamvas bőrű ruritán lányokat, hogy ott bergengóc szóra fogják őket. Ha hazajönnek, társalkodónők lesznek belőlük, ötkillagos hotelek süppedős bőrpamlagjain ők társalognak babos kendőben a burkus üzletemberekkel.

Ruritániában mindig is jóságos királyok uralkodnak: a kiskapukat nyitva tartják, a plecsniket osztogatják, ám az adófizetőket noszogatják, a sorból kilógókat baszogatják. Ruritániában ezért rend van.

A ruritán nép mégsem boldog. Búslakodnak, mert a burkusok nem szeretik őket. A legszőkébb hajadonok által guzsalyon font, pazar szőttesekkel jól felszerelt követeket küldenek Burkusországba. A konok burkusok azonban mégis burkus többséggel akarnak csak vegyesvállalatot alapítani, nem kellene nekik a ruritán kultúra csecsebecsői.

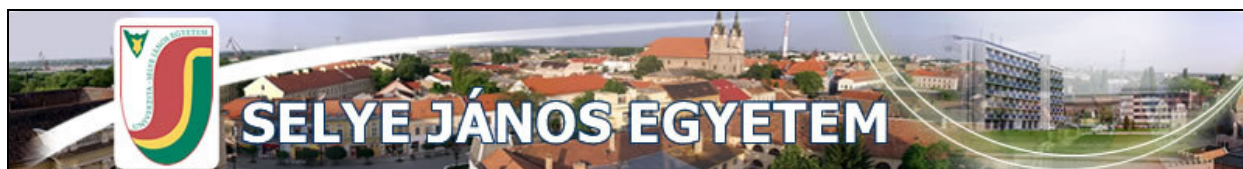
A ruritán követek pedig csak ülnek az ő munkaebédjeiken, eleinte dínom-dánom: dőzsölnek, aztán sírva vigadnak, végül pedig csak fizetnek, fizetnek...

BEMUTATKOZÓ EST

Albert Sándor

A komáromi Selye János Egyetem

www.selye.sk

Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Tisztelt Konferencia!

Márai Sándor fogalmazta meg, hogy

„A nép és az ország még nem nemzet.

A nemzet a nyelv.

Mert a nyelv tartja össze a nemzetet.“

A nyelv megtanulásának, művelésének és fejlesztésének pedig a legfontosabb színhelye ugye az **ISKOLA**. Ezért van szükség anyanyelvű iskolákra — az anyaország határain kívül is. Most arról szólnék, hogy hogyan is néz ki az anyanyelvű oktatás a Felvidéken. Mennyire lehetünk elégedettek és milyen kihívások várnak ránk a közeljövőben!

Előjáróban elmondhatjuk, hogy a közoktatási hálózatunk jó. Van elég általános és középiskolánk — de rossz az iskolahálózat szerkezete. És ez a bajok egyik forrása. A középiskolás tanulók kb. 23%-a gimnáziumba jár; 27%-a szakközépiskolába és kb. 50%-a szakmunkásképző intézetekbe.

A nagy rohanásban pedig nem vettük észre, hogy időközben megváltozott az iskolák küldetése! Ma az iskolákat ugyanis **szolgáltató** intézetekként kezelik. A merev központi tantervek betartása helyett az iskolahasználók, a partnerek igényeit kellene kielégítenünk. A múltban a középiskolák, de mindenekelőtt a szakközépiskolák feladata egy-egy szakmára való felkészítés volt! Az Európa — tanács ún. fehér könyve viszont azt mondja, hogy a közoktatás feladata — megtanítani a diákokat tanulni! Felkészíteni az élethosszig tartó tanulásra. **Tehát az elsődleges cél nem a szakmára való felkészítés!** A szakmára való felkészítés az **érettségi utáni** posztsekundáris képzés feladata kellene, hogy legyen.

Érdekes megnézni azt is, hogy **Mit várnak el a munkaadók az iskolák végzőseitől ma?** A leggyakoribb elvárás az idegen nyelvtudás, a számítástechnikai ismeretek, a jó kommunikációs készség, a rugalmasság, az alkalmazkodóképesség, a céghez való lojalitás, a továbbképzésekbe való bekapcsolódás. Az **IQ** helyett tehát az **EQ**-ra, az emocionális intelligencia kiművelésére kellene összpontosítanunk.

Az első feladat, tehát megváltoztatni a középiskolai hálózatunk szerkezetét. Elérni azt, hogy a jelenlegi, kb. 1200 diák helyett sokkal többen szerezzenek érettségi bizonyítványt, mert akkor a főiskolák, egyetemek merítési bázisa is nagyobb lesz.

Ez az egyik legfontosabb feladatunk, hiszen a Felvidéken ma csaknem 2,5x kevesebb magyar diák érettségizik, mint az országos átlag, és ennek következménye, hogy csaknem 2,5x kevesebb a magyar diplomások száma, mint az országos átlag.

A felvidéki magyarságról tehát elmondható, hogy **alulképzett!**

Miért baj ez?

Hát, többek között ugye azért is, mert azokban a régiókban, ahol alacsonyabb a lakosság képzettségi szintje — ott a munkanélküliség aránya magasabb. A nemzetiségek, köztük a magyarok által lakott régiókban ez az arány több helyen a 30%-ot is meghaladja. Ennek következménye a vidék elszegényedése, ami szociális feszültségekkel is együtt jár.

Ezzel kellett valamit kezdenünk! Erre kellett, **erre kell** keresni a megoldást! Érdekeséggként egy analógiával élnek. Hogyan kezeltek egy hasonló problémát néhány évtizeddel ezelőtt Hollandiában. **Enschede** városa az európai textilipar talán legnagyobb központja volt az 50-es, 60-as években. Aztán jött az említett ipar válsága. Több mint 50 ezer ember az utcára került. A város anyagi csődbe és morális válságba jutott. Enschedében megállt az élet. A gyárban, többségükben betanított munkások dolgoztak, akiknek esélyük sem volt a környéken munkahelyet találni. És ebben a nyomorúságos helyzetben született meg a **bizarr ötlet!** Alapítsunk egyetemet! Emeljük meg a város lakosainak képzettségi szintjét!

És létrehozták az Enschedei műszaki egyetemet — természetesen a kormány segítségével és pályázatokon nyert pénzekből. Kollégiumot és lakásokat építettek, hogy odacsálják a diákokat és tanárokat az ország más régióiból. Az egyetemet a legkorszerűbb technikával szerelték fel. És a vállalkozás sikeresnek bizonyult! 30 év elteltével a város virágzásnak indult — a fiatal lakosság többsége egyetemi végzettséggel rendelkezik és vállalkozik. Enschede ma Hollandia egyik legdinamikusabban fejlődő városa.

De térjünk vissza Komáromba. Eldöntöttük tehát, hogy egyetemet alapítunk! Már csak azért is, mert Csehszlovákia megalakulása után a Felvidéken működő felsőfokú oktatási intézményeket bezárták, vagy Magyarországra telepítették át. Az értelmiséget pedig hát finoman fogalmazva „lefejezték”. **Elűzték, vagy kitelepítették.** És ezt a hiányt máig nem sikerült pótolni! Most először kaptunk esélyt arra, hogy kineveljük saját értelmiségi rétegünket.

Persze nem ment ez ilyen egyszerűen. Az első egyetemalapítási kísérlet 15 évvel ezelőtt történt még a prágai szövetségi parlamentben, de a javaslatot már a parlament bizottságai elvetették és így a plénum elé sem kerülhetett.

1992-ben immár a pozsonyi szlovák parlamentben egy magyar kar létrehozását szorgalmaztuk a nyitrai Pedagógiai Főiskolán. Ismét sikertelenül. Aztán 2001-ben volt még egy hasonló próbálkozás. A Magyar Koalíció Pártjának nyomására a kormány határozatban kérte egy magyar kar létrehozását, de a nyitrai Konstantin Egyetem tanácsa ezt is elutasította. Végül a negyedik próbálkozás járt sikerrel. A magyar egyetem alapításának igénye 2002-ben bekerült a kormányprogramba. A tervezet elfogadására 2003. október 23-án került sor.

A törvény értelmében az Egyetem 2004. január elsején alakult meg és 2004. szeptemberében fogadta első hallgatóit. Ez komoly sikernek számított, hiszen több, mint 650 fiatal kezdte el tanulmányait az első felvidéki magyar felsőoktatási intézményben.

Az oktatás három karon indult meg:

- tanárképző;
- gazdaságtudományi és
- református teológia karon.

Az egyetem névadója az a Selye János, aki kidolgozta a stresszelméletet és Nobel-díjra is javasolták. Komáromhoz pedig úgy kötődik, hogy itt töltötte gyerekkorát, itt járt iskolába.

A Selye János Egyetem közszolgálati intézményként működik és rá van kapcsolva az állami költségvetésre! Az oktatás nyelve pedig a magyar nyelv!

Hangsúlyoznom kell, hogy mi egyértelműen az anyanyelvi oktatás mellett tettük és tesszük le a voksot! Egyetértésben Márainak azzal a megállapításával, hogy „a nyelv tartja össze a nemzetet.”

Az oktatás nyelvével kapcsolatban Comenius, a népek tanítója **is** úgy fogalmaz, hogy az anyanyelven megszerzett ismeretek értékesebbek és tartósabbak. Hogy hátrányba kerülnek azok a fiatalok, akiknek ez

nem adatik meg. Akik az ismereteket idegen nyelven kénytelenek megszerezni. És arról sem feledkezhettünk meg, hogy anyanyelvű iskolák nélkül a nyelv konyhanyelvvé degradálódik, konzerválódik és végső soron elveszti „versenyképességét” más nyelvekkel szemben.

Érdekességként mondom el, mert nagyon tanulságos, hogy amióta Komáromban működik a magyarországi egyetemek székhelyen kívüli képzése, azóta az asszimilációs folyamat mintha lelassult volna. Az előző évekhez képest több gyerek iratkozik be magyar általános iskolákba az említett régióban. Valószínűleg annak a tudatában, hogy most már magyar nyelven is lehet egyetemi oklevelet szerezni Szlovákiában!

Persze tisztában vagyunk azzal is, hogy végzőseinket már az EU munkaerőpiacára kell felkészítenünk. Ezzel kapcsolatban pedig a már említett fehér könyv azt mondja, hogy a végzősnek legalább 3 nyelvet kell aktívan bírnia. Az anyanyelvén kívül egy világnyelvet és még egy másik világnyelvet, vagy a szomszédok nyelvét. A mi esetünkben ez a szlovák nyelvet, a többségi nyelvet jelenti.

A magyar, a szlovák és az angol vagy német nyelvet aktívan kell bírnia minden végzősnek. Elképzeléseink szerint e nélkül senki sem szerezhet diplomát a Selye János Egyetemen. A továbbtanulással kapcsolatban vizsgáltuk azt is, hogy mi az oka annak, hogy részarányukat tekintve sokkal kevesebb a magyar érettségizők és a magyar diplomások száma, mint az országos átlag. Azt nyugodtan leszögezhetjük, hogy a magyar tanítási nyelvű középiskolák színvonala nem marad el a hasonló szlovák tanítási nyelvű iskolákhoz képest. Ezt igazolják az országos tanulmányi versenyek és a tudásszintmérő tesztek eredményei is. Sőt a nemzetközi tanulmányi versenyeken szereplő szlovák csapatokban általában ott vannak a magyar iskolák diákjai is.

A baj forrása tehát nem itt van, hanem ott, hogy a magyar diák többnyire magyar környezetben él, többnyire magyarokkal társalog, ezért a szlovák nyelvű kommunikációs készségei nincsenek megfelelően kifejlődve. Az egyetemi felvételi vizsgák viszont szlovák nyelven történnek, és ez egy óriási hátrányt jelent mindjárt az induláskor és bizony sokan nem is merik felvállalni ezt a megpróbáltatást. Többben az első vizsgák előtt vagy a sikertelen vizsgák után futamodnak meg.

Az anyanyelvű felvételi vizsga és az anyanyelvű oktatás tulajdonképpen feloldja ezt a problémát és ez abban is tükröződik, hogy a most induló Selye János Egyetem nagyon sok olyan érettségizőt tudott megszólítani, akik magyarországi felsőfokú intézménybe készültek, vagy akik szlovák egyetemeken nem kívánták a tanulmányaikat folytatni.

Meggyőződésemm tehát, hogy jó úton járunk!

Igaz, hogy a többnyelvűsége törekszünk, hiszen ez a munkaerőpiac elvárásait tükrözi, de **az anyanyelvű oktatás mellett tesszük le a voksot, mert ez számunkra létkérdés.**

Köszönöm a türelmüket és a megtisztelő figyelmüket!

Köllő Gábor

15 éves az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság

www.emt.ro

Az EMMTT vagy, ahogy ma már mindenki nevezi az EMT 1990 januárjában alakult egy olyan társadalomban, ahol az 1989-es változások után a civil szervezetekről csak az idősebb generáció tudott valamit.

Nyugodtan mondhatom, hogy az EMT a semmiből jött létre. A műszaki értelmiségiek egy kis csoportja úgy gondolta (és most, a 15 éves működés bebizonyította), hogy szükség lesz egy olyan szervezetre, amely koordinálja, segíti a műszaki és természettudományokkal foglalkozó értelmiségieket, ápolja a magyar szaknyelvet.

Különösen a magyar szaknyelv ápolására, helyes elsajátítására volt nagy szükség egy olyan társadalomban, ahol a műszaki értelmiség képzése csak román nyelven történt és ugyanezen a nyelven folytatták az egyetem után a mérnökök a szakmai tevékenységüket is.

Az EMT nemes célkitűzéseivel indult útjára 1990-ben:

- a szervezet tagságát bevonni a nemzetközi tudományos életbe, annak képviselőivel szakmai együttműködések kialakítását;
- a Kárpát-medence szakemberei között élő kapcsolatrendszer teremtését;
- elősegíteni a romániai magyar műszaki és természettudományos szakemberek tudományos ismereteinek bővítését, szakmai (át- és tovább-) képzését;
- támogatni a magyar nyelvű erdélyi műszaki és természettudományos oktatást;
- ápolni a magyar tudományos szaknyelvet;

Most, 15 éves távlatból visszatekintve nyugodtan elmondhatjuk, hogy a megfogalmazott célkitűzések megvalósultak.

Az EMT ma Erdély egyik legdinamikusabb civil, tudományos szervezete, melynek tevékenysége több síkon valósul meg: tudomány-szervezés, tudomány-népszerűsítés, oktatás, információs tevékenység, tudományos-kutatás támogatás, kiadói tevékenység stb.

Az EMT tevékenysége szakosztályokban (szakmai szerveződések) és területi szervezetekben folyik 10 szakosztály és 8 területi szervezet tömöríti és segíti a tagság tevékenységét.

Szervezetünk évente 10 nemzetközi konferenciát rendez, minden szakosztály egyet, ahol a régió elismert szaktekinetelyei mutatják be eredményeiket a tudomány területén.

Rendezvényeink színvonalát legjobban a konferenciák kiadványain keresztül lehet észlelni, valamint onnan, hogy egyre több külföldi szakember lesz aktív résztvevője konferenciáinknak.

A jelenlévők főleg Magyarországról és Romániából jönnek, de egyre többen látogatnak el hozzánk az európai kontinens országaiból: Svájc, Ausztria, Németország, Hollandia, Anglia, Szlovákia, Jugoszlávia, Ukrajna és az Amerikai Egyesült Államokból is jönnek.

Tudomány-népszerűsítő tevékenységünk másik vetülete az 1997-től évente négyszer megjelenő „Műszaki Szemle” című folyóiratunk. Ez az egyetlen műszaki tudományos folyóirat, amely magyar nyelven,

Magyarország határain kívül jelenik meg, és amely publikálási lehetőséget biztosít az egész régió (Kárpát-medence) szakemberei számára.

A középiskolás diákság számára színvonalas fizika, kémia, informatika ismereteket népszerűsítő, tanévenként hatszor megjelenő FIRKA néven ismert lapot adunk ki.

A periodikák mellett egyedi kiadványaink is vannak:

- Elektrotechnikai kislexikon,
- Ötnyelvű Kémia Szótár,
- Fizika Példatár,
- Civil katalógus,
- Gaal György - Egyetem a Farkas utcában,
- Bolyai Emlékkönyv,
- Kiss Zoltán - Épületek tartószerkezeteinek tervezése.

Oktatási tevékenységünk a Kolozsvári Műszaki Egyetem hallgatói számára szervezett előadások (terminológia előadások) szervezésében, valamint a középiskolás diákság számára szervezett tantárgyversenyekben és kiadványok szerkesztésében merül ki.

A terminológia előadások anyagát évente karonként megjelentetjük. Ezek a diákság körében ismert és kedvelt kiadványok.

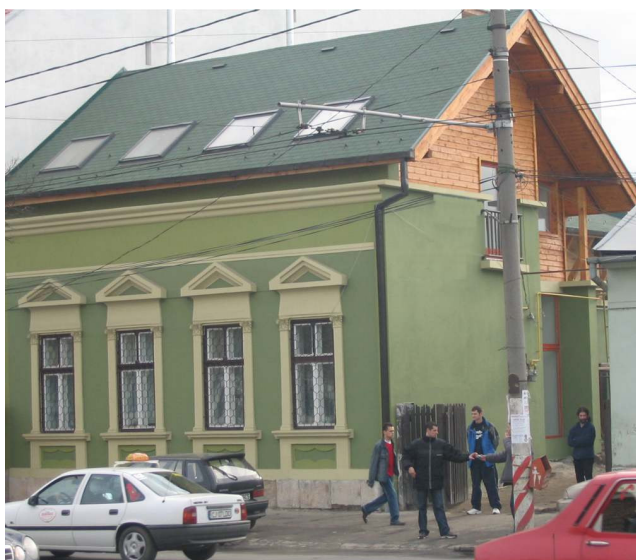
Infrastruktúránk 2004-től megújult székházban, megfelelő körülményeket biztosít a szervezet tevékenységeinek lebonyolítására.

Az EMT a Kárpát-medence országaiban és merem remélni, hogy már nemcsak itt, egy ismert és elismert civil tudományos szervezet, amelynek széleskörű tevékenysége önmagáért beszél.

Az EMT tag kapcsolatrendszerrel rendelkezik, úgy az országon belül, mint a határainkon túl, civil szervezetekkel, tudományos intézményekkel, egyetemekkel, kutató- és tervezőintézetekkel ápol és épít kapcsolatot.

Szeretnénk ezt a kapcsolatrendszert bővíteni és minél több nyugat-európai szervezettel kapcsolatot teremteni. Ebben a törekvésünkben segíthet a Hollandiai Mikes Kelemen Kör – Mikes International szervezete.

Egy szervezet nívós működéséhez az aktív tagság léte elengedhetetlen, ennek hozzájárulása nélkül nem tud megvalósulni. Minden megvalósítás mögött egyének és csoportok lelkes, hozzáértő tevékenysége húzódik meg.

A felújított EMT-székház.

MELLÉKLETEK

- ✿ A Tanulmányi Napok előadóinak életrajza
- ✿ Sajtóközlemény

A Tanulmányi Napok előadóinak életrajza

Albert Sándor (Nagykasos, 1943)

Mérnök, pedagógus, rektor. A kassai műegyetemen gépészmérnöki oklevelet szerzett, 1966. október 1-jétől a kassai Ipariskola tanára, 1990 és 1997 között igazgatója volt. 1990-ben szerezte meg a pedagógiai tudományok kandidátusi fokozatát, 1997-ben habilitált a pozsonyi Szlovák Műszaki Egyetemen ugyancsak pedagógiából. Nevéhez 17 monográfia, 10 egyetemi tankönyv, ill. jegyzet, 12 középiskolai tankönyv és példatár fűződik. Comenius-, ill. Apáczai Csere János-díjas. 2002 októberétől a szlovák parlament képviselője és a parlament oktatásügyi bizottságának tagja. 2004. január 1-jétől a Selye János Egyetem megbízott vezetője – miniszteri biztosa.

Arday Géza (Budapest, 1973)

Tanár, irodalomtörténész, minisztériumi tanácsos. A Károli Gáspár Református Egyetemen szerezte meg tanári diplomáját. Az Osztrák-Magyar Európaiskola tanára volt két évig, majd a Környezetvédelmi Minisztérium tanácsosaként szemléletformálással foglalkozott. Jelenleg az Európa 2000 Középiskola tanára. Számos irodalomtörténeti tanulmány szerzője, eddig két kötete látott napvilágot.

Ábrahám Károly (Budapest, 1963)

1983-ban hagyta el Magyarországot és Nyugatra távozott. Először Németországban tartózkodott, majd 1985-ben Amerikába került. A következő évben elkezdte a University of Pennsylvania-n tanulmányait. 1989-ben villamosmérnökként végzett. A hálózati kommunikáció terén tett felfedezéséért háromszor kapott Ben Franklin Partnership Award-ot, mert nemcsak kitalálta az 'ideális kommunikációhoz legközelebbi ötletet', hanem azt meg is valósította. 1999-ben ötletét szabadalmaztatta, majd kifejlesztette és eladta a licenszt. Magáncéget alapított, amely befektetők nélkül, a licenszekből fejleszt.

Czigány Lóránt (Sátoraljaújhely, 1935)

Londonban élő író, publicista és irodalomtörténész. A forradalom után fiatalon ment külföldre. Angol nyelvű irodalomtörténete (1984), melyet a patinás Oxford University Press adott ki, a magyar irodalom első nem marxista szintézise a Halotti beszédől Hajnóczy Péterig. A kaliforniai és a londoni egyetemen tanított magyar irodalmat; tudományos munkásságának eredményei angolul, németül és franciául jelennek meg. Az utóbbi harminc évben az 1945 utáni magyar irodalommal is foglalkozik, s 1980-ban elsőnek írta le, hogy a moszkovita főhatalom hogyan államosította a magyar irodalmat, hogyan zúzta szét annak értékrendjét, s hogyan terelte az írókat egy akolba, hogy a központ által előírt hangnemben énekeljenek.

Deák Ernő (Pereszteg, 1940)

Gazdaságtörténész, költő. 1956 óta Ausztriában él. A bécsi egyetemen gazdaság- és társadalomtörténetet, kelet-európai történetet, valamint germanisztikát tanult. Történelemből doktorált. Az Osztrák Tudományos Akadémia gazdaság- és társadalomtudományi osztályának munkatársa. Az Integratio alapító szerkesztője, 1984 óta a Bécsi Napló szerkesztője. Az Europa Club egyik alapítója. A Nyugat-Európai Országos Magyar Szervezetek Szövetségének elnöke.

Farkas Flórián (Kolozsvár, 1967)

Mérnöki tanulmányait a Budapesti Műszaki Egyetem Villamosmérnöki Karán és a párizsi Ecole Normale Supérieure de Cachan-on, MBA tanulmányait az angliai Henley Management College-on folytatta. Okleveles villamosmérnök, MBA. 1992-től Hollandiában él. Évekig tudományos kutatóként dolgozott a Delfti Műszaki Egyetemen. 1996-tól az IBM munkatársa, IT- és menedzsmentkonzultáns.

Ferdinandy György (Budapest, 1935)

Író, kritikus. Budapesten az ELTE-n kezdte tanulmányait, a strasbourgi egyetemen irodalomtörténetből doktorátust szerzett 1969-ben. Magyarországot 1956-ban hagyta el. 1964 óta a Puerto Rico-i Állami Egyetemen a humán tudományok rendes tanára. Elbeszélései, irodalmi cikkei és kritikái rangos nyugati folyóiratokban jelentek meg. Több kötet szerzője. Magyarországon kívül franciául és spanyolul is ír. Két francia irodalmi díj kitüntetés.

Fraunholz Norbert (Pécs, 1968)

Középiskoláit Pécsen a Nagy Lajos Gimnáziumban végezte, majd Németországban a Freiburgi Bányászati Akadémián szerzett diplomát 1992-ben. Hollandiában a Delfti Műszaki Egyetemen szerzett kandidátusi címet 1997-ben hulladékanyag újrahasznosítási témában. 1996 és 2003 között a Delfti Műszaki Egyetemen dolgozott adjunktusként a nyersanyagellátási tanszéken. 2003 óta vállalkozó.

Gömöri György (Budapest, 1934)

1956 óta él Angliában (1956-ban a forradalom alatt az 'Egyetemi ifjúság' című lapot szerkesztette). 32 évig tanított a Cambridge-i Egyetemen lengyel és magyar irodalmat. Jelenleg Emeritus Fellow-ja a Darwin College-nak. Magyarul és angolul publikál. Magyarul megjelent eddig 8 verseskötete, a legutóbbi 2000-ben a Kortárs kiadónál Budapesten, továbbá esszéi és irodalomtörténeti művei is jelentek meg magyarul. Angolul jelent meg legutóbb 'Magnetic Poles' című esszékötete a modern lengyel irodalomról, azonkívül egy saját versválogatása (1996, 1998), továbbá számos versfordítása angolra (Radnóti, Petri, modern magyar költők antológiája). Költői díjai: Quasimodo Emlékdíj (Balatonfüred), Ada Negri Díj (Lodi, Itália).

Köllő Gábor (Szamosújvár, 1950)

A Kolozsvári Műszaki Egyetem, Vasút, Híd és Útépítési Tanszékén egyetemi tanár. A Műszaki Tudományok Doktora (Ph.D. 1995). Szakterülete: hídszerkezetek, vasútépítéstan, alagutak és metrók. Az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagja, továbbá számos más műszaki társaság vezetőségi tagja. Több szakmai díj birtokosa. 12 könyv szerzője (ebből 7 egyetemi tankönyv), további 75 tanulmánya jelent meg belföldi és külföldi szakfolyóiratokban, konferenciák kötetében.

Molnár József (Budapest, 1918)

Író, szerkesztő, kiadó, nyomdász. Először a szociáldemokrata mozgalom tagja volt, később a népi írók hatására a Nemzeti Parasztpárthoz csatlakozott 1945-ben, majd a vezetőség tagja lett. Kezdetől szemben állt a párt kommunistákhoz húzó csoportjával, ezért 1947-ben kilépett a pártból, s 1948-ban elhagyta az országot. Évtizedeken keresztül vándorolt Európában. A legkülönbözőbb munkákkal kereste kenyerét. Végül Németországban telepedett le. 1960-ban nyomdát, majd Auróra néven könyvkiadót alapított, és az Új Látóhatár című folyóirat szerkesztésével, kiadásával foglalkozott, amelynek alapításától számítva ő volt a fő mozgatóereje. Közismert Misztótfalusi szakértő, akiről írott életműve 2000-ben jelent meg a Balassi Kiadó és az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem közös gondozásában.

Nanszákné Cserfalvi Ilona (Szolnok, 1940)

Pedagógus, főigazgató helyettes. 1961-ben végzett a Jászberényi Tanítóképző Főiskolán, majd 1976-ban a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem pedagógia szakán. 1978-ban doktorált, 1989-ben kandidált. Jelenleg a debreceni Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola főigazgató helyettese. Vendégtanár a Nyitrai Pedagógiai Főiskolán, az Ungvári Egyetemen, a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetemen, valamint alkalmanként tart előadást Kolozsváron és Kézdivásárhelyen. Minisztériumi ösztöndíjas volt Szlovákiában, Dániában, Hollandiában, Ausztriában, Luxemburgban és Németországban. 10 önálló kötete és 450 cikke jelent meg.

Ottovay László (Budapest, 1942)

Az ELTE-n szerzett könyvtár-magyar szakos egyetemi diplomát. 1965-től szakkönyvtárakban dolgozott, majd a győri főiskola könyvtárának igazgatója volt. 1987 óta az Országos Széchényi Könyvtár tájékoztató és dokumentumszolgáltató főosztályának vezetője. A főiskolai könyvtárak országos tanácsának elnöke, később a Magyar Könyvtárosok Egyesületének főtitkára volt, 2004-től az egyesület bibliográfiai szekciójának elnöke. Tanít a debreceni egyetem és az egri főiskola könyvtár-informatikai tanszékén. 1999-ben Szinyei József-díjjal tüntették ki.

Püski Sándor (Békés, 1911)

Könyvkiadó, könyvkereskedő. A Budapesti Tudományegyetemen 1935-ben jogi doktorátust szerzett. Közben jogi jegyzetszorosító, kiadó és kereskedő volt. Ezen tevékenységének jövedelméből 1938-ban könyvesboltot nyitott, majd 1939-ben megalapította a Magyar Élet Könyvkiadót, amely főleg a népi írók műveinek megjelentetésével foglalkozott. 1942-ben és 1943-ban megszervezte a Szárszói Konferenciákat. Kiadóját 1950-ben államosították, őt magát 1962-ben hamis politikai vádakkal letartóztatták és 1963-ig börtönben volt. 1970-ben kivándorolt az Egyesült Államokba, ahol könyvkereskedést nyitott, majd 1975-től Püski Kiadó néven felújította könyvkiadói tevékenységét. 1988 végén ismét könyvkereskedést nyitott Budapesten és könyvkiadói működését ide helyezte át.

Ratzky Rita (Budapest, 1952)

Petőfi-szakértő, múzeumi főigazgató. 1975-ben végzett az ELTE Bölcsészettudományi Karának magyar-orosz szakán. 1989-ben filozófia szakon végzett ugyancsak az ELTE-n. 1982-ben megszerezte az egyetemi doktori fokozatot. 1999-ben Doktori Oklevelet szerzett, majd 2000-ben Ph.D. fokozatot. 1989 és 1995 között a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában dolgozott, amely munka mellett több konferenciát szervezett és kiállításokat rendezett bel-, ill. külföldön. 1995 és 1998 között főállású tanár volt a Károli Gáspár Református Egyetemen. 2000 óta – egy sikeres pályázat eredményeképpen – a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója.

Szöllőssy Árpád (Marosvásárhely, 1918)

Jogász, kulturális szervező. A kolozsvári Tudományegyetemen jogi doktorátust szerzett. Romániában, majd Magyarországon folytatott ügyvédi gyakorlatot. 1956-ban a Győri Forradalmi Tanács és a Dunántúli Nemzeti Tanács titkára volt. A forradalom után Nyugatra menekült és Baselben telepedett le, ahol vállalati igazgató lett. Évekig vezette a Baseli Magyar Egyesületet. 1969-ben egyik alapítója, majd elnöke volt az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemnek. Könyvkiadásának egyik megszervezője és a Könyvbarátok Körének vezetője.

Tóth Miklós (Szekszárd, 1925)

Jogász, református teológus. Tanulmányait Budapesten, Amszterdamban és Leidenben végezte. A hollandiai AEGON Biztosítótársaság ny. igazgatója. A Mikes Kelemen Kör alapító tagja. 1949 óta él Hollandiában.

Ungvári Zrínyi Imre (Marosvásárhely, 1960)

Egyetemi adjunktus (PhD), a Kolozsvári „Babeş-Bolyai” Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar, Szisztématisz Filozófia Tanszék (Etika, Antropológia, Magyar filozófia történet) tanára. Kutatási területei az etika, antropológia és a magyar filozófia története. Számos kötet és tanulmány szerzője. [Néhány publikáció: Változó értelemben (esszé-kötet), Komp-Press, Kolozsvár, 1998; Öntételezés és értéktudat. Böhm Károly filozófiája (monográfia), Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged., 2002.]

Vancsó Gyula (Budapest, 1954)

Iskoláit a Reáltanodában (Eötvös József Gimnázium), a Budapesti Tudományegyetemen (fizika, doktorátus) és a Svájci Műegyetemen (ETH Zürich, anyagtudomány) végezte. Pályájának állomáshelyei Zürich (ETH, docens) Toronto (Kémiai Kar, egyetemi tanár) és Twente, Hollandia (tanszékvezető egyetemi tanár, anyagtudomány és nanotechnológia). A singaporei kormány tudományos tanácsadója, a Budapesti Műszaki Egyetem és a Californiai (Santa Barbara) Egyetem vendégprofesszora.

Veres Ildikó (Tiszaölök, 1954)

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett oklevelet 1978-ban magyar és kulturális menedzsment szakon, majd 1981-ben a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetemen filozófia szakon. 1991-ben filozófiából kandidátusi fokozatot szerez, amelynek témája Tavaszy Sándor és a Kolozsvári Iskola. A Miskolci Egyetem Filozófiatörténeti Tanszékének docense, ahol többek között magyar filozófiatörténetet ad elő. Fő kutatási területei a Kolozsvári Iskola és Brandenstein Béla. Számos filozófiatörténeti könyv szerzője, illetve szerkesztője.

Sajtóközlemény

Zoetermeer — Hága, 2005. szeptember 18.

46. MIKES TANULMÁNYI NAPOK

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör és a Mikes International közösen ezévben szeptember 8. és 11. között Elspeetben rendezték meg a hagyományos évi MIKES TANULMÁNYI NAPOKAT — 1959 óta sorrendben a 46-at — a következő címmel:

NYUGATI MAGYAR SZELLEMVILÁG

A 20. század a Nagy Magyar Emigráció évszázada. Ennek legnagyobb része kényszerű 'emigráció' volt Trianon következtében: az Utódállamok Magyarsága, amely akarata ellenére más országba szorult. Másik része, a Nyugati Magyarság szerte az egész világon, ismert történelmi okokból gyakran keserű személyes döntésen alapuló (az 'önkéntes' szó sajnos sok esetben nem fedné a valóságot) emigráció vagy menekülés következtében állt elő. A *Nyugati Magyarság* száma és jelentősége a magyarság egésze számára a jövőben növekedni fog. Ez a legnagyobb történelmi kihívásunk és egyben a legnagyobb 'befektetésünk' a jövőre, ha okosan tudunk vele gazdálkodni. Ezért is fontos, hogy eredményei közkinccsé váljanak.

A jelenlevők különösképpen a második világháború és az 1956. évi forradalom és szabadságharc után előállt emigrációval és az abban kivirágzott kultúrvilággal foglalkoztak, amely a Kárpát-medencében, sőt azon kívül is sokak számára nem ismert. Ez a Nyugati Magyar Szellemvilág jelentős szellemi alkotásokat hozott létre. Ebben a folyamatban vesz 1951 óta tevékenyen részt a *Hollandiai Mikes Kelemen Kör* és 2001 óta a *Mikes International*.

MIKES IRODALMI DÍJ

A Tanulmányi Napok keretében a Kör '**MAGYAR IRODALMI FIGYELŐ**' irodalmi díját **Ferdinandy György** (Puerto Rico), ismert író és irodalomtudós laudatioja alapján az **András Sándor** írói néven publikáló **Sándor András**-nak (jelenleg Magyarország) ítélte oda. A díjról diploma és emlékérem tanúskodik.

*

ELŐADÁSOK (időrendi sorrendben):

Farkas Flórián (Hága) *bevezetésében* Karátson Endrének (Párizs) a nyugati magyarságnak a Hollandiai Mikes Kelemen Kör 50 éves jubileuma alkalmából magvasan összefoglalt legfőbb jellemző elemeiből indult ki. Ezek: 1. Függetlenség minden politikai és bármely másfajta hatalomtól, 2. a Nyugat természetes közelsége, 3. elit-igény, 4. ragaszkodás a magyarsághoz, a magyar nyelvhez. Ezeknek a követelményeknek a nyugati magyar kultúrvilág megfelelt és megfelel. Magyarországnak Trianon által létrehozott egy-nyelvűsége az azelőtti évezredes többkultúrújúsággal szemben, majd 1949 után az irodalom államosítása Magyarországon (Czigány Lóránt, London, megjelölése) és a kárpát-medencei magyarság elszigetelése a nyugati magyarságtól, óriási kárt okozott a magyar szellemi életnek, melynek következményeit a magyarság még sokáig szenvedni fogja. A nyugati magyar kultúrvilág fontos stratégiai szerepet tölt be és ezt a szerepét a jövőben tovább is be fogja tölteni.

Ratzky Rita (Budapest) 'Petőfi és Jókai mint a magyar irodalom 19. századi nagykövetei' címmel tartott előadásában bemutatta, milyen nagy sikere volt e két jelentős írónak Nyugaton és azt is, milyen jól átgondolt 'marketing' kíséretében.

Borbándi Gyula (München), a téma közismerten legjobb szakértője 'Az eltűnt idő nyomában' című műsorszám keretében adott képet a hallgatónak a 20. század második felének nyugati magyar folyóirat- és könyvkiadásáról. Különösen kitért az Új Látóhatárra (Molnár József és Borbándi Gyula), az Irodalmi Ujságra (Méray Tibor), a Katolikus Szemlére (Békés Gellért), a Jöjjetekre (Kibédi Varga Áron és Tóth Miklós), az Arkánusra (Kemenes Géfin László és Vitéz György), az Új Magyar Útra (Bakó Elemér) továbbá a lapokra (Nemzetőr, Új Kelet Izraelben, stb.), a kiadókra (Aurora, Griff stb.), továbbá a magyar kulturális szervezetekre (egyben gyakran kiadói minőségben is) mint az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem és annak Könyvbaráti Köre (Szöllősy Árpád, Szöllősy Pál, Balla Bálint, Bárczay Gyula), a Pax Romana (Békés Gellért s többen, köztük Hollandiából Polgár Kornél és mások), a londoni Szepsi Csombor Kör (Siklós István és Czigány Lóránt), a bécsi Bornemisza Társaság (Szépfalusi István), a párizsi Magyar Műhely (Papp Tibor és Nagy László) és a Hollandiai Mikes Kelemen Kör (többen).

Ungvári Zrínyi Imre (Marosvásárhely) 'A Kolozsvári Filozófiai Iskolá'-ról adott klasszikusan áttekintő képet annak filozófiai magvából. A Kolozsvári Iskola Böhm Károly (1846-1911) körül alakult ki a 19. század végén; legismertebb képviselői Málnási Bartók György, Ravasz László, Tankó Béla, Makkai Sándor, Tavasz Sándor. Ez a filozófia kiváló kiindulópont napjainkban is a bölcsélet minden ágának a gyakorlásában.

Mariska Zoltán (Miskolc) a magyar felsőoktatás átszervezésének a problémáival foglalkozott összevetve azokat az 1945 előtti magyar felsőoktatási rendszerrel.

Arday Géza (Budapest) 'A Mikes osztályfőnöke: Cs. Szabó László' címmel állított előadásában emlékművet a 100 éve született Cs. Szabó Lászlónak. Kiemelte Cs. Szabó László kimagasló műveltségét, valamint az emigrációban betöltött központi szerepét, amelynek egyik része volt az a következetes munkásság, amelynek köszönhetően a magyarországi marxista irodalomtörténet torzításai dokumentálva vannak, s alapját képezi egy majd megírandó tisztességes irodalomtörténetnek.

A **Bemutatkozó Est** keretében **Albert Sándor** (Komárom), a *komáromi Selye János Egyetem* rektora adott képet az egyetem előállításáról és munkájáról. Kitért, hogy a Felvidéken az egyetem beindulása óta a magyar nyelvű alsó és a középfokú oktatásban a tanulók száma észrevehetően nőtt. **Deák Ernő** (Bécs), a *Nyugat-Európai Országos Magyar Szervezetek Szövetsége* (NYEOMSZSZ) elnöke ismertette e szervezet munkáját. Ez a szervezet évi közgyűlését a Tanulmányi Napokkal kombinálva tartotta Elspeetben. Egyben kitért a *Bécsi Napló* munkájára is, amelynek ő a főszerkesztője. **Köllő Gábor** (Kolozsvár) az *Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság* elnöke vázolta e szervezet előállítását és jelenlegi tevékenységi körét.

Ábrahám Károly (Fulton, USA) 'Magyar feltaláló és vállalkozó Nyugaton' címmel nyújtott betekintést egy vállalkozó gyakorlati problémáiba Amerikában.

Gömöri György (Cambridge) 'Nagy emigráció, vagy kis emigráció? Avagy hol éltek a legjobb lengyel írók a 20. század második felében?' címmel adott alapos képet a lengyel irodalom egységéről minden tragikus történelmi (politikai) megosztottság ellenére. Éppen ez a nagy különbség a magyar helyzettel. Magyarországon a 'nyugati' magyar irodalom tabu volt 40 éven keresztül (s az egész nyugati magyarság is). Az előadás tükröz volt számunkra, magyarok számára, mert megmutatta, hogy másként is lehetett volna viselkedni, mint ahogy történt, a nemzeti kultúrkincs azon részével szemben, amely a magyar szellemi világ értékeit igyekezett Nyugaton sértetlenül megőrizni és tovább fejleszteni beleépítve azt a nyugati kultúrvilágba.

Vancsó Gyula (Hengelo) előadásának a címe volt: 'Magyar Természettudomány a Tér és Idő Távlatában, - Szemelvények Személyes Adalékokkal'. Az előadó nagy kultúrtörténeti keretbe ágyazva adott áttekintést a magyar természettudósok szerepéről az egész világon. Különösen figyelmet szentelt a magyar

természettudományi Nobel-díjasoknak, akik bár többségükben külföldön alkottak, de műveltségüket a hagyományosan kiváló magyar középiskolai és felsőfokú oktatási rendszernek köszönhetik.

Czigány Lóránt (London) 'A Nyugati Magyar Irodalom mibenléte' címmel nyújtott átfogó képet a nyugati magyar irodalomról és annak szerepéről a nyugati magyar kultúrvilágban. Az előadó vizsgálta a nyugati magyar irodalom ismeretlenségét Magyarországon. Jelentősnek tekintette, hogy a 'nyugati' magyar írók a magyar irodalom integráns részeként tekintessenek. Etekintetben fontosnak tartja, hogy a nyugati magyarság is tudatosítsa magának kulturális értékeit. Ebből a szempontból értékelendők ezek a Tanulmányi Napok, amelyek erre tekintenek.

A Mikes International Beszámoló keretében **Farkas Flórián** (Hága) beszámolt a *Mikes International* negyedik évről. Bemutatta úgy az ötödik évfolyamában járó lap, mint a könyvkiadás profilját, amelynek keretében eddig 62 könyv jelent meg elektronikusan. Újdonság, hogy a Mikes International aktuális kiadványlistáját (magyarul és angolul) az érdeklődők a Mikes International honlapjáról le is tölthetik. A beszámoló során került bejelentésre, hogy a Tanulmányi Napok alatt megállapodás született Borbándi Gyula és a Mikes International között, amelynek értelmében a Mikes International kiadja elektronikusan a szerző teljes életművét, ezáltal mindenki számára elérhetővé válik ezen egyedülálló és gazdag életmű.

Ezek után az előadó beszámolt a *Mikes International Szalon* kezdeményezéséről, amelynek keretében évközben magas színvonalú, tudományos és kulturális jellegű előadásokon vehet részt a Mikes International hallgatósága. Végül a tervekről és a már beindított programokról esett szó. Mindenekelőtt az Országos Széchényi Könyvtárral és a holland Királyi Könyvtárral közösen kidolgozandó *magyar-holland és holland-magyar bibliográfia* előkészítő tevékenységéről, a 2006 tavaszán a Partiumi Keresztény Egyetemen (Nagyvárad) közösen megrendezendő *Mikes International Symposium*ról, valamint a kimagasló nyugati magyar folyóiratok (Irodalmi Ujság, Jöjjetek, Katolikus Szemle, Látóhatár – Új Látóhatár) teljes anyagának digitalizálásáról.

Az előadó ezek után átadta a szót **Nanszákné Cserfalvi Iloná**-nak (Debrecen), aki áttekintést adott a *Mikes International Academia* előkészületeiről. Ennek keretében teljes oktatást kívánunk nyújtani az Interneten az elemi iskola első osztályától a gimnáziumi érettségig magyar nyelven. Ezt mindenütt a világon fel lehet majd használni. E nagylélegzetű tervet szakértők készítik elő.

Az Irodalmi Esten fellépett: **Arday Géza, Czigány Lóránt, Fazekas Tiborc, Kibédi Varga Áron és Tóth Miklós.**

FOGADÁS

Az *Irodalmi Est* után szeptember 10-én, szombaton este 11 órakor a Kör Vezetősége **fogadást** adott a jelenlevők számára. A szokás szerint kedélyes hangulatú összejövetelen sokan a kora hajnali órákig együtt maradtak építvén és elmélyítvén a barátságot a Mikes hagyományai szerint, amely a Tanulmányi Napok lényegéhez tartozik.

A fogadáson a jelenlevők köszönetet mondtak **Csanády Ágnes**-nek a Tanulmányi Napok megszervezésével kapcsolatos kiemelkedő és áldozatos munkájáért.

Vasárnap, szeptember 11-én délelőtt utolsó előadásként **Tóth Miklós** (Hága) 'Vallási perspektíváink. Magyar küldetések' cím alatt a 'vallás' fogalmának saját körülírása alapján beszélt a vallásról, függetlenül egy-egy hitvallástól. Szerinte az emberi élet minden része vallásos. Szerinte vallás a sors reflexe, lét-uraló jelképek rendszere. Követi Böhm Károlyt, a kolozsvári filozófiai iskola alapítóját értékfilozófiai megközelítésében, amely szerint az érték forrása a szeretet annak alkotó értelmében. A keresztyénség szeretet-központúságát ilyen értelemben kell felfogni. Tekintettel a kolozsvári iskolára lát ebben feladatot a magyar gondolkodók (filozófusok és teológusok) számára a jövőre, amely nézete szerint különböző 'syncretizmusokra' (vallási egybevegyülésre) fog vezetni a jövőben a keresztyénség értékvilágának a vezetése alatt.

A KEZDET ÉS A ZÁRÓSZÓ

Fraunholcz Norbert (Zoetermeer), elnök nyitotta meg és zárta be ezt a változatos és időszerű témájú konferenciát.

Az előadóknak köszönetünk jeleként a Mikes International CS. SZABÓ LÁSZLÓ-különszámát nyújtottuk át.

A TANULMÁNYI NAPOK ELŐADÁSAI FOLYAMATOSAN MEGJELENNEK A 'MIKES INTERNATIONAL' FOLYÓIRATBAN, MAJD EGYBEGYŰJTVE KÖNYV ALAKBAN IS (ELŐRELÁTHATÓAN 2006 KÖZEPÉN).

A *Hollandiai Mikes Kelemen Kör*t Hollandiában tanuló magyar egyetemi hallgatók alapították 1951-ben Utrechtben. A Kör évenkénti Tanulmányi Napjait 1959 óta rendezi meg. Ezeken a magyar szellemi élet számos jeles képviselője részvételével egy-egy a magyarságot érintő kérdésről cserélnek eszmét a sok országból összegyűlt jelenlevők. A Kör Hollandiában havonta rendez tudományos és irodalmi előadásokat, rendszerint a vianeni Magyar Otthonban. A Kör a múltban 15 könyvet adott ki, jórészt az elhangzott előadások anyagából.

A 2001-ben alapított *Mikes International* a Hollandiai Mikes Kelemen Kör szellemiségét kívánja tovább vinni és azt az egész világon igyekszik előmozdítani. Jelenlegi tevékenységi köre kiterjed a Mikes International című negyedévi lap kiadására, könyvkiadásra, valamint kulturális összejövetelek szervezésére.

A **HOLLANDIAI MIKES KELEMEN KÖR** vezetősége

A **MIKES INTERNATIONAL** vezetősége